IVSTI LIPSI
ADMIRANDA,

siue,

DE MAGNITVDINE ROMANA LIBRI QVATTVOR.

Tertia editio correctior, auctiórque.

ANTVERPIÆ,
EX OFFICINA PLANTINIANA,
Apud Ioannem Moretum.
M. DC. V.
Cum Priuilegiis Cæsareo & Regio.

SER^MO PRINCIPI
ALBERTO AVSTRIO
IMPERATORIS FILIO,
NEPOTI, FRATRI,
S. R. E. CARDINALI,
BELGICÆ SVPREMO GVBERNATORI,
I. LIPSIVS *dedicat conſecrátque.*

INTER Hiſtoriarum fructus, SER^ME PRINCEPS, ego illum eximium ſemper habui, qui ad Sapientiam & rerum in orbe ADMIRANDARVM cognitionẽ ducit. Quis enim paullò altior & attẽtior eas legit, qui non diuina illa opera obſeruet, magna imperia ſtabilita, aut diruta: & in iis imaginem quamdam Prouidentiæ ſimul & Potentiæ diuinæ? Ita profectò ſe res habet. ſicut vnus in ſuperis Deus eſt, qui machinam hanc totam moderatur & temperat: ſic in terris velut Curatores & Vicarios quoſdam ſuos conſtituit, qui in partibus eam tueantur & adminiſtrent. Atq; horum quoſdam creſcere voluit in magnas opes, copias, opera:

quid nisi in imagine ostendens, cælestem illam & sine fine ac modo potentiam, quam ipse habet, & per riuulos ac canales illos deducit? Vt igitur cælum & micantia illa astra cùm intuemur, ab iis ad puram, primam, & inaccessam quamdam lucem ducimur: sic ab humanâ istâ MAGNITVDINE, ad auctorem illius & fontem Deum. Quis ille fuit, qui Assyrios terris & gentibus imposuit? qui Persas, Macedonas, Romanos? quis, qui iterùm loco mouit & deiecit? magnus ille auriga & rector vniuersi, qui habenas in hoc mundano curru temperat; qui impellit, qui sistit, & poëtæ verbo,

Diuósque mortalesq́ turmas
Imperio regit vnus æquo.

Quod magis sentio, & in animum demitto, cùm in ipsâ potētiâ & magnitudine, infirmitatem istorum video, aut breuitatem. Quid enim illa omnia nunc, aut vbi sunt? abierunt. vbi supra fidem cumulatę opes? defluxerũt. vbi cælo certantia opera? non appârent. Heu res mortalium vel maximorum paruæ! heu validissimorũ instabiles! imò omnia illa somnium, vmbra, nihil, si cum Æterno & Æternitate comparentur. Sicut Solem istum assiduè vel nubes aliqua subducit, vel nox condit: talis omnis hic splendor & felicitas, rapitur aut euanescit. Hæc & similis cogitatio

SER.^ME PRINCEPS, iamdiu me impulit Imperiorum magna & ADMIRANDA colligere: atq; vt decuit, orsum à ROMANO. Nam fallor, aut non alia maior magisque fundata, addo & laudata MAGNITVDO fuit; quam quattuor his libellis in parte expressi, & ad te multis de caussis misi. Omitto beneficia in patriam publica, in me priuata: ipse titulus & argumentum palàm ad te ducebant. ROMANI imperij descriptio cui potiùs aut iustiùs debebatur, quàm Principi è tot ROMANIS Imperatoribus nato? Res certa & inter ADMIRANDAS est, ex vnâ AVSTRIA, verè aureâ, stirpe vestrâ, decem Imperatores, intra hos trecentos circiter annos, orbi Christiano affulsisse: atque id sanguinis & natalium serie, sine vllo fulcro adoptionis. Quid in omni retrò Principum classe simile? duo, tres, in vnâ domo, & vix fuerunt: in primâ ipsâ Iulij, nec vltra sextum etiam adoptio prorogauit. Iterùm dico, mirabile. & quid nisi à Deo tacita vox & testimonium, datam hanc familiam & demissam è cælo in terras esse, ad imperia terrarum? Iam & ADMIRANDORVM ille titulus, an non ad te traheret, in variâ virtute sic ADMIRANDVM? Priuatam tuam vitam si video: Pietas & Relligio occurrit, quæ vel sacerdotem deceat; Castitas, quæ Vestalem; probitas, & vitæ totius Ordo ac compositio,

quæ ipſum cælum. Nec enim ſidera illa profectò magis ordinato & certo curſu incedunt, quàm tuæ actiones. Quid prudentia, in ciuili aut militari adminiſtratione? quid altitudo conſiliorum incredibilis? quid tranquillitas animi & vultus (proprium bonum Auſtriacæ gentis) in omni euentu aut fortunâ? ADMIRANDA ſunt: & quæ Regi noſtro, ſapientiſſimo rerum hominumque arbitro, cauſſam dederūt tui inter alios eligendi, quem ad maxima imperia & Præfecturas admoueret. Ecce Luſitania adiecta Hiſpaniæ ſuę fuit, & multa in concuſſo eo corpore adhuc ægra: te elegit qui lapſa erigeres, dilapſa colligeres, exanimata recreares. Et ſanè ita feciſti, & præfuiſti, vt pęnè optandum fuerit illi regno tàm validè cōcuti, vt te pacatorem fundatoremq; ęterni deinceps otij haberet. Quis in diſceſſu tuo non ingemuit? nobilitas patronum, plebs parentem, leges cuſtodem, pietas vindicem viſa eſt ſibi amiſiſſe. At noſter Rex recepiſſe: & expertus quàm benè humeris tuis imperium ſederet, porrò te miſit in Belgicam noſtram, id eſt in ipſum mare & Oceanum (ignoſce patria ſic loquēti) diſſenſionum & turbarū. Heu qui hîc fluctus? adeò vt alibi ciuilia atque externa bella fuiſſe & tranſiſſe dixerim, hîc ſediſſe & habitaſſe. Opportunitas ſcilicet locorum fecit, & ſimul

mul conſpiratio eorum qui magnitudini Regiæ ſunt infenſi, vt conſilia & arma verterentur in has partes; & in noſtrâ iſtâ patriâ certamen certaretur, pęnè dicam, de Europâ. Ergo miſſus es & veniſti in medium diſcrimen: quid autem feciſti? quod nec hoſtes ſuſpicari, nec nos ſperare, imò vix nunc credere poſſumus cùm eſt factum. Agreſſus es vrbem naturâ, opere, milite munitam, & opportunitate inter Galliæ primas. Vrbem dico, quam * Eduardus ille felix & animoſus Anglorum Rex, vndecim mēſium ſpatio vix expugnauit; quam * Philippus Bonus tuus proauus, cùm quadraginta millium exercitu, nec expugnauit: tu, inquam, aggreſſus cum modicis copiis, in paucis diebus claudis, oppugnas, capis. Quæ hæc vis animi, vel benignitas fortunæ? vtraque enim adfuit: & illa vt auderes dedit, hæc vt poſſes. Scipio Africanus olim (nec alium iuſtiùs tecum conferam) cùm in Hiſpaniam miſſus eſſet, vel ferociâ Pœnorum ereptam, vel infortunio Romanorum alienatam, vidit rem longi & infiniti operis, bellum circumferre per ſingulas & minutas partes. Quid facit diuinus iuuenis? Carthaginem Nouam, vbi, arma, cōmeatus, opes hoſtiles erant, ſitu & mœnibus (ita putabatur) inexpugnabilem, ſubitò & ignaris omnibus exercitum rapit. Venit, aggreditur,

* Anno. 1347.

* Anno 1436.

 tur,

tur, ingreditur: & in vnâ vrbe captâ, animos suis sociisq; reddidit, hostibus ademit. O factum Scipione dignum! & quid nisi proludium frangendę magnę illius Carthaginis, & stabiliendi mox imperij pariter ac pacis? A te similia exspectamus, ô noster Princeps: & ab hoc initio vince aut paca hostes, iunge diuulsos aut rebelles. Hos ipsos quàm terres statim facto nouo pariter, & inopinato? Abducis ab iis locis copias, & alia agens ac præferens, Hulstum adducis. Quod istud Hulstũ? non opidum, sed insulam; nec insulam modò, sed propugnaculis variis magnisque, id est verâ æstimatione, totidem opidis infessam. Quid facis ô consideratissime Princeps? quis ardor te abducit? non Mars solùm ea loca, sed Neptunus tuetur & vindicat: & magnus ille Oceanus, ruptis aggerum claustris immissus, vnà cum suis filiis latè dominatur & regnat. Vbi naues, quibus peruadas? vbi alæ quibus transuoles? desunt: at non tentandi tibi animus, & patrandi item fortuna. O quàm nunc denique didici, angustè vires vestras expendi, si quis ea tantùm quæ fieri possunt à vobis exspectat! Audetis non audenda, facitis non faciẽda, humano quidem iudicio: sed Deum adhibetis in consilio, & vos magni cum magno illo Numine participantes, legitis (si fas dicere) in tabulis Fatorum. Itaque inuitis aut dis-

diſſuadentibus omnibus, inuadis, peruadis, vincis. Hæc tua ſunt ſub initium opera, cùm alij vix operum ſolent ponere fundamenta. Et quæ non maiora magiſque ADMIRANDA à te, vel in te, exſpectemus? Memini legere ALBERTVM II. inter maiores tuos Auſtrios, vno tempore atque adeò vno anno, factum Regem Bohemiæ, & Hungariæ, & ROMANORVM. O quę iſta felicitas! ſed quàm breuis felicitas! biennio enim non toto imperauit, & optimum Principem Deus cælo inuexit, quia terra virtutum illarum parùm capax erat aut digna. Tibi pariter ALBERTO ominamur & vouemus ſimilia, ſed firmiora: & an non iamnunc clara ſigna Deus & Rex dederunt? ſed parco dicere, etſi non optare. O dies ille exorere, non lætus ſolùm ſed ſalutaris Belgis; nec Belgis tantùm, ſed vicinis; nec vicinis, ſed diſſitis, & quicunque ſunt in religione aut orbe Chriſtiano. Plura vellem: ſed vt ij qui apud Deum verba faciunt, corpore, geſtu, ſermone modici ſunt ac reuerentes: ſic nos decet apud vos Principes, & colere atque ADMIRARI magis, quàm laudare. Facio in animo, & illo dico atque impleo, ſiquid ore aut ſtilo omiſi. Louanij, Kal. Martiis. ∞. IↃ. XCVIII.

AD LECTOREM.

ADMIRANDA *in Imperiis, Lector, quæ olim colligere cœpimus, nunc disponere, vt vides, & vulgari. Orsi sumus à* ROMANO, *quod quattuor his libellis damus: an totum? negabit aliquis, & scio esse quæ possint addi. Sed an debeant, nescio: non certè pro meâ mente, cui propositum fuit eminentia tantùm & verè* MAGNA *colligere, atque ea ipsa dumtaxat ostẽdere in primo vultu, & designare. Omnia si penetrassem, aut delineassem, præsertim quæ ad* Opera, *quis finis fuisset? Sed architectonica etiam hæc cura sit, non nostra; nec libuit supra plantam, quod dicitur, euagari.*

——* οὐδ᾽ ἄρα πως ἦν
Ἐν πάντεσσ᾽ ἔργοισι δαήμονα φῶτα γενέσθαι.

* nec fuit vnquam Omnibus in rebus gnarum vnum esse atque scientem.

Et verè fateor, nimiâ iam etiam curâ an curiositate peccari à plerisque nostrûm, qui omnia hæc antiqua auidè scrutamur, & in maris illo fundo penè dicã arenas. Ah, quis fructus est? vita & mores præeant, tum prudentia, sed & elegantia quædam accedat: tamen vltima hæc cum modo. Peccauimus & nos fortasse olim: sed nunc cum aliis annis mens est alia, & clamo liberè, Quædam esse quæ malo ignorare, quàm discere. *Timonis illud sæpè mihi in mente:*

*πουλυμαθημοσύνης ὡς οὐ κενεώτερον ἄλλο.

Sed si quid tamen scitu dignum omisi, alius explebit me volente & addet, vt fiat illud Homericum

——*πλεόνων δέ τοι ἔργον ἄμεινον.

* Multisciẽtiâ, vt haud quidquã vel vanius exstat!

* melius multorũ opus.

Etsi

Etsi quædam tamen seposita mihi, non omissa, & in alterâ ADMIRANDORVM *parte opportunè reddenda. Atqui & alia mihi culpa, aut certè nota, deprecanda est, in attollendo nimiùm fortasse alibi fuisse. Si ita est, excusetur: & quis nescit, vbi animus & stilus incaluit, trahere hoc secum has* * πανηγύρεις? *Et tamen non* arcem è cloacâ feci, *vt ait ille,* nec lapidē è sepulchro veneratus sum pro Deo; *sed res laudatißimas laudaui & extuli: si nimis, tu moderare & deprime, quisquis frigore & sedatiore affectu hæc legis. Denique in clausulâ, magnum etiam imperium miratus sum, & approbaui: cur contra hodiernum morem (dicet aliquis) fortasse & vsum? Nam diuisiones istæ factæ iamdudum, & inueterauerunt, & moueri sine motu Christiani orbis vix possunt. Non temerè igitur suadeo; nec sanè innouo: si tamen Fatis & Deo visum, hodiernam aliquam & nouam* MAGNITVDINEM *dare, cur culpa sit laudare & approbare? Multiplex ratio eam commendet: & firmißimè ista. quòd etiamnunc, quidquid tranquilli & pacati est in re Christianâ, id manat ab vnico illo capite, quod auctoritate sacrâ nobis præest. Romanus ille Dictator, vt sic appellem, & Pontifex, fulcrum aut vinculum est, quod sustinet, quod ligat, labentes aut dißidentes in malè compacto hoc ædificio partes. Abite non impij solùm, sed imperiti, qui aliter. nobis constat hanc ipsam Romam, & sacrum in eâ imperium,* fuisse & esse velut anchoram fluctuanti diu Europæ. *Mira Dei benigni-*

* laudationes.

tas in hanc vrbem! cùm legionum vim eripuit, legum attribuit; cùm armis imperare noluit, ſacris indulſit: & ſic quoque fecit eam decus, tutelam, columen rerum. Atqui Senatus ille vetus non eſt, inquiunt. Non ille, ſed alius: & vide mihi in iſtâ purpurâ ex omni noſtro orbe ſelectos proceres, moribus, prudentiâ, annis ſpectandos. Si vetus ille Cyneas redeat, & hunc conſeſſum videat, nihil ambigat vel cum Regibus iterùm, vel cum Heroibus comparare. Quid Tributa? non tam multa, ſed magis innoxia & vltronea ſunt. Quid Legationes gentium? nec ea deſunt, & ex noto ignotoq́ue orbe (tanta diffuſio maieſtatis huius eſt) concurritur, & iura ac leges ſacrorum hinc petunt. Ipſi Reges & Principes adeunt & inclinantur, & obnoxia capita vni huic capiti ſubmittunt. Quid Principes aut homines loquor? aërei, terreni, inferi ſpiritus ſiue Genij verentur ac trepidant, & cæleſtem illam in terris poteſtatem vel inuiti ac reluctantes agnoſcunt. Gaude igitur non maior, ſed melior iam ROMA; *non cultior, ſed ſanctior; & diu ſedes & habitaculum ſacri huius imperij (ex animo vouemus) eſto.*

I. LIPSI ADMIRANDA, siue, DE MAGNITVDINE ROMANA.

LIBER I.

CAPVT I.

Occaſio & ingreſſio ſermonis.

DIES æſtuoſus erat, & quales Iulio menſe per Caniculam ſolent. Venit ad me AVDITOR, & Numquid turbo? inquit, non opinor. Otiari te cùm tempus, tùm & mos iubet, qui publicas Ferias nunc indixit. LIPS. Otiamur. non ob cauſſas à te dictas ſolùm, ſed ob quam minimè vellem. Ea valetudo eſt, ſemper moleſta, nunc magis in iſto æſtu. O ſi Spada me habeat! quàm me recreem & refrigerem ambulando, bibendo! AVD. Omitte Spadam, illam curſus tui palæſtram. Satis nobis, ſemel ſic pro te timuiſſe. Nam quid propiùs factum, quàm vt nobis eripereris, ad alios tranſlatus? LIPS. Factum. nec vmquam ego propior periculo fui, nec manifeſtiore Dei manu ereptus. Ille me tuitus eſt, & reddidit vobis. Vtinam & eos redderet iungeretque per bonam pacem, qui ſic abiuncti! O quàm ſuauis vita ſit! quàm iuuet communione illâ terrarum hominumque frui! AVD. Ne deſpera.

* Οὔπω μῆνας ἄγων ἔκαμ᾽ οὐρανὸς, οὐδ᾽ ἐνιαυτούς.

* *Nondum ather menſes, nec voluere deſiit annos.* Theocr.

Dies,inquam,ista componet & dabit;aut denique Deus.LIPS. Certè Dei hoc opus : quem toto pectore inuoco veneror que, vti velit, Respiciat afflictam Belgicam tot iam lustris, & satis sit accisam eam,non excisam. Sed quid tu volebas? AVD.Fabulari.LIPS.Publica habes? AVD.Curiosè ea non curo:sed tamen & publica tangit,quod volebam. LIPS.Dic autem.AVD.Sponde autem.LIPS. Quid istud est ? captas me? AVD. Non nego. vtinam ceperim ! Iam diu est quod DE MAGNITVDINE ROMANA polliceris aliquid dicere, siue scribere. Si hoc nondum potes,illud fac quod potes.LIPS.Hóccine agebas, & eò ibas? & hoc illud otium,quod suadebas? AVD.Agebam,ibam, suadebam. Et quid tibi hîc magni negotij?scio iamdiu talia & obseruata tibi,& prompta. LIPS.Prorsus.ecce,os aperiam ? sponte se effundent. O te bellum ! scilicet memoriâ,dispositione,ad eas res non opus, etiam quas notas iam habeas & paratas. AVD. Non nego. sed priorem Deus tibi dedit, alteram iudicio semper assumpsisti. In scriptis tuis hoc me delectat, ordinem & seriem rerum videre : interdum earum, quarum nec ordo videbatur.LIPS.Malus es.AVD.Quid ita?LIPS. Quia verè captatorem agis, & blandiris, sed vt in retia tua compellas. -- * γέρων δ' ἀλώπηξ (ait verbũ) οὐχ ἁλίσκεται. AVD. Imò patiare te capi vel meâ hac cupidine, quam amare & laudare in adolescentiâ nostrâ soles. LIPS. Non nego,adamo:sed & argumentum inuitet, quod valdè item amo. Quomodo non veterem illam Romam? tot ingeniorum, artium, virtutum, vel matrem vel sedem? Nam Potentia quidem & Militia ADMIRANDA sunt, & magni illius imperij Opes: Virtutes amandæ. AVD. Neque aliud à te volo, quàm in vmbrâ quasi & imagine repræsentari Formam faciemque illam veterem : & qualis, & quanta Roma fuit. LIPS.Ego verò sic subitò nec vmbram tibi ausim polliceri : fortasse vmbellam, & imaginem aliquam imaginis, vt sic loquar. AVD. Quidlibet, iuuabit & docebit. LIPS. Sic volendo, volentem & me facis. Sub hac trichilâ vmbrosâ igitur sedeamus, & ducamus MAGNITVDINIS ROMANAE vmbras.

*Vulpecula haud capitur senex.

CAP.

CAP. II.

Communiter Roma & eius Potentia laudata, per elogia pauca veterum.

EGo inter Imperia & MAGNITVDINES, quas Deus à condito orbe esse voluit, eminere censeo & primas ferre hanc ROMANAM. Hoc è *Finibus*, *Copijs*, *Opibus*, *Operibus*, denique *Viris & Virtutibus*, liquere posse arbitror: quibus rebus singulis, aut & iunctis quibusdam, aliæ fortassè gentes se ostenderunt; nulla sic omnibus, vt nunc ostendam. Tu Deus lux temporum, rerum, hominum, scintillam aliquam tui, si non radium, in mentem hanc immitte: vt eâ videre, adire, sed & reserare possim, thesauros Antiquitatis & Memoriæ; quos in Æui diffuso implexoque sinu, reponis & seruas. Prisquàm igitur distinctè de quinque illis Magnitudinis partibus dicam, iubet vniuersè aliquid de totâ eâ præfari, & quam istam, vnà mecum, illustres magnique omnes viri admirati sint. Atque illa vulgata omitto, *Romanos rerum dominos: Romam mundi caput: Mundi miraculum: Mundi compendium: Arcem nationum ac regum, lumen gentium*: magna sunt, & à magnis: sed compendio laudasse eam magnificè Martialis videtur,

Terrarum Dea Gentiumque Roma,
CVI PAR *est nihil, & nihil* SECVNDVM.

Subtiliter nec falsò vult, nihil accedere ad eam, nihil vel sequi. Quod an ab illo mutuatus Frontinus est? in cuius libro de Aquæductibus legimus: *Regina & domina orbis, quæ terrarum dea gentiumque consistit, cui par nihil, & nihil secundum.* Sed vereor vt allitum adscriptúmve alienâ manu sit, & grauis atque eruditus reliquus Frontini stilus non probat aut amat lasciuiam poëtarum. Compendio igitur Martialis: sed pulchrè item & vbertim Claudianus.

Quâ nihil in terris complectitur ALTIVS *æther,*
Cuius nec SPATIVM *visus, nec corda* DECOREM,
Nec LAVDEM *vox vlla capit. quę luce metalli*

Æmula

Æmula vicinis fastigia conserit astris.
ARMORVM LEGVMQVE PARENS, *quæ fundit in omnes*
Imperium, primique dedit cunabula iuris.
Hæc est exiguis quæ finibus orta, tetendit
In GEMINOS AXES, *paruaque à sede profecta*
Dispersit CVM SOLE *manus hæc obuia fatis,*
Innumeras vno gereret cùm tempore pugnas,
Et Gallum terris prosterneret, æquore Pœnum,
Numquam SVCCVBVIT DAMNIS, *& territa nullo*
Vulnere, post Cannas MAIOR *Trebiamque fremebat.*

Habes pleraque versibus iis ab alto & animoso poëtâ (talis fuit) inserta, quæ ordine meo imus laudatum. Sed Erinna etiam poëtria audienda est: quam vixisse oportuit, vt hoc carmen est, sub Pompeij, aut circiter, æuum. Nam alioqui plures eo nomine fuisse, non debes nescire. Ea igitur, ad ipsam Romam:

Χαῖρέ μοι Ῥῶμα θυγατὴρ ἄρηος,
Χρυσεόμιτρα, δαΐφρον ἄνασσα,
Σεμνὸν ἃ ναίεις ἐπὶ γᾶς ὄλυμπον
Αἰὲν ἄθραυστον.
Σοὶ μόνᾳ πρέσβιστα δέδωκε μοῖρα
Κῦδος ἀρρήκτω βασιλήιον ἀρχᾶς,
Ὄφρα κοιρανήιον ἔχοισα κάρτος
Ἀγεμονεύῃς.
Σᾷ δ' ὑπὸ ζεύγλᾳ κρατερῶν λεπάδνων
Στέρνα γαίας καὶ πολιᾶς θαλάσσας
Σφίγγεται. σὺ δ' ἀσφαλέως κυβερνᾷς
Ἄστεα λαῶν.
Πάντα δὲ σφάλλων ὁ μέγιστος αἰὼν,
Καὶ μεταπλάσσων βίον ἄλλοτ' ἄλλως,
Σοὶ μόνᾳ πλησίστιον οὖρον ἀρχᾶς
Οὐ μεταβάλλει.
Ἦ γὰρ ἐκ πάντων σὺ μόνα κρατίστους
Ἄνδρας αἰχματὰς μεγάλως λοχεύεις,
Εὔσταχυν δάματρος ὅπως ἀνεῖσα
Καρπὸν ἀπ' ἀνδρῶν.

Filia ô Martis, mihi Roma salue,

Aureo

Aureo Regina decora cultu,
Quæ vel in terrá ſtabiles Olympi
Incolis arces.
Nam dedit ſoli tibi cana Parca
Regium ſceptrum, minimè atterendum,
Vt potens rerum domineris vna,
Imperitesque.
Ad tuum currum, retinente fræno,
Colla telluris tumidique ponti
Illigas, & tu populos gubernas
Firma per æuum.
Ipſa, quæ gaudet variare cuncta,
Resque transformare hominum, Vetuſtas,
Spirat hæc vni tibi ſemper auram à
Puppe ſecundam.
Denique, in cunctis populis valentem
Procreas bellis ſobolem. vtque læta
Surgit è terrá ſeges, ipſa abundas
Fruge virorum.

Atque heus tu, virile & plenum ſpiritus muliebre hoc carmen eſt; & cur talia tam multa perierunt? Sed Poëtarum hæc laudatio eſt: audi Hiſtoricũ. *Nulla vmquam Reſpublica nec* MAIOR *nec* SANCTIOR, *nec bonis exemplis ditior fuit.* Laudat à duplici illo capite quod nos attigimus, & in ſermone perſequemur, Potentiæ & Virtutis. Quod ipſum vtrumque Ammianus: cùm *Romam* IMPERII VIRTVTVMQVE *omnium Larẽ* appellat. Et plura ſe offerunt, quæ differo, in ſuis locis opportuniùs reddenda. Hieronymi elogia audiamus, æuo iã inclinante: *Vrbs* POTENS, *vrbs Domina, vrbs Apoſtoli voce laudata, interpretare vocabulum tuum. Roma aut* FORTITVDINIS *nomen apud Græcos eſt, aut* SVBLIMITATIS *apud Hebræos.* Duplicem interpretationẽ nominis rei aptam reddit: ego & tertiam, quam dederit lingua noſtra: quia *Roma, *Gloriæ & famæ* nomen eſt Germanis: Quid, quòd apud Orientales Indos *Rumes* appellãtur (Oſorio ita traditum) milites boni & fortes: an quaſi Romani, & admiratio vetus apud eos manſit? an vox indigena id quoque notat? Diuus Auguſtinus, pro ſummis, tria olim videre deſiderat: *Chriſtum in*

Liu. 1.

Lib 11. adu. Iouin.

* Rom.

 carne,

carne, Paulum in cathedrâ, Romam in flore. Hoc vltimum paramus, & ad rem parteſque noſtras iam imus: aliquid tamen à te præſtipulati. AVD. Quid illud eſt? LIPS. Aſſenſum & fidem. AVD. Tibi non dem, aut habeam? vel nutu me ducas, quò velis. LIPS. Memento. nam erunt quædam inopinata, & verè ADMIRANDA. Poëta iure cecinit:

Propert.

Omnia Romanæ cedant MIRACVLA *terræ,*
Natura hîc poſuit, quidquid VBIQVE *fuit.*

CAP. III.

Fines imperij Romani; quando maximi, & Prouinciæ breuiter adnumeratæ.

INITIA nos tenent: nec temerè iam olim dictum, *Portam itineris longiſsimum eſſe.* At ſeriò viam ingredior, & quidem per eos limites ſiue terminos, quos antè obiter poſui, *Potentiæ* ac *Virtutis.* In potentiâ conſidero, *Fines, Copias, Opes, Opera*: & in hanc quadrigam, niſi fallor, ſubiungam & veham, quidquid ea ſecum trahit. Ergo de *Finibus* primò. ij verò quàm ampliſſimi fuerunt, & ſpatia terrarum ac maris, vno velut ſinu & iunctim incluſa, quanta in vllo priorum aut poſteriorum imperiorum nego fuiſſe. Itaque attollunt haud vanè hæc veteres, & magnificè loquuntur, vt Cicero: *Nulla gens eſt, quæ non aut ita ſubacta ſit, vt vix exſtet; aut ita domita, vt quieſcat; aut ita pacata, vt victoriâ noſtrâ imperioque lætetur.* Et paſſim illi ſermones, *Romanos orbis dominos: Solem vtrumque in eorum imperio currere*: & talia, animoſè magis, quàm ſuperbè dicta. Petronius:

Orbem iam totum victor Romanus habebat,
Quà mare, quà terræ, quà ſidus currit vtrumque.

Dionyſius Halicarnaſſæus planè cum ipſo, etſi ante ipſum: ἡ δὲ ῥωμαίων πόλις ἁπάσης μὲν ἄρχει γῆς, ὅση μὴ ἀνέμβατός ἐστιν, ἀλλ' ὑπ' ἀνθρώπων κατοικεῖται. πάσης δὲ κρατεῖ θαλάσσης, οὐ μόνον τῆς ἐντὸς ἡρακλείων στηλῶν, ἀλλὰ καὶ τῆς ὠκεανίτιδος, ὅση πλεῖσθαι μὴ ἀδυνάτός ἐστι, πρώτη καὶ μόνη τῶν ἐκ τοῦ παντὸς αἰῶνος μνημονευομένων, ἀνατολὰς καὶ δύσεις ὅρους ποιησαμένη τῆς δυναστείας: *Romana vrbs imperat toti terræ, quà quidem inacceſſa non ſit, habitaturque ab hominibus; ſed & toti mari imperat, non ſolùm huic*

huic intra columnas Herculeas, sed ipsi Oceano, quacumque est nauigabilis; PRIMAQVE ET SOLA *ab omnis æui memoriâ terminos sibi potentiæ fecit, Orientem & Occasum.* Vbi terras omnes & maria tribuit, sed vt decuit historicum bonæ fidei, cum aliquâ restrictione aut exceptione: seiungitque inaccessa aut inhabitata loca, itemque maria ignota. Enimuerò, si propiùs inspicias, nec habitata quidem omnia loca sub imperio habuit: non hercules: & multa sub Parthorum iure ad Orientem fuere; multa libera, aut sub regibus, ad Septentrionem ac Meridiem: sed vt ego quoque pro vero magis coërceam, quidquid opportunum aut dignum vinci videbatur, vicit. Cetera non tam non potuit, quàm contempsit, & iudicio reliquit. Sed illud nemo negauerit, florem Asiæ, Africæ, Europæ in hoc imperio fuisse: ipsa gentium robora, ingenia, opes. Quod vt clariùs tibi liqueat; in triplici hac mundi plagâ quid habuerint, strictim & per indicem dicam: atque id, cùm imperium maximum & in culmine suo fuit, vt ab Augusto ad Traianum. Termini igitur finesque imperij sub Augusto erant, ab Oriente *Euphrates*; à Meridie *Nili catarractæ, & Deserta Africæ, & mons Atlas*; ab Occidente, *Oceanus*; à Septentrione, *Danubius & Rhenus*. Ita enim ipse, bono consilio, instituit, claudere imperium naturæ aliquibus limitibus, & custodes ac milites ad eos habere. Hoc Tacitus in eo laudat: *Clausum mari, aut amnibus lōginquis imperium.* Atque idem scribit, Augustum libello, quo Rationes imperij conscripserat, *consilium addidisse, coërcendi intra terminos imperij, incertum metu, an per inuidiam.* Nolebat, inquam, posteros Augustus proferre terminos: siue quia satis iam partum videbatur, & metuendæ bellorum ac fortunæ vices; siue per inuidiam, & ne gloriam suam vincerent, vt Tacitus suspicatur. Sanè posteri consilium hoc neglexerunt, nec solùm regna aliquot, defunctis aut euersis sociis Regibus, imperio adiecerunt; sed etiam, vltra terminos, noua quæsiuerunt. vt Claudius, qui *Britannias* in ipso Oceano deuicit; vt Traianus maximè, qui ab Oriente, *Arabiam, Armeniam, Mesopotamiam*; à Septentrione, *Daciam* subegit. Ita moti prolatique tunc termini trans Euphratem, ad *Tigrim*: iterumque parte aliâ, ad *Mare rubrum*, & trans *Danubium* ipsum, tota *Dacia* addita fuit. Hoc est, quod Tacitus noster in suo illo Principe laudat:

1. Annal.

11. Ann. *Ventum inde Elephantinen ac Sienen, claustra* OLIM *Romani imperij, quod* NVNC *Rubrum ad mare patescit*. Sed, inquies, quæ hæc dictio est, quasi pro magno ad *mare Rubrum* ventum nunc esse: nónne & anteà fuit? Ipsa illa *Siene* & *Elephantine* ad Nili catarractas, ostendunt quidquid Ægypti interiacet Nilum & Sinum Arabicum, iam olim Romanorum fuisse. Atqui Sinus ille, *Rubrum mare*. Respondeo, latiùs olim Rubrũ mare patuisse, & paullò aliter, quàm vt vulgò hodie, appellatum. Nam in Taciti, & aliorum veterum verbis, in hoc nomen venit *mare Indicum*, vastum illud & magnum, quod ab extremo Sinu Arabico, siue ab Africâ eâ, in *Auream* Ptolomæi *Chersonesum* se protendit. Itaque Pomponius Mela, duos Sinus in mari Rubro agnoscit, *Arabicum* & *Persicum*. Et Seneca Tragicus, *Tigrim in mare Rubrum* exonerat atque immittit: Curtius *Indum* & *Gangem*: quos certum est in magnum illud mare, longè à Sinu Arabico, euolui. Hæc vera & clara sunt: promoti igitur termini ad mare Rubrum siue *Indicum*, per Arabas adiectos. Eadem mens Græci scriptoris in Suidâ: qui *terminos imperij ad Orientem* facit *Indos & mare Rubrum*; & *Nili Catarractas, & lacum Mæotin*. Sicut & Appianus ita capiendus, cùm in Præfatione operis sui distinctè Romanum imperium limitat: *Tendit*, inquit, *ab Ocasu & illo Oceano occiduo, ad Caucasum montem, & flumen Euphraem, & ad Æthiopas superiores, per Ægyptios & Arabas, ad Orientalem Oceanum*. Hic Oceanus *Orientalis*, non aliud quàm *Mare Indicum* siue *Rubrum*, iam dictum. Sed obiicies, Si ista de Traiani terminis Appianus; quid ita *Euphratem* ponit, *Tigrim* omittit? Hoc ideò, quia Hadrianus Imp. (sub eo Appianus scripsit statim à morte Traiani, hoc mutauerat. de quo Festus Rufus: *Inuidens*, inquit, *Traiani gloriæ, sponte Armeniam, ac Mesopotamiam, & Assyriam reddidit, ac medium inter Persas & Romanos Euphratem esse voluit*. Tamen de Tigri etiam Claudianus:

> *Subdidit Oceanum sceptris, & margine cæli*
> *Clausit opes. quantum distant à Tigride Gades,*
> *Inter se Tanais quantum Nilusque relinquunt.*

AVD. Sed & alia dubitatiuncula, de *Mesopotamiâ*. quam tu & Rufus ab Traiano adiectam imperio significatis; at Aurelius Victor iamdiu à Claudio. LIPS. A Claudio? nemo hoc dixit, nec potest.

poteſt. AVD. Imò verba Victoris ſunt: *Retenti fines, ſeu dati, imperio Romano, per Orientem Meſopotamia; Rhenus Danubiusque ad Septentrionem; & à Meridie Mauri acceßère prouinciis.* LIPS. Hoc eo ſenſu, vt ipſa Meſopotamia finis eſſet, non vt in finibus contineretur. Eouſque, inquam, productum imperium, non & vltra ipſam. Ea mens Victoris; aut ſi alia, eſt error. Et habes ecce in iſtis finibus, quid? per Indicem, ſi placet, videamus, & per ſingulas orbis partes.

IN ASIA:

Colchidem,
Iberiam,
Albaniam,
Pontum,
Boſphorum,
Cappadociam,
Galatiam,
Bithyniam,
Armeniam,
Syriam,
Arabiam,
Palæſtinam,
Ciliciam,
Pamphiliam,
Lydiam, &
Aſiam totam minorem.

IN AFRICA:

Ægyptum,
Cyrenaïcam,
Marmaricam,
Gætuliam,
Africam propriam,
Numidiam,
Mauretaniam,
Aliasque minores aut ignotiores.

IN EVROPA:

Italiam,
Hiſpanias,
Gallias,
Inalpinos,
Rhætiam,
Noricum,
Illyricum,
Macedoniam,
Epirum,
Græciam,
Thraciam,
Mæſiam,
Daciam,
Pannoniam.

Habes hîc, dico, optima terrarum, latiſſima terrarum: & magnam tamen partem conſultò omiſi, quidquid *Inſularum* mari ambitur. Eæ quàm multæ, & magnæ quædam, in toto illo mari mediterraneo fuerunt, à Columnis Herculis, ad Pontum vſque? profectò, quæ vel decimam partem pænè prouinciarum terreſtrium æquent, ſi *Britannias* in exteriore mari (vt debes) adiungas. Pulchra autem iſta facies, & non niſi à Prouidentiâ ſic ordinata & ornata: quam mecum vide. Vtrimque ad hoc mare mediterraneum Prouinciæ ſe porrigunt & extendunt; ipſum in

medio, tot portubus & insulis distinctum, quasi via & limes est, per quem commerciis iungantur. Nec aliud mihi pulchrius commodiusque videtur in hoc imperio, quàm iste velut in medio corpore baltheus, bullis insularum interstinctus: qui & diuidit simul, & constringit. Dabis mihi aliud tale, & tantum? non dabis. AVD. Imò Lipsi, *Turcicum*, & Regis quoque nostri *Hispanicum* imperium, haud longè absunt. LIPS. De Turcico, fatendum est, in Asiâ & Africâ latè se extendisse: sed in validissimâ Europâ nostrâ quid habet, aut potiùs non habet? Certè vel sola Italia, Hispania, Gallia iunctæ, opibus viribusque pares sint, aut superent illum hostem. O si Deus daret! adeò nec prouinciæ illæ Orientales pro opibus & frequentiâ priscâ sunt; & nostræ istæ florem nunc habent & vigorem. Quid de Germaniâ dicam? illa olim horrida & rerum inops, quàm artibus, opidis, copiisque exculta est, & abundat? AVD. Mirificè & hæc tamen Imperio tuo etiam deest. LIPS. Non sic, vt opinare. Nam si terminos meos cogitas, videbis ad Danubium vsque, *Rætias*, *Noricum*, *Carnos*, *Pannones* inclusos: & parte alterâ ad Rhenum, *Heluetios*, *Rauracos*, *Argentoratenses*, *Nemetes*, *Vangionas*, *Treuiros*, *Vbios*, *Menapios*, *Batauos*, ad Oceanum ipsum. Quæ pleraque omnia Germaniæ hodiernæ nomen, & linguam, & leges etiam habent: at detracta, vides quàm eam arctent, & pulcherrimis membris spoliatam relinquant. Certum autem, hæc postrema omnia, cis Rhenum, Galliæ fuisse olim accensa. Itaque sub iugo Romano. Sed de *Hispanico* imperio quod aiebas; id sanè, spatia terrarum si consideras, præsertim in Nouo illo orbe & insulis, Romanum longè vel superat: sed iunctio & deuinctio prouinciarum, viri & copiæ, quàm deficiunt & delinquunt? Nunc quidem. nam posteà quid futurum sit, nescio: florebunt, crescent fortasse. & sensum meum tibi dicam? Nescio quo Prouidentiæ decreto, res & vigor ab Oriente (considera, si voles) in Occasum eunt.

CAP. IIII.

De copiis & præsidiis sparsim circa limites, itemq; in ipsâ vrbe.

ISTI Fines igitur Romani & quidem mari, amnibus, montibus clausi ac muniti, sed Milite & *Copiis* multo magis. Nam Romanus mos & institutio, duplici viâ prouincias munire, *Copiis* & *Coloniis*: de quibus vtrisque breuiter dicendum. *Copias* intelligo, perpetuum militem, qui ad tutelam imperij, ex instituto Augusti, fuit. Triplices eas reperio, *Prouinciales*, *Vrbanas*, *Classicas*: illas maximas, alteras satis validas, & tertias vtiles atq; opportunas. Omnia hæc ab Augusto; qui sapienter pleraque in nouo imperio aut instituit, aut restituit, vt res visæ postulare. Hoc autem inter noua: & in laudibus Augusti iam mortui Tacitus ponit, *Legiones, prouincias, classes, cuncta inter se connexa*. Narrat & Suetonius: *Ex militaribus copiis, legiones & auxilia prouinciatim distributa.* Sed benè Tacitus, *cuncta connexa*: nam ita ordo & dispositio fuit, vt limitanea loca militem haberent, interiora vix haberent: & essent, vt in magnâ vrbe, circa mœnia dispositi & vallum. Cohærebant autem prouinciæ; ideoque & legiones, per cohortes suas & alas sparsæ, & inter se vicinæ. AVD. Sed non igitur Arces in locis interioribus saltem erant, si non legiones? LIPS. Apage à Romano hoc more. nusquam in iis præsidium aut spes posita Martiali huic populo, sed in milite tantùm & armis. Et sanè de Arcibus variè disputari potest: sed non tempestiuè in hoc loco. pergamus. Miles igitur ad Limites, vbi minimo oneri subditis, maximo vsui in hostes esset. Quantus? sub Augusto & Tiberio *vigintiquinque* legiones fuerunt, ex Dione & Tacito: quin posteà tamen auxerint, vix dubito, & sub Traiano atque Hadriano certum fuisse *triginta*, aut & suprà. Columella, in quâ legionum nomina, tum & alia quædam hoc euincunt: diximusque aliquid in *Analectis Militiæ Romanæ*, illîc, si lubet, videndum. Hæ legiones, Augusti & Tiberij æuo; sic dispositæ:

I. Ann.

In Hispaniâ, legiones III.	*In Africâ*, II.
In Galliâ ad Rhenum, VIII.	*In Ægypto*, II.

In

In Syriâ ad Euphratem, IIII. *In Pannoniâ ad Danubium*, II.
In Mæsiâ ad Danubium, II. *In Dalmatiâ*, II.

Sed mutabant interdum, quod Tacitus in IIII. Annalium notat, & ob caussas huc atque illuc ibant, aut sedebant. Quædam autem legiones & in opidis erant, etsi pleræque in castris: sed in opidis dico, quæ valida aut magna, & ideò motui aut rebellioni opportuna. Talis *Alexandria* in Ægypto: de quâ Strabo. *Sunt tres in Ægypto legiones. quarum vna in vrbe collocata est, aliæ per regionem. Præter has, sunt & nouem cohortes Romanorum, tres in vrbe item, tres in Æthiopiæ finibus ad Syenen, præsidium locis; tres in aliis partibus. Sunt & alæ equitum tres.* Sed & idem scribit, *in Babylone castello supra Delta, legionem vnam consistere è tribus, quæ Ægyptum custodiunt.* AVD. Itáne bis, *ternas* hîc legiones collocat? at tuus Index *binas*. LIPS. E Tacito meus index, & sub res Tiberij iam vergentes. Recenter id tunc mutauerat, & abducta legionum vna, vt sæpe. Antè, & à Iulo iam Cæsare legiones ibi ternæ, vt in Suetonio leges: tenuitque Augustus, & Tiberius ad id æui, quo Strabo scripsit. Sed de nostrâ iam re, legiones dico sæpe in opidis. atque ita de Beryto Syriæ idem Strabo: *Hæc euersa fuit à Tryphone, instaurata & suscitata à Romanis, duas legiones suscipiens, quas Agrippa ibi collocauit.* Caussa fuit, sedes item vrbis ad ipsum mare, & locorum eorum claustrum. Ita à tergo aliæ legiones Syriam defendebant aut premebant, hæc sita in fronte. In Hispaniâ, vt idem Strabo, Bætica quæ populi erat, milite vacabat: reliqua Hispania habebat. Similia adnotare plura possim, & caussas dare aut tangere: sed diffusione non gaudeo, vbi res non poscit. Hoc magis è primis illis Strabonis obseruo, *socias etiam cohortes aliasque* fuisse, præter ipsas Legiones: & vt illîc vides, numero satis grandi. Enimuerò *nouem illæ cohortes* (sociales fuisse dico, etsi ipse *Romanas* appellat: sed hoc ideò, quia militabant sub Romanis signis) pænè legiones tres æquarunt, nec minores eas *millenariis* fuisse opinamur. Tacitus id quoque dixit: *apud idonea prouinciarum, socias triremes, & alas, auxiliaque cohortium, nec multo secus in iis virium fuisse: sed persequi*, inquit, *incertum fuit, cùm ex vsu temporis, huc illuc mearent, gliscerent numero, & aliquando minuerentur.* Ecce disertim, *haud secus*, id est, non minus in iis virium fuisse, quàm in legionibus

nibus ipſis: imò plus interdum, idem oſtendit. vbi legionis *Decimæquartæ auxilia, octo cohortes Batauorum* facit. Atque alibi, in minoribus prouinciis, ſolæ cohortes aut alæ fuerunt, vt in Rætiâ, Iudæâ, talibus, & quæ Procuratoribus regebantur. Interdum & in opidis interioribus, ad coërcendũ: vt Lugduni in Galliâ, Tacitus *cohortem* XVIII^am^ locat; idem Foroiulij *Ligurum cohortem, vetus loci auxilium.* Et tale alibi. Huc equidem Ioſephi verba referam, alioqui paraloga, non ſolùm paradoxa: apud quem Agrippa ad Iudæos loquens adſerit, Galliam illam tam validam, tam latam, *mille ducentis militibus in officio contineri.* Profectò octo legiones totæ fuerunt, ſed quia iſtæ in extremâ Galliâ, ipſe copias modò numerat, quæ introrſus in eâ eſſent: ſi tamen numeri illi in Ioſepho ſani, quos ſæpe in eo obſeruamus vitiatos. Sed hæc ita ſub Auguſto: vt tamen tetigi, creuerunt, & primùm Claudius Imp. Britanniâ domitâ, legiones in eâ *tres* locauit, manſeruntque. Tum Veſpaſianus *duas* etiam in Cappadociâ: & Traianus deinde in Daciâ *duas*. Iſtæ *Prouinciales* copiæ: *Vrbanæ* fuerunt, quæ ſedem Romæ & in ipsâ dominâ vrbe habuerunt. Quo fine? duplici, vt Principem in eâ tuerentur, & vt ipſam vrbem. Principis cuſtodię triplex miles fuit, *Prætoriani, Euocati, Bataui.* Primi in *nouem* cohortes diuiſi ab Auguſto, flos militum, fide, robore, & gente. Exemplum inſtituti huius fuit, à Prætoriis cohortibus in exercitu, quæ circa ipſum Imperatorem, & ad eius tutelam erant: ſed plerumque vna: Auguſtus autem in bellis ciuilibus plures habuit, & victor quoque retinuit in pace, contra motus ſubitos, & ad plebem Romamque coërcendam. Nam fuère *nouem millia* militum, non robore ſolùm, vt dixi, ſed ſtirpe & domo eximij: nec capti niſi ex *Etruriâ, Vmbriâ, Latio, & Coloniis antiquitus Romanis*, quod Tacitus ita etiam notauit. Gloriabantur igitur hoc ſanguine: & ideò Otho iis blandiens, & in concione alloquens, *Italiæ*, inquit, *alumni, & Romana verè iuuentus.* Nam legionibus aliis, exteri iam & ciuitate donati, crebri miſcebantur. *Nouem* dixi fuiſſe: idque apertè Tacitus: at Dio *decem* ſcribit. Nam ita in rebus Auguſti: *οἱ σωματοφύλακες μύριοι ὄντες, καὶ δεκαχῇ τεταγμένοι*: *Cuſtodes corporis Auguſti* (Prætoriani) *decem mille erant, atq; ij in decem partes*, ſiue cohortes *diuiſi.* Hæc diſſonãt: & fallitur Dio? an pro ſuo æuo dicit?

III. Hiſt.

Lib. IIII. Annal.

Tac. I Hiſ.

Lib. LV.

Illud poteſt, hoc vix poteſt: quia eius æuo (vixit, ſub Alexandro Seuero, & prioribus) iam plures denis illis erant. Exemplum à Vitellio, qui primus, opinor, auxit. Tacitus de eo, Romam ingreſſo: *Confuſus prauitate, vel ambitu, ordo militiæ. Sedecim Prætoriæ, quattuor Vrbanæ cohortes ſcribebãtur, quîs* SINGVLA MILLIA *ineſſent.* Sed an ille tamen primus? an non Claudius Imp. anteà fecerat? Lapis vetus (quid contra eum dixerim?) affirmat: C. GAVIO. L. F. STEL. SILVANO TRIB. COH. II. VIGILVM. TRIB. COH. XIII. VRB. TRIB. COH. XII. PRAETOR. DONIS. DONATO. A. DIVO. CLAVDIO. BELLO. BRITANNICO. En, ille verò ſub Claudio vixit, & *donis ab eo donatus* in Britanniâ: & tamen *Tribunus* ſcribitur *Duodecimæ Prætoriæ cohortis.* Sculptor errat? ſed idem eſt in *Vrbanis*, vbi *Decimatertia* nominatur. Quid? an hic Gauius potiùs, iuuenis Britannico bello interfuit, & tum ſenior ſub Vitellio militauit? Omnino dixerim: nec tempora refragantur, potuitque vel ſub illo, aut ſtatim ab illo, Tribunatus hos geſſiſſe. Nam eam auctionem dixerit aliquis manſiſſe: argumento eorumdem lapidum, in quibus crebrò, grandiore numero ſic legas. Iſtis *Caſtra Prætoria* fuêre, ad Portam Viminalem: vt arctiùs & in diſciplinâ haberentur, ſecreti à ciuibus & vrbe. Sed *Euocatos* iam addo: de quibus Tacitus atque alij ſilent (quod equidem obſeruauerim) at non Dio Caſſius, qui adiungit apertè. *Euocatis*, inquit, *Auguſtus vti iam cœperat in Antonium olim, eosque & poſteà ſeruauit. Sunt autem hodieq; propria quædam & ſeparata manus, & vites ferunt, inſtar Centurionum.* Hoc ille, vbi ex profeſſo de cuſtodiâ Principis ſcribit. Facere huc videtur, quod Suetonius in Galbâ notat, *delegiſſe eum equeſtris ordinis iuuenes, qui manente aureorum anulorum vſu,* EVOCATI *appellarẽtur, excubiasque circa cubiculum ſuum, vice militum, agerent.* Inſtituiſſe hoc eum planè dixeris, exemplo cuſtodiæ Principalis, quia Principem ſcilicet nunc agebat: etſi non veteranos quoſdam milites, ſed Equites ipſe elegit. An non ibidem & munus iſtorum Euocatorum expreſſum? nempe vt *circa cubiculum Principis excubias agerent*? ego omnino opinor: etſi valdè miror, nuſquam (nec occaſio defuit in vrbanis illis motibus, aut Principum cædibus) nuſquam, inquam, à Tacito vel Suetonio, vel ipſo Dione alibi, nominatos. Tamen quod in lapidibus crebrò

II. Hiſt.

Lib. LV.

crebrò legitur, EVOKATVS AVGVSTI, me iudice haud aliò est referendum. Tertij sunt *Batavi*, equites peditesq;. Dio Cassius: *Sunt & exteri Equites selecti, quibus Batauorum nomẽ est, iique equitandi peritissimi.* AVD. Da veniam, interpello te: Batavi equites? hoc est simile, ac si dicam Venetos equites esse. Et Batavi sanè nostri, aliis illis equis veliuolis & ligneis, per Neptuni æquor optimè discurrunt: hos terrestres, parcè aut parùm dextrè tractant. LIPS. Vetera loquimur: gens ea tunc Martem potiùs, quàm Mercurium colebat. Et quę gloria* vicinis illorũ in equite nostrâ etiam memoriâ fuit: ea ipsis olim. Credo autem intelligi tunc quoque superiores illos Batauos maximè, qui Geldriæ nunc accensentur: nam inferi & ad mare, nec ipsi, nec regio eorum equis satis facti, aut apti. Sed Batavi igitur boni Equites: fuêre & Pedites, etsi Dio silet. Tacitus alijque dicent, qui tamen hos modò Batauos, modò Germanos appellant: sed dixeris Dionis æuo Pedites non fuisse. Caussa, quia Galba *Germanorum cohortem, institutam iam olim à Cæsaribus, ad custodiam corporis, & multis experimentis fidißimam dissoluit, ac sine vllis commodis remisit in patriam*: quod Suetonius in eo scribit. Dicit *Cohortem*: ergo pedites fuêre: & addit ab ipso solutam militiâ ac dimissam, nec posteà fortasse restitutam. Non reperio quidem vltrà nominari: & in Notitiâ imperij, dumtaxat *Batavi equites, Seniores Junioresq;*. Vtraq; autem hæc manus quanta fuerit, & Dio ignorare se fatetur: *Batauorum*, inquit, *numerum, sicut nec Euocatorum, satis certò poßim dicere*: quid ergo nos conemur? Puto tamen Batauos haud minùs duabus alis plenioribus fuisse, & vt minimùm *mille Equites*: Pedites etiam olim ad *mille*. Euocati autem, ij quoq; cohors vna millenaria sunto. Alter nunc miles in vrbe, & pro vrbe, duplex est: *Vrbanæ, & Vigilum cohortes*. De prioribus Tacitus: *Quamquam insideret vrbem proprius miles, tres vrbanæ cohortes*: & mox ostendit eam quoq; lectam, & non nisi Italam manum fuisse. Sed *tres* ipse dicit, Dio in Augusti dispositione, *quattuor*. οἱ τῆς πόλεως φρουροὶ, inquit, ἑξακισχίλιοι, ἐς τετραχῆ νενεμημένοι: *Vrbis custodes sex millia, & in quattuor partes diuisi.* Miror & hîc dissensum, nec concilio. Si tamen numerus tantus; vides grandes istas Cohortes fuisse, atq; etiam supra Prætorianas. Nam singulæ fuerunt *mille quingentorum* militum. In Taciti autem antè verbis, de

* *Menapiis & Geldris.*

IIII. Ann.

Vitellio, notare potuisti, ab eo denique factas *quattuor vrbanas cohortes*, sed quę non nisi *singula millia* haberent: vnde igitur tantas sub Augusto? Intricata hæc fateri oportet, & mihi parè libido in Tacito ibi legendi, *quattuordecim vrbanæ cohortes.* Cùm enim tam largiter Prætorij militem auxerit, cur non pariter & Vrbis? Vnica ista cohors adiecta, in paruo sit: & facit validè, quòd lapides ab illo æuo grandiorem hunc numerum suadent. In illo superiùs recitato erat, TRIB. COH. XIII. VRB. & in alio sub Antonino Imp: C. CESTIO. C. F. STEL. SABINO. TRIB. COH. XIII. VRB. DONAT. AB. IMP. ANTONINO. AVG. HASTA. PVRA. Pluribus etiam lapidibus hi tales numeri in vtrisque cohortibus, sed nomina Imperatorum aut æui certa indicia non semper adiecta. Hic ipse Antoninus quis fuit? fortasse *Caracalla* Seueri filius: atque ita minùs miror, quoniam in Herodiano Seuerus gloriatur & loquitur, vbi filios ad concordiam hortatur: *Posse eos securè agere, si velint, pecuniâ multâ à se paratâ,* τῆς τε ἐν ῥώμῃ δυνάμεως αὐτῆς τετραπλασιασθείσης, καὶ στρατοπέδου τοσούτου πρὸ τῆς πόλεως ἱδρυθέντος, ὡς μηδεμίαν εἶναι δύναμιν ἔξωθεν ἐχέγγιον μηδ' ἀντίπαλον, πλήθει στρατοῦ, μήτε μεγέθει σωμάτων, μήτε χρημάτων περιουσίᾳ: *& copiis iis quæ Romæ sunt* IN QVADRVPLVM *auctis, tantoque exercitu ad Vrbem sedente, vt nulla externa vis par esse ei posit, siue* MVLTITVDINEM *spectes, siue corporum magnitudinem, sue cultum & abundantiam.* Hanc mutationem & augmentum facta à Seuero, cùm Iuliani Prætorianos circumuênit & armis exuit, probabile est; & in eorum locum Illyricanos grandi numero factos. Verba quidem Herodiani clara sunt, & sic mansisse ad Constantinum videntur: qui fauentes Maxentio sustulit, nec alios ordinauit. AVD. At enim si in quadruplum ita auxit Seuerus, & Vitellius iam tot Cohortes fecerat: quid dicimus? oportuit vel supra LX. cohortes fuisse. LIPS. Neque absurdum sit, si verba pensites Herodiani. Dubitet tamen aliquis an illa Vitelliana auctio tota manserit: sed quidquid eius, illud tenẽdum haud dubiè auxisse valdè Seuerum, cùm Herodianus disertè scribat, *cuicumq;* VI EXTERNAE *parem aut superiorem hanc internam & vrbanam fuisse.* Sed redeo ad *Vrbanas* meas cohortes: quarum officium præcipuum, tueri vrbem. id est, motus aut turbas plebis coërcere; noctu circum templa, fora, basilicas excu-

Lib. III.

excubare; ſtationes agere contra graſſatores aut ſicarios; itemque Præfecto vrbis (qui caput iis erat) apparêre. Itaque & extra vrbem interdum puto diſpoſitos, cùm eius Iuriſdictio ad centeſimum lapidem porrigeretur. Quod autem Præfectus caput, in Tacito clarè ſcriptum, de Flauio Sabino, qui tunc in eo munere: *Eſſe illi* PROPRIVM *militem cohortium vrbanarum: nec defuturas Vigilum cohortes.* Quas nunc adiungo (*Vigilum* dico:) & moneo eas quoque ab Auguſto eſſe. Nam is cùm crebra incendia in magnâ illâ & frequenti vrbe videret; remedium quæſiuit firmum & perpetuum, militemque ex libertinis collegit, & in ſeptem cohortes digeſſit. Id factum anno vrbis DCCLIX. Et quamquam præcipuus hic finis & inſtituendi cauſſa fuit, tamen ſeruiiſſe etiam tutelæ vrbis, & contra nocturnos fures aut graſſatores, non eſt ambigendum. Minùs lecta hæc manus fuit, & miniſterio potiùs quàm militiæ facta: tamen vt regi meliùs iuberique poſſent, digeſti in Cohortes, & Centuriones Tribunoſque ſuos accepêre.

III. Hiſt.

CAP. V.

De copiis in mari, aut fluminibus; de Claſſibus variis, earumque ſedibus.

TERRESTRI milite ſatis limites, itemque vitalia imperij, id eſt Romam ipſam, muniuimus: nunc & maritimo, ſiue fluuiatili etiam, muniamus. Nam cùm mare medium per totum illud imperium iret, vt diximus; cùm etiam flumina magna clauderent vel ambirent; vtile cenſuerunt, *Claſſes* perpetuas in vtrauis parte eſſe, quę & piratas cohiberent, & hoſtes excluderent; & ſuis etiam tranſitum aut tranſuectionem, cùm opus eſſet, ſtatim darent. Prudens & pulchra inuentio: fueruntque *Claſſes in ipſo mari* quattuor; in *Fluminibus* tres, niſi fallor. Videbimus ordine, & quod occurret, dicemus. Primæ duæ maiores ſe offerunt, & *Prætoriæ* dictæ, *Miſenenſis* & *Rauennas.* Quare Prætoriæ? (ſæpe enim ita in lapidibus:) opinor dignitatis cauſsâ, & quia inter minores alias, vt Præto-

ria aliqua nauis, eminerent. Nam Præfectus sanè earum non fuit Prætor. Possunt & exemplo Prætoriarum cohortium esse dictæ, quia ad Italiæ & Principis tutelam. Sed eæ quoque ab Augusto institutæ, notante Suetonio: *Classem Miseni, & alteram Rauennæ, ad tutelam superi & inferi maris collocauit.* Et Tacitus de ijsdem: *Italiam vtroque mari duæ classes, Misenum apud & Rauennam, præsidebant.* Sed distinctissimè Vegetius, qui numerum & plura aperit, his verbis: *Apud Misenum & Rauennam,* SINGVLAE LEGIONES *cum classibus stabant, ne longiùs à tutelâ vrbis abscederent, & cùm ratio postulasset, sine morâ, sine circuitu, ad omnes mundi partes peruenirent. Nam Misenatium classis, Galliam, Hispanias, Mauretaniam, Africam, Ægyptum, Sardiniam, atq; Siciliam, habebat in proximo: classis autem Rauennatium, Epiron, Macedoniam, Achaiam, Propontidem, Pontum, Orientem, Cretam, Cyprum, petere directâ nauigatione consueuerat.* Ait *singulas legiones* in singulis fuisse: pro more sui æui, aut parùm conspectè, locutus. Non enim Legiones propriè erant, sed dumtaxat *Cohortes*, eæq; *decem*, & Tribunos suos siue *Chiliarchos* (à numero cui præerant) habebant, itemque Centuriones. Enimuerò Tacitus non semel ostendit, Classiarios militiam legionariam, vt honestiorem petiisse: & aliquando impetrasse: non ergo habebant. Quomodo autem? exteri plerique, & nec ciues erant. Tacitus de classe Rauennate: *Ambiguos militum animos, quòd magna pars Dalmatæ Pannonijque erant.* Et in Tabulâ, quæ Venetiis adseruatur: HADRIANVS. IMP. IIS. QVI. MILITAVERANT. IN. CLASSE. PRAETORIA. MISENENSI. SEX. ET. VIGINTI. STIPENDIIS. EMERITIS. DIMISSIS. HONESTA. MISSIONE. IPSIS. LIBERIS. POSTERISQVE. EORVM. CIVITATEM. DEDIT. Si dedit, non antè habebant. Clara & vera hæc sunt, ac naualis militia, vilis semper & viliũ, apud Romanos. De Miseni igitur classe, liquet apud Misenum, pulcherrimo sinu, eam stetisse. Virgilius doctè indicauit, cùm Misenum illîc sepelit Æneas,

IIII. Ann.

Lib. IIII.

Imponit suaque arma viro, remumque tubamque.

Nam & *Remum* & *Tubam* dat, præsignificans locum hunc futurũ vbi & Remiges & Milites in classe essent: Milites inquam, quos Tuba notat. Etsi autem naues ibi & classis, tamen Castra etiam in terrâ & ad portum ipsum fuisse, commoditas eorum

exigit,

exigit, & lapides qui sæpe effodiuntur, dicunt. Inter eos isti:

D. M.
C. IVLIO. QVARTO
VET. EX. PR. N. GALLO.

D. M.
TI. PETRONI. CELERIS
NAT. ALEX. EX. III. ISIDE

D. M.
C. SENIO. SEVERO. MANIPLARIO
EX. III. FIDE. NATIONE. BESSVS.

Notę breuiores in iis, hoc volunt: *Veterano ex Prætoriâ naue Gallo.* item: *Natione Alexandrino, ex tertiâ Iside.* iterumque: *Ex tertiâ Fide. Gallus* autem, *Isis, Fides,* nomina nauium sunt, ab imagine aut tutelâ. In his item portibus, præter Castra, *Pharos* siue Turres quasdam ad prælucendum noctu fuisse, Plinius mihi suggerit: ille Plinius, qui ipse fuit classis Misenatium Prefectus. *Vsus Phari, nocturno nauium cursui ignes ostendere, ad prænuncianda vada, portúsve introitum: sicuti compluribus iam locis flagrant, vt Puteolis, & Rauennæ.* Pharus Puteolana, ad hanc Misenēsem fuit. At verò altera, sicut & ipsa Classis, *Rauennæ.* Notum & nobile etiam opidum, ob sedem ibi posteà regni Gothorum. Et ipsam, & Classem autem, Iornandes optimè notificat, ex Dione: *A meridie, inquit, Padus, qui & Eridanus, ab Augusto Imp. altissimâ fossâ demissus: qui septimâ sui aluei parte mediam influit ciuitatem: ad ostia sua amœnissimum* PORTVM *habens, qui* CLASSEM *ducentarũ quinquaginta nauium, Dione referente, tutissimâ dudum credebatur recipere statione. Qui nunc, vt Fabius ait, quod aliquando portus fuerat, spatiosissimos hortos ostendit, arboribus plenos, verùm de quibus pendeant non vela, sed poma.* In fronte verborum vides, Augustum aptasse locum & portum, fossâ percussâ: in medio, Dionem auctorem, de nauibus CCL. quæ illîc caperent. Sed vbi hoc Dio? nusquam in libris, qui nunc sunt, sed dixit (opinor) in Vitellij rebus, vbi multa mentio classis Rauennatis, ob transfugium eius & turbas, quas & in Tacito habes. Ingens autem numerus: neque minor in classe Misenatium, vt ratio poscit. In vltimo autem ostendit, esse desiisse & portum & classem. Atque hæ duæ sunt *Maiores* illæ classes *maritimæ*: sequuntur duæ *Minores.* prior in Galliâ, coloniâ & portu *Foroiuliensi*: tum ad ipsam Galliam, tum ad Hispaniæ illam oram tuēdam. Tacitus de eâ, eiusq; auctore: *Galliæ proximum Litus* ROSTRATAE *naues præsidebant,*

Lib. XXXVI. cap. XII.

IIII. Ann.

debant, quas Actiaticâ victoriâ captas Augustus in opidum FORO-IVLIENSE *miserat,* VALIDO *cum remige*. Habes Augustum auctorem, habes *Rostratas* & bellicas, itemque *Validum remigium*. Satis ergo & grandis, & instructa ea classis: cuius idem Tacitus in rebus belloque Othonis cum Vitellio meminit. Est autem hoc *Forum Iulij* in Galliâ Narbonensi, loco quem Strabo designat: *Nauale*, inquit, *Cæsaris Augusti, quod Forum Julium vocant. Situm est inter Olbiam & Antipolim, abestque Massiliâ stadiis circiter sexcentis*. Notat *nauale* siue receptaculum classis esse: ideoque & à Plinio ipsa vrbs *Classica* dicta, itemque *Colonia Octauanorum*, quòd octaua legio eò deducta. Altera minor in ipso *Ponto*: id est, in capite & fonte mediterrei maris. De eâ Tacitus capiendus: *Mucianus classem è Ponto Byzantium adigi iussit*. Ergo statio ei supra Byzantium fuit: sed * vbi, ignoro. Numerum eius è Iosepho possum dare: *Ponticæ*, inquit, *omnes gentes tribus millibus militum subduntur, & QVADRAGINTA naues longæ* (rostratæ) *illud asperum & innauigabile pelagus tutum pacatumque præstant*. An non & tertia etiam Ostiæ? Suetonius suggerere videatur in Vespasiano: *Classiarios qui ab Ostiá & Puteolis Romam per vices pedibus commeant*. Nam Classiarios Ostiæ ponit: & fortasse Claudius instituit, portu eò instructo. Sed certum non habeo: & potuit esse ibi pars è classe Misenensi. Transeo ad *Classes fluminum*: & prima est in Rheno. de quâ Panegyricus: *Cùm totus* ARMATIS NAVIBVS *Rhenus instructus sit*. Ait *totum Rhenum*: ergo diuisam per partes censeo, vt & militem ipsum terrestrem. Florus ostendit, Bonnæ & Geldubæ (si proba modò lectio) fuisse, ex instituto Drusi: *Bonnam & Geldubam pontibus iunxit,* CLASSIBVSQVE FIRMAVIT. Ergo ibi pars, pars & certò ad exitum fluuij, vbi *Pharus* olim, quam nunc *Arcem Britannicam* vocant. Hanc opinor esse quam *Classem Britannicam* Tacitus in bello cum Ciuili appellat: quia & in Britanniam ea commeabat. Sed tota classis communiter *Germanica* dicta: & sic in eodem Tacito leges, *Julium Burdonem, Germanicæ classis Præfectū*. Hæc partitio classium Taciti loca aperiet, aut conciliabit, quæ pugnaturire inter se videntur. vt cùm scripsit, *Vniuersam quattuor & viginti nauium classem*

III. Hist.

* Vide Notas.

Lib. II. Excid.

V. Hist.

ſem transfugiſſe (ad Ciuilem) *aut captam eſſe*. An igitur *vniuerſa* ea, non niſi tot nauium? Imò poſtea iterum facit Cerialem nauibus pugnaſſe, etſi *numero imparem, ſed magnitudine earum potiorem*. Atqui ſtruere tam citò non potuit: ſed nempe ex aliâ parte, atque adeò grandiores triremium, quæ ad Oceanum & Pharum, ſumpſit. De his nauibus Hegeſippus ex Ioſepho ita ſcribit: *Rhenus itaque iam non Germanorum copiis repletur, ſed Romanorum liburnis, quæ per errantes* TOT VSQVE AD MARE *bicornis amnis fluenta, quondam liberas gentes ſeruitio premunt*. Legendum autem illîc, *Copulis Germanorum*: eſtque nauium minorum genus, quod ipſi Germani ſic à * vinciendo & ligando dicebant. Dicit earum loco *Liburnas* iam roſtrataſque Romanorum eſſe: credo, biremes. quas & *pererraſſe* totum amnem identidem ſcribit: & an ideò *Luſorias* dictas? Vox crebra in Ammiano, Vegetio, aliiſque. Altera claſſis Fluuiatilis, in *Danubio*. de quâ Tacitus: *Vannius funditur prælio, & ad claſſem in Danubio operientem perfugit*. Nominantur & Vegetio *Luſoriæ, queîs in Danubio* COTTIDIANIS *vtuntur* EXCVBIIS. In Codice Theodoſiano titulus, *De Luſoriis Danubij*. In Nouellâ quadam: *Caſtrorum quinetiam ipſis, luxuriarumque curam mandamus*: legendum, *Luſoriarumque*. Credo & tertiam fluuiatilem in *Euphrate* fuiſſe: quídni in magno flumine, & contra Parthos? Ammiani aliquot loca ſuadent, etſi non cogunt: nec alibi certò legi. Habes totam munitionem imperij, terrâ marique: an non validam, vtilem, opportunam? ſed & adſpectu aut cogitatu pulchram, cùm imaginem proponis (Ariſtide delineante) *magnæ vrbis, cuius foſſæ, flumina eſſent; turres & propugnacula, militaria in finibus caſtra aut caſtella; ipſa mœnia, non è latere vllo aut lapide, ſed ære ac ferro tot prætendentium legionum*. AVD. Mehercules delector, & cogitatione peragro ac iungo, quæ locis ſituque diuiſa. Sed ipſam ſummam totius præſidij cur non expreſſiſti? LIPS. Facile eſt, & per te poſſis: quantum quidem certus partium dictarum eſt numerus. Vbi non, diuinetur. Aio igitur in prouincijs copias non minùs fuiſſe, *Legionum, Cohortium, Alarum, ducentis quinquaginta millibus*, aut circà: & ſic, vt legiones nec pleniſſimas, ſed IIII. millium accipiamus. In Vrbe, ponere liceat in vniuerſum ad XXVI. millia militum: & poſt Seuerum,

*Koppelen.

XII. Ann.

vel ad *sexagena*. In classibus omnibus, haud minùs *centum millibus* militum remigumque. Ita fiant in vniuersum, supra *quadringenta millia* ordinariorum: etsi Agathias Historicus plures etiam, & largiter, fuisse asseueret. Nam de Iustiniani æuo loquens, *negat copias Romanorum tantas, quantas* OLIM *esse: nec iam sufficere tutelæ imperij, contra hostes. Cùm enim,* inquit, *ad* SEXCENTA QVADRAGINTAQVINQVE MILLIA *militum vniuersas eas colligere oporteret; vix tunc in centum quinquaginta millibus consistebant.* Hæc ille scriptor, & credo vera atque explorata (cùm tam curiosè numeret) attulisse. Oportuit igitur Auxiliares copias grandes fuisse: & tu considera vim copiamq; Romanam. AVD. Imò an non legiones fortasse plures faciendæ sunt, & vel ad XLIIII. ordinariæ sub Augusto ac deinceps locandæ? Hoc enim & Orosius & Appianus dicere videntur: & vir doctissimus ita affirmat. LIPS. Errat ille vir doctissimus: nec aliter sub Augusto fuit, ac dixi. De Orosio & Appiano, hoc saltem dicunt, Sexto *Pompeio in Siliciâ victo* XLIIII. *legiones, iunctis omnibus copiis* (& Lepidi nempe, & Sexti, & ipsius) *in vniuersum, Augustum habuisse*: sed hoc non addunt, & *seruasse*. Ille verò non seruauit, sed sparsit, & in *Colonias* misit, de quibus ordo & hæc admonitio suadent iam dici.

CAP. VI.

De Coloniis, & modus fructusq; deducendi.

PRAEMISI verò, Præsidia militum in longinquis limitaneisque locis fuisse, pauca aut nulla in prouinciis mediis: imò pleręque earum sine milite aut armis vllis. Quid ergo tuebatur interiora, & quieta præstabat? *Coloniarum* deductio, optimo & sapientissimo Romuli inuento. Nam ad illum consensu referunt. qui victis finitimis opidis aut gentibus, partem earum solitus in vrbem & ad se traducere; partem illìc relinquere, sed sic vt Romanos suos misceret, custodiam & regimen, nequid mouerent. Eos ita missos, *Colonos* appellauerunt, *& ab agrorum nouæ dedicatione culturæ* (ait Hyginus) *ipsas Colonias appellauerunt.* Ratio & modus erat, vt agri diuiderentur viritim: idque à *Trium-*

Triumuiris, quos graues & prudentes viros huic rei legere solebant: qui & sedes, agrosque, & ipsum opidum (si condendum esset) disponebant, & iura ac formam nouæ quasi reip. dabant. Sic tamen, vt omnia Romam & vrbem matrem referrent. ipsis quoque locis, Fora, Capitolia, Templa, Curiæ pro illâ imagine essent; & in gubernatione, *Duumuiri* plerisque coloniis, quasi duo Consules, & *Decuriones* pro Senatu. Varia in hoc instituto vtilitas, quam licet percurramus. Prima, quòd alleuabatur vrbs ipsa princeps, & superfluam nimiamque multitudinem, vt sanguinem emittebat. Ita victus facilior, ita turba minor; & turbæ quoque, faciles oriri inter tam confertos. Sed & soboli magis vacabant libentiusque, sic vacui: non aliter quàm arbores aut plantaria magis se diffundunt & propagāt, vbi in arcto non stipantur. Altera vtilitas, ipsos hostes aut subditos tangit. Vbi enim Coloniæ sic collocatæ, loca frequentabātur, colebantur, poliebantur etiam, nouorum hospitum aduentu, & artium inuectu. Diuinâ Prouidentia hoc fine Græcos olim in Asiam, Europam hanc nostram, vsque in Hispaniam, per maritima loca misit & disposuit: vt rudes ferocesque humanitate & elegantiâ percolerent, atque ad mitiora studia & mores transferrent. Quod idem Romani mox fecêre: & ijs cultum hunc omnem debet pulcherrimus noster Europæ tractus. Tertia vtilitas, quæ pręcipuè in oculis Romulo & Romanis, Præsidiū in subiectos. Sparsa hæc tot opida, locis opportunis, & in ijs Romanus sanguis: quid nisi tot arces & propugnacula erāt imperij Romani? Dicamus quidlibet: nihil tam validum, quàm talis aliqua deductio: & vbi ij qui agros in alieno accepêre, semper obligantur aut tueri iura imperiumque donantium; aut pelli, si & ij pellantur. Atque hic primus, vt dixi, præcipuusque aspectus: accessêre mox, valdè auctâ re Romanâ, duo alteri. Prior, vt plebem inopem & grauem sic exhaurirent: alter, vt militibus emeritis pręmia largirentur. Nam ecce in tantâ vrbe, & crescente ciuium tenuiorū numero, per tot manumissiones: quæ ratio alendi aut subsistendi fuit, nisi vt emitterent? non aliter, quàm vbi aluearia plena, noua examina in alia & noua transfunduntur. Sic &, occulto Politico consilio, sentina & fex vrbis educebatur: purior meliorque pars asseruabatur. Iam verò in militibus pul-

E 2 chrum.

chrum. & quis non libens in eam Militiam se impenderet, vbi & post eam tam magna & certa præmia essent? Agri & sedes dabantur, regimen illîc & honores, pecunia etiam (nam sic Augustus instituit) ad instrumenta, iumenta, & siquid opus, coëmendum. Ego verò ausim dicere, nec isto æuo Militiam satis bonam, fidam, facilemque futuram, nisi tali præmiorum ratione: nec difficile fortasse, cum magno bono publico, excogitare. Ista igitur deductio Coloniarum, & caussæ: in quibus tamen tyranni aut violenti aliquot ciues fraudem & iniuriam miscuerunt. Vt Corn. Sulla, qui non, vt olim, agros ex hoste captos distribuit; sed in ipsâ Italiâ, quod sciebat milites appetere, sedes iis dedit. Quod fieri non potuit, nisi pacatis fidisque populis, per summam iniuriam & scelus, expulsis. Appianus auctor est *vigintitres* legiones ab eo sic deductas, quæ facerent (si probè commemini) *centum viginti millia*, cum iis qui adiuncti. Simile & Cæsar Iulius, in pace & Consulatu fecit, qui agrum Campanum & Stellatem *viginti millibus* ciuium, coloniâ Capuam deductâ, diuisit. Idem iam Dictator, *in transmarinas colonias octoginta millia ciuium distribuit*, Suetonio auctore: id est, in Carthaginem maximè & Corinthum. Quod noto, vt numerus videatur deductorum: qui sanè grandis fuit, siue è ciuibus togatis, siue è militibus veteranis. Augustum *centum viginti millia* deduxisse sub *quintum Consulatum* suum (bellis Ciuilibus iam finitis) lapis Ancyranus ostendit: & posteà multa millia adiunxit. Caue enim censeas, illa tantùm deduxisse. Imò in solâ Italiâ *duodetriginta colonias collocauit*, vt Suetonius notat: quid apud tot exteras gentes, & imperio tam diuturno. Itaq; huius Principis plurimę, & in toto orbe terrarū fuerunt: quod ipsa agnomina earū ostendunt. Denique paullatim tanta frequentia, vt negem regionem, imò vix regiunculam fuisse, in quâ Colonię aut Colonia non esset. Tot illis vinclis miramur orbem cōpeditum & astrictum, in Romanâ ditione & imperio mansisse? Non ego: sed nec Velleij iudiciū valdè probo, *inter perniciosissima Gracchi habentis, quòd extra Italiam colonias posuerit*. Equidem planissimè contrà sentio: & ad hunc coërcendi finē, aliter oportuit; aut nec imperium extra Italiā proferre. Timorem quē timet, ne qua Colonia potentior matre suâ fiat, sic longinqua: nullus est, & certè locum

locum in Romano aliquo imperio non habet. Sed nec Hiſpano: & prudentiſſimè eos cenſeo Nouum orbem coloniis impleſſe. Quarum alia atque alia genera tamen erant, & quædam *Romani*, aliæ *Latini*, quædam & *Italici* iuris. Reperio & *Patritias*, & *Equeſtres* agnominatas; haud dubiè, in quam digniores ciuium militúmve deducti. AVD. Sed de numero igitur, nihil certi aut definiti habes? LIPS. In Italiâ ſolâ *centum quinquaginta* fuiſſe reperio; in Africâ, circiter *ſexaginta*; in Hiſpaniis, ad *triginta*; paullo minùs in Galliis: & idem iudica de reliquo orbe. Difficile enim hæc adnumerare firmiter: cùm & aliqua legentem fallant, & non omnia hodie in libris legenda. Hoc Senecæ tibi ſuffecerit: *Populus Romanus quot Colonias in* OMNES *prouincias miſit?* VBICVMQVE VICIT *Romanus*, HABITAT. AVD. Quæro etiam, ecquid ſeriò probes hoc ius ſiue morem colonicum? LIPS. Dixi, & probo: atque adeò magnis Regibus adſuadeam imitari. AVD. Túne? in tam apertâ iniuriâ? nam certè aliena eripiebant, poſſidebant, poſteris tradebant. LIPS. Quid tum? vtilitas publica magna, vt in aliis, exiguum hoc iniquum diluit, vel abſorbet. Etſi cur iniquum? qui iniuriam intulit, iuſtè malum & pœnam habet. Coërcendi hoc modo ſunt, & ne in poſterum noxam noceant, refrænandi.

Ad Helu. Conſolat.

CAP. VII.

Multitudo Romanorum, & ratio adſciſcendi gentes, aut transferendi.

AVD. Sed mihi hîc admiratio & quęſtio, Vnde Romanis ea copia, & ſic aſſidua, vel Militum vel Colonorum? Nam cùm intueor & examino; examina habuiſſe hominum debuerunt, quæ ſic conſcriberent, aut transferrent. LIPS. Haud de nihilo petis, & ſatisfaciam: ſcito. Romanos primùm pauculos fuiſſe, & cùm Romulus militiam & remp. ordinauit, vix ad *millia terna* peditum (alij *bina millia* volunt) cenſa, & equitum *trecentos*. At idem ille, cùm è viuis abijt, peditum reliquit XLVI. *millia*, & equitum *mille*. Tantum viri opeſque creuerant in annis circiter, quibus Romulus regnauit, *trigintaſeptem*. Res mira

est. & quibus artibus aut industriâ ille hoc assecutus? Apertione asyli; quæ haud dubiè aliquid adiuuit, & è vicinis, etsi non optimos, elicuit. Lege de liberis latâ, quâ iussit quidquid natum esset tolli, modò ne mutilum aut monstrosum. Receptione in ciuitatem, quam non exteris solùm confluentibus, sed victis & hostibus dedit. Laudant cùm alij hoc institutum eius, tum Claudius Imp. apud Tacitum: *Quid aliud exitio Lacedæmonijs & Atheniensibus fuit, quamquam armis pollerent, nisi quòd victos pro alienigenis arcebant? At conditor noster Romulus tantum sapientiá valuit, vt plerosque populos eodem die hostes, dein ciues haberet.* Atque id sanè diu retentum Romæ, vt è prouincialibus honestissimos, hoc beneficio ciuitatis obligarent; & ita simul se augerent, simul discrimen, & tacitum pænè * dissidium, inter illos conciliarent. Claudianus in Romæ laudibus:

xi. An.

* *Ob æmulationem inter receptos, & non receptos.*

> *Hæc est, in gremium victos quæ sola recepit,*
> *Humanumque genus communi nomine fouit,*
> *Matris, non dominæ, ritu: ciuesque vocauit*
> *Quos domuit, nexuque pio longinqua reuinxit.*

Ita, quod ex illo apparet, diffusum latè aut vndique iam hoc beneficium: & ciues Romani facti, quicumque in orbe Romano essent, ex constitutione Imp. Antonini. Excluduntur iam ergo soli serui & barbari. quo sensu Sidonius scripsit, & appellauit *Romam verticem mundi, patriam libertatis, in quâ vnicâ totius mundi ciuitate soli* BARBARI *&* SERVI *peregrinantur.* Itemque passim alij *Communem patriam*: & ad eam his versibus Rutilius:

Lib. I.

> *Fecisti patriam diuersis Gentibus vnam,*
> *Profuit iniustis te dominante capi.*
> *Dumque offers victis proprij consortia iuris,*
> VRBEM *fecisti, quod priùs* ORBIS *erat.*

Hæc ita posteriori æuo, nec optimo scilicet, nec optimè: præstabat electio illa & secretio, ob varias caussas. Sed tertia etiam ratio augendi ciues, ex instituto non quidem Romuli, sed Seruij Tullij. Ille cùm videret plerosque tunc seruorum, aut bello captos, aut è prædâ emptos esse; atque eos ferè è liberis & ingenuis, & antè etiam liberos: humanum bonumque

putauit

putauit in ciuitatem recipere, ſiqui à dominis manumiſſi eſſent. Nam & Romanis moribus ingeniiſque aſſuefacti iam erant; & ſic fore prouidebat, vt ſemper, tamquam ex fonte domeſtico, proles ſcaturiret ad belli aliosque vſus. Difficile id perſuaſum primò ciuibus, & inquinari eo conſortio videbantur: ſed nempe oſtendit, & origine bonos eos eſſe, & iamdiu ipſos etiam hoſtes in hoc ius admiſſos: ita cur non idem domeſticis & fidis ſeruis indulgerent, cauſſam nullam eſſe. Maximè, cùm in eorum manu totum hoc beneficium. & videre poſſe, vt nec temerè manumittendo darent; & illos adniſuros, vt omni ſedulitate ac fide emererentur. Ampliùs, futuros eos nihilominus velut in curâ & clientelâ Patronorum: & ſic nobiliores ciues, in comitijs aut ſuffragiis, ſemper manum aliquam fauentem & obnoxiam habituros. Ita illis perſuaſum. ſed Regi in oculis præcipuè, frequentia & multitudo ciuium, fundamentum omnis potentiæ & diuturni ſtatus. Nec tamen ij æquiparati ſtatim dignioribus, & veteribus ciuibus: reiecti in quattuor vrbanas tribus fuêre, & inuenta ratio, vt minimum in ſuffragijs, aut aliâ publicâ re, pollerent. Quin & à militiâ legionariâ & honeſtiore excluſi ſunt: donec paullatim nepotes ac pronepotes eorum, verè iam Romanus ſanguis, peruenirent. Liberti ipſi & Libertini (veteri quidem republicâ) arcebantur. Hoc inſtitutum, incredibile eſt, quantum ciuitatem auxerit: in quâ aliquot ſeruorum millia pauculis annis manumiſſa. Neque negandum eſt, vtile initio & pręclarum fuiſſe: ſed lapſu temporis, vt fit in humanis rebus, hîc quoque lapſus: cùm iam Syri, Cappadoces, Aſiatici, Græci, Barbari in ſeruos recepti; & multi ex ijs facinoroſi & perditi; qui pretio, blanditijs, aut & fœdis obſequijs libertatem meriti, quam colluuiem in ciuitatem non inuexerunt? Imò per eos effectum, vt egregia illa animi ac morum, Romana olim plebs, viliſſima facta hominum ſit, & vno verbo, cloaca ac ſentina vitiorum. Sed iſta ſæculis aliquot poſt Tullium. interea profuit largiter inſtitutum, & effecit, vt cùm primo cenſu ac luſtro Ser. Tullij, LXXIIII. ∞. cenſa eſſent, illo qui ſub primis Conſulibus fuit (nam Tarquinius Superbus intermiſerat) CXXX. ∞. cenſerentur: idque eorum qui puberes, & in virili togâ eſſent. Largus tibi

tibi hic numerus videtur: nihil est: cùm post aliquot ætates, id est, anno Vrbis CCCCXIIII. censa sint ciuium CCLX.∞: & paullò ante bellum Marsicum, anno Vrbis DCXXXIX. circiter *quadringenta* millia, paullò minùs. At post id bellum, sociis iam in ciuitatem paullatim receptis, creuit valdè numerus, & ad *nongenta* millia censa * alibi nobis doctum. Cui ipsi numero firmando, velim addi hæc Phlegontis in Chronicis. qui notat Olympiade, quâ Lucullus Amisum cepit, & Mithridatem ad Caberia vicit (id fuit circa annum Vrbis DCLXXXII.) *censitas Romæ nonaginta myriadas ciuium, & vnam,* id est, *nongenta & decem millia.* Quid iam sub Augusto? ipse de se in lapide Ancyrano clarè hoc dicit, IN. CONSVLATV. SVO. SEXTO *Lustrum condidisse,* QVO. LVSTRO. CENSITA. SVNT. CIVIVM. ROMANORVM. CAPITA. QVADRAGIENS. CENTVM MILLIA. ET. SEXAGINTA. TRIA. Immanis herclè numerus: & quis iam de copijs miretur coloniisque? At etiam creuit assiduè, & sub Claudio Imperatore, Tacitus ac fidi auctores accensent, *sexagies nouies centena sexaginta quattuor millia.* Vltrà quærere, superuacuum sit, cùm iam passim in ciuitatem totæ vrbes regionesque, vt dixi, receptæ. AVD. Neque hercules quæro, affatim habeo quod mirer. Sed illud lubet scire an ex solis igitur illis ciuibus copiæ scriptæ? LIPS. Non è soli. olim quidem & è Latino nomine, vt scis: at postquàm ij ciuitate donati, Principum temporibus maximè, cœperunt & è prouinciis auxilia scribi. Augusti id inuentum: & præter conspicuam vtilitatem in militiâ, caussam occultam etiam hanc habuit, subditos sic exarmandi, & quasi obsidibus traditis in fide continendi. Nam quotannis dilectus istos habebant, & optimum ac robustissimum quemque abducebant. Ita eneruès prouinciæ; & illi qui dilecti, in longinquas & dissitas oras consultò trahebantur. Non enim facile res nouas audere aut mouere, inter ignotos & alienos. Ciuilis, qui Batauos ad rebellionem traxit, hoc quoque telo eos incitat: *Instare dilectum* (verba Taciti) *quò liberi à parentibus, fratres à fratribus, velut* SVPREMVM *diuidantur.* Idem Galgacus, dux Britannorum, in eodem Tacito: *Liberos suos cuique ac propinquos natura carissimos esse voluit: hi per dilectus* ALIBI *seruituri, auferuntur.* Atque eiusmodi auxiliorum,

*In I. Elector. cap. XXVII.

IIII. Hist.

rum, è variis gentibus, magna copia. quod & *Notitia Imperij* indicat, & Taciti hæc verba : *Nil validum in exercitibus, nisi quod externum.* Iterumque : *Prouinciarum sanguine prouincias vinci.* AVD. Artem video, & simul auxilia bello scripta, simul materiem subductam rebellandi. Sed ista profectò translatio dura : & quo exemplo ? LIPS. Haud facilè dixerim : nisi quòd similia iam olim noto. Romulus ipse populos vicinos in vrbem suam transtulit, Tullus Hostilius Albanos. Sed hæc leuia, & alio quodam fine. quid si totas gentes translatas doceam, eâdem illâ non rebellandi, aut coërcendi, caussâ ? Fecit Augustus in Sugambris & Sueuis, quorum *quadraginta millia* (hoc verius censeo ex Eutropio, quàm quod in vulgatis Suetonij libris *quadraginta* editur) tot inquam illa millia *traiecit in Galliam, iuxtaque ripam Rheni, sedibus adsignatis, collocauit.* Ita & Galliam impleuit, & ex hoste socium auxiliaremque fecit. Sed iudicio & consilio in hac re opus, ne plures suscipiantur aut traducantur, quàm coërcere possis: peccatumque à secutis Imperatoribus (maximè post Constantinum) qui Barbaris receptis, imperium & vrbem prodiderunt. Alioqui multum commodi aut tutelæ translatio hæc habere possit. quâ Philippum Macedonem (callidum illum regnandi) vsum Iustinus prodidit: scribitque eum, *vt pecora pastores, nunc in hibernos, nũc in æstiuos saltus traijciunt; ita populos & vrbes, vt illi vel replenda vel derelinquenda quæque loca videbantur, ad libidinem suam transtulisse.* Parabat & Alexander simile, firmando imperio, nisi mors interuenisset. Nam in Commentariis eius inuentum Diodorus tradit, *vt ciuitatum aliarum in alias migrationes fierent, itemque hominum traiectiones ex Asiá in Europam, ex hac in illam:* & caussam addit, *vt gentes connubijs, commerciis, & amicitiá inter se iungeret :* quæ ipsa haud vana planè est, aliam tamen & intimam non expressit. Antipater, qui in partem potentiæ successit, in idem hoc consilium: & Atheniensium vrbis potens, ipsam eiusque regimen ditioribus honestioribusque concessit; tenues, & quidquid inopiâ turbidum, eduxit, & ad xx. ∞. eorum in Thraciâ, agris datis, collocauit. Lego & Tigranem regem, cui bellum Pompeius fecit, *trecenta millia* è Ciliciâ & Cappadociâ in Armeniam & Mesopotamiam traduxisse, ad ea loca frequentanda & meliori genere

implenda. Et vt vicina magis temporibus locisque targam, Carolum Magnum satis scitum est, Saxones sępe rebelles translatione domuisse, & in Belgicæ nostræ oris posuisse. Luloüicus etiam XI. Galliæ rex, Atrebatium fidei infensus, & quia à vitâ diuelli quàm à Burgundiaco imperio malebant, sparsit eos per Galliæ vrbes aliquot, & suos in locum introduxit. Quid in nouo illo orbe etiam video? Reges Perüani tractus quos *Ingas* ipsi appellant, pro firmamento status habebant, populos victos statim, cum totâ sobole, transferre ad interiora loca, & in illa limitanea alios suos fidosque supponere. Hoc genus *Mitimaes* patriâ linguâ vocabant. Habes de multitudine, & eius caussis. Ac quædam his inesse magnis Regibus imitanda ego scio: qui si exhauriunt semper (vt fit in militibus aut coloniis emittendis) nec addunt: quid nisi fontem ipsum exhaurient & siccabunt? Seriò, seriò prouidendum est. Tu abi nunc, & cetera cras, si Deus volet, dabo. AVD. Haud libens, sed tamen pareo, & valetudini tuæ tenui parco. Vale, & firmare.

I. LIPSI DE MAGNITVDINE ROMANA LIBER II.

CAPVT I.

De Priscis populi Romani vectigalibus, Decumis, Quintis, Scripturâ, Portoriis.

LIPS. Maturè sanè ades. AVD. Si pro meo voto, maturiùs, & vel conuiua in prandio tibi fuissem. LIPS. Licuit. & delectarer sanè vel assiduo hoc sodalitio, si Romanæ aliquæ mihi OPES. Ad quas sermo nos nunc duxit, & de iis videamus. Eas *Publicas* & *Priuatas* considerabo: & in Publicis, *Vectigalia* siue *Tributa*, tū & *Triumphales manubias*, denique *Liberalitates* aut *Erogationes*. Insistamus ordine, & primùm in *Vectigalibus*: quæ olim triplicia ferè, è *Decumis*, è *Pastione*, è *Portoriis*. Quod ad priores duas, ita de iis & origine earum Appianus: *Romani nunc hos, nunc illos Italiæ populos superando ac subijciendo, partem agri iis auferebant, atque opida & colonos condebant; aut si opida opportunè iam condita, hos inducebant. Agri igitur quod cultum erat, colonis ferè adsignabant; quod incultum (vt multa per bellum) id aliis cupientibus elocabant,* PARTE DECIMA *fructuum sibi retentâ in agris satiuis; in plantariis aut arboretis,* QVINTA; *in pastionibus autem, certum pretium definiebant in capita minoris pecoris maiorisque.* Pulcher & distinctus in eam rem locus: & quamquam de Italiâ dicit, tamen & producere ad prouincias licet, quas multas ita habitas, ex alijs scriptorum locis liquet. Etsi quædam arctiùs pressiusque habitæ; & præter hæc, Tributa etiam sua capitis pendebant. Sed quod ad hæc

1. Ciuil.

 tria,

tria, etiam in Asiâ ea sic & in Siciliâ fuisse, Cicero alibi ostendit, & in his vectigalium summam ponit. Notabiliter in laudatione Pompeij: *Publicani familias maximas, quas in Saliuis habent, quas in Agris, quas in Portibus.* Nam quod ad *Salinas*, viri docti iamdiu emendarunt *Siluis*, vt ad Pastiones referatur: etsi *Saltibus* ego mallem, viciniore litterarum lapsu. In eâden oratione enim aliquoties hæc tria repetit, & iungit: etsi vectigal è Salinis quoque fuisse, sed non inter prima & magna, scimus. Et quod ad frumenti omnis *Decumas*, idem Cicero in Verrinis satis dixerit, quid in eâ re fuerit: nec obscurum est vel ex moribus hodiernis. De fructuum *Quintâ* in Appiano, id obscurius, imò incertius: quoniam idem Cicero in Verrem disertè nominat, *Vini & Olei decumas*, ostenditque Siculos ita dedisse. Quomodo igitur *Quintas*? nam ego ex vite, oleâ, ficu, pomo, nuce, intellegi & redigi Appiani vectigal velim; nec aliunde video posse. Nisi tamen de siluâ cæduâ intellegit: quod in medio relinquo. Sed in priore sententiâ si perseuerare lubet; dicendum est, mitiùs leniusque habitos Siculos, & peculiare id ibi fuisse. E *Pastionibus* genus alterum est, quod propriè & vulgò *Scripturam* appellabant. Exempla obuia, & iam alijs notata: caussam vocis Festus explicat: *Scripturarius ager*, inquit, *publicus appellatur, in quo vt pecora pascantur, certum æs est. quia publicanus* SCRIBENDO *conficit rationem cum pastore.* Cicero igitur de hoc vectigali capiendus: *Ita neque ex Portu, neque ex Decumis, neque ex Scripturâ vectigal conseruari potest.* Tertium est *Portorium*: quod scilicet in euehendo aut inuehēdo (ἐξαγωγικὸν καὶ εἰσαγωγικὸν) pendebant. Res nota est: an & illa, quòd *Portarium* etiam fuerit antiquis? In Glossis lego, cum discrimine: *Portorium*, τέλος ἐν λιμένι, id est, VECTIGAL IN PORTV: *Portarium*, τέλος πύλης, id est, VECTIGAL IN PORTA. Et verò hoc quoque fuisse videtur, æuo præsertim inferiore, & sub Principatu: vt & in pontibus, & in viis, & portis adeò opidorum dederint, pro transgressu aut ingressu. Italia hodie, sed & Belgica, hæc non ignorat: & apud Senecam lego: *Nec indignabitur sapiens aliquid inpendere, vt limen transeat, cogitans & in pōtibus quibusdam pro transitu dari.* Herodianus quoque ostendit exactiones fuisse ἐπί τε ὄχθαις ποταμῶν, καὶ λιμέσι πόλεων, ἔν τε ὁδῶν πορείαις: *in ripis fluminum,*

portibus

portibus opidorum, & viarum transgreßibus : ſed inter tyrannica habet, quia noua aut grandia, opinor; & ideò à Pertinace ſalubriter ſublata.

CAP. II.

De Tributis & Capitatione. tum inquiſitum in Modum vectigalium, & quid videantur reddidiſſe.

HÆC illa vetera ſunt, & *Vectigalia* propriè dicta: quibus dies, & ſagacitas, addo & neceſſitas, aliquid ſemper addiderunt. AVD. Hæcne propriè *Vectigalia*? atqui plura in id nomen video includi. LIPS. Plura, ſed hæc primò: aut ne mentiar, ſolum ipſum *Portorium* primò, quia id ſcilicet è *vecturá*: vnde Vectigal. Græcis etiam hîc diſcrimen aliquod, quibus *Vectigal* propriè eſt τέλος, *Tributum* φόρος. Sed & in re ipsâ differunt, quòd illud res & fundos magis ſpectat & ligat; hoc capita ac mobiles opes. Sed quorſum ego iſta? ſemel & ſeriò tibi dico, verba nunc non luſtro, nec obſita aut tricoſa antiquitatum quæro; ſatis, in luce aliquâ tibi ponere Romanam œconomiam, circa publicas has exactiones. Ergo Tributa, vt dixi, caput ferè tangebant: atque ita peſſima conditio eorum, qui *Stipendiarij, ipſi atque agri*, vt Cicero alibi loquitur, eſſent. Tales Pœni, Hiſpani, & plures, qui per vim vltimam & bello pertinace victi eſſent. Appianus hoc ita expreſſit, vbi Scipio cum decem Legatis leges dant Carthagini victæ: *Hos*, inquit, *præmiis afficiunt, ſocios nempe populos aut reges*; τοῖς δὲ ἄλλοις φόρον ὥρισαν ἐπὶ τῇ γῇ καὶ ἐπὶ τοῖς σώμασιν: *aliis* (hoſtibus ſcilicet) *tributum definierunt in agros, & in corpora eorum.* Duo manifeſtò dicit, & Corpora ſiue *Capita* (vt Latini magis loquuntur) onuſta, & terram ipſam. Tertullianus quoque ea iungit: *Agri tributo onuſti, viliores; & hominum capita ſtipendio cenſa, ignobiliora. nam hæ ſunt* NOTAE CAPTIVITATIS. Adiungit eruditiſſimus ſcriptor, hoc non niſi in verè victos, & vi ſubditos, vſurpatum: olim quidem, ſed Imperatores, & ipſe Auguſtus produxerunt, & valdè hæc Tributa

In Lybicis.

dilatarunt. Ac *Capitum* vel *Capitationis* satis frequens mentio in posteriorum scriptorum, sed & Iuris libris: vbi non *Hominum* solùm *capita*, sed & *Animalium* leges: & quædam, quæ fateor in subnubilo mihi esse. At tu vniuersè hæc nunc noueris: videamus, quod nos quærimus, ecquid *Opes* ex his annuas liceat vestigiis odorari. Quæ vestigia tenuiter impressa fateor, tamen persequar & indagabo. Ac primùm de antiquis, & liberæ reip. opibus, locum esse volunt in Plutarcho istum. De Pompeij triumpho è Syriâ & Asiâ agit: dicitque, *Prælatum titulum, qui litteris indicaret anteà quidem Vectigalia reddidisse ad bis milles* HS. *ex ijs autem quæ ipse acquisiisset, redire ad ter millies quadringenties.* Prior summa, nobis efficiat *quinque milliones* (iuuat his compendijs, vulgariter magis quàm eleganter vti) altera, *octo milliones cum semisse.* Viri docti iam, & inter hos verè primus Budæus, existimant scripto hoc indicasse Pompeium: quòd ante id tempus, vniuersi reditus è vectigalibus non pluris essent; ab ipso autem iidem aucti plus triente, & facti vt in extremo scriptum. Enimuerò libido, an ratio, mihi est dissentiendi? sed dissentio, & nego Plutarchum vel Pompeium de *vniuersis* sensisse. Nullum tale in Græco Plutarcho verbum est: quod moneo, ne temerè interpretibus, qui addunt, hoc accredas. Quæ ergo nostrâ mente scripti illius mens? nempe pro re subiectâ, & cùm de transmarinis illis triumpharet Pompeius, nec nisi ibi tunc res gessisset; verba eôdem referenda, & de Asiâ saltem finitimisque capienda. Quomodo? aliter etiam, quàm viri docti, in clausulâ. Duo enim dicit, & Asiam illam minorem, quæ sola ibi ante Pompeium prouincia, aut præcipua; illam, inquam, è vectigalibus *bis millies* dedisse: at verò eas prouincias, quas ipse super eam quæsisset, solas reddere *ter millies & quadringenties.* Puto me rem tangere, siquis iudicio inspicit: & do rationes. Primò, credétne quisquam è tot, tamque ditbus populi Romani tunc prouinciis, non plus *quinque millionibus* redisse? Quod vna Hispania hodie, vna Gallia, vel duplum donet. Ampliùs, *Decumas* vnius Siciliæ Cicero, *atque ea tenuiter æstimatas*, fuisse dicit *nonagies* HS: quod nobis est, CCXXV. *millium* Philippicûm. Decumas dico frumenti: & *hordei* non computat, & *leguminum*: quid iam *Vini, Olei*? quid *Portoria, & Iastiones*?

In Pompeio.

Valdè

Valdè tenui ore atque animo eſt, qui non auſit concipere hæc vniuerſa ex proportione, ſuprà *quadringenties*, ſiue vnum millionem. Atqui Sicilia, quanta pars fuit Romani illius orbis? profectò nec centeſima quidem: & valdè hoc valet ad ingentes illas Romanas opes. Ampliùs de ipsâ Aſiâ noſtrâ, Appianus ſcribit, Corn. Sullam, per bella Mithridatica, *imperaſſe illi quinque annorum vectigalia, ſed ſtatim danda.* Quantum igitur imperauit? ecce in Plutarcho hoc expreſſum, *viginti millia talentûm*: ij ſunt *duodecim milliones* noſtri. Age iam, diuide in quinque partes, nónne paullò minùs *millies* HS. annuo habemus? Atqui duplum oportuit, inquies. Ita, pro me & Plutarcho: ſed hoc ipſo tamen firmiter illos refuto, qui ex toto orbe *bis millies* colligunt, cùm ego dimidium ex Aſiâ iam ſolâ. Res clara eſt. Sed quomodo igitur plus Pompeij æuo? nec id difficile dictu: ſiue quia ratio colligendi iam melior firmiorque; ſiue quia bella reſederant, & ipſa Aſia cultior feraciorque facta. Produci hæc talia ſemper ſolere, præſertim in pace, nec hodie eſt nouum. Docebo hoc clariùs? ex ipſo iterum Appiano. apud quem M. Antonius triumuir, poſt pugnam Philippenſem, in Aſiam miſſus ad pecunias colligendas, in concione ſic eos affatur: *Ne vrbibus agriſque pellamini, pecunia danda eſt in vſum militũ: nec ea maxima, ſed quá auditâ libenter acquieſcatis. Dediſtis hoſtibus noſtris, Caſſio & Bruto, in duobus annis tributa decem annorum: ea ſuffecerint & nobis, niſi quòd danda ſunt in vno anno.* Quid hinc efficimus? nectimus iterùm Plutarchi verba, qui *ducenta millia talentûm* ab Aſiâ tunc data ſcripſit. Atqui diuide in decem annos: quid trepidas? *viginti millia* annua ſurgunt, id eſt *duodecim milliones*. Et profectò, noli ambigere, præpotens & diues illa Aſia dedit. In quâ tamen obiter moneo, res ſæpe mutatas: & primò, cum teſtamento Attali Romanis relicta eſſet, Vectigalia impoſita; id eſt *Decumas, Portoria, Scripturam,* ſollenni more. Sed cùm publicani iniurij pro more ſuo eſſent, & ſine publico bono ſibi attererent ac tonderent; *C. Julius Cæſar, & iniurias, & iniurios ipſos ſuſtulit, ac permiſit ipſis Aſiaticis fructus colligere ab agricolis, ac Tributa induxit.* Hæc ita ferè (etſi ipſa verba, quia pluſcula, omiſi) in eâdem oratione Antonius apud Appianum dixit. Quando autem

v. Ciuil.

à Iulio

Lib. XLII. à Iulio id factum, & de re ipsâ, apertiùs sic Dio Cassius: *Victo Pompeio, cùm Asiam obiter lustraret,* τοὺς τελώνας πικρότατα σφισι χρωμένους ἀπαλλάξας, ἐς φόρου συντέλειαν τὸ συμβαῖνον ἐκ τῶν τελῶν κατεστήσατο: *Publicanos, qui acerbissimi in Asiaticos fuerant, remouit, & in tributi collationem, id quod ex Vectigalibus redibat, mutauit.* Pulchra nota: & re ipsâ quidem melius leuiusque erat Decumas & talia dare: quare? quia pro anni prouentibus dabant, plus aut minus, vt ipsi accepissent, nec vltrà grauabantur: at eò tamen rem redegerat Publicanorum iniquitas (quos nulli Præsides aut leges satis domabant) vt omnes præoptarent magnum & certum aliquid dare in Tributo. Similis mens, vt addam, in Taciti loco: I. Ann. *Achaiam ac Macedoniam onera deprecantes, leuari Proconsular imperio, tradíque Cæsari placuit.* Videntur enim Publicani tunc, pro veteri more, in populi prouinciis fuisse, & cum iis rapinæ; in Cæsaris non fuisse. Et iam in Plutarchi loco satis tibi factum, aut dictum? AVD. In priore membro satis, in altero quid adfers? Firmamentum ab ipso Pompeio, qui eodem illo tempore in Senatu gloriatus, *Asiam se, quam vltimam Prouinciarum accepisset, mediam reddidisse.* Ergo plurimum adiecit: & nominatim *Syriam* totam, illam diuitem; item *Phœnicen, Palæstinam, Ciliciam, Pamphyliam, Phrygiæ partem, Bithyniam, Pontum, Propontidem.* Hæc tanta, mirabimur tanto plus quàm Asiam dedisse? Hæc de Plutarchi loco. sed ex Portoriis etiam liquere in parte potest magnitudo istorum Vectigalium. Cicero in Verrem scribit, *Socios* (id est Publicanos) *ex Verris exportationibus perdidisse sexaginta* HS. *idque ex Vicesimâ portus tantùm Syracusani, & in pauculis mensibus.* Sunt valdè notanda. Si vnus ille portus, si in vno homine, & in solâ euectione, & in paucis mensibus, tantum adferre potuit: quid reliqui portus, in omni euectione, inuectione, & in totum annum? Sunt autem illa *sexaginta* more nostro, circiter *mille quingenti* Philippæi. Et Cicero quidem non nisi *Vicesimam* disertè ibi in Portorio agnoscit: tamen *Octaua*, & qui eam accipiunt *Octauarij*, in Codice Iustinianæo memorantur. At in Quinctiliano & Symmacho, *Quadragesima.* Sed opinandum est, pro locis, aut mercibus, sed & temporibus variasse: maximè tamen pro mercibus, & vt grauius vectigal peregrinæ soluerent, ad delicias magis aut pompas, quàm vsum inuectæ.

C. Cæsar

C. Cæsar eius rei auctor, ex Suetonio: *Portoria peregrinarum mercium instituit.* Quæ haud dubiè ipsa Italia etiam pependit, etsi reliqua portoria, lege Metelli, in eâ sublata essent: quod Cicero malo publico factum notat, & recitat item Dio. Hæc sanè magna fuisse, quis potest ambigere, ex pretio & copiâ rerum? Nam gemmæ, lapides, vestes, ebur, mancipia, aromata, vnguenta, & plura eiusmodi exotica inferebantur: quibus si *Octauam* imponis, quanti ea sint? Argumento aliquo è Plinij hisce verbis: *Arabiæ felicius mare est. margaritas enim mittit:* MINIMAQVE COMPVTATIONE *millies* HS. *annis omnibus India, & Seres, Peninsulaque illa, imperio nostro adimunt.* Si * *millies* HS. emptæ eæ merces; pluris mox æstimatæ & venditæ, ergo & Portorium ex iis grande. AVD. Sed commemini alterius Pliniani loci, qui minuit, & à summâ illâ abit. Nam vbi de Indiâ sermo, *Indigna res, nullo anno imperiis nostris minus quingenties* HS. *exhauriente Indiâ & merces remittente, quæ* CENTVPLICATO *væneant.* Ecce hîc *Quingenties* modò, id est dimidium habes. LIPS. Sed nempe ex Indiâ solâ: at alter ille locus Arabiam & Seres item iungit, & ex iis quídni alterum dimidium accedat? Nota autem inibi quòd ait, *centuplicato væniisse*: quod rei nostræ facit. Cur enim tanti? cur mercatorum tam improbum lucrum esset? non fuit: sed duo sunt, quæ Pretium sic accenderunt, Itinerum difficultas, & Portoria. Quod ad illa, Plinius eodem illo loco describit, & addit *quotannis nauigari, sagittariorum cohortibus impositis.* Ea res & tutela, mercatoribus ad impendia accedebat. Iam Portoria ijs grandia. quod Strabo impressè notat in rebus Ægypti: scribitque, *olim quidem pauculas naues ausas extra Sinum Arabicum ire, at nunc maximas classes nauigare in ipsam vsque Indiam, & ad vltima Æthiopiæ: vnde pretij maximi merces aduehant, & rursus aliò exportent. Ita fieri, vt* DVPLEX PORTORIVM *pendant, Inuectionis & Euectionis: atque ipsum portorium æstimatarum istarum mercium* GRANDE *item esse.* Hæc ita Strabo. & mirum igitur non sit, à duplici illo aspectu, Itineris & Portorij, pretia sic creuisse: maximè cùm & in Italiam aut aliò inuehenda, credam iterum soluisse.

Lib. XII.

*Duo milliones, & semis.

Lib. VI. cap. XXIII.

Lib. XVII.

CAP. III.

Inquisitum item in Capitationis modum, & sensum vniuersorum Tributorum.

DE Vectigalibus priscis hoc nunc satis: ad *Tributa* venio, siqua ea possim extricare. Metuo, & hæreo statim in eo *Capitationis*, quod vel maximum certissimumque fuisse arbitror: sed in modo, tenebras & nubes suas habet, nunc à me non pellendas. Fuítne indiscretim vniforme in omnia capita? an potiùs ex censu? Nam si illud; iniustitia manifesta adhæret. vt si quis pauper, liberos & familiam multam habeat, contrà dues, & cælebs sit & orbus. In Appiano strictura aliqua lucis afulgere videbatur, sed fortasse fallax. nam ait, *Iudæos sæpiùs rebellasse, eoque tributum capitis grauius iis impositum, quàm reliquarum facultatum. Esse autem & Syris & Cilicibus annuam Centesimam, pro modo census vnicuique.* Verba Græca sunt, si fortè examinare tecum velis: Καὶ διὰ ταῦτ' ἐστιν Ιουδαίοις ἅπασιν ὁ φόρος τῶν σωμάτων βαρύτερος τῆς ἄλλης περιουσίας· ἔστι καὶ σύροις καὶ κίλιξιν, ἐτήσιος ἑκατοστὴ τοῦ τιμήματος ἑκάστῳ. Ego ad verbum tibi pænè reddidi: & efficiatur ex sermonis nexu, Iudæos *Centesimam* dare, sicut & Syros ac Cilices, pro Capitis tributo. Quo sensu? inquies. vt magis capias: soluere quidem illos & pro Agris, & pro Opibus; sed æstimatione omnium factâ, etiam *Centesimam* pro ipso capite dare. Hoc tale est. vt, si decem millia aureorum in censu habeam, soluam ex ijs annua centena. Hoc placeat ob æqualitatem, & quia pauperes aut tenues sic non pressi: sed alia sunt quæ refellunt aut certè morantur. Quid enim tum seruis fiet? quid filijs familias grandioribus? Dico grandioribus. nam vt & hoc addam, Vlpianus notauit, *In Syriis à Quattuordecim annis masculos, à Duodecim fœminas, vsque ad Sexagesimumquintum tributo Capitis obligari*. Atqui Serui & Filij tales, peculium suum nullum habent. Sed de seruis responderi potest, Dominum dependisse in suo capite, dum eorum æstimatio Censibus eius accedit. Et serui alioqui in iure, *caput non habere*, scribuntur. Quod ad filios, certum est parentes pro iis exsoluisse: sed quâ taxatione, an

In Syriac.

an non & eâ aliquâ pro parentum censu, hoc ignoro. Vellem, & res facta esset. Sed soluisse, in Panegyrico ita scribitur: *Tunc certè parentes* ADVLTORVM *non pœnitet filiorum, quorum onera remissa sibi lætantur*. Vides filios parentes suos onerare, sed *adultos* iam & grandiores, ex Vlpiano suprà. Imò alibi, non ante *Vigesimum* annum capite obligatos, lego. Caussam autem opinor huius remissionis in ætate vel Puerili vel Senili: quòd etiam Romani olim Impuberes non censebant, & immunes à Tributo habebant. Addi potest, quòd hæc Capitatio, non aliud quàm quasi redemptio munerum & operarum seruilium fuit, quas populi scilicet victi, & serui facti, Romanis iam debebant. At pueri ad eas operas, aut senes, non idonei: ergo nec pro ijs soluant. Hæc sunt, si pro Censu Tributum hoc datum. Sed aliquis mallet, vniforme aliquid, & in omnia capita æquale. Nam sic Iudæi leguntur *Didrachmum* pependisse: & Christus ipse in Euangelio soluit. Quod Hieronymus quidem & Beda istuc retulisse videntur: sed alij tamen veriùs (inter hos Hilarius) ad Tributum, quod templo Iudæi debebant, in eo modo à lege diuinâ definitum. Exodum vide. Et Iosephus sanè ac Zonaras, sed & Xiphilinus, disertè scribunt *Vespasianum demum hoc instituisse, vt omnes vbique Judæi duas drachmas Ioui Capitolino Romæ penderent, quas anteà* TEMPLO *Hierosolymitano solebant*. Nihil clarius: & Christi ipsa responsio (siquis examinat) à Tributo Cæsariano nos abducit. Sed aliquis etiam opponat Lampridij hæc in Alexandro: *Vectigalia publica ita contraxit, vt qui decem aureos sub Heliogabalo præstiterant, tertiam partem aurei præstarent. tuncque primùm Semisses aureorum formati sunt, & Tremisses. dicente Alexandro, etiam Quartarios futuros, quòd minus non posset. quos etiam formatos in monetâ detinuit, expectans, vt si vectigal contrahere potuisset, eos ederet*. Hæc euincere videntur, certum genus nummi cusum ad Tributa: & nisi fallor, Capitis, quæ sola certitudinem & vnitatem poterant habere. Nam in agris, animalibus, aut opibus, id planè variabat. Faciat aliquid Hesychius, qui scribit: Κένσος, εἶδος νομίσματος, ἐπικεφάλαιον: *Census, genus numismatis, capitatio*. Sed & in Sacris legitur, *Numisma census*. Tamen ob multa hæreo, nec temerè in hanc partem eo. Quid? *decem* igitur *aurei* in Lampridio, Capi-

Ad Constantium.

Matth. cap. XVII.

Cap. XXX.

Matth. ca. XXII.

tatio fuisset? & posteà *Triens*? In ipso Euangelio, vbi *numisma census* quæritur: mox subijcitur, *Denarium obtulisse*. An ergo ille tantùm æqualiter in capita? ridiculum, nisi si Denarius aureus fuit. Quid firmiter definiam, nescio: res tenebras, vt dixi, habet, nec nostrâ nunc curâ illustrandas. Pluscula cogitaui aut collegi, fateor: sed intricatis, aut merè litterarijs, non nunc locus. Dico igitur breuiter, Lampridij locum hoc tantùm efficere, *Contracta omnia vectigalia: adeò vt qui* (pro exemplo) *decem anteà daret, nunc Semissem aut Tremissem*: & quia imminuta illatio erat, in eius rei memoriam voluisse & nummos minores Alexandrum cudi. Sententia autem tota & vera, *contraxisse eum Tributa pleraque ad Trientem, conatum & ad Quadrantem: nec infrà potuisse*. Quod si quis pertendit, nummos pro modo Tributi ita cusos: vbi igitur illi sunt? cur prægrandes aliqui non exstant? Denique statim infinitos cusos oportuit, ad pensiones totius orbis. Nihil est: & Hesychij aut Christi verba hoc modò volunt, ipsum illud quod ex censu in Tributum darent, *Censum* appellatum; atque adeò pecuniam, siue grandis ea siue pauca esset. Quin hoc totum pro priore sententiâ magis sit, quòd Capitatio fuerit ex censu. Cur enim *Numisma census* dicatur, si ipsius census nulla habita ratio? Plura sunt: sed differo, & nunc inquiro, quod cœperam, in Capitationis fructum. Multum rediisse ex eâ, multitudo capitum dicet, quæ in Romano orbe. Iosephus de solâ Ægypto scripsit, *habere eam* * *septingentas & quinquaginta myriadas hominum, Alexandriâ exceptâ: idq; liquere ex tributo, quod in capita singuli pendunt*. Postrema hæc ita palàm Græcè habent: etsi interpres leuiter aliò deflexit. Sed argumentatur & colligit de Capitum numero, ex ipsâ Capitatione, & tabulis scilicet Censualibus, quas inspexit; aut ab ijs qui inspexêre, hausit. Nam etsi non Pueri aut Senes conferrent, vt prædixi: tamen & eorum nomina scripta probabile est, contra fraudes, & pro ceterâ diligentiâ aut curiositate Romanorum. Si igitur talis ille Ægyptiorum numerus (& *Alexandriæ incolas* etiam excipit, qui ipsi ad *centena* aliquot *millia*:) facile intellectu est, in quantum creuerit capitarium hoc vectigal. Adde enim alias prouincias in partem: quarum omnium in populis numerum sub Augusto voluit Suidas exprimere, atq; vtinam is locus rectè haberet!

* *Septem milliones cum dimidio.*

Augu-

Auguſtus, inquit, *omnes ſubditos viritim adnumerare voluit, vt ſciret quanta multitudo eſſet.* Καὶ εὑρίσκοντο οἱ τὴν ῥωμαίων οἰκοῦντες υι μυριάδες καὶ χίλιοι ιζ. ἄνδρες: *& reperti ſunt Romanam ditionem incolẽtes quadringentæ & decem myriades, mille & ſeptemdecim viri.* Falſi planè numeri, & perexigui: cùm ſola Ægyptus vltrà donet. Emendare tamen, non niſi eius eſt, qui diuinandi artem certò tenet. At Tertulliani locum non inſuper habeo, qui egregiè aſſerit copiam hominum, cultumque orbis, in ſuo, id eſt Seueri Imp. æuo. De Animâ, cap. XXX. *Certè quidem ipſe orbis in promptu eſt,* CVLTIOR DE DIE, *& inſtructior priſtino. Omnia iam peruia, omnia nota, omnia negotioſa. Solitudines famoſas retrò fundi amœniſſimi obliterauerunt, ſiluas arua domuerunt, feras pecora fugauerunt. arenæ ſeruntur, ſaxa panguntur, paludes eliquantur.* TANTAE VRBES, QVANTAE NON CASAE QVONDAM. *Iam nec inſulæ horrent, nec ſcopuli terrent:* VBIQVE DOMVS, VBIQVE POPVLVS, *vbique reſpublica, vbique vita. Summum teſtimonium frequentiæ humanæ,* ONEROSI SVMVS MVNDO. *vix nobis elementa ſufficiunt: & neceſſitates arctiores, & querelæ apud omnes, dum iam nos Natura non ſuſtinet.* Nihil impreſſiùs dici poteſt de pleno frequentique orbe: quod item ad felicitatem, quæ ſub Romanis, licet ducas. Sed vt diſtinctè de Capitatione nil dicam, tamen de vniuerſis Tributis aliquid, dum ſiluas & luſtra excutio, videor indagaſſe: & ponam. Velleius, vbi de auctis finibus imperij, & prouincijs adiectis, ita ait: *Diuus Auguſtus, præter Hiſpanias aliaſque gentes: quarum titulis Forum eius prænitet,* PAENE IDEM, *factâ Ægypto ſtipendiariâ, quod pater eius Galliâ, in ærarium reditus contulit.* Verba ea tollo & appendo, *penè idem* ſoluiſſe Ægyptum, quod Galliam: ergo iſta plus etiam dedit. Quid ſi inueniam Tributi igitur Ægyptiaci modum? propemodum in Strabone, qui ſic tradit: *Ciceronem in oratione quapiam ſcriptum reliquiſſe, tributa ex Aegypto rediiſſe Ptolomæo illi qui Cleopatræ pater fuit, talenta annua duodecim millia & quingenta.* Vbi hoc Cicero, neſcio: hodie non exſtat, & puto tamen fuiſſe in eâ pro Rabirio Poſtumo, quia argumentum eius tale aliquid vel admittit, vel petit. Sed parùm hoc ad rem: illud maximè, quod Strabo adnectit, his verbis: *Si igitur ille rex neglegenter & ignauè imperans, tantum redigit: quid* NVNC *cenſendum eſt,*

In verbo Αὔγουστος.

Lib. XVII.

cùm omnia TANTA DILIGENTIA ET ORDINE *administrantur, itemque Troglodyticá & Indicá negotiatione sic aucta?* Satis præit nobis & adserit, multo plus in Tributis Ægypti suo, id est Augusti vel Tiberij, æuo fuisse: quàm olim suo Ptolomæis. Atqui si tunc tot illa dicta talenta (ea faciunt *septem milliones & semissem:*) quídni ad *decem aut duodecim milliones* producamus in sequenti æuo? nec nimium censeo me dixisse. AVD. Censeo te dixisse Lipsi, censeo. Nam primùm Strabonis illud Diodorus refellit, qui lustrasse sub id tempus Ægyptum scribit, & *accepisse ab iis qui res rationesque Regias tractabant, illum accipere supra sex millia talentûm annua.* Iam de Galliâ etiam habeo quod dicam: sed tu de isto priùs. LIPS. Semper mihi res cum Diodoris? amo scilicet hoc nomen, ob vnum illum virum. Sed tu scito breuiter, Diodorum si ab Ægyptijs hoc accepit, Ægyptiaca igitur talenta etiam intellexisse, quæ maiora Atticis, & habent minas siue libras *octoginta*: quod Plinius ex Varrone scripsit. Ita igitur si consideras, haud nimis ea *sex millium* summa à *Duodecim* abit, etsi tamen abit. Sed addit Diodorus, *plus* etiam accepisse: quod ipsum nos iuuet: & denique Ciceroni ac Straboni lubet meritò, præ Diodoro, credere atq; adhærere. Enimuerò opes Ægypti magnæ, reditusque: & Iosephi verba tu hæc audi. *Tributorum,* inquit, *multo amplius Romanis per singulos menses pendit, quàm vos, ô Iudæi, toto anno: & præter pecuniam, annonam frumentumque quattuor mensium vrbi Romæ.* Ita Agrippa rex in concione Iudęos alloquitur: & duo ex iis discas, grande aliquod Ægyptios intulisse; & Iudæos vix duodecimam eorum partem. Sed vt cœperam dicere, si tantum istud Ægyptus: quid iam Gallia, quæ plus, ex Velleio, & ratione (nam multo grandior laxiorque est) plus, inquam, longè dedit? An minus igitur, quàm XV. *aut* XX. *milliones?* AVD. Et hîc erat Lipsi, in quo volebam te non reprehēsum fortasse, sed repressum. Quid clamas de Galliâ? os tibi claudit Suetonius, vel te restituente: *C. Cæsar Galliæ* CCCC[es]. HS. *in annos singulos, Tributi nomine, imposuit.* Hoc tu ita ex libris veteribus: hoc & Eutropius idem dicit. Atqui *quadringenties* illud, quid nisi *vnus millio* est? vt videas corruere tot illos à te superstructos. LIPS. Ego tamen firmiter satis struxi: nec machina hæc tua deiicit, aut quatit. Nam

Lib. XVII.

II. Excid.

restitui

restitui ita, fateor, libros secutus: sed quid si in numeris aberrantes? non insolens est: & hîc, cùm inquiro & penetro, planè est factum. Dic sodes tu aut alius, illa ampla, illa diues Gallia (sic enim semper habita & laudata) non nisi *millionem* annuum in tributo dederit? O clementiam imperij Romani! ô illos benè meritos de vrbe, quam ceperant; de populo, quem ad extremum armis prouocarant! Non sunt ista profectò: & audeo adfirmare Suetonium atque Eutropium scripsisse ∞ ∞ ∞ ∞. id est, *quater millies.* Ea summa *decem milliones* reddit: minus inquies, quàm Ægyptus: ita est, sed addo, & ratio comprobat, aucta hæc Tributa largiter, & vel in duplum, ab Augusto esse. Nam ille censum per Gallias *instituit, opus nouum & inadsuetum Gallis* (vt Claudius in Oratione apud Senatum loquitur) & eâ ratione immensum auxit. Quod fecit idem in alijs prouincijs, & in Syriâ etiam, vt ex Euangelistâ notum: itemque in Hispaniâ, sed temporibus diuersis. At iam, mi Auditor, si solæ Ægyptus & Gallia ad xxx. *aut circiter milliones* penderunt: quid totus orbis reliquus? An non Syria & Asia tantum? Africa & Hispania? Græcia & Illyricum? Insulæ omnes simul? & multa omitto: & concipere summas vereor, sed suprà * *centum quinquaginta milliones* fuisse, animo hoc sentio, & ore etiam promo.

*Vide Notas.

CAP. IIII.

De Aerario militari, & Vigesimâ, Vigesimaquintâ, Centesimâ ad id explendum.

O IGITVR opes immensas cùm considero! & maximè in *diligentiâ* eâ quam Strabo commemorat, cuius exemplum etiam iocosum, lubet dare. Scribit idem alibi, *Gyarum se venisse* (non insulam, sed scopulum) *à pauculis piscatoribus habitatam. atque eos ipso illo tempore quo adfuit, Legatum ad Cæsarem misisse, deprecatum grauitatem tributi. Nam impositos sibi centum quinquaginta denarios, cùm ægrè centum possent pendere.* Tu rides? licet: sed vides quàm nihil eos fugerit, & saxa & rupes etiam habuerint

rint sub tributo. Nec de magnis sanè prouincijs hoc Senecæ acceperim: *Caium Caligulam* centies HS. *absumpsisse, vt prouinciarum tributum vna cœna fieret.* Mediocrium dico aut teiuium prouinciarum: nam ampliores, quanto amplius? Et finen ego hîc putabam: sed tamen alia etiam se obijciunt & occurrunt, sine fraude magnâ Ærarij non omittenda. Nam Augustis ille, qui valdè rem Romanam auxit; etiam onera, & hîc qioque pro nomine suo fuit. Nam is *Ærarium militare* seorsim instituit, & ad id explendum reditus nouos & certos. Sueonius ita: *Quidquid vbique militum esset, ad certam* STIPENDIORVM PRAEMIORVMQVE *formulam adstrinxit: definitis, pro gradu cuiusque, & temporibus militiæ, & commodis missionum, ne aut ætate, aut inopiâ, solicitari ad res nouas possent. Vtque perpetuò, ac sine difficultate, sumptus ad* TVENDOS *eos* PROSEQVENDOSQVE *suppeteret, Ærarium militare cum* VECTIGALIBVS NOVIS *instituit.* Notandum est, duplici pecuniâ opus fuisse, ad *Stipendia* & ad *Præmia*: quod seorsim Suetonius dixit, ad *Tuendos*, in militiâ scilicet; & ad *Prosequendos*, nempe post militiam, & in missione. Quid autem? inquies, an tot igitur illa tributa non sufficiebant alendo & ornando militi? Suffecissent omnino, nisi & alia publica onera, eaq; immensa fuissent, in populo pascendo, in ludis dandis, in operibus, in magistratibus & officijs: & quæ distinctè aut accuratè dicere, non sit huius loci. Vtinam Appiani liber exstaret, qui hæc omnia fuit complexus! Ita enim ipse, initio operis, vbi id diuidit & disponit: *Vltimus liber*, inquit, *habebit* COPIAM MILITAREM, *quam & quantam Romani habeant; tum &* PROVENTVS PECVNIASQVE, *quas per singulas gentes capiunt; item quid in* CLASSES *impendant, & si quid erit huiusmodi.* O pulchrum, ô desiderabilem illum librun! sed perijt: scire tamen Appianus illa potuit, tum quia & ipse in Republicâ fuit, tum quia moris rationes illas imperij in publico edi. Suetonius de Caligulâ: *Rationes imperij ab Augusto proponi solitas, sed à Tiberio intermissas,* PVBLICAVIT. Rationarium, siue & Breuiarium imperij, hoc idem Suetonius alibi appelat: & Tacitus explicat describitque, cùm *prolatum* à Tiberio *libellum* scribit, *quo* OPES PVBLICAE *continebantur. quantum ciuium sociorumque in armis, quot classes, regna, prouinciæ; tributa aut vectigalia,*

*CCL M. Philipp.

Ca. XCIX.

lia, & largitiones ac necessitates. O hunc quoque laudabilem morem. cùm Princeps rationes quasi cum Republicâ ponit, & ostendit nihil sibi quæri propriè, aut insumi. Sed abeo à meâ re, admiratione talium: & semel dicenda fuerunt. Nos igitur iterùm suspenso gradu quæramus quæ perierunt, aut in obliuionis aquis latent. Dixi *Ærarium militare* institutum nouiter ab Augusto, & ad id implendum quęsitos fontes. Tres repperit, *Vicesimam, Vicesimamquintam, Centesimam.* *Vicesima* fuit *hereditatium*: de quâ in hunc finem institutâ apertè ita Dio, in actis anni DCCLIX. *Postquàm multæ pecuniariæ rationes propositæ, & spretæ fuissent, ad Ærarium militare: placuit tandem seditque, vt Vicesima esset hereditatum & legatorum, quæ cuique obuenissent testamento: exceptis tamen aut sanguine valdè iunctis, aut admodum pauperibus, quos hoc onere liberarunt.* Duo venisse in hanc vicesimam vides, *Hereditates* & *Legata*: Deus bone, quanta & quàm crebra ea, vel in Româ tantùm? Quot illîc diuitiæ, & quoties, per captaturas & aucupia, ad externos translatæ? Soluebant igitur sæpè Vicesimam: & nemo ambigat fuisse incredibile Vectigal. Excipiuntur tamen hîc *Proximi*, vel *Pauperes*: & Nerua ac Traianus etiam, postea mitigarunt, quod in Plinij Panegyrico diffusè est videre. Atque vt verum fatear, hoc Tributi genus imitabile videatur, nec graue etiam pendentibus: cùm lætitia magni & inopinati sæpe prouentus obruat vel minuat sensum inferendi. Sed fons alter, *Vicesimaquinta mancipiorum.* de quâ Tacitus: *Vectigal Quintæ & vicesimæ venalium mancipiorum* (à Nerone) *remissum: specie magis, quàm vi; quia cùm venditor pendere cogeretur, in pretium emptoribus accrescebat.* Id autem Aerario militari accessisse, Dio item scribit, anno post *Vicesimam* institutam. *Cùm etiam pecuniâ,* inquit, *opus esset, & maximè ad Vigilum cohortes iam institutas, Augustus vectigal Quinquagesimæ, in venditione mancipiorum, induxit.* Dico *Quinquagesimæ*: & sic in Græco est, τὸ τέλος πεντηκοστῆς: an non tamen πεντεικοστῆς rescribendum, leui mutatione, id est *Vigesimæquintæ*, pro verbis claris Taciti, sit considerandum. Magis est, vt putem sic fuisse, & Romano scriptori accredam. Quanti hoc vectigal fuerit, is agnoscet, qui crebra mancipia in Romano orbe, crebram mutationem, & maxima deinde eorum pretia cogitabit. De crebritate,

Lib. LV.

Lib. XIII. Annal.

britate, alibi dicemus: de pretiis, quis nescit Daphniden væ-nisse (in Plinio) *trecentis millibus & septingentis sestertijs* id est, *septem millibus quingentis septemdecim* Philippæis cum dimidio: grande pretium in vno fluxo & mortali homine, & quem solus *Grammatici* titulus commendabat. Ab eâdem classe & arte Lælius Præconinus (in Suetonio) emptus *ducentis millibu nummûm*: quæ sunt *quinque Philippæorum millia.* Iam Caluisius ille Sabinus (in Senecâ) *plures anagnostas habuit, & singulos centum millibus emptos.* Quot aurei igitur prodeunt è talibus singulis? quot ex millenis aliquot, qui, cottidie pænè dixerim, vænebât? Et Iurisconsulti quidem pretia seruorum definiunt: *in communi aliquo viginti aureos; in artifice, medico, notario, eunucho, triginta, quinquaginta, sexaginta:* & quamquam Romani aurei sunt (id est duplices nostri) tamen modica illa æstimatio, nec in venditione locum habet, quę nimis sæpe excessit. Alio fine à Iurisconsultis ea sunt scripta: æstimationis communis caussâ; & fortasse ad Portoria aliquis etiam trahet. Sed tertius fons, *Centesima*, quæ *rerum vænalium* fuit: de quâ Tacitus, in Tiberij rebus. *Centesimam rerum vænalium deprecante populo, edixit Ærarium militare eo subsidio niti.* Si omnium autem vænalium, quæ & quàm infinita summa fuit? Si in auctione tantùm; minor, sed & sic grandis. Suetonius quidem sic restringere videtur, qui in Caligulâ *Centesimă auctionum* appellat, *& remissam Italiæ* ab eo Principe notat. Finiui de Ærario militari: quod propriè quidem ad ipsum facit. Aliâs non nescio, & pœnas siue mulctas legum, item damnatorum confiscationes sæpe in hoc ærarium relatas. de quibus Plinius in Panegyrico: *Locupletabant & fiscum & ærarium, non tam Voconiæ & Juliæ leges* (Papias intellegit, de maritando) *quàm Maiestatis, singulare & vnicum crimen eorum, qui crimine vacarent.* Et magna quidem hæc ratio fuit: sed illa Maiestatis raro, nisi à deterioribus, vsurpata. Tetigisse hæc satis sit: nos nunc ad alia imus.

Lib. VII.

CAP.

CAP. V.

De Metallis, & argenti, auri, aliarúmque rerum fodinis.

AVD. An & aliud igitur restat? LIPS. Aliud, aliaq; potiùs, vt dixi. AVD. Hem, quousq; accumulabimus? & vide ne patientiam omnem illis excutias tot onera ferendi: imò & mihi pænè fidem. LIPS. Confide, benè & firmiter imponam, & testimoniorum suis vinculis ligabo. In istâ re pecuniariâ, an ipsam eius materiem, id est *Metalla* omittã? nefas. magni ex iis reditus, & in varijs locis: & reditus quidem innoxij, iusti, & sine onere subditorum. Terra, benigna illa mater, hæc quoq; nobis donat. Cassiodorus pulchrè: *Metallarij sine furto diuitias rapiunt, optatis thesauris sine inuidiâ perfruuntur, & soli sunt hominum, qui absque vllâ nundinatione, pretia videantur acquirere.* Iterumq; mox addit: *Aurum per bella quærere, nefas est; per maria, periculum; per falsitates, opprobrium; in suâ verò naturâ, iustitia.* Nescio tamen, ô bone Cassiodore, nescio de *Iustitiâ*: & an non Sæuitia aliqua admixta? certè, vt illi tunc quærebant. Nam multa millia hominum huc adigebant, quosdam mercede conductos, plerosque damnatos ad metalla: quos in subterraneo illo carcere, fames, labor, vapor, & ruina sæpe etiam necabat. Ipse Cassiodorus non dissimulat: *Intrant homines caligines profundas, viuunt sine superis, exsulant à sole: & dum sub terris compendia quærunt, nonnunquam lucis gaudia derelinquunt.* Ægyptiorum hoc inuentum fuit. *quorum reges* (ait Diodorus) *omnes criminis damnatos, item ex hostibus captos, siue quis regem offendisset, ipsum & totam cognationem interdum, auro effodiendo deputabant: simul & facinorum pœnam sumẽtes, simul & quæstum vberem ex eorũ labore capientes.* Atq; hi tali interdum numero apud Romanos, vt Polybius ad Carthaginẽ Nouam, fodinis in Hispaniâ, *non minus* XL. *millia hominum* scribat *assiduè in opere versari.* Plinius etiam notat, *Censoriam legẽ fuisse Ictimulorũ aurifodinæ in agro Vercellensi, quâ cauebatur, ne plus quinque millia hominũ in opere Publicani haberẽt.* Nec id credito miseratione aut curâ pereuntiũ factum: sed cautione, & dispẽsatione operis, vt ne

Lib. 1.

Li. XXXIII cap. IIII.

vt ne in vnâ conductione Publicani totum aurum exhaurirent. Itaque lex in elocatione dicta fuit, de numero operarum. Strabonis locus est, qui abdicare à Rep. aut Principe Argenti omnes fodinas videtur, relinquere tantùm Auri. Verba: Ἔστι δὲ καὶ νῦν τὰ ἀργυρεῖα, οὐ μέντοι δημόσια, οὔτε δὲ ἐνταῦθα, οὔτε ἐν τοῖς ἄλλοις τόποις, ἀλλ' εἰς ἰδιωτικὰς μετέστησαν κτήσεις. τὰ δὲ χρυσεῖα δημοσιοῦται τὰ πλείω: *Sunt autem & nunc Argentariæ in Hispaniis, non tamen publicæ, neque* ILLIC *neque in* ALIIS LOCIS, *sed ad priuatas redempturas sunt redactæ. Aurariæ autem pleræque publicè exercentur.* Ambigua mihi hîc sententia est, velítne venditas Argentarias priuatis, certâ pensione aut illatione; an dumtaxat elocatas, vt olim solet. At in Aurarijs aliter, quas ob lucri magnitudinem ipsi Principes exercent. Ex hac quoque metallariâ parte igitur, magnum vberemque factum quæstum, & nostra ætas doceat: maximè cùm pulcherrimas fœcundissimasque Fodinas variè haberent, vt in *Hispaniis, Galliis, Norico, Salassis, Illyrico, Pannoniâ, Thraciâ, Macedoniâ, Proconneso*: quarum singulatim testimonia dare possim, sed fidei meæ nunc hoc credes. Habuit & Italia, putatque Plinius *aliam nullam fœcundiorem metallorum quoque tellurem esse*: sed interdicto Patrum cautum, vt ei, velut parenti, parceretur. Præter hæc, fuerunt & *Cretariæ*, & *Picariæ*, & *Salmariæ, Ærariæ, Ferrariæ*: & nullum genus quæstus è terrâ omissum.

Lib. III.

CAP. VI.

De Vrinario vectigali & Chrysargyro, item de Meretricio.

IAM & alia video. AVD. Bonâ veniâ Lipsi, etsi auidè audio, tamen tædere incipit tot illationum. Quid faciemus his opibus, & quin potiùs erogamus? LIPS. Alia, alia: & ab Augusto & priscis ad nouiores, atque adeò auidiores, veniamus. Exordium à Vespasiano (nam Caligulam consultò omitto, qui multa & insana instituit, sed mortua cum ipso) à Vespasiano, dico: qui, vt communiter de illo Suetonius, AVXIT *tributa prouinciis, nonnullis &* DVPLICAVIT. In paucis verbis quanta accessio rerum,

attritio

attritio subditorum? Et quídni ille solita augeret, vel duplicaret, qui instituit & excogitauit etiam pudenda? Nam *Vrinæ vectigal commentus* est, quod idem scriptor tradidit: & notus, cùm filio pecuniam ad nares admouisset, in eâ re eius iocus. Origo huic Vectigali & caussa, quòd in publico amphoræ aut dolia stabant ad Vrinam reddendam: quam Fullones, opinor, vertebant deinde in suum vsum. Túne rides? AVD. Largiter. & vah Vespasiane, non alia tua sagacitas in excogitando? LIPS. Sed Principes etiam secuti tenuerunt, siue auxerunt: & videtur hoc fuisse triste illud *Chrysargyrum*, historijs decantatum. Georgius Cedrenus quidem eò trahit apertè. *Chrysargyri pensio fuit*, inquit, *talis, vt quisque mendicus aut pauper, meretrix siue iam emerita, omnis seruus itemq; libertus, inferrent in ærarium pro* VRINA *&* STERCORE, *iumentorum etiam & canum: siue in agris, siue in opidis habitarent. Et homines quidem vtriusuis sexus, Nomisma argenteum; equus, mulus, bos tantumdem; asinus & canis, folles sex.* Cum Cedreno Constantinus Manasses facit: *Chrysargyrum sustulit Anastasius Imperator. quod erat, vt omnes viri, fæminæ, pueri, serui, liberi, nummum argenteum, nomine* STERCORIS ET VRINAE *fisco darent. Idem muli, equi, boues.* Proh sancta fides! quanta hæc pecunia fuisse debuit, ex omni genere pænè viuentium? & quæ vmquam Capitatio accessit? Miror, & simul indignor, hæc tam fœda & tristia à Constantino nostro Magno instituta: si tamen ille. Nam Zosimus asserit, & eum culpat: * Euagrius ex professo negat, & hunc vt hostem optimi Principis inuadit. Sanè videtur à Vespasiano exemplum, quicumque auxit & produxit. AVD. Phui, phui hæc talia! & odor mihi nares spurcat. LIPS. Quid tu auertisti? viri proceres & reip. primi hoc munus colligendi ambibant, *non aliter* (Euagrij verba) *quàm militarem aliquam Præfecturam, aut Ciuilem magistratum.* O indignitas! sed Princeps dignitatem addebat, qui & *in Sacrum ærarium hanc pecuniam recipiebat*: vt idem ille Euagrius notat. Ne miremur Iuuenalem iam olim scripsisse, de ijs quos fortuna amaret:

* Vide lib. III. Eccl. Hist. cap. XXXIX.

Conducunt foricas. & cur non omnia? cùm sint
Quales ex humili magna ad fastigia rerum
Extollit, quoties voluit Fortuna iocari.

Atque isti pudendarum sordium lucrique exercitores aut conductores sunt, quos *Foricarios* Iurisconsulti appellant. AVD. Mihi ridere hîc lubet res humanas. LIPS. Quid ita? AVD. Nam qui pulchriores ludi sunt, quàm vel institui tributum in hæc talia: vel collectores eis honestissimos admouere? An istud non est illudere & insultare, non dicam dignitati, sed libertati? LIPS. Tibi sic videtur, & nobis hodie: & tamen, vt nunc quoque mores aut cupidines, aliquis seueriorum fortasse fuisset inter illos Foricæ candidatos. Sed aliquid occurrit. quid? turpe & pudendum item, & dignum suo auctore. Caligula *ex capturis Prostitutarum vectigal instituit, quantum quæque vno concubitu mereret.* Ita Suetonius: sed quod credo cum illo periisse: etsi posteà quoque sub Heliogabalo *Lenonum vectigal, & meretricum, & exoletorum fuit.* Ista fœda, & Romano nomine indigna: nec sustulit tamen optimus Imp. Alexander Seuerus, sed dumtaxat in *Sacrum ærarium vetuit inferri, & ad instaurationem Theatri, Amphithetari, Circi deputari.* Ex quo verè dixeris, magnum & hoc Vectigal fuisse, cùm ad tantorum operum restitutionem conferret. Sed mittamus, & finiamus. Nam ad posteros Imperatores & Græcanicos, non lubet ire: etsi multa & ij inuenerunt aut collegerunt, & quidam eorum diuitias mirandas.

Lamprid.

CAP. VII.

De opibus Byzantini imperij: & clausula ac finis Tributorum.

AVD. Etiámne Græcanici? quî verò id potest, imperio iam tenui, diuiso, & sic minuto? LIPS. Potest: nec in rationes aut vias omnes pecuniæ lubet inquirere, ipsam tibi dabo. Basilius Imp. (vixit sub annum Christianum *octingentesimum*) à Zonarâ scribitur, *implesse totum Ærarium, & ipsos aditus viasque, pecuniis confertim stipatis. Habuit,* inquit, *in thesauris* DVCENTA MILLIA *talentûm auri. Nam alterius pecuniæ* NEC NVMERVS *iniri poterat, adeò vt terræ eam infoderet, ærariis aut repositoriis vbique repletis. Quin &* ARCVLAS *habuit lapillis gemmisque pretiosis plenas, cùm aliis, tum illis quæ candent,*

& quas

& quas Margaretas propriè appellamus. In quibus verbis *ducenta illa millia talentûm auri*, quid reddunt? ipsos *mille & ducentos milliones*. Vbi nunc argentum illud infinitum & innumerum? ego non arbitror infra, imò supra, aurum fuisse. Vbi gemmæ & lapilli in arculis? itidem æquasse. O mira, ô reiicienda, nisi è dictis & dicendis fidem caperent, & mutuò sibi attestarentur! Enimuerò hoc grande in Græcanicis, Iudæus etiam scriptor longè pòst, affirmat: cuius *Jtinerarium, Beniamini* nomine, Arias Montanus edidit, vir plurifariàm doctus, & nobis peramicus. Is ante annos circiter CCCC Europam, atque alia, peragrauit, & scribit se Constantinopolim quoque venisse. *Jn eâ vrbe*, inquit, *vidi res atque* OPES INENARRABILES. *Deferuntur enim in Principis palatium quotannis Tributa, quibus* TVRRES *implentur coccineâ purpureâque veste, & auro: ita vt* NVLLVBI TERRARVM *par congestæ pecuniæ exemplum reperiri possit. Affirmatur etiam ipsius* SOLIVS VRBIS *vectigal, ex Foris vænalium, & Portu ac mercatorum pensionibus collectum, ad* VIGINTI MILLIA AVREORVM IN SINGVLOS DIES *accedere*. Quid tu facis? quò abis? AVD. Fugio. LIPS. Sanè bellus comisque es: postquam benè te sermone saturaui & excepi, abis, nec vel salutas. AVD. Salus te amet Lipsi, sed magis Veritas. Ego vt hęc tam vana, tam monstrosa, stans pariensq; audiam? Fugio. nam in os tibi resistere aut refellere, pudor me arcet. LIPS. Exsoluo te hoc vinculo, fac si potes. AVD. Nam satis attendisti Lipsi (vt *Turres auri, & Gemmarum arculas* omittam:) vnam vrbem, in vnumquemque diem, dare *vicena millia*? LIPS. Attendi. AVD. *Aureorum* etiam? LIPS. Aureorum, & fortasse veterum, qui duplices fuêre ad hos nostros. AVD. Proh Deus, vbi terrarum sum? & tu etiam auges? LIPS. Es hîc in meo solo. Sed age, gratiã augmenti fecero: sint menstrua *sexcenta millia* aureorum nostrorum, sint annui *septem milliones*, & pænè quadrans. Quid hoc te percutit? maiora diximus. AVD. Sed nõ in vnâ vrbe. Prouinciarum, & quidem grandium, hoc tributum sit: atq; hodie, regnorum. LIPS. Non abnuo. sed nempe Byzantium, id est *Noua Roma* hoc dedit: & tunc quidem in suo flore. quid autem censes (vt obiter addam) illam veterẽ olim dedisse? Sed ego sanè hoc non nimis miror: illud magis, quę opes esse potuerint,

in tam

in tam exiguis tunc finibus, ad pompam & apparatum illum Principalem. Lege Curopalatem, si vis, *De officiis aulæ Constantinopolitanæ*, & adiunge Græcos alios: videbis Persas, & Medos omnes, vinci ab his Byzantinis. At ego tamen assensum tibi non impero: auctores meos dedi: tu aut alius, huc aut aliò ite. AVD. Sed vnum etiam, Lipsi, quærere liceat. Cùm sic vrges tanta eos olim dedisse: quî potuerunt miseri, & fuerunt oneri ferundo? Nam nos sanè hodie non possimus. LIPS. Non possimus? dico ego nos facere. AVD. Nugaris, vt liberè loquar. nam vbi hodie Principum etiam magnorum istæ opes, aut ærarij vbertas? LIPS. Non est, fateor: & caussæ aliæ etiam sunt, sed & illa quam, pro meâ nunc mente, dicam. Non vni Regi aut Principi, quisque in suâ prouinciâ, damus, vt olim: sed variè magis & diuisim, ita vt summa magna ad vnum non redeat, magna tamen contribuantur. Quomodo? in exemplo nostro vide. Conferimus hodie Principi quædam; post eum, Ordinibus; post hos, Magistratibus opidanis; post istos, Toparchis municipiorum aut pagorum. Denique Ecclesiæ etiam & Ecclesiastici, quàm multa à nobis habent? & iustissimè quidem, atque ex lege diuinâ, sed tamen habent. Hæc igitur omnia si conferas, & in aceruum iungas: affirmo tibi nos paria, aut plura dare. Quid, quòd concussiones & raptus militares omitto? quæ maxima ratio est, & misera nostra Belgica satis sentit. Negabis in vnam cænam militarem, rusticum aliquem plus imputasse, quàm in annuum tributum? Atque hæc non semel eueniunt, ô quando tollenda? quando securitas & pax erit, aut saltem disciplina militibus? quando œconomia & ordo in acceptis expensísque? Ista sint; fortiter & audacter dicam. tondeant accidantque nostri Principes, renascemur.

CAP.

CAP. VIII.

Pecunia è Triumphis, & aliquot eorum inspecti, æstimatiq́;.

AT ſatis in totâ re *Tributariâ* iam dixi: alia via ſe oſtendit & aperit (quoniam de militibus tetigi) *Militaris*. Quæ ea eſt? lata, trita, & per quam cu muli atque acerui pecuniarum inuecti. Pecuniarum? imò vaſorum, coronarum, veſtium, gemmarum, & quidquid dici appetendum, aut æſtimandum poteſt. Ne teneam te, intellego *Opes* quæ è Prædâ & manubiis, per *Triumphos* inferebantur. Quot autem iſti fuerunt? quàm multi, ſupra modum & fidem, vberes diuiteſque? Liuius diſtinctè pleroſque eorum recenſet, & deſcribit: mihi quid opus eſt? ſatis ſit, opinor, tangere, & ſpecimen eorum aliquod, per ætates, dare. Fuêre igitur Triumphi à Romulo, vſque ad extrema Auguſti, circiter *trecenti duodecim*: & ex his primi non nimis vberes, tamen modici, & magis magiſque creuerunt. Vt ecce ſub Regibus L. Tarquinij Superbi triumphum reperio, qui victâ *Sueſſâ Pometiâ* & captâ, *tantum prædæ rettulit*, (notante Dionyſio) *vt ſacratæ diis decimæ explerent quadringentorum talentorum numerum*. Ergo fuit in cumulo, *quater mille talentûm*: id eſt, *vicieſquater centena millia* Philippicorum. Magnæ ſanè ab vno bello & victoriâ, ſi conſideras, opes. Poſt eiectos deinde Reges, inſignis L. Papirij Curſoris, de Samnitibus, habetur ab ipſo Liuio: qui ſic deſcribit. *Triumphauit in magiſtratu*, INSIGNI, *vt* ILLORVM TEMPORVM *habitus erat, triumpho. Nobiles aliquot captiui, clari ſuis patrumq́ue factis ducti. Æris grauis magna vis tranſuecta, vicies centum millia, & quingenta triginta tria millia. Id æs redactum ex* CAPTIVIS *dicebatur. Argenti quod captum ex* VRBIBVS *erat, pondo mille trecenta triginta. Omne æs argentumq́ue in ærarium reconditum, militibus nihil datum ex prædâ eſt*. Verba pluſcula dedi, vt videas vnde etiam ea præda manubiæque parari ſolent: & ferè è Captiuis, quos ingenti numero ſub coronâ vænumdabant;

Lib. x.

dabant; aut è Spolijs opidorum publicis priuatísque. Summa autem illa Æris efficit, *vigintiquinque millia trecentos triginta* Philippæos: Argenti, *tredecim mille trecentos*. Ac tales ferè, aut minores, omnes illi vsque ad Tarentinum, triumphi: qui incidit in annum Vrbis CCCCLXXIIX. De quo ita Florus: *Nec enim* VLLVS PVLCHRIOR *aut speciosior in vrbem triumphus intrauit. cùm* ANTE HVNC DIEM *nil nisi pecora Volscorum, greges Sabinorum, carpenta Gallorum, fracta Samnitium arma vidisset. Tum, si pompas aspiceres, aurum, purpura, signa, tabulæ, Tarentinæque delitiæ.* Et valdè ipse quidem aut nimis (vt est ille scriptor affectuum aut excessiuum) nimis, inquam, veteres illos abiicit: & hunc tamen non immeritò attollit. In eâ vrbe & parte Italiæ, gustauit Romanus Græcanicas delicias & diuitias, quas affatim posteà hausit. Sed nota in iisdem Flori, *purpuram, signa, tabulas* illata: quod verum fuit, & deinceps etiam sollenne. Atque adeò (digna obseruatu res) quidquid notabile aut optabile orbis, aut in eo vrbs aliqua haberet; per hanc viam portamque Triumphalem id Romam ferè inuectum: etsi quædam etiam extra bellum, vi aut persuasione magistratuum. Iam verò, postquam copiæ & arma extra Italiã missa, in grandes illas, & priscis opibus, aut victoriis quoque, inclytas regiones: quid auri, argenti, spoliorum non relatum? P. Scipio ecce ex Hispaniâ (in Liuio) *argenti præ se in ærarium tulit* XIIII. *millia pondo, trecenta, quadragintaduo: & signati argenti magnum numerum*. Ea pondo faciunt, *centum quadragintatria millia, quadringentos, viginti* Philippæos. Etsi ille tamen Triumphus non fuit (nam sine magistratu eas res gesserat Scipio) sed pecunia dumtaxat Triumphalis. Idem iterùm, victâ Carthagine (pariter in Liuio) *intulit in ærarium argenti pondo centum millia triginta tria.* Si ita accipis, vt sint *triginta tria millia* etiam, voce ἀπὸ κοινοῦ repetitâ (vt equidem opinor) tum erunt nobis *ter & decies centena triginta millia* Philippûm. At alter Scipio, victâ & dirutâ eâdem Carthagine, rettulit (vt Plinius adnotauit) *quater millies* CCCC. LXX. M. pōdo. & addit: *Hoc argenti tota Carthago habuit, illa terrarum imperij æmula, quod* NVNC IN MENSARVM *est apparatu.* Qui numeri tamen parùm fortassè probi sunt: & si tot illa millia legas, quî potest verum esse, mensæ alicuius priuatæ ministerium tanti

Lib. I. cap. XVIII.

Lib. xxviij.

Lib. xxx.

Lib. xxxiij. cap. XI.

fuisse? Quin exiguas opes Plinius indicare voluit, scripsitque meâ sententiâ: *quattuor millia, quadringenta, septuaginta pondo.* Ea efficiunt *quadraginta quattuor millia* Philippicûm, & *septingentos.* Neque miremur minùs quàm anteà relatum, quia pleraque vrbs, dum capitur, incensa & diruta fuit. Ita opes perditæ, aut ruinis oppressæ. Quod autem ini bi etiam sequitur, in pari mendâ videtur: *Posteà victâ Numantiâ, idem Africanus in triumpho militibus* XVII. *millia pondo dedit. O viros illo Imperatore dignos, quibus hoc satis fuit!* Nam quomodo laudet vel parcimoniam Scipionis, vel modestiam militum, si maior summa diuisa, quàm tota Carthago habuit? Et essent ea pondo, *centum septuaginta millia* Philippæorum: quæ redderent in *viginti millia* militum (vt ponamus tot fuisse) circiter *octo Philippicos cum dimidio* viritim. Nimis magna hæc largitio in illo æuo restricto sit: nec sanè pro Plinij mente. Sint *septem millia pondo*: & plus satis erit. Sed quid facio? per Triumphos omnes ibo? finis non sit: & Liuius distinctè ac descriptè in plerisque temporum horum fecit. Lustra si voles: iuuabit videre, & magis, si quis in summam & aceruum colligat triumphales omnes opes. Fac vel in Asiâ solâ, vel magis Hispaniâ: non admiratio solùm in animo tuo gignetur, sed stupor. Fortasse ego * alibi: nunc, vt institui, per ætates aut sæcula quosdam tangam. Vt hunc L. Æmilij de Macedonibus: *qui* (vt Velleij verba dem) *tantum* PRIORES EXCESSIT, *vel magnitudine regis Persei, vel specie simulacrorum, vel modo pecuniæ, vt bis millies* HS. *ærario contulerit,* & OMNIVM ANTE ACTORVM *comparationem amplitudine vicerit.* Simulacra ibi fuisse super ceteros vult: & quid mirum? cùm prisci illi Macedones, quidquid hoc elegantiarum esset, ex Græciâ totâ & Asiâ iamdiu collegissent? Pecuniæ etiam modum producit ad *bis millies*: id est, *quinquagies centena millia* Philippûm. AVD. Magna summa est, & ex vno triumpho: sed quod fugere te non puto Lipsi (si fugit, suggero) Liuius eam atterit, & ad *millies* reducit. Ita enim legitur: *Summam omnem captiui auri argentiq; translati,* HS. *millies ducêties fuisse Valerius Antias tradit.* Magis etiam Plinio minuitur, in quo ista: *Intulit & Æmilius Paullus, Perseo rege deuicto, prædam pondo trium millium, à quo tempore populus Romanus tributum pendere desiit.*

*In alterâ parte ADMIRANDORVM.

Lib. XLV.

Lib. xxxiij. cap. III.

LIPS. Hæc reiicimus, & Critico naſo damnamus. Meritiſſimò: tu putas Valerium illum Antiatem,qui omnia augere ſolet, & ſupra verum ſæpe euehere (in Liuio non ſemel notatur) hîc ita parcum & oris modicum fuiſſe? Non arbitror,& minimum *bis millies ducenties* ſcripſiſſe: etſi ipſe Liuius addat, *maiorem etiam ſummam, ex numero plauſtrorum, ponderibusque auri & argenti generatim ab ipſo ſcriptis, effici.* Quod ad Plinium: is verò numerus rideri magis, quàm carpi meretur. Et itáne *tria millia pondo auri* (vt ponamus vel id ſolùm fuiſſe) nec ampliùs, Macedonia dederit? Hoc erat, cur populus Romanus Tributo liberaretur? cur iſte, ſuper *omnes priores triumphos*, cenſeretur? Atqui *tria millia pondo auri*, faciunt *trecenta millia* ſola aureorum. Quin tu, me arbitro, cum libris quibuſdam priſcis lege, *è Macedonicâ prædâ ſeſtertiûm ter millies.* Eſt veritas. nec mouet, quòd minus in Velleio ſit: fortaſſe & ille augendus: in Suidâ quidem lego, *reperta in theſauris Regis Perſei, in auro argentoque, ſex millia talentûm*: id eſt, *tricieſſexies centena millia* Philippûm. Quod ſi in ſolis theſauris & ærario peculiari Regis, quid in reliquâ prædâ publicâ opidorum, aut priuatâ hominum fuit? At verò Cornelius Sulla, etſi ſplendido triumpho, minus intulit: ſcriptumque in Plinio, *tranſtuliſſe auri pondo* * XV. *millia, argenti pondo* * *centum quindecim millia*: ſi tamen & hîc numeri incorrupti. Exceſſit omnes deinde Cn. Pompeius, in illo quem de rege Mithridate & Oriente duxit. Velleius: *Magnificentiſſimum de tot regibus, per biduum, egit triumphum: longeque* MAIOREM OMNI *ante ſe illatâ pecuniâ, præterquam à Paullo, ex manubiis intulit.* Quid tamen iſtud, viciſſe omnes, præter Paullum, in modo pecuniæ? Ille verò & Paullum vicit: ſi * verè Plutarchus, *viginti millia talentûm in ærarium intuliſſe.* Nam ea ſint, *centies vicies centena millia* Philippûm. Et verè Plutarchus: & in Velleio emendandum, *præterquam Capitolio*: vt mox dicam. Vicit ergo Paullum: non tamen iterùm ſine nodo, quem ipſe Plutarchus ligat & nobis iniicit, dum in Catone minore ſcribit: *Gloriatum eum, quòd tantum argenti ex Cypro, cùm nec vnum militem haberet, reip. contuliſſet, quantum nec Pompeius è tot bellis, & concuſſo orbe terrarum, rettuliſſet.* At enim Cato rettulit, non niſi *ſeptem talentorum millia*, in eodem Plutarcho: quid ergo dicemus?

Lib. xxxiij.
*1500000. *aureor.*
*1150000. *Phil.*
**Vide Notas.*
In Pompeio.

dicemus? Illud in Catonis illatione, minutum & corruptum esse, ad *vigintiseptem millia* aut circiter reformandum. Enimuerò deprædicatæ illæ Cypriæ gazæ haud maximæ sint, nec sic per inuidiam quærendæ, si non vltra *septem talentorum millia* productæ. Sed de Pompeij quidem grandibus manubijs quis dubitet, cùm & in solos milites largitum, donatiui triumphalis nomine,* XVI. *millia talentûm* Appianus scribat? Magna hæc omnia sunt, & verè illo *Magno* digna: sed hunc hîc quoque C. Cæsar, vti acie, vicit & superauit. Appianus ait *quater eum triumphasse* (nam quintum differt:) *& intulisse sexagintaquinque millia talentorum.* Scis tu quid hoc efficiat? *trigintanouem* nobis *milliones*: plus triplo eius, quod Pompeius intulisset. Tu me respicis, & vultu arguis: quid est? AVD. Ex fide Latini scriptoris, hæc non sic esse: tu Græco magis accedis? Nam Velleius de omnibus Cæsaris triumphis, id est quinto illo Hispaniensi etiam addito: *Pecuniam ex manubijs latam, paullò ampliùs sexies millies* HS. disertè scribit: qui sunt dumtaxat *milliones quindecim.* Et sanè, meo animo sufficiunt. LIPS. Credo equidem tuo animo, & arcæ etiam tuæ, si quis inferat: sed non sufficiunt, pro magnitudine tunc vel Romanâ, vel Iulianâ. Imò tu rescribe meo animo, *deciessexies millies*: conuenientissimè ad Appianum. Nam ista sint *quadraginta milliones*: atque aliquid scilicet accesserit ex prædâ Hispaniensi. Ex paucis his vides, immensas opes in Ærario cumulatas è Triumphis: quos non omnes, imò nec decimam partem dedi. Ergóne Plinij libris fides aut puritas sit, dum scribitur C. Cæsar iste, initio ciuilis belli, Ærarium compilasse, *& protulisse ex eo laterum aureorum* XVI. *millia, & in numerato pondo trecenta*? Profectò non sit: & perexigua ista, & quasi furfures aut folia, pro totâ illâ massâ, & tam vetustâ, auri argentique. In veteribus legitur: *Laterum aureorum* XV. *argenteorum* XXXV. *millia, & in numerato* HS. *quadringenties*. Sed nec ea summa pro tot triumphis: etiam si in laterculo quoque *decem pondo* imputes, quod Budæus fecit. Sed diuinare tamen omitto, cùm fulcrum non est cui innitar. Lucanum, si vis, lege furtum hoc Iulianum valdè exaggerantem.

*9600000 Phil.

CAP. IX.

De Auro Coronario, & Coronis dictum.

TRIVMPHALIA habes: mentior. largiter etiam restat. Quid illud? *Aurum Coronarium*, quòd specie triumphorum vel oblatum fuit, vel exactum. Origo eius, vt socij & amici, victori Imperatori *Coronas aureas* offerrent, quasi gratulantes, & meritum ei caput cingentes. Itaque primò quidem *Coronæ* ipsæ datæ, aut missæ: posteà inualuit, vt pro iis Pecunia offerretur. Hæc accepta à Sociis, aut Subditis: & sicut manubias ab hostibus legebant, sic spolia ista occulta ab amicis. Mos planè vetus, & à Græcis, nisi erro, ad Romanos imitatione translatus. Apud Athenæum quidem Chares, in rebus Alexandri magni, ait, *post victum Darium, missas* CORONAS *partim à Legatis gentium, alijsque, æstimatas decem millibus ac quingentis talentis.* Atque alibi talia legas. Iam apud Romanos, crebrum. vt in Liuio, cùm Cn. Manlius Gallogræcos vicisset, eoque terrore Asiam liberasset; *missæ vndique legationes non gratulatum modò venerunt, sed* CORONAS *etiam* AVREAS, *pro suis quæque facultatibus, attulerunt.* Itaque idem Manlius in triumpho tulit (apud eumdem Liuium) *coronas aureas ducentas duodecim, pondo*: id est, vt singulæ fuerint librales. In triumpho, inquam: & ita obtinuerat, vt eæ coronæ ante ipsum victorem latæ, populo ostenderentur. De eo Festus: *Triumphales coronæ sunt, quæ Imperatori victori aureæ* PRAEFERVNTVR, *quæ antiquis temporibus propter paupertatem laureæ fuerunt.* Iamantè etiam in Quinctij Flaminini triumpho Liuius: *Coronæ aureæ,* DONA *ciuitatum, translatæ centum quattuordecim.* Itemque in Scipionis Asiatici, numerat *aureas coronas ducentas trigintaquattuor.* At verò Appianus in Cæsaris, *bis mille octingentas vigintiduas, easque pondo viginti millium quadringentorum quattuordecim*: ita vt *decem pondo*, aut circiter, plerasque necessum sit fuisse. Neque equidem pro magno aut vero habeo, quod Plinius quasi inter raræ magnificentiæ exempla scripsit: *Claudius cùm de Britannia triumpharet, inter Coronas aureas, vnam* VII. *pondo habuit,*

Lib. XII.

Lib. XXXVIII.

Lib. XXXIX.

Lib. XXXIIII.

Lib. XXXIII. cap. III.

habuit, quam contulisset Hispania citerior, alteram IX. *quam Gallia comata, sicut titulus indicauit.* Minuta, minuta hæc sunt; nec vel Claudio, vel tam ditibus prouincijs, ad ostentandum, digna. Vt minimum, fuit DCC. pondo, iterumque DCCCC. vel potiùs ∞. Etsi non ad vsum tales, sed pompam modò fuisse sciamus. Ideoque & de his Tertullianus capiendus, libello de Coronâ: *Sunt & prouinciales aureæ, imaginum iam, non virorum, capita* MAIORA *quærentes.* Benè *Prouinciales*, quia ab ijs datæ. Nec coronæ solùm ipsæ, sed aurum ac pecunia ad coronas: atque id propriè *Aurum coronarium*, de quo & titulus est in Codice Iustinianæo. Seruius ad hoc Virgilij: *Dona recognoscit populorum*, notat: *Aurum coronarium dicit, quod hodie à victis gentibus datur. Imponebant autem hoc Imperatores propter concessam vitam.* Non rectè omnino, nec ab ipsis iam victis ob vitam datum; sed à socijs amicisque, vt dixi. datum tamen in pecuniâ, titulo coronario. Vt apud Polybium (in Fragmentis) οἱ γεραῖοι ἐστεφάνωσαν τὸν ἀντίοχον τὸν βασιλέα πεντακοσίοις ἀργυρίου ταλάντοις: *Geræi coronarunt Antiochum regem quingentis argenti talentis.* Vt apud Liuium populus quidam Asiæ, *Manlio ingredienti fines vt cohiberet à populatione militem, in coronam auream* XV. *talenta offerunt.* Et hoc prætextu rapinas extorsionesque vsurpatas, quis non colliget? Cicero Pisoni obijcit: *Mitto aurum coronarium, quod lex & decerni & accipi vetat, nisi Imperatoribus ex prouinciâ decedentibus, ad decorandum triumphum.* Sed istas leges spernebant. & Dio Cassius quosdam notat, *cùm res leuiculas gessissent, triumphum sibi, vel à Cæsare vel ab Antonio, impetrasse*: καὶ ἐπὶ τῇ προφάσει ταύτῃ, inquit, χρυσίον πολὺ παρὰ τῶν δήμων ἐς τοὺς στεφάνους ἐσέπραττον: *Et isto hoc prætextu, multum auri à populis, quasi ad coronas, colligebant.* Imò verò & ab ipsis Italis, qui tamen immunes talium videbantur esse. Cęsar quidem ita fecit. de quo idem Dio, cùm ex Asia, victo Pharnace, redijsset: *Ibi quoque* (Romæ) *magna pecunia coacta, quam partim titulo* DONI, *vt erant* CORONAE, *statuæ, & talia, collegit; partim mutui nomine accepit.* Decretis enim coronis statuisque, pecuniam ipsam dari sibi curabant. Ideò miretur fortasse aliquis, ipsum illum Græcum postea scribere, de L. Antonio M. fratre: *quòd is, cùm triumphasset Kalendis Ianuarijs, in quibusdam Mario se comparabat, aut & præpo-*

Lib. XLIX.

Lib. XLII.

Lib. XLVIII.

præponebat. in eo maximè, quòd is Marius aut nullam, aut vnicam omnino coronam accepiſſet; ſibi verò cùm alij, tum populus tributim (quod ante ipſum nemini) coronas dediſſent. Ait nemini id contigiſſe: atqui, nónne ipſo narrante, iamantè Cæſari? Sed obſeruetur, *tributim*: in eo nouitas, & eſt hoc quod Cicero irridet, *Patronum quinque & triginta tribuum fuiſſe.* Ideò igitur & *tributim* dederunt, nouo more. Sanè Italos dediſſe, vel ex eo liqueat, quod Auguſtus de ſe in lapide Ancyrano dicit: MVNICIPIIS. ET. COLONIIS. ITALIAE. CONFERENTIBVS. AD. TRIVMPHOS. MEOS. QVINTVM. CONSVL. REMISI. ET. POSTEA. QVOTIESCVMQVE. IMPERATOR ſum appellatus, AVRI. CORONARIVM. NON. ACCEPI. Gloriatur verè. & conſonat in illo ipſo quinto conſulatu Dio Caſſius, qui notat, *eum tunc benè audiſſe vulgò,* ὅτι παρὰ τῶν πόλεων, τῶν ἐν τῇ ἰταλίᾳ, τὸ χρυσίον τὸ τοῖς στεφάνοις προσῆκον, οὐκ ἐδέξατο: *quòd ab opidis Italiæ, aurum, ad coronas conferri ſolitum, non accepiſſet.* Cuius exemplo Hadrianus (in Spartiano) *aurum coronarium Italiæ remiſit, in prouinciis minuit.* Sed & Ammianus, inter teſtimonia liberalitatis Iuliani ponit, *tributorum indicta admodum leuia, & coronariũ remiſſum.* Eo enim paullatim iam ventũ erat, vt hoc *Coronarium* non minus Tributis ferè attereret; nec in triũphis modò, ſed in lætitiâ quacumq;, & primordiis imperij, daretur. In Ammiano ſcriptum, *Tripolitanos miſiſſe legatos, Victoriarum aurea ſimulacra Valentiniano, ob imperij primitias, oblaturos.* De ipſis coronis Syneſius, qui ſe quoque Legatum à Cyrenenſibus ad Arcadium miſſum ait, στεφανώσοντα χρυσῷ μὲν τὴν κεφαλὴν, φιλοσοφίᾳ δὲ τὴν ψυχήν: *coronaturum auro quidem caput Imperatoris, philoſophiá verò eius mentem.* Apertiſſimè item Capitolinus in Antonino Pio: *Aurum coronarium, quod adoptionis ſuæ cauſſâ oblatum fuerat, Italicis totum, medium prouincialibus reddidit.* Atque ex hoc licet intelligere, quæ ſit & quanti *Oblatio*: cùm inter Tributi genera recenſent, *Canonem, Oblationem, Indictionem*: etſi, alio quoque titulo & ſpecie, Oblationes. Sed de hoc noſtro, Suidas: στεφανικὸν τέλεσμα παρὰ ῥοδίοις οὕτως ἐκαλεῖτο. ἐπειδὴ αὐτόνομοι ἦσαν οἱ ῥόδιοι, βραχύ δέ τι μέρος ῥωμαίοις ἐπὶ τιμῇ πέμποντες ἐτήσιον, ὡς οὐ φόρον ἡγεμόσι μᾶλλον, ἢ στέφανον φίλοις διδόντες: *Coronarium vectigal apud Rhodios ita dicitur, quoniam liberi ſunt Rhodij, exiguum autem aliquid Romam quotannis mittunt, non vt tributum*

Orat. de Regno.

dominis, sed quasi coronam amicis dantes. Notetur illud *quotannis:* nam & hoc ita factum, ac velut honorarium tributi genus exactum. Procopius de Theodato notat, rege Gothorum: *pactum eum cum Petro, Iustiniani Imperatoris Duce, decedere Siciliâ totâ, & quotannis coronam auream mittere Iustiniano trecentarum librarum.* Quid, quòd lego ciuitates in aliâ occasione, atque etiam tristi, coronas has misisse? Appianus in Sullæ funere *suprà bis mille coronas aureas, magna celeritate confectas, prælatas* scribit, atque addit expresse; *dona ciuitatum, aut legionum quibus præfuerat.* Habes & intellegis, opinor, de Coronis & Coronario. AVD. Satis. sed quid iis post prelationem factum, aueo equidem scire. LIPS. In templis, & Capitolio maximè, videntur dicatæ. Plinium eò traxerim, de Coronis: *Inde natum, vt etiam triumphaturis conferrentur, in templis dicandę.* Nam etsi de aliis ibi coronis, tamen in occasione tangit hunc morem. Liuius, de legatis Saguntinorum: *Non grates tantùm agere iussi sumus, sed donum hoc etiam, si vos permitteretis, coronam auream, in Capitolium, victoriæ igitur, ferre.* Quod itaque suprà, in Velleio erat: *Præterquam Capitolio intulit*: huc referri potest, vt non venerint in rationes illas *Coronæ*, & alia dona siue aurum, quę Ioui Capitolino Pompeius intulit aut dedit. Mos enim ita fuisse videtur: vel ex Suetonij de Augusto notâ. quem ait sedecim *millia pondo auri, vnâ donatione, in cellam Iouis Capitolini contulisse*: quod fecit statim ab Ægyptiaco triumpho. Imò & Triumphale ipsum aurum interdum, aut pars eius, ibi condita. ex Plinio, qui *duo millia pondo auri perisse, Pompeij tertio Consulatu, è Capitolini Iouis solio, à Camillo ibi condita*, scribit: fortasse vt religio magis seruaret. Atque ad hoc etiam tale aurum referendum videatur, quod Suetonius in Cæsare notat: *Eum primo consulatu tria millia pondo auri furatum è* CAPITOLIO, *& tantundem inaurati æris reposuisse.* Planè hoc est. nam de Ærario compilato, ad alterum Consulatum facit, nec id quoque in Capitolio. Solent tamen & alia templa Auro coronario exornare. vt Augustus de se, in lapide Ancyrano: *In Capitolio, & in æde Diui Julij, & in æde Apollinis, & in æde Vestæ, & in templo Martis Vltoris consecraui, quæ mihi constiterunt circiter (millenis)* AVRI CORONARI *pondo trigintaquinque millibus.* At prior Cæsar,

Lib. I. de Goth.

Lib. XXVIII.

Lib. xxxiij. cap. I.

Coronas suas in triumpho ductas vendidit, & ex earum pretio militibus promissa persoluit. quod ita Appianus.

CAP. X.

Impensæ publicæ in Militem, Magistratus, Populum: & de Frumentatione.

PERAGRAVI & emensus sum *Triumphalem* viam: tempus desinere, nec addere vltrà, sed erogare. Nónne videtur Auditor? AVD. Certè videtur. nam ego censeo, nisi expendimus largiter, omnem Romam iam illationibus tot auri implendam. LIPS. Ego verò exhauriam, & expendam non loculis, sed totis saccis: vt ipsum iterùm miraturus sis, vnde ad tot Expensas vllę Opes. Oceanus si Ærarium fuisset, dixisses desiccandum. Impendia igitur sub Principibus (vlteriora omittam) Duplicia fuere, *Necessaria,* & *Arbitraria*: ex quibus sanè colligas immensas & verè ADMIRANDAS quasdam opes. Nam Necessaria illa impendia, ferè trium generum: in *Militem*, in *Magistratus*, in *Populum*. De militibus res clara est, Stipendiis alendos, Emeritis prosequendos: & id perpetuò, in legionibus & præsidiis perpetuis iam factis. Hæc partitè non exsequor, satis à me in *Romanâ Militiâ*, &* alibi, factum. De Magistratibus, intellego duplices fuisse, in quos largiter & statim expendendum: *Vrbanos* & *Prouinciales.* Vrbanis quidem Augustus instituit, ad onera subleuanda, ad ludos prębendos, & talia, aliquid dare: præsertim Prætoribus, quasi ex lege. *Prouinciales* autem, vel plurimum auferebant, vt ipsi plures, & per prouincias dispersi. Nam ita Suetonius: *Auctor & aliarum rerum Senatui fuit, in quîs, vt* PROCONSVLIBVS *ad mulos & tabernacula, quæ publicè locari solebant,* CERTA PECVNIA *constitueretur.* Et quamquam *Proconsules* modò nominat, tamen* longiùs spectauit, & *Præsidibus* communiter, aut & *Procuratoribus*, aliisque *Officiis* datum. Quanta ea expensio fuit? immensa, vel hoc argumento: quòd Cicero L. Pisoni obiicit, eunti in Macedoniam, vt Proconsuli, *sestertium centies octogies, quasi Vasarij nomine, datum.* Ad sola Vasa, inquam, id est

* Com. I. ad Ann. Tac.

Cap. XXXVI.

* *Et solet Suetonius largiter eâ voce vti.*

id eſt ornatum & inſtructum, tot illa ſeſtertia data ſcribit; & obiicit, non quia contra morem fuerit, ſed quia ſupra modum. Nimium adſignificat, colluſione quadam, ad tributum. Quid igitur? eſto vel * *Centies* tantùm ſumma ordinaria: eſto vel *Quinquagies*: in tot illis talibus, nónne immenſum accreſcet? Et plura accedunt huic generi, vt *Curatores* variorum munerum alendi, vel ornandi; vt *Legati* exterarum gentium admittendi, & munerandi: & quæ ſcimus in omni Republicâ eſſe. Iam de *Populo*, perpetui etiam & certi in eum ſumptus: & præſertim ad Alimenta. Nam iamantè inſtitutum, Principes tenuerunt, vt plebem egenam aut tenuem perpetuâ frumentatione paſcerent; atque eâ magno labore & ſumptu parandâ, aduehendâ, & tum gratis diſtribuendâ. Mira hęc res ſit, ſiquis conſideret: & planè inter omnis æui, omniumque gentium, ADMIRANDA. Sed tractaui olim in Electis, quid nunc retractem? AVD. Imò obſecro Lipſi, hîc ei ſuus locus eſt: & quid ſi aliquid firmius aut plenius tibi obſeruatum? LIPS. Obſeruatum, non nego: vt in talibus dies diei eſt doctor. Breuiter dicam, quæ pro noſtro argumento. Frumentatio igitur vetus Romę, & ab ipſo etiam Senatu. Ille in rebus & annonâ arctâ, quaſi benignus pater, miſeritus plebis, frumentum aliquando diuiſit, non tamen nullo, ſed modico ære. Acceſſere Tribuni ſtatim, & hoc tam populare ſibi vindicarunt, variis Frumentariis legibus latis. Vltimus in hac re Clodius, *Annonariam legem tulit, vt frumentum, quod anteà populo ſemiſſe æris ac trientibus in ſingulos modios dabatur,* GRATIS *daretur.* Ita Aſconius: atque hæc origo deinde & continuatio gratuiti frumenti fuit. Senatus quidem, ſtatim à coniuratione Catilinæ, largitione hac tali vſus erat, auctore ipſo Catone: ſed neſcio, an ſine vllo pretio. In Plutarcho hoc ſic narratum, ſed verbis quæ penſitanda ſunt. Ait, *C. Cæſarem in Præturâ res nouas tentaſſe, populo ſuſpenſo & mobili, ob Catilinarias illas turbas. Cato igitur, vt præueniret,* ἔπεισε τὴν βουλὴν ἀναλαβεῖν τὸν ἄπορον καὶ ἀνέμητον ὄχλον εἰς τὸ σιτηρέσιον. ἀναλώματος μὲν ὄντος ἐνιαυτοῦ χιλίων καὶ διακοσίων καὶ πεντήκοντα ταλάντων: *ſuaſit Senatui aſſumere egenum & non diſtributum populum ad frumentationem, etſi ſumptus eſſet mille ducentorum quinquaginta talentorum.* Id ſit *trecenties*

* ·0000 25000. *Phil.*

Vide Notas.

HS. more Romano; nostro, *septingenta quinquaginta millia* Philippicorum. Vides igitur impendium in hanc rem, quod illo æuo fuit: etsi alter Plutarchi locus (in Cæsare) minuit nonnihil, & vbi de hac ipsâ re agit, numerat sumptus non nisi *septingentas quinquaginta myriadas drachmarum*: quod sit Latinis, *ducenties vicies* HS: nobis, *quingenta quinquaginta millia* Philippęorũ. Sed verius est, hunc locum rescribendum, augendumque ad illum priorem. Opinor autem & creuisse posteà impendium, latâ lege Clodij, quæ totum frumentum gratificaretur, de quâ dixi. Quin & sub Impp. largiter creuisse, cùm plures adscripti, & classes etiam institutæ (haud dubiè magno impendio) ad transuehendum. Quis tamen numerus accipientium fuit? reperio aliquando ad *trecenta viginti millia* cepisse: sed Iulius Cæsar minuit. de quo ita Suetonius: *Ex viginti trecentisque millibus accipientium frumentum è publico, ad centum quinquaginta retraxit*: aut si Dionem audis, *ad centum sexaginta*: quia dicit ad *mediã partem redactos*. Paruum discrimen: sed Augustus deinde auxit, & *ducenta millia* fecit. an & Tiberius? etsi ille minimè popularis: tamen recenset in Senatu (apud Tacitum) *quibus è prouinciis, & quanto* MAIOREM *quàm Augustus, rei frumentariæ copiam aduectaret*. Ergo & in plures, nisi fallor, distribuendam. AVD. Mehercules Lipsi, grandis hic numerus: & tot illi Romæ pauperes? LIPS. Pauperes, aut saltem qui subleuari gauderent: inter quos liberti, & id genus, maximè fuêre. Dionysij locus notabilis, admonentis multos ideò manumitti,

Lib. IIII. ἵνα τὸν δημοσίως διδόμενον σῖτον λαμβάνοντες κατὰ μῆνα, ἢ εἴ τις ἄλλη παρὰ τῶν ἡγουμένων γίγνοιτο τοῖς ἀπόροις τῶν πολιτῶν φιλανθρωπία, φέρωσι τοῖς δεδωκόσι τὴν ἐλευθερίαν: *vt frumentum, quod publicè datur, accipientes in menses singulos, & siqua alia liberalitas Principum in pauperes fiat, id totum Dominis ferant à quibus facti sunt liberi.* Vides fraudes, quæ etiam factæ: aut saltem, quomodo, quos pudêret ipsos è publico pasci, id fecerint succidaneâ libertorum personâ. AVD. Aliquoties iam audio de *menstruo frumento*: ergóne ea distributio? LIPS. Illa ipsa, & in cuiusque mensis initio (siue *Nonis*, vt Suidæ visum, vnde & *Annonas* ridiculè deriuat) accipiebant. Quomodo? per *Tesseras*: quique eas habebat, ad *Curatores frumenti diuidendi* ibat, munus institutum ab

Augusto.

Augusto. Quattuoruiri enim erant, iique ex honestioribus, & qui ante quinquennium Præturâ functi essent: quod Dio notauit. Etsi *Præfectus* etiam *annonæ* proprius, illustri honore: sed qui de aduehendo & adseruando in horreis satageret, non propriè de diuidendo. Multa circa hanc rem: sed minuta quid opus exsequi? de numero iterùm aliquid videamus: in quem videtur Seneca tenuiores omnes ciues inclusisse. *Frumentum*, inquit, *publicum tam fur, quàm periurus, & adulter accipiunt, & sine discrimine morum* QVISQVIS CIVIS *est*. Sed ita tamen accipio, vt admitti debuerint & inscribi: atq; ideò meliores libri referunt: *quisquis incisus est*. In tabulas nempe, huic rei factas. Sed de numero tamen capientium iterùm sub Principibus fluctuo. Dixi de Augusti *ducentis millibus*: sed P. Victoris, quem Schottus noster vulgauit, scriptio videatur augere. Nam ait disertè: *Huius* (Augusti) *tempore, ex Ægypto vrbi annua ducenties centena millia frumenti inferebantur*. Modios sanè intellegit: sed quanta ea summa sit ex solâ Ægypto? Atqui Africa iam addenda est, quę duplum ad Ægyptum dedit. Hoc enim ita palàm & adfirmatè Iosephus scripsit, in oratione Agrippæ regis ad Iudæos: *Africam octo mensibus populum Romanum pascere, Ægyptum autem quaternis*. Valdè notabilis locus: & idem est in Hegesippo, qui transscripsit. Ex hac igitur ratiocinatione, frumentum vrbi illatum annuum fuerit *sexcenties centena millia modiorum*. Sint in dies circiter, *centum sexagintaquattuor millia octogintatria*. Heu, ingentem copiam! & quæ sufficiat, si inspicis, vel *vicies centenis* hominum *millibus* alendis. Nam Modius paullò plus minúsve Romanis pendit xxv. libras: sed Romanas tamen libras, id est duodecim vnciarum. AVD. Hem Lipsi, & tu credis hæc vera esse? quî possunt? nam antè dumtaxat de *ducentis millibus*, aut largissimè, *trecentis viginti* frumentantium est dictum. LIPS. Dictum. sed nempe etsi non plures caperent, plures tamen fruebantur & alebantur. Nam censendum est, plerosque istorum qui caperent, Patresfamilias fuisse, vxorem, liberos, seruulos habuisse. Itaque largius valdè quàm in vnum caput capiebant: & videtur tessera siue donatio ordinaria fuisse in singulos, *decem modiorum*, quod in Electis notaui. Iam & hoc cogitandum, plures etiam in consortium huius frumen-

Lib. LIIII.

ti veniſſe. An non probabiliter Vrbanos illos omnes milites? ſanè in Herodiano lego, *Seuerum, præter alia quæ indulſit, militibus etiam* τὸ σιτηρέσιον *ſiue frumenti modum auxiſſe.* Quid ipſam deinde Aulam & Palatinos? nónne item probabile annonas ſuas hinc accepiſſe? An non & Claſſiarios ipſos in Italiâ milites? Hæc conſiderari & colligi pro Victoris ſcriptione poſſint: quæ mihi tamen, vt rem dicam,* parùm eſt certa. Ingens frumenti copia ſit, & ex duabus prouinciis tantùm. An igitur placeat in eo corrigi, *ad centies centena millia?* Ita vniuerſa illatio fuerit, cum illo Africano, *trecenties centena millia:* larga profectò ſatis & laxa, cùm hæc in diem toleret ad *millia hominum circiter ſeptingenta.* Facit pro emendatione, quod Spartianus de Seuero ſcribit: curioſè proſpexiſſe rei frumentariæ, *& cùm moreretur reliquiſſe ſeptem annorum Canonem, ita vt* COTTIDIANA LXXV. *millia modiorum expendi poſſent.* Magna prouidentia eius Principis, ſoliciti in ſeptem annos: ſed & Canon ille diurnus opportunè expreſſus, qui proximè ad noſtra *trecenties centena millia* (tecum computa, ſi voles) proximè, inquam, accedit. Minuiſſe tamen paullatim hic Canon videtur: ſiue quia Principes in alia diſtribuerent; an & quia minus, prouinciis iam effætis, inferretur? Sanè Conſtantinus egregiè minuit. qui ſedem & affectum ſuum Byzantium transferens, vt in aliis Nouam hanc Romam cum illâ Veteri, ſic & Frumentatione voluit in parte æquare. Nam claſſem Ægyptiacam Byzantio deſtinauit, relictâ Romæ dumtaxat illâ Africanâ. Hæc diuiſio deinceps manſit: niſi quòd Byzantini frumenti modum tamen minuit filius eius Conſtantius, offenſus plebi obſeditionem temerè & aſperè motam. De eâ re Eccleſiaſtici noſtri ſcriptores: qui & numerum exprimunt frumenti. In Nicephoro Calliſto eſt: *Octo myriades medimnorum frumenti quotannis à Conſtantino datæ plebi fuerant, cuius dimidiam partem Conſtantius diminuit.* Atque iſte totum Frumenti modum annuum facit, non niſi *octoginta millium medimnorum:* quę ſint Romanis circiter *quadringenta octoginta modiorum.* Haud magna, nec pro priſcis opibus, largitio: quam tamen & Socrates ita firmat. Ἐζημίωσε δὲ τὴν πόλιν ἀφελὼν τῆς σιτηρεσίου, τῆς παρασχεθέντος παρὰ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ ἡμερησίου, ὑπὲρ τέσσαρας μυριάδας. ὀκτὼ γὰρ ἐγγὺς μυριάδες ἐχορηγοῦντο πρότερον τοῦ σίτου,

*Vide Notas.

Lib. IX. cap. VII.

ἐκ τῆς

ἐκ τῆς ἀλεξανδρέων κομιζομένου πόλεως: *Mulctauit vrbem, auferens frumenti quod pater eius in dies adsignauerat, super quattuor myriadas. Octo enim myriades circiter anteà dabantur, inuehebanturque ex vrbi Alexandriá.* Dicit quidem ille σιτηρέσιον ἡμερήσιον, *diurnum frumentum*: sed exuberat ille modus in dies singulos, nec aliter sentit quàm de diuisione dumtaxat diurnâ. At annua ipsa illatio, tanta: id est, *mille trecenti* in diem circiter modij, vix quattuordecim aut quindecim millibus hominum pascendis. Heu, quantum minuimus? atque idem in ipsâ Româ veteri factum, Olympiodori locus (apud Photium, in Bibliothecâ) attendenti ostendit. Excerptum ibi legitur: Ὅτι μετὰ τὴν ὑπὸ γόθων ἅλωσιν τῆς ῥώμης, Ἀλβῖνος ὁ τῆς ῥώμης ἔπαρχος, ἤδη ταύτης πάλιν ἀποκαθισταμένης, ἔγραψε, μὴ ἐξαρκεῖν τὸ χορηγούμενον μέρος τῷ δήμῳ, εἰς πλῆθος ἤδη τῆς πόλεως ἐπιδιδούσης. ἔγραψε δὲ καὶ ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ τετάχθαι ἀριθμὸν χιλιάδων δεκατεσσάρων: *Post Gothorum inuasionem & direptionem Romanam, Albinus Præfectus vrbis, iterùm nunc eâ instauratâ, scripsit, Non sufficere populo modum qui inferretur, cùm vrbs iam in multitudinem largiter excreuisset. Scripsit autem, & in vnam diem statutum numerum quattuordecim* millium.* Verba, quæ expressim de Frumento non habent; sed eò referenda esse, mecum censebit, qui examinabit. Ergo diurnus tunc modus (sub Honorio) *quattuordecim mille* modij: qui & ipse minuit aut periit cum imperio ipso Romano. Theodoricus tamen rex Gothorum (sanè, vt in illâ gente, laudandus) specimen aliquod veteris moris restituit: & in Ricobaldo quodam scriptum: *A Romanis cum gaudio susceptus est, quibus ille ad subsidium, tritici singulis annis* CXX. *millia modiorum concessit.* Sed quid ad ista eo? ADMIRANDA mea non horum temporum: quin priorum etiam Principum æuo (circa Flauiorum imperium) panis distribui, non ipsum frumentum, cœpit: credo, quia lucrum aliquod ex eo fiscus captaret; & quo minore modo in plures largitio spargeretur. Is *Panis gradilis* dictus; quia in gradibus diuideretur; idem *Fiscalis*, quia è publico & fisco. Commentarius Persij vetus, ad illud — *populi cribro decussa farina. Panem non delitiosius cribro discussum, sed plebeium de populi annonâ, id est, Fiscalem dicit.* Eos panes *bilibres* fuisse, ex Vopisci Aureliano dicam. *Nam Aurelianus*, inquit, *eo tempore quo proficiscebatur ad Orientem, bilibres coronas populo promisit, si victor rediret.*

* *Modiorũ* opinor.

ret. Et cùm aureas populus speraret, neque Aurelianus aut posset, aut vellet, coronas eum fecisse de Panibus, qui NVNC *Siliginei appellantur, & singulis quibusque donasse. ita vt Siligineum suum* COTTIDIE *toto æuo suo vnusquisque reciperet, &* POSTERIS SVIS *dimitteret.* E quibus inspectis planè affirmaueris, *Bilibres*, & in *Capita* sic datos fuisse. AVD. Quomodocunque Lipsi, tamen magna illa, & in magno modo (Seueri canon dicit) largitio, & mihi semper stupenda. LIPS. Quid si accumulo, & obsonium etiam addo? *Nam idem Aurelianus* (Vopisci item verba) *& porcinam carnem populo Romano distribuit, quæ* HODIEQVE *diuiditur.* Quando *hodieque*? ad tempora vsque Constantini. Simile in *Oleo* fuit, quod perpetuum populo dedit & instituit Imp. Seuerus. *Vinum* etiam, vt nequid deesset, Aurelianus statuerat, sed morte præreptus non fecit. Satis hæc mi Auditor, cetera in Electis meis vide.

CAP. XI.

Impensæ in Ludos carptim ostensæ.

TRANSIMVS ad *Arbitraria* impendia: quæ trium item generum maximè fuerunt. In *Ludos*, *Opera*, *Dona*: In *Ludos* singulatim si persequar, aut exempla accumulem; seorsim Theatrum mihi struendum sit, & noui aliquot sermones. Capita impendiorum dicam. de quibus vniuersè sic Lactantius: *Quid dicendum est de iis, qui populari leuitate ducti, vel* MAGNIS VRBIBVS *suffecturas opes, exhibendis* MVNERIBVS *impendunt?* Item Ambrosius: *Magistratus in theatris, mimis, & athletis, gladiatoribus, aliisque huiusmodi generibus hominum* TOTVM PATRIMONIVM *suum largitur & prodigit, vt vnius horæ fauorem vulgi acquirat.* Meritò damnant nostri Patres damnosam hanc insaniam, & quæ priuatos homines bonis per ludum exuit; Principes ipsos attenuat & delibat. Atque id discere cùm ex frequentiâ eorum potes, tum ex apparatu. Vnus Augustus *fecisse ludos se dicit, suo nomine quater & vicies; pro aliis magistratibus, qui aut abessent, aut non sufficerent, ter & vicies.* Ego vix arbitror, vllos ex istis Principalibus ludis minoris

Lib. VI. Instit.

Serm. LXXXI.

Sueton.

quingen-

quingenties, aut & *millies sestertio* stetisse: quod Apparatus & Pompa facilè persuadebunt. Nam ecce in ipso Theatro, Amphitheatro, aut Circo adornando qui sæpe sumptus? cùm semper gratia aliqua & illicium nouitatis in ipsâ formâ quæreretur: & Nero (pro exemplo) *Theatrum totum, non Scænam eius tantùm, auro illeuit & obtexit. Sed & quidquid illatum fuit, & omne instrumentum ac choragium, aureum: itemque vela quæ supernè contra solem obumbrabant, purpurea tota, & aureis stellis interstincta. Ex quo & dies ille Aureus appellatus.* Dio Cassius hoc in Nerone. & Plinius idipsum adsignificauit: *Nero Pompeij theatrum operuit auro, in vnum diem, quò Teridati regi Armeniæ ostenderet.* Quid Iulius Cæsar, ante Neronem, & nondum Princeps? *Is primus in Ædilitate, munere patris funebri,* OMNI APPARATV *arenæ* ARGENTEO *vsus est: ferasque argenteis hastis lacessere, tum primùm visum. Mox, quod etiam in* MVNICIPIIS *æmulantur, C. Antonius ludos scænâ argẽteâ fecit.* Cæsar igitur hoc *primus*: sed non vltimus. & quod Plinius addidit, passim & in Coloniis ac Municipiis Argenteæ iam scęnę. Ideò non possum, vt rarioris operę aut magnificentiæ admirari, quod Plinius, vt tale, scripsit eodem isto loco: *Item L. Murena, & Caius Princeps, in Circo pegma duxit, in quo fuêre argenti pondo* CXXIIII. Tu hoc Plini notabile duxisti? *centum vigintiquattuor* pondo argenti? quis ex equite, & pęnè dixerim plebe, tunc non insumpserit? Lege* CXXIIII ∞: id est, *centum vigintiquattuor millia*: nec id pro Caio aliquo sit magnum, imò nec pro priuato nimium, quia argentum recipiebant, nec totum peribat: si tamen vellent. Plura eiusmodi ornamenta aut instructus erant, & quædam in libello nostro Amphitheatrali diximus: & vis nunc vnum & extremum furorem? Heliogabalus Imp. (ait Lampridius) *fertur in Euripis vino plenis nauales Circenses exhibuisse.* Tu cogita quantum vini profusum, fossis illis & Euripis in Circo ita eo plenis, vt naues inter se concurrere, ac certare de velocitate possent. Quid iam dicam tot *Gladiatorum* millia, tot *Ferarum* ex toto orbe quæsitarum? tot equorum nobilium? in vitâ actisque Principum assidua hæc legis. Addo huc *Missilia* & *Sparsiones* in populum, id est Tesseras ligneas cum notis rerum, aut interdum res ipsas, magno certamine diripiẽdas. Quæ item

Lib. xxxiij. cap. III.

Plin. ibid.

* *Faciunt* 1240000. *Philip.*

velut legitima iam erant in omnibus ludis, ad populum illiciendum. Horum pretia & sumptus, ex Neronianis istis colligantur, apud Suetonium: *Sparsa & populo missilia omnium rerum per* OMNES DIES, *singula cottidie millia auium, cuiusque generis multiplex penus, tesseræ frumentariæ, vestis, aurum, argentum, gemmæ, margaretæ, tabulæ pictæ, mancipia, iumenta, atque etiam mansuetæ feræ: nouissimè,* NAVES, INSVLAE, AGRI. Notetur hæc iactatio, quanti ea, & quantarum rerum? Præter aurum, gemmas, margaretas, *Insulas* & totos *Agros* dedit: *Insulas* nempe vrbanas, & habitabiles domos. O res vix Suetonio fidissimo testi credendas! Sed accedit & Dio similia asserere: *Omnia,* inquit, *delicatissima quæ homines comedunt* (ad *Penum* Suetonij pertinet:) *omnia pretiosissima, equos, mancipia, esseda, aurum, argentum, variam vestem, hæc dabat per symbola quędam & tesseras. Globulos enim paruos inscriptos, vt quæque eorum erant, hos iaciebat in populum, & reipsâ mox dabatur, quod quisque eorum in tesserâ haberet.* Neque Nero hæc solus: de more fiebat, etsi alius largius parciusque, pro opibus, pręberet. Titus sanè Vespasianus filius, item profusissimè, in ludis quos per *centum dies*, dedicatione Amphitheatri sui, fecit. Dio Cassius de eo: παρέσχε δέ τινα καὶ ἐς ὠφέλειαν φέροντα αὐτοῖς· σφαιρία γὰρ ξύλινα μικρὰ ἄνωθεν ἐς τὸ θέατρον ἐρρίπτει σύμβολον ἔχοντα, τὸ μὲν ἐδωδίμου τινὸς, τὸ δὲ ἐσθῆτος, τὸ δὲ ἀργυροῦ σκεύους, ἄλλο χρυσοῦ, ἵππων, ὑποζυγίων βοσκημάτων, ἀνδραπόδων, ἃ ἁρπάσαντάς τινας ἔδει πρὸς τοὺς δοτῆρας αὐτῶν ἀπενεγκεῖν, καὶ λαβεῖν τὸ ἐπιγεγραμμένον: *Dedit & quædam, vtilitatem, non solùm voluptatem, spectantibus præbentia. Nam globulos ligneos quosdam de loco superiore in theatrum iaciebat, qui symbolum haberent, hic alicuius esculenti, ille vestis, alius argentei vasi, alius aurei, equorum, iumentorum, mancipiorum; quæ oportebat eos, qui rapuissent, ferre ad Curatores ludorum, & ab iis accipere quamque rem inscriptam.* Credis tu hæc per tot illos centenos dies fieri potuisse, sine impensâ *bis terque millies* HS.? ego non opinor. & vbi sumptus ludorum reliqui? Neque miror iam profectò Hadrianum, cùm in adoptione Ceionij Commodi multa in populum profudisset per similes ludos, & in militem: atque is Ceionius ægro corpore, vitalis non videretur: sæpe dixisse, *Perdidimus quater millies* HS. *quod populo & militibus dedimus.* Qui sunt ipsi nostri *decem milliones.*

milliones. Sed dices, Principum virorum modò hæc fuiſſe. Erras. de Milone, hoc iam olim Cicero, *tria patrimonia in has res effudiſſe*: de Meſſallâ quodam Vopiſcus, cum ſtomacho iſta narrat: *Legat hunc locum Junius Meſſalla, quem ego liberè culpare audeo. Jlle enim patrimonium ſuum ſcænicis dedit, heredibus abnegauit. matris tunicā dedit mimæ, lacernam patris mimo: & rectè, ſi auiæ pallio aurato atque purpurato, pro ſyrmate tragœdus vteretur. Jam quid Lineas petitas Ægypto loquar? quid Tyro & Sidone tenuitate perlucidas, micantes purpurâ, plumandi difficultate pernobiles? Donati ſunt ab Atrebaticis birri petiti, donati birri Canuſini, Africanæ opes, in ſcænâ non priùs viſæ. Et hæc quidem iccircò ego in litteras miſi, vt futuros editores pudor tangeret, ne* PATRIMONIA SVA, *proſcriptis legitimis heredibus, mimis & balatronibus deputarent.* Sed diſtinctiſſimè verò, & expreſſis ſummis, aliquid Olympiodorus: Ὅτι Πρόβος ὁ παῖς Ἀλυπίου, τελέσας τὴν οἰκίαν πραιτούραν, δώδεκα κεντηνάρια χρυσοῦ ἀνάλωσε. Σύμμαχος δὲ ὁ λογογράφος, συγκλητικὸς ὢν τῶν μετρίων, τοῦ παιδὸς Συμμάχου τὴν πραιτούραν τελοῦντος, εἴκοσι κεντηνάρια ἐδαπάνησε. Μάξιμος δὲ, εἷς τῶν εὐπόρων, εἰς τὴν τοῦ υἱοῦ πραιτούραν, τεσσαράκοντα κατεβάλετο κεντηνάρια· ἑπτὰ δὲ ἡμέραις οἱ πραίτωρες τὰς πανηγύρεις ἐτέλουν: *Quòd Probus, filius Alypij, cùm ipſe Præturam gereret,* * *duodecim centena pondo auri abſumpſit. Symmachus verò, ille orator* (eſt noſter, qui in parte exſtat) *Senator* VNVS E MEDIOCRIBVS, *in filij Symmachi Præturam* * *viginti centenarios effudit. At Maximus, ſcilicet è diuitibus, item in filij Præturam,* * *quadraginta. Edebant autem ludos Prætores, non niſi* SEPTEM DIEBVS. Vide dies, vide ſumptus: quanto immaniter plus olim alij? quanto ſcilicet tunc reſp. florẽtior, & maiores priuatim opes. Sed & inferiore illo æuo ipſi Conſules (nam hæc de Prętoribus) opinor, largius. de quibus in * Codice Iuſtinianæo lex eſt, quæ *ſpargendi vilitate* (ita loquitur) *ſublata, eius loco ad reparationem Aquæductuum, centena pondo auri præſtari per ſingulos conſulatus* decernit. Atque id in imminutionem, & pro beneficio. ſi igitur ſola Sparſio (id eſt, miſſilia in populum) tanti; quid reliqui omnes ludi, & eorum apparatus? Et de Ludis hæc quoque ſufficiant in ſpecimen: de * *Operibus*, in proximum ſermonem differo & protollo.

In Carino.

* 120000. aureor.

* 200000. aureor.

* 400000. aureor.

* *Lib.* XII. *Tit. De Cõſulibus.*

* Lib. III. ecto.

CAP. XII.

Dona Principum effusa, & primò Iulij Cæsaris.

DONA sequuntur, magnitudine suâ & frequentiâ non iam inter ADMIRANDA, sed STVPENDA. Siquis Midas fuisse fingatur, qui omnia tactu faciat aurea; defecerit inaurare, quantum isti sunt largiti. Per Principes aliquot lubet ire, & hoc ostendere: ordiarque à capite ipso, CAESARE IVLIO. De illo vniuersè ita Suetonius: *Nullum* LARGITIONIS *aut officiorum genus in* QVEMQVAM, PVBLICE PRIVATIMQVE *omisit*. Vis magis partitè? Idem scriptor: *Militibus singula interdum* MANCIPIA *vel* PRAEDIA *viritim dedit*. Ecce. vbi vos Curij aut Fabricij, qui ipsi Imperatores vix *septena iugera* habebatis? nunc miles aliquis capit ab isto donatore *Prædia* tota. Hæc & plura (mox dicenda) in militem: quid in Senatum & digniores? Idem iterùm Suetonius: *Parte magnâ Senatus gratuito, aut leui fœnore, obstrictis, ex* RELIQVO *quoque ordinum genere vel inuitatos, vel sponte ad se commeantes,* VBERRIMO CONGIARIO *prosequebatur*. Nec hic finis: extra vrbem quoque & Italiam ea largitas se diffudit. & *non minore studio* (idem Suetonius) *Reges atque Prouincias per* ORBEM TERRARVM *illiciebat: alijs captiuorum* MILLIA *dono offerens; alijs quò vellent, & quoties vellent, Auxilia submittens. superque Italiæ, Galliarumque & Hispaniæ, Asiæ quoque & Græciæ potentissimas* (siue placet, *potissimas*) *vrbes præcipuis* OPERIBVS *exornans*. Quid tibi iste vir videtur? mihi, nil nisi nouus quidam Triptolemus; qui sublimi vectus curru, semina non frugum, sed liberalitatis suæ, per terrarum orbem spargit. Atque hęc, quò magis mirêre, priuatus Cæsar fecit, & nondum in fastigio illo Principali. AVD. Affatim miror: & vnde Cæsari, nondum Cæsari, opum ista vis? LIPS. Magis mireris, si accogites, iam ab adolescentiâ profusum hunc fuisse, & grandi alieno ære oppressum. Plutarchus apertè; *debuisse eum,* PRIVSQVAM VLLVM MAGISTRATVM CAPERET, (nota. de valdè igitur iuuene) *mille trecenta talenta*. Ea sunt nobis *septingenta octoginta millia* Philippicûm. Quid verò iam in ipsis magistratibus? mate-

materies & caussa amplior largiendi. Itaque Appianus scribit, *euntem ex Præturâ in Hispaniam, creditoribus retinentibus, dixisse ioco: Millies sibi opus esse,* VT NIHIL HABERET: id est, vt solùm æs alienum solueret, in suo nihil haberet. Ea reddunt *viciesquinquies centena millia*: nec ambige, neque doctissimum Budæum audi (nescio quâ caussâ) minuentem. Græca palàm sic volunt: ὅτι δέοιτο δισχιλίων καὶ πεντακοσίων μυριάδων: & Drachmę intellegendę, ex Græcorum more. Ego verò ampliùs credo, auxisse etiam in Consulatu & deinceps ad Principatum; vt hominis huius ingenium erat, tantùm vt daret quærentis. Sed vnde, aiebas, habuit & reposuit? Non longè te duxero. Gallias nostras vide: iste fons, è quo hausit. Diuites tunc herclè Prouincias, sed quas fulmen istud afflauit & ambussit. Nam quomodo se in iis gesserit, breuiter Suetonius: *In Galliâ, fana templaque Deûm, donis referta, expilauit; vrbes diripuit, sæpius ob prædam quàm ob delictum.* Denique è tot prœliis, accessit ingens captiuorum multitudo, è quâ diuenditâ pecuniam redegit. In solâ Galliâ *decies centena millia virorum in acie cepit*: quod Appianus ita tradidit, & *totidem occidit*: dico *virorum* & in acie: quid iam mulierum & puerorum? Nam nec his parcebant, imò vel vberrima ex eâ venditione præda. Has solas manubias si æstimas; accedes vel ad *triginta milliones*, & contractâ ac parcâ capitum æstimatione. Iam in ipsis opidis, & agris, quanta prædarum seges? omitto, tu cogitabis. Sed lubétne singulatim inspicere viri dona? Ecce, instante ciuili motu, in Galliâ cùm esset, *L. Paullum Consulem designatum, mille quingentis talentis flexit, ne contra se staret: Curionem, qui ære alieno obrutus, maiore etiam summâ, vt pro se staret.* Illa tot talenta reddunt, *nongenta millia* Philippicûm: id est pęnè millionem, in virum vnum. Quid iam in Curionem? amplius longè dedit, vt Appianus dixit (nam eius ea verba scito:) & nisi fallor, ipsum æs alienum eius totum exsoluit. Nec fallor, & Dionem clarè hoc ita memini scripsisse. Atqui æs illud fuit *sexcenties* HS. quod Valerius Maximus prodidit: quî minus ergo dedit? Itaque Velleio numerale mendum inhæsit, cùm de istâ re, *Curionem centies* HS. scribit *accepisse.* Ille verò *sexcenties*: & ita hîc rescribe. Ea faciunt *quindecies*

Lib. XL.

 centena

centena millia Philippicûm, quid nisi plurium Senatorum censsus? Nec largitiones eius aliæ in primum ordinem scriptæ exstant: etsi fuerunt, quod in Suetonio audisti: & in magnos illos semper magnæ. Sequuntur Milites, quibus vnicè se dedit: atque idipsum priuatus. Certè adhuc in Galliâ, cùm Pompeius duas legiones, colore belli Parthici reuocaret; ipse vt animos sibi pigneraret, singulis abeuntibus *ducentas quinquaginta drachmas* diuisit; quod Plutarchus, alijque prodiderunt: id est, *vigintiquinque* Philippicos nostros. Cogita iam duplum in Centuriones, triplum quadruplumque in Præfectos, & Tribunos: valdè ea largitio crescit. Sed quid in ipso iam bello ciuili? priuatim haud dubiè multa; communiter hæc largitio fuit, Suetonio expressa. *Veteranis legionibus, prædæ nomine, in pedites singulos, super bina sestertia, quæ initio ciuilis tumultus numerauerat, vicena millia nummûm dedit.* Rectè ita locus habet, & in optimis libris: quid opus est argutari, aut interpolare? Examinemus. *Veteranis legionibus*, inquit: non enim nouellis alijs: etsi & hæ, credo, aliquid habuerunt. Veteranæ autem illæ, *decem*. In *pedites singulos*, inquit: cur igitur equites omittit? quia non opus: sicut nec Centuriones adiecit, quos notum scilicet erat duplum accepisse, de more. Etsi de equitibus hoc æuo, dubito: & olim quidem triplum etiam soliti accipere: sed post Socios ciuitate donatos, palàm video nec honorem nec præmia tanta equitibus fuisse, qui plerique iam è Latinis. Pergit, *Super bina sestertia:* ea sunt *quinquaginta* nobis Philippæi: dedit, inquit, *vicena millia nummûm*. Ea sunt, ipsi Philippici *quingenti:* atque ij viritim, & in gregarios milites diuisi, cùm duplum Centurionibus esset, Tribunis Præfectisque alarum quadruplum. Proh fidem! (nam sæpe exclamo, & cogor) quæ hæc, præter stipendia, & alia lucella aut raptus, largitio est? quanta in tam multos? Ne milites nostri audite, & exempla hæc aut cupite aut sperate. Vnde enim Iulius, vnde Romanæ opes? AVD. Vnde & tibi animus sic ista credendi, & affirmandi? Nam alij viri docti trepidant, & in lectione commutant. LIPS. Nihil est. incogitantia hoc facit (imperitiam nolo dicere) veterum & largitionum, & diuitiarum: quibus alia exempla mox attestabuntur. Etsi in

Lib. VIII.

si in hac re satis Græci scriptores, qui cum Tranquillo planissimè in summâ concordant. Nam Dio breuiter, sed clarè, *militibus quinque millenas solidas Drachmas* datas scribit, Appianus fusiùs & distinctissimè: *Militibus à triumpho, superans etiam ea quæ promiserat, legionariis drachmas Atticas quinque mille, Ordinum ductoribus duplum, Tribunis & Alarum præfectis iterùm duplum dedit.* Vísne aliquid apertius? & cur huic consensui repugnemus? Nota autem nec Appianum aliquid seorsum de Equitibus, vt nec Tranquillum, dixisse. Sed quæ hæc *Promissa* sunt, quæ Appianus signanter scribit *eum superasse?* Opinor esse, quòd in pugnâ ad Pharsalum, *singulis millenas Drachmas* promiserat: iterumque, vt volentes in Africam sequerentur, *alteras millenas*. quod vtrumque in Appiano leges. Largiter igitur excessit, nisi quid in ipsâ Africâ aut alibi etiam promisit. AVD. Audésne in fasce dare has summas omnes, vt magis attendam? LIPS. Licet. Fuerunt legiones decem, sed veteranæ, & ideò parùm plenæ. Sunto igitur *triginta millia militum*: & singulis *quingenti* Philippici: faciunt, *quindecim nostros milliones*. Vbi nunc Centuriones, Tribuni, Præfecti, atque ipsi Equites? Regum opes expensas dices in donatione hac vnâ. Atqui an finis est? imò sub ipsum idem tempus, largitionem ad Populum extendit. & vt Suetonij verbis hoc quoque dicam, *Populo, præter frumenti denos modios, ac totidem olei libras, trecenos quoque nummos, quos pollicitus olim erat, viritim diuisit, ac centenos pro morâ.* AVD. Hîc mihi vocem opus tollere, nec comprimo. Viritim toti populo tantum frumenti, olei, pecuniæ? LIPS. Moderor, ne clama: toti populo frumentâti, nec vltra. Dio Cassius ita restrinxit: τῷ ὄχλῳ τῷ σιτοδοτουμένῳ: id est, *Populo, qui frumentum acciperet.* Ergo tenuiorem populum intellegit: & semel nota, Suetonium hîc atque aliâs *populi* voce (præter morem antiquum) plebeculam istam ieiunam, & hirudinem ærarij designare. Qui tamen ipse numerus grandis, & sub hoc tempus *trecenta viginti millia* erant, qui è publico pascerentur: quod antè dixi. Totus ergo ille populus accepit *quadringentos* nummos viritim: id est, *Minam*, vt Appianus expressit. Sunt Philippici *decem*: ergo in summam, *tres milliones ducenta millia.* Vbi olei deinde modus, vbi frumenti? Mi

Audi-

Auditor, ad Ouidium eundum nobis est vt transformemur, & animos veteres, pro veteri æuo, capiamus. Nostri homulli hodie, dicant mera mendacia me flare.

CAP. XIII.

Augusti Principis dona.

SED vnum etiam Iulium vidimus, quid tot Cæsares qui secuti? & vt alijs minimè, tamen in liberalitate consecuti, aut prægressi. AVD. Difficile creditu est. nam hic homo mihi videtur de se, quod olim Liuius Drusus posse dicere: *Nihil se cuiquam ad largiendum, præter cælum & cœnum, reliquisse.* LIPS. Non ita est: opes istæ Vectigalium, & quas diximus, inexhaustæ erant, & vt perennes quidam fontes fluebant. Itaque ad AVGVSTVM veniamus, qui non diuturnitate solùm imperij, sed vereor vt liberalitate patrem superarit. Dona eius quædam ante imperium, alia in ipso sunt: & illa magis miranda. Primùm *militibus & Euocatis, quos contraxit metu Antonij, aditâ hereditate Iulianâ, dedit singulis quingenas Drachmas.* Ita ipse Appianus: interpres eius parùm prouidè *sestertios* vertit. Is numerus Euocatorum, ad *dena millia* fuit: ergo *quingenta* hîc Philippæorum *millia*. Ampliùs. eodem pænè tempore, cùm legiones Quarta & Martia ad se transissent ab Antonio, dedit singulis *totidem illas Drachmas* : iterumque cùm in armis decurrissent, & speciem prœlij peritè assimilassent, *alteras totidem*: quę certè fuerunt ad dictam facilè summam, & longè suprà, si Equites & Centuriones (quod nec antè feci) suo more computentur. Iam verò in ipso primo Consulatu, cum signis à Mutinâ motis vrbem intrauit; dedit qui se deduxerant, singulis *bis mille quingentas drachmas*, siue *ducentos quinquaginta* Philippæos: atque eæ *octo legiones* fuerunt. Minimâ legionum frequentiâ, surgent *sex milliones*, & Equites ac Ductores omittentur. Vbi autem prædæ quas egit, aut spolia quæ cepit? adhuc nulla. Quò magis in ADMIRANDIS hę donationes tres, à priuato Octauiano, & solâ spe futuræ magnitudinis, susceptæ & perfectæ. Atque hîc notandum in vltimâ, transisse eam velut in legem; & sollenne donatiuum hoc

hoc habitum, quoties legiones posteà Principem in vrbem deduxissent. Certè Spartianus in Seuero tradit, *Milites per seditionem dena millia poposcisse à Senatu, exemplo eorum, qui Augustum Octauianum Romam deduxerant, tantumque acceperant.* O peritos historicos vel antiquarios, & in rem suam lecta aptantes! Sed quarta etiam donatio à priuato, in quâ lingua mihi hæret. AVD. Quiáne obscœna aut turpis? LIPS. Non, sed quia immensa, aut certè immodica, & vereor refragatorem. AVD. Non me. vt ij qui de cælo tacti sunt, silent & stupent: sic iam pænè ego. perge. LIPS. In Philippensi igitur prœlio, vbi de Principatu actum vel Libertate, hic ipse Octauianus cum Antonio promiserunt viritim *quinque mille Drachmas.* AVD. Hoc illud erat? at Cæsar iam antè totidem, & docuisti. LIPS. Sed Cæsar *decem* legionibus tantùm: isti *nouendecim*, quæ in pugnâ erant, & alijs *quadraginta*, quæ in præsidijs aut Italiâ sparsæ. Appianus quidem ita narrat, vel apud eum Antonius (oratione ad Asiaticos) sed addit: *attritas eas iam & minutas ad* XXVIII. *rediisse, quæ* (inquit) *cum suis additamentis efficiunt virorum supra centum septuaginta millia: præter* EQVITES, *& item* ALIVM *militem.* Quis iste *alius miles*? opinor Auxilia, quæ haud longè infra legiones. Itaque qualis & quanta hæc summa conficiatur, ingenuè fateor, vix ego ausim promere: & scito esse supra *centum quinquaginta milliones.* Vbi estis qui Nouum orbem, & nouas in eo diuitias reppersitis? Huc ite, ostendent & effundent eas Duumuiri isti vnicâ largitione. Atque hæc ille fecit ante Principatum: in ipso tenuit & cucurrit eumdem liberalitatis cursum. AVD. At hîc mihi votum & cogitatio. LIPS. Prome. AVD. Si eo sæclo ego viuam, quid nisi miles sim? ita omnes ad eos opes adfluunt & concurrunt. LIPS. Vera narras. & scito ab hoc militum tunc seminario, Senatorias & diuites plerasque familias ortas. Hæc præmia in ciuili bello ijs sunt: cùm homines vt ad imperium veniant, imperium pænè ipsum donant. Quid donant? perdunt volui dicere: & quomodo tot isti pecuniarum cumuli, sine apertâ pernicie prouincialium ciuiumque, colligi potuêre? Sanè id factum est: sed Pax posteà, cũ copiæ suo cornu, reposuit omnia & reparauit. Enimuerò Augustus, vt cœperam dicere, in Principatu quo-

que perliberalis. Lapidem Ancyranum lubet proponere, in quo aliquot donationes eius ordine exſculptæ.

I. LIBRI. ROMANI. VIRITIM. ..... CENOS. NVMERAVI. EX. TESTAMENTO. PATRIS. MEI.

II. ET. NOMINE. MEO ...... DRINGENOS. EX. BELLORVM. MANVBIIS. CONSVL. QVINTVM. DEDI.

III. ITERVM. AVTEM. IN. CONSVLATV. DECIMO. EX. PATRIMONIO. MEO. BIS. QVADRINGENOS. CONGIARI. VIRITIM.

IV. ITERVM. AERE. MERVI. ET. CONSVL. VNDECIMVM. DVODECIM. FRVMENTATIONES. FRVMENTO. PRIVATIM. COLVMEIO. EMENSVS. SVM.

V. ET. TRIBVNITIA. POTESTATE. DVODECIMVM. QVADRINGENOS. NVMMOS. TERTIVM. VIRITIM. DEDI. QVALI. MEA. CONGIARIA. FRVMENTI ... NVM. NVMQVAM. MINVS. QVINQVAGINTA. ET DVCENTA .... SIA.

VI. DVODEVIGINTESIMVM. CONSVL. TRECENTIS. ET. VIGINTI. MILLIBVS. PLEBIS. VRBANAE. SEXAGENOS. DENARIOS. VIRITIM. DEDI.

VII. ET. QVINIS. MILITVM. MEORVM. CONSVL. QVINTVM. EX. MANVBIIS. VIRITIM. MILLIA. NVMMVM. SINGVLA. DEDI. ACCEPERVNT. ID. TRIVMPHALE. CONGIARIVM. IN. COLONIAS. HOMINVM. CIRCITER. CENTVM. ET. VIGINTI. MILLIA.

VIII. CONSVL. TERTIVMDECIMVM. SEXAGENOS. DENARIOS. PLEBI. QVAE. TVM. FRVMENTVM. PVBLICVM. ACCE..... DEDI. EA. MILLIA. HOMINVM. PAVLLO. PLVRA. QVAM. DVCENTA. FVERVNT.

Vides, ſiue audis lapidem, vtinam peritè ſatis aut fideliter deſcriptum! Inſigne monumentum antiquitatis eſt, & hiſtoriæ Auguſtææ quaſi ſummarium. Sed multa in eo corrupta, & quædam lacera: percurram lucis, & alibi medicinæ, cauſsâ.

In

In primâ donatione est: LIBRI ROMANI. An id fuit, TRIB. P. ROMANI? id est, *Tribubus populi.* Res quidem eas tangit, & legauit Cæsar testamento viritim Romano populo, *trecenos sestertios*, vt Suetonius scripsit; vt autem Dio, *centenos vicenos*, & adducit ipsum Augustum eius rei testem. Et scripserat hoc Augustus fortasse in Commentarijs rerum suarum: sed & hîc ita in Breuiario isto fuit. Explendum igitur, CENTENOS. VICENOS. Ij sunt, *tres Philippici* in singulos: si in totum populum, immensum est; si in frumentantes, magnum.

In II. *Quadringeni nummi* viritim dati, item in populum: qui sunt Philippici *decem.* Id factum in *quinto Consulatu* eius, vt hîc scribitur: id est, statim post Actiacam & Alexandrinam victoriam, sub triumphum. Dio Cassius ipsum notat in hoc anno, & in summâ consentit: sed auget acceptores, & non *viros puberesque tantùm, sed etiam pueros, in gratiam Marcelli, sororis filij*, scribit *adiectos.* Hoc si fuit, vt fuit, quis non videt supra duplum ferè donationem crescere, & vt minimum fuisse ad *sexcenta millia* capientium? Fiunt in pecuniâ impensâ *sex milliones.*

In III. Consulatu decimo, scribit se item populo dedisse, congiarium *bis quadringenos*. An simul, vt *octingenos* dederit? an magis significat, bis se dedisse? sicut & paullò pòst, *tertiùm quadringenos.* Quæ iterationes valdè sunt liberalitati augendæ: & tu attendes.

In IV. Quid sit illud AERE. MERVI. quæro. An fuit, AERE. MEO. VT. penditque à prioribus? opinor. Illud autem iam certò assequor, in Vndecimo consulatu datas *duodecim Frumentationes*: quas ita appellat, quæ singulis mensibus dari solebant. In caritate igitur annonæ, has extra ordinem, & de suo, vt scribit, addidit. Nam legendum inibi PRIVATIM. COEMPTO. vt dudum monui, cùm lapidem hunc vulgaui.

In V. Tribunicia potestas duodecima, incidit in annum vrbis DCCXLI. cùm peregrè & è Galliâ redijt. Tunc igitur plebi refouendę & conciliandæ, distribuit ter vno anno *quadringenos*: id est, Philippicos *ter denos*, siue in vniuersum *triginta.* Verba aliquot in vitio, an sic emendâda? QVALI. MEO. CONGIARIO. FRVMENTI. MODIVM. NVMQVAM. MINVS. QVINQVAGINTA.

ET. DVCENTA. MILLIA. vt adsignificet, tantum frumenti se quoque dedisse. An verius, FRVMENTANTIVM. NVM. NVMQVAM. MINVS. QVINQVAGINTA. ET. DVCENTA. MILLIA? vt dicat *numerum* (id valet NVM.) qui frumentum acciperent, & ex consequenti congiarium, tantum tunc fuisse. Sed posteà alius numerus, dices: haud moueor, quia sæpe id per recensum mutauit. Cogitetur tamen. Vir doctissimus & acutissimus legebat, QVINQVAGINTA. ET. DVCENTA. SESTERTIA. & referebat ad Suetonij hæc verba: *Congiaria populo frequenter dedit, sed diuersæ ferè summæ: modò quadringenos, modò trecenos, nonnumquam ducenos quinquagenosque nummos.* Sed refellit hoc ipse lapis statim, qui dicit bis datos *sexagenos denarios:* quos non nisi in *ducenos quadragenos* nummos resoluas. Quomodo ergo *numquam minus* dederit, vt hîc sculptum? Sed & Dio in anno DCCXLVII. adnotat datos *Denarios sexaginta.*

In VI. sunt *sexageni denarij in trecenta viginti millia capita:* quæ ad duos milliones, * paullò minùs, se attollit.

*Sunt *octo decies centena M.*

In VII. tenebræ. videtur militaris donatio esse, sed iis qui in colonias missi, aut mittendi.

In VIII. notetur numerus frumentantium, qui tunc fuit. Ista de Augusto sufficiant: etsi liberalitates eius plures ex facili dederim, vt ipse dare facilis, etiam per ludum & iocum. Cuiusmodi ista in Macrobio: *Omnibus qui secum pilâ lusissent, sestertia centena dari Cæsar Augustus iusserat, soli Cælio quinquagena. Hîc ille, Quid ergo? inquit, ego vnâ manu ludo?* locus lepidus: sed donatio magna in ludicrâ istâ caussâ, singulis *bis mille quingenti* Philippici. Iterùm totidem Græculo cuidã, pro carmine, & audaculo dicterio, factoque: sed tu factum ipsum nosce, aut potiùs recognosce. Græculus fuit, qui Cæsari carmen obtulerat, atq; ille acceperat, & nihil vltrà. Græculo iterùm paranti dare, præuênit, & carmen à se dedit; vt ostenderet talia & domi sibi nasci. Hîc Græculus legere, mirari, & tandem manu in pauperem bulgam demissâ nummos, an denarios aliquot, Augusto offerre, cum dicto: *Si plus haberem Cæsar, plus darem.* Exemplo ostendit & commonefecit, quid ille deberet: nec frustrà. Nam statim Augustus delectatus libero & acuto facto, *sestertia cententa* dari ei iussit: id est, *bis mille Philipp. & quingentos.*

CAP.

CAP. XIIII.

Aliorum Principum dona.

NON ſit modus, ſi omnia Auguſti tollam: omitto, & aliorum carptim aut ſaltuatim quædam tango. In TIBERIO pauca ſunt, parcâ ille manu & reſtrictâ fuit: atque ita moriens in theſauris reliquit, * *viciesſepties millies* HS: *quod Caligula, non toto vertente anno abſumpſit*. Ita enim hoc Suetonius: ſed in Dione paullò aliter: & ait, *quoſdam dicere ter & vicies millies relictum; alios autem* * *ter & tricies*. Sanè pro meo ſenſu, poſteriori parti accedam, qui ſatis iam imbibi Romanas opes. Nec in tempore abſumptæ à Caligulâ pecuniæ Dio diſſentit à Suetonio, ſi ſic legas: οὐδὲ εἰς τὸ τρίτον ἔτους μέρος ἀπ' αὐτῶν τι διέσωσεν: *nec vel in tertiam anni partem quidquam Caligula ex his ſeruauit*. Quod ſanè cum Tranquillo & veritate conuenientius, quàm vt ſit, εἰς τὸ τρίτον ἔτος, *in tertium annum*. Ille verò ſtatim exhauſtus & egens, atque ad rapinas ſe vertit. In CLAVDIO, notatur prima liberalitas in auſpiciis imperij, cùm militibus *quinadena* HS. promiſit. Ea ſunt *trecenti ſeptuagintaquinque* Philippæi: ſi tamen Suetoniana illa ſcriptio (ex eo ſumpſi) eſt certa. Nam Ioſepus adauget, & *vicena* promiſſa ait, ſiue vt ipſe numerat, *quina millia drachmarum*: qui ſunt *quingenti* Philippæi: & addit, *omnibus vbique militibus idem promiſſum*. Quomodo hæc quidem donatio, ſuperet omnes iam dictas, & fortaſſe dicendas. NERO ſequitur: quid de eo dicam? qui, vt Suetonius ait, *diuitiarum & pecuniæ non alium fructum putabat, quàm profuſionem*. Itaque nepotinos eius ſumptus fruſtrà colligam: In Suetonio atque aliis, patent: quædam addam quæ magni & laudabilis animi ſunt viſa. *Militi prætoriano* (in Dionis compendio) *ob cauſſam aliquam iuſſerat centies* HS. *numerari*: id eſt, *ducenta quinquaginta millia* Philippicûm. *Et cùm Agrippina mater, mirata improuidam fortaſſe liberalitatem, iuſſiſſet totam eam pecuniam, ipſo coràm, in menſâ exponi & expandi, vt ſic vel aſpectu pœnitentiam eliceret: ille magno animo, iuſſit alterum tantum addi, & Neſciebam,* inquit, *tam exiguum me dediſſe*. Egregia

Id eſt, ſexaginta ſex milliones, & quinquaginta M. Phil.

Sunt octoginta & vnus milliones.

vox: quam cur tu rides? AVD. Non ipſam, ſed meam cupidinem: & ô ſi quis *hoc exiguum* mihi? LIPS. Auidus ô homo es, nec accipies: hodie liberalitatis eius nec vmbra manet. Hoc Nero in militem: ſed quid in regij ſanguinis Teridatem? *quod vix* ipſi Suetonio *credibile videatur, octingenta nummorum millia diurna in eum erogauit, abeuntique ſuper* HS. *millies contulit.* Vt hoc & capias, & ponderes; ſcito Teridatem per *nouem menſes* continuos Romæ, aut in finibus Romanis, fuiſſe: & toto eo tempore immunem habitum ab omni ſumptu. Decreta igitur ei in diem *octingenta millia*: quæ ſunt *viginti millia* Philippæorum. Numera in menſem: quid ea niſi *ſexcenta millia*? In nouem menſes: *quinque milliones quadringenta millia*. Iam abeunti datum, *millies* HS. quaſi in viaticum: quod iterùm efficit *duos milliones & dimidium*. An potiùs in Suetonio, *bis millies* ſcribendum? augeatur altero tanto, & palàm Dionis compendium (numeri autem in Græcis magis veri) hoc ſuadet. Atque iſta conſpicua & ſignata liberalitas Neronis eſt: quid minores aliæ & ſparſæ, ſed coaleſcentes in grandem ſummam? De quibus Tacitus: *Bis & vicies millies* HS. *donationibus Nero effuderat*: & addit, Patres cenſuiſſe, vt repeterentur ab iis qui cepiſſent. Ea ſunt *quinquagintaquinque milliones*, niſi calculus me fallit. quod & alibi vereor, & ignoſcendum eſt in ſermonis hoc curſu & calore. Adiungo NYMPHIDII, poſt Neronem, promiſſum: non Principis, ſed pro Principe tamen factum. Ipſe vt *Vrbanum omnem militem & Prætorianum Galbæ adiungeret, promiſit iis* * *ſeptem mille & quingentas drachmas viritim; reliquis extra vrbem,* * *mille ducentas quinquaginta*. In Plutarcho hoc ita leges, ingentem donationem, & qualis anteà in hoc genere nec fuit. Nam *priores illæ Drachmæ* in Vrbanos, faciunt nobis *ſeptingentos quinquaginta* Philippicos: alteræ in Legionarios, *centum viginti quinque*. Quò hoc aſcendat in plura quàm *vigintiquinque millia* Vrbanorum: in amplius *ducentena* Exterorum? vt Claſſes, & talia, omittam. Iure igitur Plutarchus exclamat & queritur, *pluſquam Neronem hunc renatum, nec potuiſſe eam pecuniæ molem exſtrui, niſi vt omne Romanum imperium attereretur aut euerteretur:* præſertim poſt tot & tam recentes à Nerone ictus. Infinitæ deinde ſunt largitiones in militem, vel in populum: ſed, niſi memo-

* Latinè eſſet, *Triginta ſeſtertia.*
* Latinè, *Quina ſeſtertia.*

memoria imponit, infrà iam dictas. Ideò nec pono; vnam *Seueri* Imp. tantùm libo. Dionis compendium: *Celebrauit Decennalia imperij sui, & dedit populo qui frumentum solet accipere* (nota semper ferè de Populo frumentario) *itemque Prætorianis decem aureos. Quâ in re se iactabat. reuera enim* NEMO *vmquam anteà tantum* SIMVL *dederat, effusumque hac donatione* * *bis millies* HS. Decem istos Aureos, scito Romanos fuisse: id est nostros *viginti*, aut paullò ampliùs. Ita magna vis assurgit, & expressa est à Dione summa: sed hæreo an satis ex vero additum, *numquam anteà tantum* datum. Nam & Commodi Imperatoris superfluens donatio fuit, in Lampridio notata: *Congiarium dedit populo, singulis Denarios septingentos vicenos quinos*. Qui sunt Romani aurei *vigintinouem*: pænè triplum eius, quod Seuerus posteà dedit. Nam quod vir doctus quidam hîc rescribit *septuagenosquinos*, valdè est præter rem & Lampridij mentem. Sed scilicet Dionem scribere, *Simul numquam* tantum datum: id est, & Populo & Militibus. Alioqui & superiores aliquot donationes militares valdè excedunt. De Donis peregi, & simul de *Opibus publicis*.

* *Quinque milliones.*

CAP. XV.

De priuatorum aliquot opibus, & materiæ huius finis.

TRANSEO ad *Priuatas opes*, quæ & ipsæ magnæ fuerunt, & per multos sparsæ. Quis nescit Senatores aut Senatorios plurimos fuisse, & plures longè Equites Romanos? Atqui primis illis, census sub Augusto fuit *Decies* HS: siue *vigintiquinque millia* Philippæorum. Istis, id est Equitibus, census *Quadringentorum*, quæ faciunt *decem millia* Philippæorum. Hic census, quem necessariò haberent: quàm multos autem, & plerosque omnes, putas excessisse? Ac lubet paullisper recensere hos diuites: inter quos quem priùs, quàm Crassum illum cognomento *Diuitem*? Cicero aliique de eo, atque etiam in eum Cicero ista: *Multi audierunt ex te, cùm diceres, Neminem diuitem esse,* *nisi*

In Paradox.

nisi qui exercitum suis FRVCTIBVS *alere posset. Ergo hoc proposito, numquam eris diues, antequàm tibi ex tuis* POSSESSIONIBVS *tantum reficiatur, vt ex eo tueri sex legiones, & magna equitum ac peditum auxilia possis.* Hæc vox Crassi fuit, opinor, negantis se Diuitem, etsi vulgò ita audiret: quia nemo sic dicendus, nisi cui tales opes. In Plinio hoc paullò contractius: *M. Crassus negabat locupletem esse, nisi qui* REDITV *annuo tueri* LEGIONEM *posset. In agris suis* HS. *bis millies possedit, Quiritium post Sullam ditissimus.* Qui locus inspectione, fortasse & correctione eget. Primùm de *Legione* vnâ ait: quod Cicero palàm de pluribus (imò & *sex* nominat) & item Græci de *exercitu* tradunt. Itaque in Plinio quoque verius censeam, *Legiones.* Iam quod addit, *bis millies in agris possedisse*: quid ergo in aliis? in seruis, in pecuniâ, in vasis ac supellectile, denique in domibus, quantum habuit? Sanè alterum tantum dixerit aliquis, ex communi tunc ratione & proportione opum. Plutarchus scribit, solos *architectos & fabros eum in seruis habuisse, ad quingentos,* quorum operam elocabat in vrbe ruinis vel incendiis obnoxiâ: quid deinde seruorum ad reliquos vsus, domi vel in agris? Hæc eò deduco, vt solicitem & quatiam lectionem Plinij receptam: & quia non arbitror in solis agris sic habuisse. Argumento ex Plutarcho, quòd totus census eius, *post Decumas Herculi datas, & epulum frumentumque plebi, non fuerit nisi* * *septem millium & centum talentorum.* Atqui longè hoc ab illo *bis millies* abest in solis agris. Facit & ipse Plinius, qui paullò pòst subiicit, *Multos posteà se cognouisse, seruitute liberatos, opulentiores.* Libertos autem intellegit, qui ad *ter millies,* aut circà, peruenerunt. Non insisto: dico, legendum mihi videri in Plinio, *nisi qui legiones tueri posset ex agris suis. Sestertiûm bis millies possedit.* Vt vniuersæ opes eius fuerint *bis millies,* siue *quinque millionum.* Quod propemodum consonat cum illis *talentorum millibus,* è Plutarcho recitatis: & Decimas Herculanas si addis, proximè accedit. Senecæ item locum huc subiungo: *M. Cato possidebat ipse quadragies* HS. *minus sine dubio quàm Crassus, plus quàm Censorius Cato. Maiore spatio, si comparetur, proauum vicerat, quàm à Crasso vinceretur.* Moneo primò legendum, *quadringenties* HS. quod certum est: deinde addo, ex hac comparatio-

Lib. xxxiij. cap. x.

* 4260000 Phil.

De vitâ beatâ cap. xxi.

ratione elucere, quòd haud multo vltrà *bis millies* Crassus potuerit habere. Alioqui nimium interuallum sit inter Catonem Vticensem & ipsum: quod Seneca negat. AVD. At enim Lipsi, vis tu igitur Crassum ad reditum ex agris tantum respexisse? LIPS. Videtur. nam & Cicero scripsit, *nisi tibi ex* POSSESSIONIBVS *tuis tantum reficiatur*: & antè, *nisi qui exercitum* FRVCTIBVS *suis alere posset*. Ea verò ad agros spectant: & ipsa Plinij vox, *Neminem* LOCVPLETEM *esse*. Etsi haud nego, multos Romanorum magna latifundia habuisse: sed summa hæc exorbitet. Alioqui L. Domitius ille, successor in Galliam Cæsari destinatus, agris sanè abundare debuit, qui (leges in ipso Cæsare) Corfinij obsessus, ad animandos milites, *in concione agros ex* SVIS POSSESSIONIBVS *pollicetur, quaterna in singulos iugera, & pro ratâ Centurionibus Euocatisq;*. At enim triginta cohortes ibi militum, id est *duodecim* circiter *millia*. Ea sint igitur *quadragintaocto millia* iugerum: quid iam in Centurionibus & Euocatis, quibus *duplũ* debebatur? Lego & in Plinio: *Sex dominos semissem Africæ possedisse sub Nerone, quos ille interfecerit*. Quid Seneca, de *Pompeio* (an *Poppæo*) quodam, sub Caligulâ? nam qui *Ptolomæum* restituunt, ab ipso mox refelluntur. Quid igitur de eo? *Panem & aquam defuisse, cùm* TOT FLVMINA *possideret, in suo orientia, in suo cadentia*. Si hæc vera; oportuit totas regiones possedisse. vti C. Antonius ille, collega Ciceronis in Consulatu, *totam Cephaleniam insulam, velut proprium patrimonium habuit, atque ibi opidum etiam nouum struxit*: quod traditum ita Straboni. AVD. De Antonio, esto: nec magna ea insula. At de Poppæo, & TOT FLVMINIBVS, ex vero scriptum? LIPS. Ex vero. nec solus Poppæus talis, plures Seneca aggregat, epistolâ LXXXIX. vbi hos auaros communiter ita insequitur: *Quousque fines possessionum propagabitis? Ager* VNI DOMINO *qui* POPVLVM *cepit angustus est. Quousque arationes vestras porrigetis, ne* PROVINCIARVM *quidem satione contenti circumscribere prædiorum modum?* ILLVSTRIVM FLVMINVM *per priuatum decursus, &* AMNES MAGNI, *magnarumque gentium termini,* VSQVE AD OSTIVM A FONTE *vestri sunt. Hoc quoque parum est. nisi latifundiis vestris maria cinxistis, nisi trans Hadrianum, & Ionium, & Ægæum vester vil-*

I. Ciuil.

Li. XVIII.

De Tranq. cap. XI.

Lib. X.

licus regnet. Nisi INSVLAE, *ducum domicilia magnorum, inter* VILISSIMA *rerum numerentur*. Quid ais? non hæc satis clara, satis certa sunt: nec illustrant, sed augent quæ dixi? Si enim vnus aut alter talis, quid attinet vt publicum morbum carpere? Sed plures omnino fuerunt: & quidam etiam dono hæc capiebant. AVD. Dono? id verò nullus crediderim. LIPS. Iterùm Seneca, De Beneficiis: *Beneficium est, donare regiones, per quas* MAGNA FLVMINA ET NAVIGABILIA *decurrant*. Donarit autem eas Princeps, vel aliquis ille diues testamento. Sed ecce hi verè locupletes: & quorum fundos nec milui oberrauerint, vt ait poëta. Sed redeo ad vniuersè Diuites, inter quos L. Cornelius Balbus meritò locandus. qui (vt Dio scripsit) *homines suæ ætatis Diuitiis & Magnitudine animi supergressus est, adeò vt moriens populo Romano viritim legauerit denarios vigintiquinque, siue Aureum Romanum vnum*. Quid putemus nunc heredes, & legatarios habuisse? Seneca etiam noster, ille doctrinæ & sapientiæ, id est internorum bonorum, ita diues, quàm rarâ sorte & externorum fuit? Eum * *ter millies* HS. *possedisse*, amicus illi Tacitus scripsit, & inimici cum multâ inuidiâ obiecerunt. AVD. Quídni Lipsi? & ille vir maximus, hoc vno titulo apud me minuit, quòd sic in opibus abundet. Philosophum hoc decuit? & quidem Romanum, qui facta sibi vindicant, magis quàm verba? LIPS. Miserum Senecam, vt video. quare? quòd non Virtus solùm ei, sed Fortuna fauerit: & in alio tamen aliquo hoc laudemus. Sed quia rara hæc coniunctio, præsertim in modesto & sapiente; & *bonæ mentis*, vt ille inquit, *soror est paupertas*: homines indignantur, liuent, Senecam equis & quadrigis incurrunt. At meo iudicio, ô virum hoc ipso magnum, quòd capere potuerit, quòd vti, quòd habere (vt vno verbo dicam) & non haberi! Quid, quod nec eas suspexerit? inter media censuit, inter fluxa, & quæ si abirent, nihil auferrent, nisi semetipsas. Audi illum, ô Liuor, & sile. *Pone me*, inquit, *in opulentissimâ domo, vbi aurum argentumque in promiscuo vsu sit. Non suspiciam me ob ista, quæ etiamsi apud me, tamen extra me sunt. In Sublicium rursus pontem me transfer, & inter egentes abige: non ideò tamen me despiciam, quòd in illorum numero considam, qui manum ad stipem porrigunt. Quid ergo est?*

Lib. xlviij.

* 7500000 Phil.

eſt? domum illam ſplendidam malo, quàm pontem. Hæc vera philoſophia eſt: poſſe habere, poſſe carere; non cupere abſentes, capere & præſentes: iiſdem vti benè, & bonis ſubleuandis. Sed quid euagor? diues Seneca, & noſtro more *ſeptuagieſquinquies centena millia* poſſedit: plus meruit (audi & hoc Liuor:) *& multi nequaquam eius artibus pares plus habuerunt*, vt Nero ad eum dixit. Ecce *Cn. Lentulus Augur* (ait ipſe Seneca) diuitiarum MAXIMVM EXEMPLVM, *antequam illum liberti pauperem facerent, quater millies* HS. *ſuum vidit. Propriè dixi* (inquit) *nihil enim ampliùs, quàm vidit*. Hic ſtupor igitur poſſedit ipſos *decem milliones*, Regum aut certè Regulorum opes. Sed indicat Seneca, libertos & plus habuiſſe. Ac ſanè de Pallante Tacitus ſcribit, *ſeſtertij ter millies poſſeſſorem* fuiſſe: quod *quater millies*, me volente, Dionis Breuiarium in Nerone expreſſit. Et hoc ipſum de colliberto eius Ælio Narciſſo, idem Dio in Claudio narrauit. Sed aula hos beauit, inquies. Vis igitur & homines, non è Senatu vel aulâ? ecce è mediâ plebe vnum, è Plinio: *C. Aſinio Gallo, C. Marcio Cenſorino Coſſ.* (id fuit ſub Auguſto) *C. Cæcilius Claudius Iſidorus teſtamento ſuo edixit, Quamuis multa ciuili bello perdidiſſet, tamen relinquere ſeruorum quattuor millia centum ſedecim, iuga boum tria millia ſexcenta, reliqui pecoris ducenta quinquaginta millia, in numerato* HS. * *ſexcenties. Funerari ſe iuſſit* HS. *vndecim millibus*. Vide tu tot ſeruos, boues, pecudes, tantum numeratæ pecuniæ: & miror agros non expreſſos, quos tamen ſuſpicor habuiſſe, itemque villas, & ædes. Sed vtut ſit, familiam illam ſolam ſeruorum vide: quis Principum habet? AVD. Valdè quidem iſti copioſi in ſeruis, quod & in Craſſo notaui. LIPS. Valdè. & Petronius ex more, ſi non ex vero, de Eumolpo ſuo facetiſſimâ narratiunculâ ſcripſit: *Familiam quidem tam magnam per agros Numidiæ ſparſam habere, vt vel Carthaginem poſſet capere.* Certè aliquot millia eſſe debuerunt eorum, qui armis apti: ſicut & hiſtoricâ fide Vopiſcus de Proculo tradit, *eo tempore quo ſumpſit imperium, duo millia ſeruorum ſuorum armaſſe.* Quid Beliſarius ille ſub Iuſtiniano magnus? *duodecim millia puerorum* (ita loquuntur) habuiſſe propria, Aimoinus, Regino, aliique teſtantur. Nam illud quod in Athenæo adfirmatè ſcribitur, quale eſt? *Quoſdam Romanorum ad* DECEM *aut* VIGINTI

Apud Tac. XIIII. An.

XII. Ann.

Lib. xxxiij. cap. x.

* *Decieſquinquies cētena millia* Philip.

Lib. vi.

millia seruorum habuisse, nec vt QVAESTVM *ex iis facerent, sed vt asseclas aut subsequas eos modò haberent.* Hoc de seruis, mihi ipsi timidè tardeque credendum, & tamen credendum. De aliis armentis, simile aliquid (etsi minus est) in Vopisco item lego, de villâ Valeriani priuatâ. *in quá quingenti serui, duo millia vaccarum, equæ mille, ouium decem millia, caprarum quindecim millia fuêre.* Quæ mea mens, cùm ista cogito? vbi nostræ paupertinæ villæ, nec millesimis horum instructæ? Et communia hæc, certè non noua, in opibus, illo æuo: auctore Senecâ, quem audi, suo more, increpantem: *O miserum, siquem delectat sui patrimonij liber magnus, &* VASTA SPATIA *terrarum colenda per vinctos; &* IMMENSI *greges pecorum per prouincias ac* REGNA *pascendi;* & FAMILIA *bellicosis nationibus* MAIOR; & AEDIFICIA *priuata laxitatem vrbium magnarum vincentia.* Hæc Seneca. ideoque pauca exempla talia aut scripta sunt; aut si scripta, ad nos peruenerunt. Casu factum est, quòd Cæsar prodiderit (& mihi casu incidit) T. Labienum Legatum suum in Galliis, *opidum Cingulum constituisse in Piceno, & suâ pecuniâ exædificasse.* Vide in homine priuato opes & animum Principis, qui eas in tota opida struenda conuertit: quod & medici quidam apud Plinium fecêre. Quid autem, quod etiam inferiore æuo, rebus & imperio labentibus, magnæ istæ opes? Olympiodori hæc excerpta audi: Ὅτι πολλοὶ οἶκοι ῥωμαίων προσόδους κατ' ἐνιαυτὸν ἐδέχοντο ἀπὸ τῶν κτημάτων αὐτῶν, ἀνὰ τεσσαράκοντα χρυσοῦ κεντηνάρια, χωρὶς τοῦ σίτου καὶ τοῦ οἴνου, καὶ τῶν ἄλλων ἁπάντων εἰδῶν. ἃ εἰς* τρίτον συνέτεινεν, εἰ ἐπιπράσκετο, τοῦ εἰσφερομένου χρυσίου. τῶν δὲ μετὰ τοὺς πρώτους τῶν δευτέρων οἴκων τῆς ῥώμης, πεντεκαίδεκα, ἢ δέκα κεντηναρίων ἡ πρόσοδος ἦν: *Multæ Romanorum domus* (id est, earum domini) *in* ANNVO REDITV *accipiebant è possessionibus suis, ad* quadraginta centenarios auri: idque absque frumento, vino, & aliis speciebus, quæ si venderentur, facilè trientem æquarent illati auri. Secundariæ autem domus, quindecim centenarios aut decem recipiebant.* Hæc ille, sub Honorij & Arcadij æuum: quàm defectâ iam Româ, & per illam Nouam imminutâ? Atqui tot illi *Centenarij* (centum libræ auri in singulis) reddunt *quadringenta* nobis *aureorum millia:* & vbi frumentum, & reliqua? Atque etiam reditus tantùm computat,

De Benef. lib. VII. cap. X.

I. Ciuil.

* Verto *Trientem*: an aliquis *Triplum* audit?

* 400000. *aureor.*

tat,non ſeruos & alia multa,quæ ſine fructu. Addam diſtinctè & vnum exemplum, in quo deſino. Capitolinus de Gordiano, adhuc priuato: *Ditiſsimus ac potentiſsimus, in prouinciis tantum terrarum habens, quantum nemo priuatus. Quæſturam magnificentiſsimè geſsit. Ædilitatis ſuæ tempore, duodecim populo Romano munera, id eſt per ſingulos menſes ſingula* DE SVO *exhibuit. ita vt gladiatorum nonnumquam quingena paria exhiberet, numquam minus centenis quinquagenis. Feras Lybicas vnâ die centum exhibuit, vrſos vnâ die mille*: & plura deinde animalium nominatim: *quæ omnia* POPVLO RAPIENDA *conceſſit.* Amplius de eo, auctore Cordo: *In* OMNIBVS *ciuitatibus Campaniæ, Etruriæ, Vmbriæ, Flaminiæ, Piceni*, DE PROPRIO *illum per* QVATRIDVVM *ludos ſcenicos & Iuuenalia edidiſſe*. Qui benè hæc tollit ſingula & penſitat, quique ſcit quid ſit ludos olim edere: neſcio quam trutinam reperiet ad tot illa ponderanda aut æſtimanda. Diducere mihi non placet, placet abiungere: & *Opes Romanas* publicè priuatimque ſatis videor oſtendiſſe. Tu abi, cæna, dormi.

I. LIPSI DE MAGNITVDINE ROMANA LIBER III.

CAPVT I.

Ad Opera Romana tranſitum, & primò de ligneis aut temporariis dictum.

AVD. Malè mihi hac nocte fuit. LIPS. Quid ita? AVD. Quia herè nimium benè. Suaues illi ſermones animo inhæſerunt, & per cerebri huius ſpatium inerrantes, verè dico, ademerunt mihi ſomnum. LIPS. Aliter ego dixeram: & meminiſtin, vltimi mei, *Dormi?* Atqui cautio erit ne ſic in poſterum: mittemus potiùs, aut ſuſpendemus, hos ſermones. AVD. Quin tu verbum hoc ſuſpende: nam meruit. Itáne ſermones hos tollas, in quibus vnica mihi ſpes ſolatij? nam ne neſcias, vt ij qui à ſcorpijs ſunt icti, ab iiſdem remedium habent: ſic ego nunc affectus. Ad te propero, qui pupugiſti. LIPS. Ad me? non ego Scorpius, ſed Aſpis: aurem claudo ad has cantilenas. AVD. Benè eſt, pungat me & hęc aſpis, vt dormiam: & ſuaui veneno infundat ſomnum. LIPS. Age, age, medebor: ſed nō, vt cenſes, ſuauiter mi homo: ego verò vt faſtidiētes quoſdam ægros medici, ad exercitia & OPERA te ducam. Ecce enim ea ordine ſequuntur. Duplicia autem Romana iſtæc Opera, *Temporaria* & *Diuturna*. Illa, quæ ſubitò & in breue tempus aliquod excitabantur, è terrâ aut ligno plerumque: iſta, quę in longum, & manſura, è latere, lapide, & materie firmiore. *Temporaria*, duplicia iterùm video, *In Militiá*, & *Extra eam*: atque vtraque mereri iuſtam admirationem. Nam ſiue

siue militiam videas; quis *Fossas, Vallos, Aggeres,* & talia terrea; iterumque materialia, *Turres, Testudines, Musculos, Vineas,* legit, tam multa, tam crebra; & aut industriam, aut vires hæc patrantium, non æstimat & admiratur? Siue extra eam quædam, in voluptatem aut splendorem structa; quomodo idem affectus non insinuet animo vel irrumpat? Et Militaria quidem mitto, * aliàs mihi explicata: pauca ex ciuilibus tangam. Quo in genere ludicra præcipuè fuêre: vt *Theatra, Amphitheatra, Circi,* & magnæ eiusmodi moles, structæ sæpe in paucos dies, & pænè vt deijcerentur. Duo exempla in Plinio, etiam cum eius, qui tam multa ADMIRANDA viderat aut legerat, nimiâ admiratione. *M. Scaurus,* inquit, *fecit in Ædilitate suâ opus omnium* MAXIMVM, QVAE VMQVAM FVERE HVMANA MANV FACTA, *non temporariâ morâ, verumetiam æternitatis destinatione. Theatrum hoc fuit. Scena ei triplex, in altitudinem* CCCLX. *columnarum. Ima pars scenæ è marmore fuit, media è vitro, inaudito etiam posteà genere luxuriæ. Summæ tabulis inauratis columnæ, vt diximus; imæ duodequadragenûm pedum. Signa ærea inter columnas, vt indicauimus, fuerunt tria millia numero. Cauea ipsa cepit hominum* LXXX. *millia, cùm Pompeiani theatri, toties multiplicatâ vrbe, tantoque maiore populo, sufficiat largè* XL. *millibus. Sed & reliquus apparatus tantus, Attalicâ veste, tabulis pictis, ceteroque choragio fuit, vt in Tusculanam villam reportatis quæ superfuerant cottidiani vsus deliciis, incensâ villâ ab iratis seruis, concremaretur ad* HS. *millies.* Quid est? friges, nec excitaris? AVD. Nihil. ipse Plinius me tepefecit, cùm scripsit, *non temporariâ morâ, sed æternitatis destinatione factum.* Me tepefecit, te refellit, qui inter *Temporaria* hoc refers. LIPS. Téne tam læuè Plinium capere? præuidebam, & metuebam. Sed hoc ille dictum voluit, istud Temporarium eminuisse etiam inter firma illa, & quæ æternitatis spe facta. Non aliud sanè dixit: & ecce alibi eius verba. *In M. Scauri ædilitate, tria millia signorum in scenâ tantùm fuêre, temporario theatro.* Audin, temporario? Iterumque alibi: *Trecentas sexaginta columnas M. Scauri ædilitate ad scenam theatri temporarij & vix vno mense futuri in vsu, viderũt portari silentio legum.* Quos locos libentiùs adfero, quia Plinius eosdem adspexit, cùm hîc scripsit: *vt diximus*: & *vt indicauimus*: nempe his ipsis locis. Sed quod hîc etiam est: *Ima pars scenæ è marmore.)* explicat

*In ipsâ Militiâ, & Mechanicis.

Lib. xxxiiij cap. VII.

Lib. xxxv. cap. II.

cat idem suprà, in cap. VI. *Marmoreos parietes habuit scena M. Scauri, non facilè dixerim sectos, an solidis glebis politos, sicuti est hodie Iouis Tonantis ædes in Capitolio. nondum enim secti marmoris vestigium erat in Italiâ.* Vltimis item verbis, *concremaretur ad* HS. *millies:)* è manuscriptis aliquis mallet, *ad* * *bis millies:* nec nimium sit pro reliquo luxu. Alias operis partes tu per te, & otiosè, si voles, inspice & adstupesce: ego alterum exemplum, ex eodem Plinio, qui dictis iam subnectit. *Aufert animum, & à destinato itinere digredi cogit contemplatio tam prodigæ mentis, aliamque connecti insaniam è ligno. C. Curio, qui bello ciuili in Cæsarianis partibus obijt, funebri patris munere, cùm opibus apparatuque non posset superare Scaurum (vnde enim illi vitricus Sulla, & Metella mater, proscriptionum sectrix?) cùm iam ne ipse quidem Scaurus sibi comparari posset, quando hoc certè incendij illius præmium habuit, conuectis ex orbe terrarum rebus, vt nemo posteà par esset insaniæ illi. Ingenio ergo vtendum fuit: operæ pretium est scire quid inuenerit, & gaudere moribus nostris, ac nostro modo nos vocare maiores. Theatra duo iuxtà fecit amplissima è ligno, cardinum singulorum versatili suspensa libramento: in quibus vtrisque antemeridiano ludorum spectaculo edito, inter sese auersis, ne inuicem obstreperent scenæ; & repentè circumactis, vt contrà starent; postremo iam die, discedentibus tabulis, & cornibus inter se coëuntibus, faciebat Amphitheatrum, & gladiatorum spectacula edebat, ipsum magis auctoratum populum Romanum circumferens. Quid enim miretur quisque in hoc primùm? inuentorem, an inuentum? artificem, an auctorem? ausum aliquem hoc excogitare, an suscipere? parêre, an iubere? Super omnia erit populi furor, sedere ausi tam in fidâ stabilique sede. Quæ vilitas animarum ista? aut quæ querela de Cannis? quantum mali potuit accidere? Ecce populus Romanus vniuersus, velut duobus nauigijs impositus, binis cardinibus sustinetur, & seipsum depugnantem spectat, periturus momento aliquo, luxatis machinis.* Disertè ista Plinius, & culpans simul ac laudans. Quid autem nos? Legimus, intelligimus, vix credimus (de meo sensu hìc fateor:) & qui quantique illi *cardines singuli*, qui tota theatra sustinerent, verterent, iungerent, disiungerentque? De me, parum est: sed coëant ipsi artifices nostri & architectones, laborabunt in re non dicam conficiendâ, sed

* 5000000. *Phil.*

ſed exputandâ. Plura huius generis paſſim : ſed in circumfusâ rerum copiâ, excerpimus pauca & eligimus, cum iudicio, vt poſſum. AVD. Hîc non adhibes, quod cum pace tuâ dicam. LIPS. Quid iam? AVD. Nam ars & ordo ita præcipit, in dicendo narrandoque aſcendere, &, vt ille ait, *ex fumo flammam, non ex flammâ dare fumum.* At tu culmina operum dixiſti, & minora haud dubiè dabis. LIPS. Minora? aliter dices, cùm illa *Perpetua* & firma audies : quid ſi & nunc aliter in his Temporarijs? Caij Caligulæ pons neſcio an ingenio, mole certè & magnitudine vincit, ſed & inſanâ illâ ambitione ſiue periculi, ſiue nouitatis. Struxit eum in ipſo mari, nauibus impoſitum, magnitudine *trium milliarium & quadrantis* : id eſt, toto illo ſpatio, quantum eſt à Puteolis ad Baulos. Per hunc, triumphantis ritu, cum Senatu militibuſque inceſſit, ſpectante toto populo : in eodem epulatus, noctem etiam peruigilem egit, inter laſciuias & ludos. Addo autem *in paucis diebus* (nam & ſic narrant) pontem hunc totum ſtructum : vnde tam ſubitò nauibus, armamentis, trabibus, omni aliâ materiâ conuectâ? Immenſum opus perpendenti, ſed cui laudem vanitas detrahit. nam quo fine ſtructum, niſi vt deſtrueretur? Simile in *Caracallâ*, quem alterum *Caligulam* licet dicere. Is autem non ſuis ſolùm, ſed alienis opibus proteruè abuſus. cùm, vt Dio ſcribit, *adigeret homines Senatorij ordinis,* QVOTIES *Româ egrederetur,* DOMOS *&* PRAETORIA *varia ſtruere, item* DIVERSORIA *ſplendida : etſi in pleriſque non ſolùm non acturus hæſuruſve erat, ſed nec ea viſurus. Ampliùs, vbicumque hiematurus erat, aut etiam putabatur hiematurus, cogebantur* AMPHITHEATRA *&* CIRCOS *ſtruere, nec in ſumptum quicquam ab eo capientes : & ea ipſa mox diruenda.* Quis cùm hæc legit, ſiue audit, non admiratur opes & ſplendorem Senatorum, qui patrare hæc poterant? non item deteſtatur illius inſaniam, qui iubebat? Olim in populi totius voluptates, Theatra & Circi ſtructi : nunc in vnius imaginarium vſum. Nam nec vidit hæc omnia ſæpe, vt Dio dixit.

CAP. II.

Diuturna opera, & caput omnium Roma. De situ eius, & in primis de magnitudine indagatum.

SED à damnosis istis & *Temporariis* ad stabilia & vtilia veniamus, & quæ *Perpetua* dixi. In hoc genere multa sunt Romanæ magnificentiæ, nec in vrbe solùm aut ipsâ Italiâ, sed per terrarum orbem sparsa. Licet dicere. diuino munere Romanos datos, ad quidquid rude, expoliendum; ad quidquid infectum, faciendum; & loca hominesque, elegantiâ aut artibus, passim exornandos. Quot *Opida* noua structa? vetera ampliata, aut reparata? in ijs *Templa, Basilicæ, Fora, Porticus, Aquæductus, Viæ, Theatra, Circi*: & plura, quæ aut vsum haberent, aut amœnitatem. Quid iam *Priuatæ* structuræ, vt *Domus* aut *Villæ*? omnia splendida, ab ingenio simul & pretio commendanda. Atque ego hîc hæreo. AVD. Quid tibi est? LIPS. Sine. AVD. Non pergis? LIPS. Mane inquam. AVD. In capite viæ sistimus? LIPS. In capite. immensa & vaga se aperit, nec satis scio quî limitem eam aut stringam. Poëtæ animi caussâ solent dicere,

Vnde tamen cœpti iam surgat carminis ordo? ego ex vero: & incertus animi feror, vbi ordiar desinamque. Nam si vel singularia tantùm ostendenda sunt; per omnes prouincias, vrbes, agros eundum est: vbique enim tale fuit. Infinita, inquam, ista sunt, & cum poëtâ principe,

*——ὅσσα τε φύλλα καὶ ἄνθεα γίγνεται ὥρῃ,

Ἠΰτε μυιάων ἀδινάων ἔθνεα πολλά.

**quot folia aut flores in vere virescunt, Aut quot muscarum densarum examina bombant.*

Sed cogitanti hoc sedet, solam *Romam* tibi ostendere, omnium operum opus, vt sic appellem: & in quâ solâ fuit, quidquid vbique fuit. Ipsam si in parte nosti (totam ne speres:) etiam illa prouincialia noueris, quæ pleraque facta ad hoc exemplar. Nam & coloniæ Capitolia sua, Fora, Basilicas, Theatra, & talia, habebant ad vrbis dominę & parentis suæ ritum. Roma igitur faue, & te ostende: & paullisper è ruinis tuis, si fas est, veterem vultum

tum attolle. Situm tuum primum video, & laudo: aut potiùs pro me Camillus ille apud Liuium, qui te bis condidit, & dum Gallis eripuit, & dum tibi ciues retinuit & firmauit. Nam absque eo abibant, & Veij iam Roma erant. Ille igitur: *Non sine caussâ Dij hominesque hunc Vrbi condendæ locum elegerunt. saluberrimos colles; flumen opportunum, quo ex mediterraneis locis fruges deuehantur, quo maritimi conuentus accipiantur; mare vicinum ad commoditates, nec expositum nimiâ propinquitate ad pericula classium externarum; regionum Italiæ medium.* Videamus, Auditor, paullisper horum singula: & iuuabit me recitatio, & quasi in Româ iterùm sistet. AVD. Bonâ veniâ, quot iam anni ex quo lustrasti? LIPS. Ipsi vigintiseptem, cùm discessi: sed animum non auelli, & antiquitas amabilis, sed & religio venerabilis sæpe eò vocant. Quod ergo dicebam, Camilli ruminemur. *Saluberrimos colles.*) Hodie vix ita sunt: sed caussa, solitudo & desertio; tum & auræ è vicinis paludibus vel æstuarijs, & quas alij indagent. *Flumen opportunum.*) Tiberis ille pater, qui vrbem secat: *latus circa eam*, vt Dionysius monuit, *quattuor iugera*, (siue pedes CCCC:) *profundus sic, vt maximas naues suscipiat, & portet.* Addit & *Mare vicinum.*) nam distat XVI. *millibus passuum*, vt Plinius & Antoninus metiuntur; siue, quod idem est, *centum viginti stadiis*, vt Dionysius. Non ergo Strabonem audies, qui *centum nonaginta* ea computat: sed numerorum & librarij sui errore. In Appiano an error talis, qui non nisi *centum* stadia computat? Nam verba Censorini Consulis sunt, suadentis siue iubentis Carthaginienses, dirutâ vrbe suâ, à mari abire: *A mari iubemus non nisi* LXXX. *stadia vos recedere, cùm nos ipsi ab eo distemus stadiis centum.* Ego tamen hoc non mutem, & verè dictum censeam: sed aspectu latæ & magnæ illius Romæ, quæ extra prima mœnia (mox dicam) in orbem se diffundebat. Ab eâ ille computat: etsi fortasse parùm adhuc verè aut decorè in Censorini personâ. Sed æuum suum, vt fit, aspexit. Claudit Camillus, *Italiæ medium esse.*) Ita, in longitudine. nam latitudinem si spectas, finem tenet. Hoc verius, quàm quod Vitruuius etiam *mundi mediam Romam* fecit: nec hoc nobis persuadebit, nisi sui fortasse & Romani mundi. Hæc Camillus: sed Rutilius Gallicanus, cuius Itinera-

Lib. VI cap. I.

rium exstat, ab infimo æuo non infimi carminis, hoc quoque in eâ miratur, quòd *munitissimo loco* sita, nec Alpibus solùm ab omni vi subitâ, sed Apennino defensa.

Si factum certâ mundum ratione fatemur,
Consiliumque Dei machina tanta fuit;
Excubiis Latiis prætexuit Apenninum,
Claustraque montanis vix adeunda viis.
Inuidiam timuit Natura, parumque putauit
Arctoïs Alpes opposuisse minis.
Sicut vallauit multis vitalia membra,
Nec semel inclusit quæ pretiosa tulit:
Iam tum multiplici meruit munimine cingi,
Sollicitosque habuit Roma futura Deos.

Ista Rutilius pulchrè: sed nos à Situ *Formam* videamus. Nec veterem illam reuoco, *Quadratam*, & qualis sub Romulo fuit: perfectam & plenam considerasse sit satis. quæ rotunda propemodum fuit (etsi haud iustè tamen) & septem suos colles amplexa, grandem ambitum fecit. Quem vtinam firmiter metiri tibi possim! ah, ah. AVD. Quid suspiras? etiam iterùm? LIPS. Iterumque, & ab imo pectore. Ah, cur non Romæ nunc paucos dies sum? cur non obambulo, video, metior? cur non cum viris doctis inibi confero? firmiùs fortasse certiusque definirem. Sed vel sic conabor. AVD. Ego in suspirio tuo rideo. Nam cur voues, quod potes, imò quò impelleris, aut inuitaris? nónne Itali, & ipsa Roma, hoc faciunt? LIPS. Faciunt, & gratiam pro iudicio vel affectu debeo: sed quid dicam? Fatum meum primò me tenuit: mox & Rex: illud occulto decreto, hic apertâ benignitate. Ad summam, video Belgę mihi in Belgis moriendum: etsi de reuisendâ eâ obiter non despero. Sed de nostro ambitu. scribunt veteres, Seruium Tullium regem, ad quinque colles iam inclusos vrbi, duos addidisse *Viminalem & Esquilinum*, & talem tantamque deinceps fuisse Romam. Dionysius in eâ re apertè: *Vlterius verò* NEQVE NVNC *processit vrbis ambitus, fato aut numine, vt aiunt, non permittente.* Neque nunc, inquit: quando? Augusti æuo, quo ipse scripsit. Sed ille ipse ambitus igitur quantus? idem ita docere voluit, dum subijcit: *Quòd si quis metiri ambitum eius voluerit, conferat*

Lib. IIII.

cum

cum Athenarum vrbe, nec multo maior apparebit. Quod idem & alibi iterauit. Voluit, inquam, docere: vix nos docuit, sed suos sanè Græcos, qui Athenas norant. Nos quid? & de huius ambitu quæramus. Lego quidem in Dione Chrysostomo, *Circuitum Athenarum, cum Pyræeo & Longis muris, fuisse ducentorum circiter stadiorum:* quæ nobis sint *vigintiquinque milliaria:* sed an ea inclusa Athenis suis Dionysius in hac collatione voluerit, hæremus. Tamen & ex Plutarcho simpliciùs colligas Athenarum ambitum, qui (in Niciâ) de *Syracusarum* magnitudine disserens, addit, *vrbem Athenis non angustiorem.* Quantę illæ igitur Syracusæ? *Centum octoginta stadiorum,* scripsit Strabo: atque ita haud longè à Dione Chrysostomo abimus; sed nec à Plinio, de ipsâ Româ, cuius locus mox videndus. AVD. Quid per ambages colligis? res hodieque liquet. & muri illi antiqui Romani ambitum habent non nisi XIIII. *aut* XV. *milliarium,* vt notant qui dimensi. Quid ergo ambigis? LIPS. Hos istos, veteres non fuisse. Multa sunt, quæ arguunt: sed ipsa maximè forma sic enormis, & alibi sinuans introrsus, alibi procurrens extrorsus: prorsus, vt non à priscâ illâ accuratione & elegantiâ, sed à nouitiâ aliquâ necessitate impolitum & subitum opus videatur. Neque ambigendum est, vt mox dicam. Sed de veteri igitur ambitu, etiam Plinij locum, vt dixi, videamus, qui ex professo describit: MOENIA *eius collegêre* AMBITV, *Imperatoribus Censoribusque Vespasianis, passuum* XIII. *millia ducenta. Complexa montes septem, ipsa diuiditur in Regiones* XIIII. *compita earum* CCLXV. *Eiusdem spacij mensurâ currente à Milliario, in capite fori Romani statuto, ad singulas portas, efficit passuum per directum* XXX. *millia,* DCC. LXV. *Ad extrema verò tectorum cum castris Prætorijs, ab eodem Milliario, per vicos omnium viarum, mensura colligit paullò ampliùs* LXX. *millia passuum.* Rem totam hîc habeas, si verba hæc aut tenebras suas, aut & vitia, non haberent. Inspiciamus. *Mœnia ambitu colligere* facit *passuum* XIII. *millia.* Sanè hoc sit pro hodiernæ Romæ modo, si modò lectio firma: quam & prisci libri solicitant, XXX. *millia* scribentes; & Leander, atque alij superioris ætatis, qui XX. *millia* legerunt, & defenderunt. Pergit, *Eiusdem spatij mensurâ currente à Milliario.)* Intellego idem spatium, totum illum ambitum, & eo

Lib. VIII.

Orat. de tyrannide.

inclusum. Hoc, inquit, spatium si metiris: vnde? à *Milliario:* & intellegit* *Columnam* illam *Auream* in foro Romano statutam, *in quam Italiæ omnes viæ finiunt*, vt ait Plutarchus. Augusti hoc institutum fuit, qui & posuit *Columnam*, & ab eâ voluit currere mensuras. Pro hoc igitur more Plinius metitur, non à portâ ad portam (vt video quosdam suspicari) sed palàm à Miliario, quod quasi in vrbe mediâ, ad singulas portas. Sed numeri eius manifestò falsi sunt. Si XXX. millia ad quamque portam: ergo in totâ diametro LX. sunt: ergo in ambitu, *centum octoginta.* quo quid absurdius? Et simile erit, etsi minus, si à portâ ad portam XXX. sint, vti volunt. nam tunc certè triplicatâ diametro, vt solet, exsurgent milliaria in ambitu *nonaginta*: an ipsis fatendum, aut nobis credendum? Iam in vltimâ mensione, *ad extrema tectorum*, inquit, *ab eodem Milliario*, LXX. *millia passuum.* Id quoque quî potest? crescent supra modum hæc in ambitu, nec video excusanda. Vt mihi nunc videtur (meliora auidè semper audiam, capiam, vel potiùs arripiam:) sed vt mihi nunc, Plinij numeri isti corrupti sunt, & sic reformandi. *Mœnia collegêre ambitu passuum* XXIII. *millia.* Hoc primum pono, tantam fuisse Romam: aut si placet, XXII. parùm in vno alteroque milliari est. Vnde doceo? ex Olympiodori quibusdam Excerptis Græcis: in quibus ad verbum est, *Romanæ vrbis murus mensuratus ab Ammone geometrâ, quo tempore Gothi primam inuasionem fecêre, habebat spatium vnius & viginti milliarium.* Iste vno milliario minus, quod alius addit: & Martinus Polonus, qui Chronicon scripsit: *In circuitu*, inquit, *Romæ sunt milliaria vigintiduo, præter Transtiberim & Leoninam ciuitatem, cum quibus dicitur habere quadraginta duo milliaria.* Vnde hæc habes Martine? ex aliquo veterum: nam pro tuo æuo, vtrumque hoc planè est falsum. At pro veterum, & verbis Plinij, planissimè verum. Pro verbis, dico, Plinij corrigendis, & porrò videamus. Nam altera mensura erat, à *Milliario ad portas* XXX. *millia.* Ego dico scribenda ∞ ∞ ∞ : id est, *tria millia*. Et quis nescit ex ignorantiâ harum notarum sæpe, cùm in Plinio, tum Liuio, & alibi, peccatum? Nam putarunt *Denarias* notas esse: & inde nata illa *millia* XXX. Atqui aliter est; & sic si emendas, quanta proportio & consensus? Roma habet in ambitu XXIII. milliaria: à milliario ad

*De quâ Dio, Tacitus, & Ic^ti.

ad portam, *tria milliaria & passus septingentos sexagintaquinque:* ergo in plenâ diametro, *septem millia quingentos triginta:* hanc triplica, nónne XXII. *& semis* in ambitu redduntur? At Plinius neglexit aut insuper habuit de dimidio, & rotundè XXII. aut XXIII. dixit. Simile in mensurâ vltimâ, quæ *ad extrema tectorum colligit* LXX. *millia.* Tu verò fac *septem millia:* & rem factam habes. Dupliciter enim metitur. à milliario primùm ad ipsos muros portasque: deinde ab eodem, ad extrema tecta. Quare hoc? liquet enim Romam, quasi duplicem fuisse: & clausam muris; & alteram non clausam, quæ tamen in orbe circumiecta esset, & continentibus ædificiis instructa. Vtramque igitur dimensus, dicit hanc vltimam in semidiametro *septem milliaria* habere: duplica, sunt *quattuordecim*: triplica, erit ambitus iustissimè, *quadragintaduorum.* Et nónne hoc ipsum est igitur, quod Martinus dicebat? Addo probationem huic numero alteram, ex Vopisco. Is de Aureliano Principe: *Muros vrbis Romæ sic ampliauit, vt quinquaginta* PROPE *millia murorum eius ambitus teneant.* Quod tamen Zosimus Probo Imperatori perfectum opus adscribit. Si igitur tunc *quinquaginta propemodum* (nam id notat:) ergo iamantè facilè ambitus ille ædium extremarum, *quadragintaduorum*: quia muri noui longiùs etiam paullò ab ædibus remoti. Ego in hac re nihil incerti vel infirmi video, nisi quòd libido quibusdam est dissentiendi. Sed ô boni, an adeò tale nihil alibi? Ecce, in ipsâ Italiâ vrbs Locrorum (nec ea inter has maximas) *duodecim millia* in ambitu habuit, quod Liuius scripsit. Capuam superasse, non mihi videtur ambigendum. Quid Carthaginem illam, Romæ æmulam? XXII. *millia passuum* circumdedit, vt manuscripti Orosiani codices præferunt; siue XXIIII. vt Epitoma Liuiana. Ipsa Constantinopolis olim XXII. vt hac quoque parte compar matri suæ esset. Denique ad Tataros & Sinenses si abeunt, hodie reperient exempla. Desino, & satis firmasse videor: nisi quòd opponi nobis possunt (nihil enim dissimulabo, & ipse subiiciam) duo. Prius, quòd *Milliarium* non videtur iustè fuisse in vrbe mediâ, atque ita mensuratio fallet. Nam fuit in *capite*, vt Plinius ait, *fori Romani:* atqui ab eo ad Tiberim, non par reliquæ vrbi spatium videtur, & maximè quòd

quòd ibi *Campus Martius*, omnium consensu, extra vrbem. Respondeo. vt nunc quidem Roma est, non planè medium illîc esse fortasse (metiar, si illîc sim: nunc tabulis credo:) sed olim videtur fuisse. Sanè Victor, & Notitia Imperij, in foro ipso Romano, nec longè à *Milliario*, *Vmbilicum vrbis* ponunt. Sed esto tamen non exactè in medio: quid refert? non sic γεωμετρικῶς omnia, & ad lineam regulamque veteres metiuntur. Non mouet me de *Campo Martio*, quem fateor extra pomœrium habitum, & intra mœnia tamen fuisse. Nónne idem in *Auentino*? qui vsque ad Claudij tempora, in pomœrio habitus non fuit, & tamen à Regum tempore vrbi inclusus. Et campus quidem Martius etsi olim non erat, tamen Iulius Cæsar (quod Cicero ad Atticum scribit) destinabat eum includere: quî scio an non Augustus fecerit? nam & is pomœrium protulit: an denique non Nero? quem ego præcipuè puto in totâ Româ mutasse & innouasse. Et ab eo sanè facies & forma est, quam Plinius descripsit. Alterum, quod obijci potest. Olympiodorum non nisi *viginti & vnum* milliaria attribuere sub Honorio, cùm Roma capta fuit: vbi ergo illa *quadragintaduo* nostra, vel Aureliani *quinquaginta*? Respondeo, fuisse, & desiisse. Nam ecce cùm Constantinus sedem imperij transtulit, & vnà secum tot nobiles familias abduxit, frumenti etiam trientem abstraxit, denique seipsum & Aulam: nónne probabile est, Romam iterùm valdè minuisse? idque in extremis & longinquis maximè, vt solet: atque ita reditum, collapsis aut disiectis Aureliani muris, ad veterem ambitum & modum. Alioqui & alterum mihi argumentum non inualidum pro tanto ambitu est, ex ipso Victore & Rufo, qui *Regiones vrbis* singillatim dimetiuntur. Sunt igitur quædam, vt illa *Auentini*, quæ *habent in ambitu* XXXIII. *millia*. CCCC.LXXXVIII. pedes: nónne ea reddunt *sex milliaria* ampliùs *& semissem*? Quid in reliquis illis XIII? in quibus vna item aliqua XXX. *millia pedum* habet, aliæ ferè XVI. XV. XII: & minima omnium XI. Profectò ex his iunctis ingens ambitus exsurgit, & (computa si lubet) propemodum ille noster. Sed tertiò aliquis dixerit, quod tu anteà, muros hodiernos contra nos esse. Sunto. tu veteres eos potes credere? & ita nescis toties dirutam, incensam,

vasta-

vaſtatam: iterumque inſtauratam & refectam eſſe? Noli arbitrari quòd in iiſdem veſtigiis. nam quâ ſpe eiuſdem frequentiæ, aut felicitatis? Imò Honorius contraxit, pòſt Beliſarius, Narſes, denique & Pontifices Romani. è quibus *Hadrianus primus* (vt Blondus tradit) *muros eos, qui nunc exſtant, centenis aureorum millibus è Thuſciâ contractis, exſtruxit*. Sed hæc apud alios leges: ego ſententiam meam ſine fuco liberè, & item ſine pertinaciâ (quod profiteor) dixi. Hîc autem ſiſtit me & percutit miſerans quædam cogitatio. Ego te Roma illa vetus, & ſpecioſa ſuper omnes vſquam aut vmquam vrbes, non ſolùm non video, ſed etiam quæ fueris, quæro? Quæ fueris? imò & vbi fueris: & quî ſcio, an non & aliquando, vtrùm fueris quæretur? Non magis hoc mirum, ſi ſæcla plura current, quàm nunc de Thebis Ægyptiis aut Troiâ dubitari. Nam habet hoc ætas, vt formam primò tollat, tum rem, tum famam & nomen. O ſpes & res humanæ, quid eſtis? quò itis? huc flectite. En potens & ſuperba illa Roma, quæ VRBS AETERNA audiebat; quæ VICTVRA CVM SAECVLIS; quæ DEORVM OPVS ET CVRA, tota periit, condita in ruinis ſuis iacet, & laboramus eruere, & adſtruere magnitudini eius fidem.

CAP. III.

Magnitudo Suburbiorum Romæ, & hominum in totâ Româ multitudo.

SED philoſophandi alibi ſit locus: curramus nunc inſtitutum curſum. Romam igitur duplicem habemus; veteri ambitu, & nouo: eſt & tertia quædam ſine ambitu, & quæ in ſuburbiis procurrit. Ea quoque ingens, & Plinij imagine oſtendenda: qui ait, *exſpatiantia tecta multas addidiſſe vrbes*. Plures, inquam, ſunt vrbes, & tot quot ſuburbia ipſa. Quæ *Tybur, Ocriculum, Ariciam*, atque aliò excurrebant, ſed maximè *Oſtiam* & mare verſus. Illuc vel ad xv. aut circiter milliaria procedebant: & fidem huic aſſertioni Neronis conſilium ac deſtinatio faciat. cui ab hac cauſſâ viſum, *Oſtiam tenus* (ait Suetonius) *mœnia promouere, atque inde foſſâ mare veteri vrbi inducere*: etſi non effecit.

De hac magnitudine iam suo æuo Dionysius: *Omnia loca circa vrbem habitata, sine mœnibus esse. in quæ siquis intuens* MAGNITVDINEM ROMAE *exquirere velit, frustrà eum fore, & hæsurum vbi desinat vrbs, vbi incipiat. Adeò suburbana*, inquit, *ipsi vrbi adhærent & innexa sunt, & speciem* IMMENSAE LONGITVDINIS *exhibent spectanti.* Atque eâ mente alibi scripsit, *nullam vrbium Græcarum siue Barbararum, vel spatij habitati amplitudine, vel imperij, tantam fuisse.* At maior etiam maiorque post illum. & Aristides Rhetor (sub Hadriano vixit, cùm vrbs in summo flore) comparat eam non ineptè cum Homericâ niue: *quæ excelsorum montium iuga operit, & agros item ac pinguia virorum culta*. & addit: *Descendit etiam & porrigitur* AD MARE *ipsum, vbi commune est emporium, & omnium è terrâ gignentium distributio.* Atque idem haud vanâ μεγαληγορίᾳ: *Tantam Romam esse, vt in quacumque parte quis constiterit, nihil impediat & in mediâ eum esse.* Quem locum hæc talia habeant, nisi in magnitudine istâ adstructâ? At tu vultu renides, & fortasse animo dissentis. AVD. Etiam verbis, si licet. LIPS. Licet verò, atque adeò inuito. AVD. Nam quæ tu sic extollis & producis, Ostiam, Tybur, aliò; hæc omnia ego atque alius dixerit, non habitata ædificia, aut vrbis partes, sed Villas, Prætoria, & voluptarias eiusmodi domos fuisse. LIPS. Sanè alius hoc iam dixit: memini: sed quem reiicit, præter dicta, multitudo infinita hominum, quæ in vrbe hac totâ fuit. Opportunè enim & hoc argumentum addam pro magnâ meâ Româ. Possumúsne igitur satis certò eam multitudinem colligere & adfirmare? possumus è vestigiis scriptorum, quæ sagaciter ibo indagatum. Ex lapide Augusti, sæpe iam nominato, itemque è Suetonio constat, *trecenta viginti millia* aliquando fuisse plebis vrbanæ: plebis dico tenuioris, & quæ è publico victitaret: imò suprà. Considera, & institue ratiocinium: si tanta multitudo inopum istorum, quanta iam etiam diuitum? Quot illi Senatores aut Senatorij, quot equites, & ex ipsâ plebe honesti? Vísne illos quoque *trecenta millia* fuisse? age, sunto vel *ducenta* tantùm: quid conficitur? pueros feminasque addendas: & quo numero? profectò duplo triploque (si non vltrà) superarunt: & ita vbique gentium aut vrbium obseruamus. Si placet igitur, consumma: habemus iamnunc

iamnunc in nostrâ Româ (vix audeo dicere) *duos hominum milliones*. Quid tamen trepido? verum fortiter dicendum est, & plura etiam addenda. AVD. Plura? at vereor ne iamnunc extra veri metas iueris, certè opinionis. LIPS. Plura inquam, & vide. Nónne probabile est totidem seruos Romæ, quot liberos fuisse? AVD. Socratis instituto mecum agis, & interrogando inducis. Sed ego circumueniri metuo, tu tibi responde. LIPS. Fiat. dico totidem, dico plures. Nam tenuium quotusquisque fuit (vt nunc mores) cui non vnus altérve seruulus? At diuites illi agmina eorum, * *agmina* dico (& sic Ammianus loquitur) *post se trahebant*. Vnus Pedanius Costa in Tacito, *quadringentos* seruos sub tecto suo & domi habuit, cùm ab vno eorum est interfectus. Seneca Romanis suis obiicit *seruorum turbam, quæ quamuis magnam domum angustet*. Et crede mihi nemo diuitum istorum aut lautorum fuit, cui minus centenis aut ducenis: qui in varia sua officia aut munia diuisi. Sed quid ambio, aut argumenta colligo? cape certum & fidei notum testem, iterùm Senecam, de suo æuo: *Dicta est aliquando sententia in Senatu, vt seruos à liberis cultus distingueret. Deinde apparuit, quantum periculum immineret, si serui nostri numerare nos cœpissent.* Quid clarius dici potest, seruos plures liberis fuisse? Nec sic tamen omnes habemus: adde. AVD. Abeo. LIPS. Quid tibi est? AVD. Nam tres aut quattuor milliones mihi iam struis, quantum nec in prouinciis quibusdam aut regnis. Quis hæc ferat? LIPS. Si ferre non vis, deijce: per me licet. Tamẽ rem tuam iam sum dicturus. AVD. Rem meam? LIPS. Tuam. peregrinos traduco Romam. AVD. Hem, hem maneo, ô siste me illîc. LIPS. Ecce. dico Peregrinos ex toto orbe Romam olim venisse, alios negotij sui caussâ, alios publici, multos & mansionis. Ita semper ea vrbs referta iis, cùm hi inirent, alij exirent: atque ipsa, vt mare, admitteret, emitteret, nec cresceret minuerétve. Itaque Aristides Romã dicit esse, *velut* COMMVNE TOTIVS TERRAE OPIDVM. Item, *omnes gentes, quasi vicatim diuisas, ad hanc suam arcem conuenire: quæ numquam vlli se negat, sed vt terræ solum fert omnes, sic hæc* OMNES HOMINES *capit*. Athenæus quoq; cum eo: apud quem ORBIS POPVLVS Romani dicuntur, ab hac caussâ: ipsa vrbs, ORBIS COMPENDIVM ET EPITOME: quę Polemonis

* *Vide supra lib.* II. *cap.* XV.

Sophistę, apud Galenum, vox & elogium fuit. Eadem *vrbs vrbium*: quia *videre in eâ est omnes vrbes collocatas*. deinde addit: *Deficiat non vnus dies, sed quotquot habet annus, siquis adnumerare conetur* OMNES VRBES IN CAELESTI *istâ vrbe positas: idque ob nimiam copiam. Nam &* TOTAE NATIONES *illic simul & confertim habitant: vt Cappadocum, Scytharum, Ponticorum, & aliarum complures*. At tu iterùm renides. AVD. Et renitor quoque. an Græcis his credam, & sic oratoriè loquentibus? *Dies deficiat & annus numerantem*: item, *Totæ nationes habitant*: & ista, quæ tu scis dici in speciem, in re non esse. LIPS. In re non esse? audi, audi: quoniam Græcis parùm apud te est fidei (etsi in hac re Romanâ & exterâ debebat) audi, inquam, Romanum igitur testem, & eum Romanâ fide ac candore. Is est Seneca noster. qui sic ad Heluiam matrem: *Aspice hanc frequentiam, cui vix vrbis* IMMENSAE TECTA *sufficiunt*: MAXIMA PARS *illius turbæ patriâ caret, ex municipiis, ex coloniis suis, ex* TOTO *denique* ORBE TERRARVM *confluxerunt*. Quid ea verba tibi videntur? *vrbis immensæ tecta* vix capere incolas: item, *maximam illorum partem*, exteros esse: denique *ex toto orbe* eò concurri. Et ista mox iterat: ac postquàm caussas recensuit passim veniendi varias (lege; & iucunda sunt:) addit: NVLLVM *non* HOMINVM *genus concurrit in Vrbem, & virtutibus & vitiis magna præmia ponentem. Iube hos omnes ad nomen citari, & Vnde domo quisque sit, quære*: *videbis* MAIOREM PARTEM *esse, quæ relictis sedibus suis venerit in* MAXIMAM *quidem ac* PVLCHERRIMAM *vrbem, non tamen suam*. Quid Lucanus? nónne Romam asserit,

—populis, victisque frequentem
Gentibus, & GENERIS, *coëat si turba*, CAPACEM
HVMANI?

Totum orbem hîc includi potuisse ait: & quid potest clarius pro multitudine, siue & magnitudine nostrâ dici? Idem poëta *—mundi fæce repletam* Romam scribit: ad tot scilicet illas nationes aspiciens (ex Athenæo audisti) quæ incolebant: totæ in certis partibus aut regionibus etiam collocatæ. Ita Iudæi trans Tiberim, alij alibi: atque etiam cœtus & concilia sua habuerunt. Suetonius indicat in Iulij funere: *In summo publico luctu, exterarum gentium multitudo, suo quæque more, lamētata est*. Vt iam igitur

igitur hoc claudam & definiam, putásne & Seruos & Peregrinos minus *duobus millionibus* fecisse? Ita in vniuersum sint *quattuor* Romæ, & circa eam: nec mitius aut contractius, vt scripta veterum sunt, ego possum. Suspensum te animi video: & ego ipse pænè fluctuo: sed validi illi venti Auctoritatum nauim nostram huc impellunt, sistamus & in anchoris firmemus. AVD. Non sanè id potest. nondum in tranquillo es, ne puta. Mihi quoque adspirant venti, & ecce ab Oriente. Alexandria illa sic celebris, sic maxima, sic omnium confessione post Romam secunda, non nisi *trecenta millia* habuit *liberorum capitum*: quod Diodorus tamen quasi pro re magnâ posuit, & adfirmauit. Atquin ea nec multo Româ ipsâ minor. LIPS. Respondeo, Alexandriam longè Româ illâ triplici dictâ minorem esse: & cuius ambitus ex Plinij dimensione, non nisi *quindecim milliarium* esset. Nostra igitur maior: & ipsum hoc de Alexandriâ, contra vulgatam opinionem valeat, de Româ sic paruâ. At verò de incolis, quòd paucos eos facere Diodorus videtur: videsis, & inquire. *De liberis capitibus* dumtaxat definiuit: vbi serui igitur? vbi etiam exteri & aduentores, qui in tali negotiosâ vrbe sanè multi? Hæc attendenda sunt, sed istud maximè. quod Diodorus de suo æuo scripsit, id est Ptolomæi penultimi, & Romanæ adhuc libertatis. Atqui tunc Alexandria nondum in flore illo & culmine, ad quod sub Principibus demum peruenit. Quid autem de *trecentis millibus* magnum sit, cùm Cæsarea Cappadociæ (nec ea inter vrbes principes) *quadringenta millia* incolarum habuerit? Zonaræ hoc ita proditum, vt testem etiam aduocem: & hunc ipsum numerum, aut circà, Parisiorum nostra Lutetia in censum deferebat, ante vltimas istas turbas. Quid, quod Diogenes Laërtius in Empedocle prodidit, *Agrigentum Siciliæ olim octingenta millia hominum inhabitasse*? Plura eiusmodi exempla sunt: sed hodie, nónne *Caïrum* in Ægypto scribitur ad *septem milliones* hominum habere? & *Quinzai* illud famosum, ad *sedecies centena millia* (stupesco) familiarum? Prę quibus nostra illa frequēs Roma decrescat; & dum fidem adstruo, perdam admirationem. AVD. Non apud me, stupeo. & ecce hodierna Roma, quàm relinquitur & abest? LIPS. Nulla comparatio: si frons est, omitte. Paullus Iouius

pro magno scripsit, *Leonis Decimi temporibus, cùm omnia infelici vbertate & pace, censa Romæ octogintaquinque millia ciuium & inquilinorum: at verò, post cladem sub Clemente Septimo acceptam, iterùm censu inito, vix ad trigintaduo millia peruentum.* Quid verbis hîc opus est? vnus pænè veteris Romæ vicus sit tam frequens. Nec mirum est. nam ista hodierna, præcipuos illos colles & valles etiam, vacua habet & deserta. AVD. Optimè. is sponte, quò ducebam. Nam nónne & tua vetus *compluria habet illa vacua*? Vbique obuia templa, porticus, basilicæ, theatra, circi, fora, balneæ, thermæ, cetera publica: quæ vel magnam partem, si non maximam, vrbis occuparunt. Deflecte aut resiste, si potes, huic etiam vento. LIPS. Resisto, plenis velis, prorâ obuersâ. Nam ista quæ tu vacua perperam putas, ego aio plenissima fuisse. Balneas & Thermas nominasti: quid? an non in ijs multitudo curantium, ministrantium, ad obseruandum, purgandum; aquam aggerendam; lauandum etiam, fricandum, vngendum, siquis seruum non habuisset? Templa autem, Basilicæ, Fora, suos custodes & æditueos habebāt, satis grandi sanè numero, ob sacrificia, ob ornatum, & tutelam. Et passim curatores, & serui item publici, in publicis istis locis. Sed duo etiam ego omisi, valdè ad frequentiam vrbis, Milites, & Palatinos. Milites tot illi, in præsidio Principis aut vrbis erant: ijs sui calones, & honestioribus serui plures: scito certò vel ad *centena millia* excreuisse. At Palatinos dico, totam Principis aulam: in quâ quot officia aut ministeria fuisse dicemus? Lapides antiquos inspice: dicent in parte, & suggerent materiem tibi cogitandi. Est & tertium, sed verecundè vix dico. Meretrices & scorta vtriusque sexus (proh pudor! sed res ita fuit) ingentem numerum reddiderunt, vt in vrbe quam multi cælibes, multi exteri sine vxoribus, inhabitarent aut frequētarent. Quid iam gladiatores, venatores, scænici, quadrigarij, xystici? multa millia fuerunt. & ad summam, mi Auditor, desine reflare ampliùs & opponere; aut, vides, longiùs longiusque res hæc ibit. AVD. Quiesco tuâ caussâ, & credo (vt sic dicam) nec credens. Tamen vnum etiam quæsierim: si tot illîc millena millia, vnde ijs cibus? LIPS. Hoc meritò & quæris, & ego decîdam, sed paucis Senecæ verbis. *Cogitate*, inquit, *hanc ciuitatem, in quâ turba per latissima*

tissima itinera, sine intermissione defluens, eliditur; in quâ consumitur, QVIDQVID TERRIS OMNIBVS *aratur.* Orbis, inquam, pænè totus hanc suam metropolim adibat, & alebat: quid ambigis alimenta suffecisse? Imò repete quæ suprà dixi, de Frumentatione: & nunc Aristidis hæc audi. *Mare per medium vestrum imperium porrigitur, cui vndique amplæ regiones adiacent, necessaria pleraque vobis subministrantes. Nam ex* OMNI TERRA MARIQVE, *quidquid vel anni tempora gignunt; vel regiones singulæ, fluuij, lacus; artesq; item & ingenia tum Græcorum tum Barbarorum proferunt,* ID OMNE *ad vos defertur. Itaque siquis talia omnia videre desiderat; is vel per totum orbem peregrinetur necesse est, vel in vestrâ istâ vrbe versetur. Quidquid enim apud alios vel crescit, vel conficitur, hîc affluit & abundat. Tot autem & tantæ onerariæ naues singulis anni temporibus appelluntur, vt vrbs* * COMMVNIS QVAEDAM ORBIS OFFICINA *videatur.* Ecce, merces vndique habes, copias vndique, frumenta, fructus. Nec plura opus de alimentis: addámne duo argumenta etiam multitudinis, atque vnum ex ijs iocosum? Lampridius scribit, Heliogabalum *seruis imperasse vt omnes araneas colligerent in vrbe: atque eos collegisse ad decem millia pondo.* additque Heliogabalum subiecisse, *Vel hinc intelligendum* QVAM MAGNA ROMA *esset.* Verum est: & quot domorum angulos excuti oportuit, ad hoc pondus? & quidem domorum per omnes angulos ferè habitatarum? Alterum argumentum triste, & à peste. In Eusebij Chronico traditur sub Vespasiano (etsi verius Tito) *Ingentem Romæ luem factam, ita vt* PER MVLTOS DIES *in ephemeridem decē millia mortuorum referrentur. Decem millia* nempe in dies singulos: nec nimium pro Româ: quando in *Cairo* etiam lego, ad xx. ∞. hominum in dies absumpta. Itaque & in Suetonij Nerone quod vulgò legitur: *Accesserunt tantis ex Principe malis & fortuita quædam. pestilentia vnius Autumni quâ* xxx. *funerum millia in rationem Libitinæ venerunt:* id falsum prauumque mihi est. Quid enim in magnâ illâ Româ magni, cùm in nostris opidis ea sint exempla? Omnino rescribendum, *trecenta millia*: & interpretes debebant aduertisse. Concludo, & moneo, per hanc frequentiam Romæ factum, vt paullatim Italia pænè deserta esset; cùm plerique eò confluerent, ob frumentationes, ludos, & alios vsus

* κοινόν τι τῆς γῆς ἐργαστήριον.

Ca. xxxix.

vſus aut voluptates. Varro iam ſuo æuo conqueritur, pleroſque ex agris in vrbem correpſiſſe, *& maluiſſe manus in theatro mouere, quàm in aratro.* Quod maximè fuit, poſt Frumentationes ſic largiter & firmiter inſtitutas: etſi Lucanus cauſſam in ciuile bellum conijcit: quaſi ab eo ſtirps Italiæ ſic acciſa. Sed de ſolitudine quidem, eadem canit:

——videmus
Tot vacuas vrbes. generis quò turba redacta eſt
Humani? toto populi qui naſcimur orbe,
Nec muros implere viris, nec poſſumus agros:
VRBS *nos* VNA *capit.*

Quod poſtremum epiphonema ſanè eximium, pro eximiâ noſtrâ Româ.

Cap. IIII.

De ædificiis vrbis Romæ communiter, & eorum altitudo.

ET Roma quidem tanta & tam frequens fuit: inimus nunc ipſam, & perambulamus, & luſtramus? Avd. O ſi quis Deus olim hoc mihi dediſſet! ô ſiquis nunc quoque vel per ſomnium in eâ ſiſtat! Lips. Ego is ero, confide. ſomnia dicam, & vmbras, præut ipſa res & pulchritudo fuit. Periti viri eſt, mihi crede, non dicam deſcribere, ſed capere & credere qualis & quanta ea Roma fuit. Conabor, & minutula dicam: & vel ſic fidem fortaſſe non inueniam. quid refert? aëri & herbis meis hæc ſim locutus. Tria in vrbe miranda canit Claudianus:

Quâ nihil in terris complectitur ALTIVS *aër,*
Cuius nec SPATIVM *viſus, nec corda* DECOREM,
Nec laudem vox vlla capit.

Altitudinem ecce laudat, *Spatium*, & *Decorem.* De *Spatio* dictum, duo alia exſequamur. Quę eſt *altitudo*? ſiue in collibus ipſis ędificatio, pulchrâ ſpecie; ſiue ſingillatim in operibus ipſis. Quod ad colles, quomodo non bellum, videre eos publicis priuatiſq; ædibus inſeſſos; gradatim declinantes; & velut ſuperas quaſdam

dam vrbes, vrbi inferæ imminentes? Omnino fuit ea facies: & pulchrè expressit Aristides. *Nec verò*, inquit, *superficiem solùm soli occupat, sed longè supra exemplum in aëra altißimè ascendit. Et sicut vir aliquis, qui robore & magnitudine excellit, alios quoque in se sublatos ferre gaudeat: ita & hæc non quiescit, nisi & alias æquales sibi superimpositas vrbes, alteram super alteram ferat: quod nominis eius fert ratio, totumque hoc quod hîc videmus, robur & * valentia est.* * ῥώμη. *Adeò vt si quis eam diligenter vellet euoluere & diducere, & quæ nunc in sublimi sunt vrbes, aliam iuxta aliam humi collocare; quidquid Italiæ reliquum est, id impletum mihi iri videtur: imò futura vna aliqua vrbs ad Ionium vsque sinum.* Bellè & ποιητικῶς, non nego, attollit: sed hæ figuræ originem à re habent, nec quisquam putet elationes istas, nisi cum caussâ & basi esse. Itaque & Plinius, verus & seuerus talium, cùm de magnitudine dixisset: *quò*, inquit, *si quis* ALTITVDINEM *tectorum addat, dignam profectò æstimationem concipiat, fateaturque* NVLLIVS VRBIS MAGNITVDINEM IN TOTO ORBE *potuisse ei comparari.* Quæ altitudo tamen in templis, aut publicis, fateor, maximè: vt in Rutilio, ad Romam:

Exaudi genetrix hominum, genetrixque deorum,
Non procul à cælo per tua templa sumus.

Significat altissimè in aërem ea surrexisse: & quídni, cùm collibus etiam sæpe imposita? Ceteræ ædes, non communiter sic altæ, nec humiles tamen fuerunt. Nam Augustus Princeps, cùm ambitionem in ædificando videret atque altè attollendo, eamque cum discrimine & periculo ruinæ; siue etiam, quia aërem interciperent, & nimis inumbrarent: coërcuit, vt in Strabone scriptum est, & *septuaginta pedes* definiuit in modo ædificiorum. Nero hoc ipsum posteà secutus, cùm ab incendio Romam instauraret, *cohibuit* (vt Tacitus ait) *altitudinem ædificiorum.* Sed modum non expressit noster: fueritque vel ille Augusti, quem oblitteratum, vt solet, iam reuocauit; siue is qui Traiano posteà adscribitur à Victore, *pedum sexaginta.* Sed de priore ego malim. Dices. ergóne tam miranda hęc altitudo? & nónne hodie magis educimus? Interdum, non nego: sed nec sic communiter: & hoc quoque cogita, multas ædes, & inprimis omnes publicas, extra legem hanc fuisse. Quid si autem & diuites

illi nobiles qu e neglexerint? ego arbitror, siue gratiâ impetratâ, siue & eâ neglectâ. Et titulus sanè fuit. quia lex in futuras nouas ædes cauebat, structas non diruebat, & fas easdem sic reparare. Quidquid tamen sit, si vulgò ædes omnes *septuagenûm* pedum, satis conspicua ea altitudo: præsertim vbi tecta compluuiata, aut testudinata, quod sæpe. Nostra hæc pectinata, & in angustum surgentia, aliquid de dignitate minuunt, sed & capacitatem tollunt. In tali autem illâ altitudine, quid minus quàm quaterna aut quina cænacula? quorum frequentiæ studebant. Vitruuius: *In eâ autem maiestate vrbis, & ciuium* INFINITA FREQVENTIA, *innumerabiles habitationes opus fuit explicare. Ergo cùm recipere non posset area plana tantam multitudinem ad habitandum in vrbe, ad auxilium* ALTITVDINIS *ædificiorum res ipsa coëgit deuenire. Itaque pilis lapideis, structuris testaceis, parietibus cementicijs, altitudines exstructæ, contignationibus crebris coaxatæ, & cænaculorum summas vtilitates perficiunt, & despectationes*. Sed hæc de ædificijs nunc non exsequor: & satis de Altitudine libasse.

Lib. 11.

Cap. V.

Decor & ornatus ædificiorum. Excerpta quædam, & primò de templo Capitolino exactiùs dictum.

AD *Decorem* transeo, qui varius, in mole, in materiâ, in artificio, in symmetriâ, & siquid aliud elegantia aut peritia amat. In hac quoque parte, quin vrbs omnes orbis vrbes superauerit, nemo dubitet. nam & fidi auctores dicunt, & opes atq; ambitio Romana facilè persuadent. Quidquid artificum insigniorum Gręcia aut Asia habuit, Romam euocabantur, aut vltrò veniebant. quippe hîc præmia: & quidam ex ijs, quibus (vt Taciti verba vsurpem) *ingenium & audacia erat, etiam quæ natura denegauisset, per artem tentare*. Sed primus aut præcipuus *Decoris* huius auctor Augustus, qui *vrbem*, vt Suetonius ait, *neque pro maiestate imperij ornatam, & inundationibus incendijsque obnoxiam, excoluit adeò, vt iure sit gloriatus, Marmoream se relinquere, quam lateritiam accepisset*. Alter ab eo, Nero Imperator. qui ambi-

ambitione impulsus vrbem incendit, vt nouam melioremque repararet. *Videbatur enim*, ait Tacitus, *condendæ vrbis nouæ, & cognomento suo appellandæ, gloriam quærere*. Itaque eius iussu, *vrbis domus, non vt post Gallica incendia, nullâ distinctione, nec passim erectæ, sed* DIMENSIS VICORVM ORDINIBVS ET LATIS VIARVM SPATIIS, *cohibitâ ædificiorum altitudine, ac patefactis areis, additisque* PORTICIBVS *quæ frontem insularum tegerent. Easque porticus Nero suâ pecuniâ exstructurum pollicitus est.* Vides ibi quædam præclara & optanda in vrbe, Ordines vicorum, Latitudines viarum, Porticus protegentes. Vt non temerè idem Tacitus TANTAM *resurgentis vrbis* PVLCHRITVDINEM miretur, & scripto consignet. Quod tunc quidem publicè, sed & priuatim in omni incendio factum Seneca adnotauit: *Timagenes, felicitati vrbis inimicus aiebat, Romæ sibi incendia ob hoc vnum dolori esse, quòd sciret meliora resurrectura quàm arsissent.* Et sanè ita fuit, præsertim ad Traianum vsque; cùm ab illo, & à Deo, culmen fuisse videtur pulchritudini vrbanæ. AVD. Ain, tu, à Traiano? Constantino hanc laudem Nazarius tribuit, in Oratione ad ipsum: *Celeberrima quæque vrbis nouis operibus enitescunt, nec obsoleta modò per vetustatem rediuiuo cultu insigniuntur, sed illa ipsa quæ* ANTEHAC MAGNIFICENTISSIMA *putabantur,* NVNC AVRI LVCE *fulgentia,* INDECORAM MAIORVM PARCIMONIAM *prodiderunt*. Vides quanto anteferat hæc noua, aut nouata, omnibus antiquis. LIPS. Ita, sed nempe apud Constantinum. Fidem autem laudationibus istis qui fideliter constare putat, ignarus est oratorij moris. Struxisse & instaurasse quædam illum Principem, lubens credo; quod ad veterem artem aut splendorem, da veniam, hodie non credam. Sed nos *Decorem* nostrum videamus, quem Plinius communiter sic dilaudat: *Ad vrbis nostræ miracula transire conuenit, & sic quoque* TERRARVM ORBEM VICTVM *ostendere. quod accidisse toties pænè, quot referentur miracula, apparebit. Vniuersitate verò aceruatâ, & in quemdam vnum cumulum collectâ, non alia* MAGNITVDO *exsurget, quàm si* MVNDVS ALIVS QVIDAM *in vno loco narretur*. Notentur ea & ad Decorem, & ad Magnitudinem malè controuersam. Sed & Cassiodorus vero & magno ore, de istâc vrbe: *Ferunt prisci sæculi narratores, fabricarum*

Lib. XXXVI.

Lib. VII.

ſeptem tantùm terris attributa miracula. Epheſi Dianæ templum; regis Mauſoli pulcherrimum monumentum; Rhodi Solis æneum ſignum, quod Coloſſus vocatur; Iouis Olympici ſimulacrum, quod Phidias formauit; Cyri Medorum regis domum, quam Memnon fabricauit; Babyloniæ muros, quos Semiramis conſtruxit; Pyramides in Ægypto. Sed quis illa vlteriùs præcipua putabit, cùm in vna vrbe tot ſtupenda conſpexerit? Habuerunt honores, quia præceſſerunt tempore: & in rudi ſæculo quidquid emerſiſſet nouum, per ora hominum iure ferebatur eximium. Nunc autem poteſt eſſe veridicum, ſi VNIVERSA ROMA *dicatur eſſe* MIRACVLVM. Ecce conſona vtriuſque iudicia, ſed & voces: & Romam totam, ac per partes, *Miraculum* eſſe, & inter prima mundi ſpectacula, iure cenſent. Vis autem paullò diſtinctiùs membra pulcherrimi huius corporis videamus? AVD. Te hoc quærere? non volo, ſed aueo, ſed ardeo, vt vero verbo dicam. LIPS. Atqui ne nimis ardeſce. nam ego non flumine te perfundam, ſed leuiter aliquid aſpergam è ſummis aquis. Tu te ingurgitabis, ſi voles, poſteà: viam deſignabo & præibo. Ego autem? an ducem potiùs alium quæram ex ipsâ antiquitate, qui oſtendat? Eſto Ammianus, qui Conſtantij ingreſſum in vrbem Romam deſcribens, ipſum intuentem & mirantem præcipua operum facit, atque ait: *Proinde Romam ingreſſus, imperij virtutumque omnium larem, cùm veniſſet ad* ROSTRA, *perſpectiſſimum priſcæ potentiæ* EORVM *obſtupuit: perque omne latus, quò ſe oculi contuliſſent*, MIRACVLORVM DENSITATE *præſtrictus, allocutus nobilitatem in* CVRIA, *populumque pro tribunali, in* PALATIVM *receptus fauore multiplici, lætitiâ fruebatur optatâ. Deinde intra ſeptem montium culmina, per accliuitates planiciemque poſita vrbis membra colluſtrans, & ſuburbana; quidquid erat primum, id eminere inter alia cuncta ſperabat:* IOVIS TARPEII *delubra, quantum terrena diuinis præcellunt;* LAVACRA *in modum prouinciarum exſtructa;* AMPHITHEATRI *molem ſolidatam Lapidis Tyburtini compage;* PANTHEON *velut regionem teretem ſpacioſâ celſitudine fornicatam; elatoſque vertice ſcanſili* SVGGESTVS *conſulum, & priorum Principum imitamenta portantes, &* VRBIS *templum,* FORVMQVE PACIS, *&* POMPEII THEATRVM, *&* ODAEVM, *&* STADIVM, *aliaque inter hæc* DECORA *vrbis æternæ.* En habes, qui digitum intendat, & ducat: tu ſequere, & ardorem

Lib. XVI.

dorem (ita loquebaris) restingue. AVD. Iam risui & ioco me habes palàm. LIPS. Egóne? AVD. Tu, tu, & si noctua sim, sępius cantem. Nam nomenclatorem mihi das locorum, & paucorum quidem: vbi designator, enarrator, interpres? LIPS. Adest: ego pro copiâ & scientiâ aliquid dicam, sed nec ordine quidem Ammiani. Nam etsi præcipua ille tetigit; non placet tamen ordiri à *Foro* aut *Rostris*, sed potiùs à *Templis*. Diuina, à quibus rerum hominumque ortus, præeant; & totum hoc pulchritudinis agmen ipsa ducant. Nominat ille quattuor templa, *Iouis Tarpeij*, *Panthéon*, *Vrbis*, *Pacis*. Quàm pauca è multis? nam primùm hoc moneo, *quadringenta vigintiquattuor templa* Romæ fuisse, quod in Notitiâ imperij proditum leges. Noli ambigere, quin pleraque ex his magnifica, & aliter atque aliter structa, vel instructa: sed Ammianus satis habuit, dignitate vel opere prima eorum dare. Itaque à *Tarpeio* exorsus est, siue *Capitolino*: non quia pulcherrimum fortasse, sed quia primarium, & Dei principis; itemque quia multâ substructionum mole, & opibus ac tempore pleraque præibat. Alioqui Plinius, vbi magnifica operum recenset, hoc omittit: imò idem quasi irridet veteres, quòd *Aggeris vastum spatium, & Capitolij insanas substructiones mirabantur*. Sed id non eâ mente dictum, quâ videri possit, non, inquam, deminuit aut abiicit Capitolij ipsum opus; sed substructiones tangit, quas L. Tarquinius Priscus magnas, & *insanas*, vt ipse loquitur, circùm collem fecit: dum prærupta eius adæquat, ab imo solo ingentibus lapidibus muro educto suffulcit, complanat denique in vertice, & fundamentis parat. Hæc Plinius tangit, & Dionysius clarè exsequitur: quem vide. Alioqui ipsum opus & ædificium non miratur mirabile visum: quî id possit? cùm semper inter eximia fuerit, & vrbis prima. Præter Ammianum in verbis dictis, etiam Cassiodorus sic attollit: *Capitolia celsa conscendere, hoc est* INGENIA HVMANA SVPERATA *vidisse*. Et res sanè dicit & facies, quam etsi tenuiter, lineis aliquot adumbrabo. Mons *Saturnius* primò dictus fuit, in quo hæc ædes, tum *Tarpeius*, & mox *Capitolinus*, à capite hominis (cui viuo *Toli* nomen fuisse Arnobius tradidit) inuento, dum fundamenta moliuntur. Sed hæc nota, non vulgo nimis illud, duplex *Capitolium*

Lib. xxxvj.

tolium fuiſſe, *Vetus & Nouum*. Illud in *Regione ſextâ Circi Flaminij* Victor & Notitia Imperij locant, iſtud in *Regione octauâ Fori Romani*. Valerius illud intellexit certò, cùm inter ſacerrima & vetuſtiſſima loca, adiurans nominat: *Per Romuli caſam, perque* VETERIS *Capitolij humilia tecta, & æternos Veſtæ ignes*. Ait *Vetus*, ait *humili tecto*: quod vltimum nullo modo in *Nouum* & ſublime illud conuenire poteſt. Puto & Martialem hæc diſtinguere, cùm in hominem ludit plurifariàm habitantem:

Lib. IIII. cap. IIII.

Eſquiliis domus eſt, domus eſt tibi colle Dianæ,
Et tua Patricius culmina vicus habet.
Hinc viduæ Cybeles, illinc ſacraria Veſtæ,
Inde NOVVM, VETEREM *proſpicis inde Iouem.*

Cerni ab eo vtrumque Capitolium vult: *Vetus* è colle Auentino ſiue Dianę, *Nouum* ex Eſquiliis & Vico patricio. Etſi fortaſſe *Nouum Iouem* Domitianum ſuum vocat, eiuſque Palatium intellegit. Sed Varro de vtroque apertiùs: *Capitolium Vetus, quòd ibi Sacellum Iouis, Iunonis, Mineruæ: & id antiquius, quàm ædis quę in Capitolio facta.* Ecce, dicit illud Vetus, æuo prius eſſe quàm hoc Nouum, & oſtendit in alio item loco fuiſſe. Sed dices, ſi prius, ſi alibi: vnde *Capitolium*? nam vox ea non conuenit, cùm nec mons tunc nomē iſtud habuerit, nec ipſum illud templum in monte. Reſpondeo, Varronem hoc occupaſſe & ſoluiſſe lectori vigilanti. Nam ideò, inquit, *Capitolium* non auctor aut conditor, ſed poſteritas dixit; quia vt in nouo & nobili illo Capitolio, tres illi dij Præſides item colebantur. A ſimilitudine igitur & hoc *Capitolium* eſt dictum, ſed cum diſcrimine, *Vetus*. Quæras ampliùs, quis autem condidit? & hoc dicam, ſuggerente Caſſiodoro. Nam ille in Chronico, Numæ rebus: *Capitolium quoque à fundamentis conſtruxit*. Ignaro lectori tenebræ ſint, & falſi Caſſiodorum arguat. quis enim vmquam prodidit Numam auctorem Capitolij? Et ſanè diſtinguere debebat, & addere, *Vetus*. Ita enim eſt: ille auctor illius, vndeunde hoc hauſerit Caſſiodorus; ſicut *Noui*, Tarquinius Priſcus. Is complanato, vt dixi, monte, ſtruere cœpit, ex voto quod vouerat bello Sabino: idq; opido Apiolis capto, vt Plinius ex Antiate refert, è manubijs & prædâ. Sed fato pręuentus, abſoluendum nepoti L. Tarquinio Superbo reliquit, regum vltimo: etſi

Lib. III. cap. V.

Seruium quoque Tullium aliquid addidisse, sociorum studio adiutum, Tacitus (sed solus, opinor) dixit. Præcipuus tamen auctor operis Superbus. qui, vt Liuius inquit, *Suessâ Pometiâ è Volscis captâ, diuenditâ prædâ, cùm quadraginta talenta argenti aurique recepisset, concepit animo eam* AMPLITVDINEM *Iouis templi, quæ digna deûm hominumque rege, quæ Romano imperio, quæ ipsius etiam loci maiestate esset.* Scribit *quadraginta* talenta: quæ nobis XXIIII. millia Philippæorum essent: sed an non *quadringenta* rescribendum, aliquis ex Dionysio iure controuertat? Nam ille, vt in re non dubiâ: *tantum prædæ*, inquit, *repperit, vt quinque minæ argenti obuenerint singulis militibus, decimæ autem diis sacratæ fuerint non minus* * *quadringenta talenta.* Ea essent, *ducenta quadraginta millia* Philippæorum: pecunia, haud nego, satis grandis, præsertim è solis decimis: sed res Italiæ & Latij tunc vberes & florentes (quod & alibi videre est) hoc persuadent; tum & ipsum opus eâ amplitudine institutum, quam Liuius deprædicat, & quam exiguâ summâ nemo fabricetur. Nec tamen vel Tarquinius supremam manum imposuit: & *gloria operis* (ait Tacitus) *libertati reseruata. Pulsis regibus, Horatius Puluillus Consul dedicauit, eâ* MAGNIFICENTIA, *quam immensæ posteà populi Romani opes ornarent potiùs, quàm augerent.* Vides & à Tacito laudari, & consummatum hoc opus Puluillo adscribi. Quid igitur est, quod in Liuio, multis annis pòst lego, in Tribunorum militarium imperio? *Eodem anno, ne priuatorum tantùm operibus vrbs cresceret, Capitolium quoque saxo quadrato substructum est, opus* VEL IN HAC MAGNIFICENTIA VRBIS CONSPICIENDVM. Hoc narrat, post Romam à Gallis captam, & cùm ea instaurata à ciuibus fuit. Ergóne tunc deniq; Capitolium saxo quadrato structum? nego de ipso ædificio, fateor de monte. Itaque attende, *substructum* dicit, non *exstructum*. Est illud ipsum opus, de quo prædixi, L. Tarquinij: quod tamen rudi lapide factum, nunc mutarunt, & secto quadratoque splendidius confecerunt. Igitur Pliniana illa, de quibus item anteà, magis fuerit ad hoc posterius opus referri: & istæ sunt *insanæ illæ substructiones*, è quarum ruinis vastos lapides erutos patrum etiam ætas vidit. Sed ipsum Tarquinij Capitolium quale fuit? Describit his ferè verbis Dionysius: *Situm est in altâ crepidine, habetque in ambitu octo iugera: sic vt latera*

[Margin notes: * In Plutarcho summa eadem. — III. Hist. — Lib. VI.]

latera singula ducentorum ferè pedum sint, exiguâ latitudinis & longitudinis differentiâ, nisi quòd ista illam vincit vix pedibus quindenis. Quâ parte frons eius meridiem spectat, triplici columnarum ordine circumcingitur; ab aliis lateribus, duplici. In ipso sunt tres cellæ, ex ordine, à lateribus communione parietum clausæ. Media est Iouis, vtrimque altera Iunonis, altera Mineruæ, sub eodem laqueari eodemque tecto. Ita Dionysius: & verba, si placet, examinemus. *Octo iugerum* ambitu fuisse dicit: id est *pedum octingentorum*: sed sic vt quadrum esset, imò pænè quadratum, nisi quòd longitudo *quindecim pedibus* superaret. Fuit egregia capacitas, si consideras, & aptâ proportione. Ait, *frontem ad meridiem spectasse*: id est Forum Romanum & Palatium versus, frequentissimam vrbis partem. Ergo ab eâ quoque parte *centum gradus*, quibus (vt Tacitus, atque alij) superbè adibatur. Quos tamen continuos fuisse non arbitror, & retractiones suas habuisse, vt Vitruuius appellat: id est, areolas, vbi fessi pedem figerent, & respirarent. quas post singulos septem aut nouem graduum ordines solere interponi, architecti notarunt. Gradus autem isti haud dubiè ad maiestatem: eoque & in aliis templis, etsi pauciores, soliti vsurpari. Sed ibi ratio, hîc necessitas & locus editior voluerunt. Addit *columnarum triplicem ordinem*: quas L. Sullam Athenis aduexisse, è templo Iouis Olympij, Plinius nos docet. Atque eas Dionysij tempore ipsas exstitisse, facilè arbitror: post incendium, à Vespasiano mutatas, verbum Plinij dat suspicari. Quàm multæ eæ fuerint, haud dixerim: quia varia proportio in collocandis, de quâ Vitruuius videndus. An tamen eiusdem locus non huc facit? Lib. III. cap. III. Formant *Pycnostylos, Systylos, Diastylos, Aræostylos, Eustylos* ædium species: iis enim Græcis vocibus vtuntur: & in *Aræostylis*, inquit, *nec marmoreis nec lapideis epistyliis vti datur, sed imponendæ sunt trabes de materiâ perpetuæ: & ipsarum ædium species sunt barycæ, barycephalæ, humiles, latæ, ornantque signis fictilibus, aut æreis inauratis fastigia earum, Tuscanico more. vti est ad Circum maximum Cereris, & Herculis, Pompeiani item Capitolij.* Sanè Pompeianum Capitolium nemo legit, opinor; nec ipse Pompeius manum admouit, aut potuit: nisi quis accipit de Capitolio, quod Pompeiis fuerit Campaniæ opido. Nam & coloniæ, vti scimus, Capitolia sua habe-

Lib. XXXV. cap. VI.

habebant. Sed tamen, quia vtitur hîc Romanis exemplis (vide alia :) non displiceat distingui, *Herculis Pompeiani, item Capitolij.* Itaque Capitolium fuerit inter *Aræostyla*, id est raris columnis distincta. Pergit Dionysius, *tres in ipso cellas esse*, siue vt ipse appellat *σηκούς. Ea res nota est, & versus Ausonij,

Trina in Tarpeio fulgent consortia templo.

Quod imitabantur item in coloniis : eoque Arnobius scripsit: *Nónne vides in Capitoliis omnibus virginales esse species Mineruarum?* duos alios deos ibi omittit. An autem non alij dij in Capitolio ? non quidem in isto templo ; excipio Iuuentutem , & Terminum : qui cedere scilicet noluerunt exaugurantibus. *Itaque eorum aræ*(ait alibi Dionysius*) continentur templi ambitu, atque vna in vestibulo cellæ Mineruæ est, altera in ipsâ cellâ iuxta puluinar.* Quod igitur in Tertulliano legitur: *Capitolium omnium dæmonum templum est.* itemque in P. Victore: *Capitolium, vbi omnium Deorum simulacra celebrantur.* in Cicerone: *Deorum domicilium:* ea inquam omnia, de ipso monte capienda sunt, qui passim & pęnè totus deorum aris, statuis, templis insessus: quod facile tibi inter legendum obseruitare. Sed dixerat etiam Dionysius , *cellas istas à lateribus communi pariete clausas.* Quid hoc est? vt nullum discrimen aut interpositio parietum fuerit ? imò opinor fuisse, aut certè columnarum, & sacelli atque ædiculæ speciem singulas habuisse. Nam ita ipse Dionysius, πρόναον τῆς Ἀθηνᾶς (in verbis , quæ iam verti) *vestibulum ædis Mineruæ*, & vt sic dicam *protemplum.* Ita & Liuius : *Quadrigæ inauratæ positæ in Capitolio, in cellâ Jouis, supra fastigium ædiculæ.* Plinius verò & *Delubrum* dixit: *Proserpinæ tabula fuit in Capitolio, in Mineruę delubro, supra ædiculam Juuentutis.* Distinctio igitur: sed mens Dionysij, tres ipsas tamen cellas communi totius templi pariete clausas. Nisi quis etiam censet, *Ædiculas* istas fuisse non nisi caua quædam in ipso pariete, ad statuas illocandas : quod in Panthéo videmus: quibus non accedam. Ista ex Dionysio: an & à me aliquid addo? faciam, si priùs distinxero inter Capitolia , quæ quattuor in hoc ipso loco, ex ordine, fuêre. Nam primum illud Tarquiniorum , bello ciuili Sullano , incendio periit , neglegentiâ custodum. Alterum ipse Sulla instruxit. sed nō dedicauit: *quod vnum Felicitati suę defuisse*, ipse apud Plinium fatetur, & Tacitus adnotauit.

* Hesych. Σηκός, ἐνδότερος τόπος τοῦ ἱεροῦ.

Lib. III.

De Spectac.

tauit. *Lutatij Catuli nomen*, ait Tacitus, *inter tanta Cæsarum opera, vsq; ad Vitellium mansit.* Etsi Dio tamen scribit, Cæsari Iulio, inter alia honorum, decretum à Senatu : *vt nomen eius Capitolio inscriberetur, deleto Catuli: idq; eum admisisse.* Sed Taciti assertio firmior, mihi quidem, fideliorq;. Tertium fuit à Vespasiano. nam illud Catuli arsit ciuili iterùm bello Vitelliano: atque iste reparauit iisdem vestigiis, sed & dedicauit. Dedicauit inquam, & Plutarcho scribenti hoc accredo: magis quàm Victori, qui Domitiano tribuit : *Multa*, inquit, *opera inchoata per patrem, vel fratris studio, atque inprimis Capitolium, absoluit.* Nō vinces hoc, ô Victor. Vespasianus absoluit, dedicauit: sed à morte eius, sub Tito, statim arsit (Suetonius, & Dio in Tito:) atq; ita quartùm Domitianus instaurauit. Habes igitur quaterna Capitolia, sed in eodem loco reposita semper, & innouata. Tacitus & Dionysius quoque, id notarunt: sed verba illius: *Iisdem rursus vestigiis situm est, postquam interiecto* CCCCXXV. *annorū spatio, L Scipione, C. Norbano Coss. flagrauerat.* Hoc de Sullano: de Vespasiani, idem : *Passim iniectæ fundamentis argenti auriq; stipes, & metallorum primitiæ nullis fornacibus victæ. Prædixère haruspices, ne temeraretur opus saxo auróve in aliud destinato.* ALTITVDO *ædibus adiecta. id* SOLVM *religio annuere, & prioris templi magnificentiæ defuisse creditum, quo tanta vis hominum retinenda erat.* Noto obiter religionem Romanorum, qui liberaliter contulerunt ad opus faciendum, stipibus coniectis. Ille enim finis. sicut & in Cicerone scriptum de illo Sullano : *id Capitolium publicè coactis fabris, operisque imperatis,* GRATIS *exędificatum atq; effectum esse, ita vt ex ærario nihil darent.* Quod equidem miror satis, sed quinto in Verrem ita scripsit. AVD. Religiosum sæculum, præ nostro. sed quæ aut quanta illa multitudo hominum est, quam Tacitus retineri vult? LIPS. Haud difficilis collectu. Si enim latera pedum *ducentorum*, reddentur fientque in areâ pedes *quadraginta millia.* Da singulis insistentibus pedes *quaternos* (sufficiunt, cùm militi in acie locato & armato Polybius det non nisi *senos*) da inquam *quaternos:* nónne vides *decem millia* potuisse retineri? Sed tolle aliquid, si vis, in columnas & alium apparatum : largiter tamē supererit pro *octo millibus.* AVD. Hem ! magna capacitas, & rara talia nostra templa. LIPS. Semel omitte de nostris: vincimur, si comparamur.

III. Hist.

ramur. Et tamen de mole aut magnitudine, tale aliquid esse potest, aut & excedere: de arte, materie, ornatu quî potest? Sed Tacitus *Altitudinem* adiectam, super priorem, disertè scribit: quæ fuit? haud diuino: pro symmetriâ latitudinis oportet ingentem fuisse. Et Silius ita indicat, apud quem Iupiter prædicit de illo Domitiani:

Aurea Tarpeiâ ponet Capitolia rupe,
Et iunget nostro templorum CVLMINA CAELO.

In cælum educit: sicut & Tertullianus, Apologetico: *Nam etsi à Numâ concepta religio est, nondum tamen aut simulacris aut templis res diuina apud Romanos constabat: & nulla* CAPITOLIA CAELO CERTANTIA, *sed temeraria de cespite altaria, & vasa adhuc Samia, & Deus ipse nusquam.* AVD. Et tu hæc recitas Lipsi? LIPS. Quidni recitem? AVD. Et attendis? LIPS. Quidni? AVD. Atqui euertunt paullo antè à te dicta, de Capitolio Numæ. Nam quomodo illud sit, & cum tribus suis diis; si tunc nulla templa, si nullæ statuæ? LIPS. Benè obseruasti, & de industriâ plura illa verba (vide quàm fallere voluerim) adduxi. Adduxi, vt expedirem: & ecce. Non negat vlla Capitolia fuisse, sed illa alta & *cælo certantia*: nostra humilia cur destruat? Nam vt dem statuas nondum fuisse (quod alibi & Varro tradidit:) tamen de templis idem dicere anceps sit, & Liuius, Dionysius, Plutarchus refellant. qui desertè *Termino, Fidei, Vestæ* templa à Numâ posita adfirmant. Et verò si priuatæ domus, si curiæ publicæ; cur non & ea diis essent? ratio videtur velle, præsertim apud homines cultui deorum sic addictos. Sed de altitudine certiora non habeo: quæ minima esse potuit, fuit *pedum ducentorum*: sicut in Pantheo Agrippæ, par item latitudo & altitudo. AVD. Heus tu, in loco Taciti etiam me tenuit, quòd ait *altitudinē adiectam*: & debuisse, quò *tanta vis hominum retineretur.* Quid ergo altitudo facit ad laxandum locum? non intellego, nisi si porticus aut inædificationes superiores aliquæ, vt hodie in quibusdā templis. LIPS. Apage, nihil difforme in vniformi isto opere: sed Taciti mens, iuuisse & decuisse altitudinem vbi multitudo, vt aër laxior ac liberior, ad respirandum, ad refrigerandum. Alioqui, vbi arctatio & compressio, scimus quàm subitò animo malè fiat. Quod tamen ad Porticus, non in ipso templo, sed circà

 fuisse,

fuisse, pro communi structurâ, facilè credam: & Tacitus indicium facit. Sed ab ædificiis iam ad Ornatum pergo: qui tamen varius in vario isto opere. Quis in Tarquinij? aliquid è Liuio haurire est sparsim. vt libro x. *Fœneratores aliquot mulctati, & ex eo quod in publicum redactum est,* ÆNEA *in Capitolio* LIMINA, & *trium* MENSARVM ARGENTEA VASA *in cellâ Iouis, Iouemque in* CVLMINE *cum* QVADRIGIS *Ædiles posuerunt.* Iterũ libro XXIX. *Quadrigæ* AVREAE *eo anno in Capitolio positæ ab Ædilibus.* Et libro XXXV. *Ædiles multos pecuarios damnarunt. ex eâ pecuniâ clypea inaurata in fastigio Iouis ędis posuerunt.* Denique libro XXXVIII. *Seiuges in Capitolio* AVRATI *ab Cn. Cornelio positi: Cõsulem dedisse, inscriptum est. Et duodecim clypea ærata*(lego *aurata*)*ab Ædilibus sunt posita ex pecuniâ quâ frumentarios damnarunt ob annonam compressam.* Lib. xxxiij. *& duo item signa aurata.* Hæc ex Liuio: istud è Plinio, *post Carthaginem euersam, laquearia in Capitolio inaurata esse*: id est, totum illud internum cælum & camerationem. Nec plura, dici quidem digna, notaui. Quid verò in Catuli? omnia haud dubiè, in istis iam opibus, opulentiora: illud notabile reperio, *quòd sua ætas* (Plinij verba) *variè de Catulo existimauerit, quòd* TEGVLAS *Capitolij* AEREAS INAVRASSET *primus.* De quibus & in Senecâ patre: *Fastigiatis suprà tectis, auro puro fulgens, prælucet Capitolium.* Sanè hoc magnificum & verè splendidum fuit: & quis ille fulgor, Sole irradiante? Fuit & ad firmitatem aptum æs, & contra ęruginem aut rubiginem valuit inductum aurum. Cetera donorum & ornamentorum varia, *Coronæ aureæ, Victoriæ aureæ, Candelabra, vasa,* & quę tu tibi subiicias: sed quod ex Dione omnino Lib. LI. obseruãdum, *omnibus his detractis, ex Ægyptiacâ prædâ alia victor Augustus reposuit: detractis ex Sc.*[to] *& vt tam multis his nouis & melioribus locus fieret.* Etsi quædam veterum retenta, non ambigo: sed ordine & iudicio Augusti disposita, vt apta & concors tota facies esset. Id verò ipsum tempus fuit, quo *vnâ donatione in cellam Iouis Capitolini contulit* *XVI. *millia pondo auri, &* * *quingenties* HS. *in gemmis*: quod in Suetonio leges. In cellam dico Iouis, quid cẽses in duas alias? nam & eas dona sua accepisse Dio disertim dicit. Et vel ex eo disce opes & ornatum Capitolinũ: qui quàm ingẽs & ADMIRANDVS fuit, si vnius modò Principis, & vno tempore, tot dona? Pleraque tamen horum periêre incendiis,

*1600000 Philip.

*1250000 Philip.

diis, vt opinor: & videamus vltimum Domitiani. In eo *columnas Pentelicas* fuisse, quæ Athenis aduectæ item essent (vt & illæ Sullanæ) Plutarchus in Poplicolâ scribit: cum hoc iudicio, *quòd pulchriores Athenis visæ sibi essent, quoniam Romæ dum nimis secant & poliunt, nitorem addidissent, symmetriam detraxissent.* Cetera quę & quanta, ex eiusdem Plutarchi verbis suspicemur: qui ait *in solam inaurationem, priuatum omnem modum excedentes opes impensas, nempe supra duodecim millia talentorum.* Ea sunt nobis *septuagies bis centena millia* Philippæorum; siue *septem milliones*, & quod excedit. AVD. Hui! verberas me. LIPS. Semper tiro? mirum te viuere. AVD. Quid iam? LIPS. Nam assiduè vulnera accipis, & oportebat iam confectum. AVD. Tua hasta *Pelias* est, & vulnerat & sanat: perge. LIPS. Tanti igitur inauratio: quæ fuit non in Lacunaribus solùm, sed in Tegulis æreis, vt illo Catuli. de quibus Epigramma Græcum in Anthologiâ, vbi *Æream domum in Palatio Byzantino* laudat:

> Εἶξον ἀρειοτέρεσσι χάρις καπετωλίδος αὐλῆς,
> Εἰ καὶ χαλκείων ὀρόφων ἀμαρύγματα πέμπεις:
> *Cede etiam melioribus ô Tarpeïa rupes,*
> *Etsi ex æratis iacis aurea fulmina tectis.*

Et Procopius adnotauit, *Gizerichum regem Vandalorum, cùm alia decora Romana secum in Africam vexisse, tum & partem tegularum Iouis Capitolini inauratarum dimidiam.* Nec tecta modò inaurata, sed ipsæ Fores auratæ, & crassis laminis obductæ: quæ mansêre ad Honorij Imp. æuum. Tunc in pecuniæ inopiâ, *Stilicho mandasse perhibetur* (scribit Zosimus) *vt fores in Capitolio Romano, quæ auro* MAGNI PONDERIS *erant obductæ, laminis iis spoliarentur. Cùm autem qui hoc facere iussi erant, id agerent; in parte forium scriptum reppererunt,* INFELICI REGI SERVANTVR. *Quod euentus docuit. nam Stilicho paullò pòst infeliciter periit.* Ita Zosimus: nec velim nimis te, vt singularia, hæc mirari: puto in pluribus templis fuisse. Poëtæ sanè *aurea templa* non semel appellant: & auctor libelli De caussis corruptæ eloquentiæ: *Quid enim si infirmiora horum temporum templa credas, quia non rudi cæmento, & informibus tegulis exstruuntur; sed marmore nitent, & auro radiantur?* Marmore in parietibus, auro in lacunaribus & tectis. Ideò *Micantia* Rutilianus dixit:

Confunduntque vagos delubra micantia visus,
Ipsos crediderim sic habitare deos.

Et de Templis in eâ laudatiunculâ concludam.

CAP. VI.

Item de templo Panthei, Vrbis, & Pacis.

AVD. Ego aperiam, & laxabo. Nam quid me tam fluxâ memoriâ censes, vt oblitus sim Ammianum plura laudasse? & nominatim *Panthéon, Vrbis, Pacis*. Dic de singulis, nec excide tuâ lineâ, quam ipse duxisti. LIPS. Sed ex vno illo specimine, facile de alijs iudicare. Tamen fidei meæ caussâ, cape. *Panthéon* ab Agrippâ genero Augusti structum fuit, & opus notum est, hodieque (etsi ornamentis omnibus spoliatum) ipsum corpus exstat. Struxit in tertio Consulatu suo, quod inscriptio frontis indicat: sed perfecit biennio pòst & dedicauit, anno vrbis DCCXXIX. vt est in Dione. Quæ caussa nominis, ipse Dio dubitat, & scribit: *Panthéon sic fortasse dicitur, quia plures deorum imagines in simulacris Veneris & Martis complecteretur; vel vt ego censeo, à formâ illâ deuexæ rotunditatis, & quia cælum referret*. Prior explicatio pluribus placita, etsi non ipsi Dioni: & lego in Glossis illis priscis, πάνθειον, *omnium deorum*. Sed & Athenis, atque alibi, τὸ κοινὸν τῶν θεῶν ἱερὸν fuisse, *commune Deorum templum*, ex Pausaniâ disco. Cui & origo esse apud Romanos potuit, ex communi deorum sacro: de quo Festus. *Pandicularis*, inquit, *dies dicebatur, idem & Communicarius, in quo omnibus diis communiter sacrificabatur*. Sed Dio tamen aliter: & mouit eum, credo, quòd paucæ & certæ in eo statuæ essent, neque dijs communiter positæ. Fuit enim *Martis*, * *Veneris, & Cæsaris Julij*: ipsius *Augusti* in vestibulo cum suâ posuit Agrippa. Ita Dio. quem miror *Jouis* omisisse: cùm Plinius scribat, *Panthéon Ioui Vltori ab Agrippâ factum*. Itaque ille præcipuus, & præses ibi Deus, fuisse videtur: sed & plures alij, eoque nomine haud malè Panthéon, etsi Dio à cæli formâ magis petit; quoniam id scilicet receptaculum & sedes Deorum. Lego autem & *Pantheus* & *Panthea*, pro ipsis Dijs: sed

* *In cuius auribus sectus famosus ille vnio Cleopatræ.* Plin. lib. XXV.

ſed aliâ ſignificatione, itemque ſcripturâ; nec aliud eſt, quàm *omnino Deus*, aut *Dea*. Idem Dio ſcribit, ſororem Caligulæ *Druſillam conſecratam ab eo, & ab omnibus Pantheam dictam*. In lapide item veteri exſtat: DIVO. PANTHEO. EX*. V. Sed de nomine ſatis: in re ipsâ etiam quid me diffundam? niſi ſi lingua poteſt in iſtis, quod non oculus: atque ecce Romæ exſtat, & imagines circumferuntur. A V D. Ita eſt. ſed de ornatu qui periјt, ecquid habes? L I P S. Pauca. ſed tamen hoc inter *pulcherrima operum* Plinius recenſuit: quid mirum vel ab ipſo iſto corpore, ſed ſpoliato & nudo? Nam artificium & ſymmetria per omnes partes maximas, minimas, in eo mirabilis; decor, ordo, deuinctio ſingularis; vt Sebaſtianus Serlius, vir peritiſſimus talium, habendum cenſeat hoc velut vnicum exemplar conſummatæ Architecturæ. Latitudo atque altitudo par eſt, pedum CXLIIII. Amiſit de ſpecie, quòd rudera locum ſuſtulerunt, & gradibus in templum nunc deſcenditur: atqui anteà aſcendebatur. Tectum & ipſum æreis tegulis, quę prægrandes aliquot in fornice repertæ: nec dubitandum & has auratas fuiſſe. Abſtulit eas tegulas Conſtantinus Heraclij filius, vt pleraque alia ornamenta Romæ reliqua: auexit in Siciliam, & Saraceni inuadentes omnia auferunt, in Ægyptum auehentes. Plura ſuper hoc templo haud dixerim; & omnia membra eius deſcripſit & menſus eſt Serlius, quem fas videre. Admoneo exuſtum fuiſſe, magno illo incendio ſub Tito, cùm & Capitolium tertiò arſit. Id ita in Dionis compendio ſcriptum: & refecit Domitianus. de quo Caſſiodorus capiendus in Conſulatu eius IX. *Inſigniſſima Romæ facta ſunt, Forum Traiani, Thermæ Traiani, Meta ſudans, & Panthéon*. Sed nec diu poſt, Traiani anno XIII. (quod in Euſebij Chronico eſt) fulmine ictum conflagrauit: & ab Hadriano reſtitutum, Spartianus dixit in eius vitâ. Itaque non ſoli ij reſtituerunt, qui in fronte operis hodieque inſculpti leguntur, *L. Septimius Seuerus, & M. Aurelius Antoninus*: ſed iam dicti. Mutauit & tranſijt in melioris templi vſum, & à Venere ad noſtram Virginem, faciente Bonifacio quarto Pontifice, ſub annum Chriſti DCVII. Is *petiit Phocam*, ait Regino, *vt in veteri fano, quod Panthéon vocabatur, & à Domitiano fuerat exſtructum, Eccle-*

* *Voto.*

Ecclesiam sibi facere liceret; quod annuit Imperator. Ista de Romano Panthéo. sed reperio & in prouinciis alibi, ad hoc exemplum. Sozomenus certè in *pago Betheliâ (vnde ipse oriundus) ditionis Gazensium, Panthéon fuisse* ait, *antiquum & apparatum templum, quod in cliuo manufacto, velut in arce situm, totum pagum despectabat:* atque addit arbitrari se Syricâ voce *Betheliam* inde dictam, quod Græcè πανθεῖον sonat, siue θεῶν οἰκητήριον, *deorum domicilium.* Ita ille scriptor Eccles. Hist. lib. v. cap. XIIII. Sed transeo iam & lustro obiter templum VRBIS. Quod istud est? inquies. nempe *Dominæ vrbis*, illius *Æternæ*, & *Cælestis*. O insaniam! ædificijs & inanimato corpori non vitam solùm attribuere, sed numen! Atqui fecerunt, & vrbs hæc, in quâ sedes tanti imperij, tamquam in eâ potentia & diuinitas, sic culta. Prudentius meritò irridet:

> —— *colitur nam sanguine & ipsa*
> *More Deæ*, NOMENQVE *loci, ceu* NVMEN, *adorant.*

Inuentio & adulatio à Græcis Asiaticis est: apud quos Smyrnæi (quod ipsi gloriantur, & Romanis imputant, apud Tacitum) * *primi templum* VRBIS ROMAE *statuerunt*. Nec defuerunt alij sequi exemplum: statimque Alabandenses in suâ vrbe struxêre. Quo fine? vt propitiam sibi non Vrbem, sed Vrbis incolas & rectores haberent. Itaque nolunt eos hoc nescire; & in Liuio, apud Senatum *Alabandenses templum* ROMAE *se fecisse commemorant, & ludos anniuersarios instituisse ei Diuæ*. Etiámne ludos? ita sanè, & isti sunt pulcherrimi, quos vel nunc in Senatu edunt. Quàm credis risisse quosdam Patrum, in his ineptis & verè Græcanicis adulationibus? ego haud minùs censeo, quàm cùm Prusias rex ab illâ Asiâ, veniret ad curiam raso capite, & pilleatus, limen curiæ oscularetur, adoraret Senatum, & *Libertum* se clamaret *populi Romani.* Ita igitur initium, sed in prouincijs. imò nec sub Principibus statim *Romæ*, in ipsâ Româ, templum. Lego in Hadriani rebus: *Ædem Bonæ deæ transtulit, & Colossum stantem atque suspensum, per Demetrianum architectum, de eo loco in quo* NVNC *templum* VRBIS *est, ingenti molimine, ita vt operi* XXIIII. *elephantes exhiberet*. Ait, Colossum stetisse in loco vbi *nunc Vrbis* templum: non ergo tunc adhuc erat. Sed ille ipse tamen Princeps fecit: imò hanc caussam arbitramur translati Colossi.

III. Hist.
* Circa annum vrbis DCVIII.

Colossi. In Dionis compendio est: *Hadrianum struxisse Veneris & Romæ templum, atque eius designationem & diagramma missum ab eo ad Apollodorum insignem architectum (cui tunc offensior erat) vt ostenderet & absque eo* INSIGNE OPVS *posse perfici. quæsiuitque ecquid placeret structura? Ille verò liberè respondit, & de Templo, quòd sublimius & magis cauum capaxque fieri debuisset: vti & in viam Sacram conspectius ex alto emineret, & in cauum Machinas acciperet, quæ in occulto ibi compactæ, subitò & ex improuiso in Theatrum induci possent.* Hæc ita in Græco. nam interpres, quod mirere, solum *Veneris templum* posuit, *Romæ* omisit. Atqui iunctæ deæ fuère: & sic Notitia imperij, *Templum Veneris & Romæ* nominat. Prudentius:

Atque Vrbis Venerisque pari se culmine tollunt
Templa, simul geminis adolentur thura deabus.

Nec ineptè Venus iuncta, Æneadum mater, cum suâ prole. Vbi fuerit, ex Dione licet conijcere, qui *Viæ Sacræ* adiungit: & Notitia in *Regione templi Pacis* ponit. Claudianus in *monte Palatino.* Nam de illo capiendum est, cùm in laudibus Stiliconis facit Prouincias venisse, & adisse supplices ipsam Romam:

Conueniunt ad tecta Deæ, quæ candida lucent Lib. II.
Monte Palatino.

Crederem igitur ad radices montis fuisse, circà aut in Comitio: & in diuisione tamen vrbis accensitum *Regioni* Pacis. De *Machinis* autem, quod in Dione est, ad *Pegmata* pertinet: de quibus in Amphitheatro olim scripsimus: & videntur in templis opportunis disposita, composita occultè (quò admirabiliora ex inopinato essent) & sub tempus educta. Sed sequitur nunc *Templum* ipsum PACIS. AVD. Paullisper mane. & nónne *Genij publici* templum etiam lego? LIPS. Legis, sed distinctum ab isto vrbis: & hoc verecundiùs paullò & minùs insolenter excogitatum. Nam Genium locis, regionibus, ciuitatibus tribui, satis est frequens & notum. Itaque in Dione νεὼς τοῦ γενίου τοῦ δήμου, *templum Genij populi*, aliquoties nominatur: sed diu antè *Vrbis*, & quidem ab anno DCCXLI. ante Principatum Augusti. Sed & Antiochiæ, Alexandriæ, atque alibi *Templum Genij* leges. AVD. Ampliùs etiam, ruminor Spartiani verba de Hadriano: qui *Bonæ deæ ædem transtulit, & Colossum*. Sed quæ ista *ædis translatio*? si

communis, vt alibi dirutam poneret; quid miri aut narrandi est? siquid ab arte aut nouum latet, me doce. LIPS. Nescio. sed ædes totas transferri, mihi nouum non est, & in Batauis vidi factum. Quid, quod Tiberij æuo architectus fuit, qui *maximam porticum iacentem & inclinatam, lanâ & centonibus circumdatam* (credo, ne videri artificiũ posset) *funibus & machinis, multorumque hominum manibus admotis, in pristinum restituit, firmam & rectam*? Quod Tiberius alijque nimis mirati sunt: etsi ille inuidiâ motus, nec nomen quidem eius Actis inseri sit passus. Quod ad *Colossum* autem, nónne Roma nuper in Obeliscis simile vidit? Sed hoc hîc notabile, quòd iste architectus, nec inclinauit eum quidem, sed *stantem*, vt ait, transtulit & *suspensum*. At tu extra oleas me ducis: *Pacem* autem ego iam afferebam, tu distulisti. AVD. Egóne illam? ô vbi es, non Dea quidem, sed summum à Deo bonum! Veni, veni, reuise miseros Belgas, tot iam lustra ciuilibus exterisque bellis iactatos. LIPS. Iam venit, cõfide: sed Iuno aliqua eam ducit aut præit. Hanc Vespasianus Romæ consecrauit, magnâ spe & animo mansuram, post ciuilia tunc quoque bella. Id opus à Claudio incohatũ aliqui tradunt: sed abnuit Suetonius, & *Fecit* NOVA *opera Vespasianus*, inquit, *templum Pacis, foro proximum.* Habes & locum: ac nũc vestigia exstant, & ex ijs operis ipsius forma. Grande fuit, & longitudo *trecentos* pedes attigit, latitudo *ducentos*: igitur supra Capitolium ipsum. Hac caussâ meritò Herodianus id appellat μέγιστον καὶ κάλλιστον τῶν ἐν τῇ πόλει ἔργων: MAXIMVM *& pulcherrimum omnium in vrbe operum.* Additque: *ditissimum* item fuisse, *ornamentis auri & argenti excultum*. Fecisse id sub initia imperij, & post triumphum, ex Iosepho discas: cuius verba lubet dare, ad vniuersam eius notificationem. Libro VII. Excidij ait: *Post triumphos, & firmam imperij constitutionem, statuit templum facere Paci: fecitque citò admodum, & pulchrius meliusque omni opinione perfecit. Magnis enim opibus in hanc rem vsus, & priscorum etiam præclara omnia adhibens, picturis & statuis pulcherrimis adornauit.* OMNIA *enim in hoc templum collata & disposita sunt, ob quæ homines, videndi cupiditate, anteà per* TOTVM ORBEM *vagabantur. Posuit & hîc è Iudæorum templo vasa aurea, in ijs sibi placens: etsi Legem ipsorum, & vela tabernaculi aurea, in Regiâ suâ posuerit, ibi custodienda.* Hæc Iosephus; & Pli-

& Plinius consonat, qui passim pulcherrima aut rarissima operum adnotat fuisse in templo Pacis. Vno etiam loco scribit: *Ex omnibus quæ rettuli, clarissima quæque in Vrbe iam sunt, dicata Vespasiano Principe in templo Pacis, alijsque eius operibus, violentiâ Neronis in vrbem conuecta, & in sellarijs domus aureæ disposita.* Quod magis impressiusque refero, vt tristius damnum cognoscatur, quod factum est templi huius incendio sub Commodo. Tunc enim, vt Herodianus refert, leui terræ motu præuio, siue ictu fulminis, siue igne è terrâ exspirante, subitò & improuisò totum conflagrauit, itemque Porticus, & totus eius ambitus: malo sanè augurio, vt tunc Romani haud vanè interpretabantur, perijsse sibi Pacem. Inter adiecta autem vel circumiecta, perijt & Bibliotheca quæ in ambitu eius templi erat: cuius in A. Gellio memoria exstat.

Lib xxxiiij cap. viij.

CAP. VII.

Fora Romana descripta; & distincte Romanum, Iulium, Augustum, Transitorium, Vlpium.

DE Templis peregimus: ex eodem Ammiano *Fora* nunc excerpo. Quid opus est? inquies. aut quid magni operis in apertâ planicie? Hoc enim, pro nostris moribus hodie, tu aut alius dixerit: quia hæc Fora parùm, aut nihil, ornati profectò habent. Area tantùm est, & ædificia cingunt, alta, humilia, splendida, vilia; denique vt priuatorum solent. Quàm aliud in Romanis Foris, sed & Græcis? de quibus Vitruuium licet audire: *Græci in quadrato* AMPLISSIMIS *&* DVPLICIBVS PORTICIBVS *fora constituunt*, CREBRISQVE COLVMNIS, *&* *lapideis aut marmoreis epistylijs adornant, & supra* AMBVLATIONES *in contignationibus faciunt*. Atque hæc ipsa, vt addit, Romani; nisi quòd non quadrata æqualiter, sed oblonga magis faciunt, nec nisi tertiâ latitudinis parte. Sed nec columnas tam crebras interponunt: & (vt ego hoc addam) Romæ etiam magnis circumpositis ædificijs, vt *Templis, Basilicis, Chalcidicis*, magis ornabant. Vt tamen formam aliquam capias, ambitus ipse Fori porticibus

Lib. v. c. 1.

claudebatur, vijs relictis & spatijs ad intrandum: exteriùs deinde, Templa, & quæ dixi circumponebantur, & latè super Porticus illas eminebant. In paruo exemplo, nónne *Bursam*, vt vocant, Antuerpiensium vidisti? fac maiorem, & oblongam esse: habes (quod ad Porticus attinet) imaginem prisci alicuius Fori. Sed membra singula iam videamus. Ait Vitruuius, *duplices Porticus* fuisse: in altitudinem, aut latitudinem? vtrumque potuit: sed credo magis in latitudinem fuisse, vt latiùs inambularetur. Tamen nec de illâ nego, cùm satis clarè addat, & præcipiat: *vt superiores columnæ, quartâ parte minores, quàm inferiores constituantur: propterea, quòd oneri ferũdo, quæ sunt inferiora, firmiora debẽt esse, quàm superiora.* Ergo & duplex columnatio in altum solita vsurpari: sed in latum sæpissimè, atque adeò triplex, quadruplex, quintuplexque: quàm pulchrâ tot columnarum serie, & superbâ facie? Capitolinus in Galieno scribit: *quòd is Porticum Flaminiam, vsque ad Pontem Muluium parauerat ducere, vt tetrastiche fieret, aut etiam pentastiche.* Intellegit *quaternos aut quinos* istos ordines: qui tamen rari hauddubiè erant. Iam super istas Porticus, Ambulationes erant: quod ipsum in Antuerpiensi Bursâ. At reliqua iam, quam imaginem hodiernam admittunt, *Basilicæ* & *Templa*? nullam. Quid *statuæ*, & interior ille ornatus? nullam. Talia igitur Fora, vt communiter hoc præmiserim: veniamus ad ea magis singillatim. Fora duorum generum Romæ: & in vniuersum XVII. numerant descriptores Vrbis. Erant *Ciuilia*, erant *Vænalia*: illa, in quibus res & lites agebantur; hæc, in quibus merces aut species certæ vænales. vt *Suarium Forum, Piscatorium, Pistorium, Boarium, Holitorium*, & talia. In vtrisque & cœtus, ac circuli, ac sermones hominum erant, vt solet in vacuis: sed magis in Ciuilibus illis. quæ scito olim fuisse tria, *Romanum, Iulium, Augustum.* Seneca ad hunc numerum: *Infitiationes, furta, fraudes, quibus trina non sufficiunt fora.* Martialis:

Atque erit in triplici par mihi nemo foro.

Etsi idem Martialis quartum etiam vidit. Nam Domitianus Imp. incohauit *Forum*, quod *Transitorium* vocabant, & posteà Nerua absoluit, ab eo *Neruæ* etiam dictum. Quintum denique addidit *Traianus*, ab ipso sic appellatum. Lubet breuiter lustrare singula, & quædam in iis, leui oculorum iniectu, præcipua obser-

obſeruare. ROMANVM igitur eſt, quod *Vetus* appellant, adſpectu ad hæc poſteriora; itemque *Magnum*, quia, vt videtur, ſpatio ſuperauit. Id à Romulo inſtitutum, inter Capitolinum & Palatinum montes, ad huius finem: ſic vt templa Capitolina ei imminerent, Palatij variæ ſtructuræ, &. varia in ambitu templa. Sed hæc poſteà fuêre: Romuli æuo, ſimplex planicies; L. Tarquinius Priſcus poſteà exornauit, & *Tabernis ac Porticibus* cinxit. Alij deinde tã multa & varia (quia quiſq; opus ſuum in conſpicuâ maximè & celebri parte exſtare cupiebat) addiderunt: vt multæ & curioſæ curæ ſit ſingillatim recenſere. & iam Antiquarij noſtri in parte maximâ fecêre. Strabonis hoc audi. qui vbi *Campum Martium* valde laudaſſet, addidit, *Quæ omnia ſiquis videret, dicat cenſeatque reliquam vrbem, non niſi additamentum campi huius eſſe. At idem ſi in* FORVM VETVS *deinde progreſſus, alia aliis hærentia & cõſequentia videat, Baſilicas, Porticus, Templa; tum Capitolium ipſum, & in eo templa; tum Palatium, & Liuiæ Ambulacra: is facilè priorum obliuiſcatur, & omnium quæ viderat extra vrbem.* Sed & Statius quædam recenſuit, in Equo Domitiani. Ille enim ex ære coloſſeũ illum, & ſe inſeſſorem conſtituit in hoc Foro, narratque & laudat poëta in primo ſuo carmine:

Quæ ſuper impoſito moles gemmata coloſſo
Stat Latium complexa forum?

Nam *Latium Forum*, hoc noſtrum Romanum eſt: ſed quæ *moles gemmata*? nam gemmas & lapides in ære iſto fuiſſe, nugæ. An igitur, nitida & ſplendens? vt idem alibi, — *nitidis gemmantia ſaxis Balnea*: & alij, *gemmantes alas pauonis*. Etſi alia in his cauſſa & aſpectus, & quod olim diuinaui, in libro ſcripto etiam reperi, *geminata*. Omnino geminata & duplex illa moles, ipſa crepido ſiue baſis altior; tum vir cum equo impoſitus ſuper eam. Verba qui penſitatè examinat, aſſentietur. Sed reliqua etiam carmina poëtæ notanda antiquariis, ad ſedem certam aliquot hîc ædificiorum. Nam ait:

Par operi ſedes. hinc obuia limina pandit,
Qui feſſus bellis, adſcitæ munere prolis,
Primus iter noſtris oſtendit in æthera Diuis.
At laterum paſſus, hinc Julia templa tuentur,
Jllinc belligeri ſublimis Regia Paulli,

Terga pater, blandoque videt Concordia vultu.

A fronte facit fuisse *Limina Julia.* nam de Iulio Cæsare hæc capienda quis ambiget, cùm à prole adoptiuâ consecratum, primum Cæsarum, dicat? Et est ipsum templum Iulij, nisi fallor. A latere deinde *Basilica Iulia*, quam Festus ad Seruilium lacum ponit. Nam quod vulgò legitur, & ego recitaui, *Julia templa* in Statio: ex meo scripto codice, omnino verius, *Julia tecta.* Enimuerò hæc *Ædes Julij* in medio circiter Foro fuit: quod etiam factum in aliis Foris, & vt medium aliquod tẽplum decorè esset, mox disces. Adiungo IVLIVM FORVM, quod C. Cæsar, etiam priuatus, & Proconsul adhuc Galliæ concepit, atque adeò cœpit. Nam locum & aream emit, ac purgauit. magno sanè, & Suetonius dignum notari putauit ipsum pretium: *Forum*, inquit, *de manubiis incohatũ, cuius area super* HS. *millies constitisset.* Ea summa est nobis (repeto, etsi meminisse te æstimationes iam oportuit) *viciesquinquies centenûm millium.* Tantúmne in solam aream? inquies. Tantum. nec mouet, quòd viri docti, sed trepidi in talibus, diffidunt & mutare aut minuere vellent: falluntur. Quid? Plinio non erit etiam fides, in eâdem re sic numeranti? *Pyramides regum miramur opera, cùm solum tantùm foro exstruẽdo* HS. *millies Cæsar Dictator emerit.* Nónne ipsâ narratione & comparatione ostẽdit ingentem aliquam, nec in simili re tritam summam? ostendit. nec mirum, cùm ædes plures in vrbe intimâ emerit, disiecerit, ad aream purgandam. Ne diffidamus igitur, sed faueamus magno huic Cæsari, qui & antequàm tantus, concepit hæc magna. Imò verò *Dictator* tunc erat, dices: ergo iam Princeps. Nego fuisse. nec Plinij ea mens est, qui addidit quidẽ illum titulum, sed vt hominem designaret & discerneret, non vt emptionis tẽpus. Credamus Suetonio, palàm hoc inter Gallicanæ liberalitatis exempla referenti. Tunc igitur emit; sed bellis impeditus aut tardatus, non nisi post bellum Africum perfecit. Appianus: *Cæsar post triumphos, Veneri Genetrici templum struxit, quod vouerat in prœlio Pharsalico: & aream circùm templum addidit, ibique voluit Romanis Forum esse. non id quidem rerum vænalium, sed ad* LITES *aut negotia conuenientium, sicut & Persis forum erat quoddam vel iuris petendi dicendique causs..., vel & discendi.* Dio Cassius de eodem sub idem tempus narrat:

11. Ciuil.

Cæsar

Cæsar forum, quod ab ipso dictum est, exstruxit. quod PVLCHRIVS ROMANO *est, etsi dignitas illius auxit ex isto, factumque vt* MAGNVM *diceretur. Atque hoc Forum, vnà cum æde Veneris Genetricis, auctoris sui generis, dedicauit.* Nota in eius verbis, *pulchrius Romano* fuisse: quod equidem credo, vel quia à Cæsare, vel quia posteriora opera prioribus ferè antecellunt. Quod tamen ex Ammiano vix dixeris: qui *Julium* hoc silet, *Romanum* extollit: & *priscæ potentiæ forum* appellauit, & Constantij *oculos in eo, miraculorum densitate, præstrictos.* Fuit autem hoc *Iulium* haud longè nimis à Romano, post templa *Pacis & Faustinæ.* Transeo ad AVGVSTI FORVM: quod nominatim Plinius *inter maxima operum* collocauit. Profectò gradatim scandimus, & meliora ac maiora in his damus. De isto Suetonius: *Forum cum æde Martis Vltoris struxit. Caussa exstruendi, hominum & iudiciorum multitudo, quæ videbatur, non sufficientibus duobus, etiam tertio indigere.* Ergo *Mars* hîc *vltor* in medio, vt antè *Julius*, aut *Venus.* Ouidius *Bisultorem* cognominat: quia & ob vindicatam patris necem hoc cognomen Augustus imposuit; & ob Crassianam cladem, signis à Partho receptis. Porticus in eo, de more, ad latera: sed hoc in iis singulare, & ab Augusti inuento. quòd in alterâ, ordine omnes Latini reges à capite & principe Æneâ essent; in alterâ, Romani Reges, aut Duces clari, à Romulo ipso. Ouidius de Marte illo:

Lib. XLIII

Aug. cap. XXIX.

v. Fast.

> *Hinc videt* ÆNEAN *oneratum pondere caro,*
> *Et tot* IVLAE AE *nobilitatis auos.*
> *Hinc videt* ILIADEN, **humero Ducis arma ferentem,*
> *Claraque dispositis* ACTA *subesse viris.*

**Tropæophorũ, spoliis Acronis onustũ.*

Ille ab vtroque igitur latere hęc videbat: & de hac re Suetonius. *Proximum à Diis immortalibus honorem memoriæ Ducum præstitit, qui imperium populi Romani ex minimo maximum reddidissent: &* STATVAS OMNIVM, *triumphali effigie, in* VTRAQVE *fori sui* PORTICV *dedicauit.* Nam etsi *Romanos Duces* modò nominat, sanè & illos intellegi Latinos par est, & poëta iubet: inter eos & ipse Augustus locum habuit, atque eius *Tituli* & *Acta.* Velleius: *Diuus Augustus, præter Hispanias aliasque gentes, quarum* TITVLIS FORVM EIVS *prænitet.* Ergo illîc sub quoque viro aut statuâ, suæ res gestę breuiter & *Index*; quod *Acta* poëta dixit. Atque

Aug. cap. XXXI.

istæ nouę statuæ: quot deinde veteres, & priscæ raræque artis? Pausanias prodidit, *Mineruæ Aleæ signum, ex ebore totum, in aditu Fori Augusti stetisse*: additque in eâ occasione, *& ipsum, & reliquos Principes, pleraque ornamentorum talium vndique auexisse, & ad opera sua ornanda traduxisse.* Situm autem hoc forum, supra ipsum *Romanum*, ad latus Capitolij, post ædem hodie *Diuæ Martinæ.* Quartum iam est, *Neruæ.* quod Domitianus incohauit, iste perfecit & agnominauit. Suetonius in Domitiano: *Nouam ædem in Capitolio excitauit Ioui custodi; & Forum, quod nunc Neruæ vocatur.* Quomodo igitur tunc? *Transitorium*, vt opinor. Nam sic Lampridius, in Alexandro: *Statuas colossas, vel pedestres nudas, vel equestres, Diuis Imperatoribus in Foro Diui Neruæ, quod* TRANSITORIVM *dicitur, locauit: omnibus cum Titulis & Columnis* AEREIS, *quæ gestorum ordinem cōtinerent. exemplo Augusti, qui summorum virorum statuas, in foro suo, è* MARMORE *collocauit, additis* GESTIS. Locus & ad ista, & priora, notabilis. videsque imitari Augustum in ornando hoc Foro Alexandrum voluisse: quid imitari? vincere volui dicere. & cùm ille statuas non nisi è marmore fecisset, iste ex ære, cum titulis etiam & columnis. Quæ autem istæ columnæ? an quibus, loco basium, insisterent, & Acta inscripta essent? an & alias intellegit, quæ seorsum Porticus sustinerent? Non de nihilo ambigo, quoniam in Pausaniâ lego, de *quibusdam ædificiis ex ære solido*, differente: lego, inquam, fuisse talia, vt Mineruæ templum Spartę, quod *Chalciæcon* ideò dicitur, atque item alibi. Sed tum addit in fidem, præsentaneum & sui æui exemplum, καὶ ῥωμαίοις, inquit, ἡ ἀγορὰ μεγέθους ἕνεκα, καὶ κατασκευῆς τῆς ἄλλης, θαῦμα οὖσα, παρέχεται τὸν ὄροφον χαλκοῦν: *Romanis Forum, quod & magnitudine & alio apparatu omni instar miraculi est, exhibet tectum & camerationem æream.* Quod istud Forum *tecto æreo*, vellem nominasset. nunc suspicari tamen fas est, de isto Neruæ capiendum: nisi de alio ædificio, quod *Chalcidicum* appellabant, quodque Foris solet adiungi. Nam de tecto suspicari, æreis saltem tegulis, nihil est: nec hoc inter rara aut suspicienda. Istud porrò fuit situm, inter Capitolinum & Quirinalē colles: dictumque ideò *Transitorium*, quòd per id in alia opportunè, velut transitus esset. An & quia Iani in eo templum? quod *quattuor*

In Arcad.

Lib. x.

tuor

tuor portarum ibi fuiſſe Seruius tradidit: & Martialis libro x. de eo capiendus:

PERVIVS *exiguos habitabas antè penates,*
Plurima quà medium Roma terebat iter:
Nunc tua Cæſareis cinguntur limina donis,
Et fora tot numeras Iane quot ora geris.

Dicit in anguſto olim, quadrifariam peruium, hunc Ianum fuiſſe; nunc in foro Neruæ, cingi porticibus, & quæ alia ipſe ſtruxit: ſed & ab eo iter & adſpectus ad alia fora eſſe. AVD. Vide Lipſi. non enim *Iani* in medio foro templum, ſed *Mineruæ* fuit. Nam ita Victor clarè: *Nerua imperio ſe abdicauit, dedicato priùs Foro, quod appellatur Peruium: quo ædes Mineruæ eminentior conſurgit, & magnificentior.* LIPS. Siſtis, & pænè retroägis me profectò. An igitur ad latus alibi *Iani* illud templum? an hoc *Mineruæ* potiùs non in ipſo medio? Nam & Statius in Siluis, de Domitiano ita ſcripſit:

Sed qui limina bellicoſa Iani
Iuſtis legibus & foro coronat.

Coronat, inquit: ergo cinxit. Tamen quia Minerua etiam ibi, familiare Principi numen, forum ipſum *Palladium* item dixère. vt Martialis:

Limina poſt Pacis, Palladiumque forum.

Sed nos pergamus ad Quintum Forū, VLPIVM ſiue *Traiani.* Quis fecit? ipſe Traianus: nec dabo hoc Caſſiodoro, Domitianum vel cœpiſſe. Nam is quidē in Domitiani IX. conſulatu, facit eum *excitaſſe opera, Forum Traiani, & Thermas Traiani*, voluit *Neruæ* dicere: & iam à nobis demonſtratum. Quale autē hoc fuit? Ammianus paucis verbis dixerit, clamitans SINGVLAREM *ſub omni cęlo* STRVCTVRAM. Quid ampliùs? *etiā* NVMINVM ASSENSIONE MIRABILEM. Deus bone! an & cęlites terreſtria hæc mirentur? etiam timeant fortaſſe. nam addit, GYGANTAEOS *contextus fuiſſe, nec relatu effabiles, nec rurſus mortalibus* **appetendos.* Satis oſtendit victa hoc opere, omnia illa quæ inuicta anteà habebamus. Quid autem Caſſiodorus? conſentit. *& Traiani forum,* inquit, *vel* SVB ASSIDVITATE *videre, miraculum eſt.* Nihil poteſt efficacius dici aut concipi ad elegantiā, & raritatem: quæ rara ſcilicet & elegans eſſet, etiam in aſſiduo aſpectu. Hæc commu-

* Id eſt, *imitandos, aut tentandos.*

niter adferre possum: quid per partes? *Apollodorum* architectum fuisse, summum in arte virum, & quem Hadrianus posteà, liuore quodam ductus, occîdit. Porticus & columnas fuisse, satis scitum est: & puto in altum plures. vnde enim alioqui *gygantæos contextus* Ammianus diceret? Et sanè altitudo *Columnæ*, quæ in medio sita fuit, hodieq; appâret, est pedum CXXVIII: cum inscriptione, TANTAE. ALTITVDINIS. MONTEM. ET. LOCVM. TANTIS. OPERIBVS. ESSE. EGESTVM. Credo aut tam altas igitur, aut non longè infrà, Porticus ipsas fuisse. In quarũ fastigiis simulacra equorum, & signorum militarium. de quibus Agellius: *In fastigiis fori Traiani* SIMVLACRA *sunt sita*, CIRCVM VNDIQVE, INAVRATA *equorum, ac signorum militarium: subscriptumque est, Ex manubiis.* Nota hæc omnia *inaurata* fuisse: & probabiliter etiam Statuas quæ subter Porticus collocatæ. Quas M. Antoninus numero auxit: *qui nobilibus viris* (in Capitolino) *bello Germanico defunctis, statuas in Foro Vlpio collocauit.* Ibidem & *Templum*, & *Equum æneum* fuisse, Victor ostendit; & circùm *Bibliothecam*, alij. Sed de *Equo* etiam Ammianus. cùm scribit *attonitum Constantium hæsisse, omni spe huiusmodi quidquam conandi depulsâ: Traiani tamen* EQVVM *solum, in atrij medio locatum, qui ipsum Principem vehebat, imitari se velle dictabat. Cui propè astans regalis Hormisdas, respondit gestu gentili*, ANTE, *inquit*, IMPERATOR STABVLVM TALE CONDI IVBETO, SI VALES. Liberè hoc Hormisdas, & verè. quid autem posteri manibus tale aliquid conderent? vereor vt nos, & nostri architecti, vix mente.

Lib. XIII. cap. XIII.

CAP. VIII.

De Balneis Thermisq́ue, & breuiter de Rostris.

AVD. Profectò, Lipsi, oculos mihi aperis ad hæc suspicienda: quæ ego non in magno anteà habebam. LIPS. Fortasse nec ea quæ de *Lauacris*, id est Balneis aut Thermis Ammianus adiunxit. AVD. Haud nego. magna fuisse, hoc ruinæ me docent; ornata valdè aut magnifica, nondũ agnosco. LIPS. Licet per me breuiter. Et de magnitudine quidem, nónne ea ipsa miranda

randa in tot partium ædificio & membrorum? Ammianus ad eam, puto, respicit, cùm scribit *Lauacra in modum prouinciarum exstructa*: & quasi quę, non vrbes, sed regiones totas æmularentur. Satis audax elatumq; dictum, fateor: sed caussam habuit. & Cassiodorus item signatè laudat & suggerit MIRABILEM MAGNITVDINEM THERMARVM. Et vidisti illas parietinas hodie *Antonini* Thermarum, aut magis Diocletiani? mira laxitas; & hæc Olympiodori dicent. Ἦσαν δὲ, inquit, λουτρὰ δημόσια παμμεγέθη. αἱ δὲ Ἀντωνινιαναὶ οὕτω καλούμεναι, εἰς χρείαν τῶν λουομένων καθέδρας εἶχον παρακειμένας χιλίας ἑξακοσίας, ἐκ μαρμάρου κατεσκευασμένας ξεστοῦ, αἱ δὲ Διοκλητιαναὶ, ἐγγὺς διπλασίους: *Erant lauacra publica* INGENTIA. *sicut Antoninianæ Thermæ dictæ, in vsum lauantium* SELLAS *habebant mille sexcentas, è polito marmore factas. Diocletiani autem circiter* BIS TANTVM. Audin' tu? Diocletiani habuerint *Sellas* (alij * *Solia* maluerunt reddere) *ter mille ducentas*: quid nisi igitur tot personæ inibi simul lauari potuêre? Vbi iam reliquum Thermarum corpus? Cellæ, Solia, Piscinæ? Vbi capaces & longæ illæ Porticus, Xysti, Nemora, Sphæristeria, & reliquæ partes? Certè Ammianum iam capio & admitto, in tot ædificiis & varietatibus, cum Prouinciis comparantem. Ipsum etiam Flauium Blondum, qui fortiter asseruit, *nec* QVATTVOR MAXIMA ITALIAE PALATIA, *simul iuncta, posse illas vnas Diocletiani adæquare.* Ecce igitur magnitudinem: & distinctè in partibus quædam, * Sidonij epistola tibi dicet (lege, si lubido est) & Hieronymi Mercurialis, eruditi amici nostri, scripta, *Gymnasticæ artis.* De splendore porrò & paraturâ earum, audi hæc Senecæ: *Pauper sibi videtur ac sordidus, nisi parietes magnis ac pretiosis* ORBIBVS *refulserint: nisi* ALEXANDRINA *marmora* NVMIDICIS *crustis distincta sint: nisi illis vndique, & in* PICTVRAE *modum variata* CIRCVMLITIO *prætexatur: nisi* VITRO *condatur camera: nisi* PARIVS & THASIVS *lapis, quondam rarum in aliquo templo spectaculum, Piscinas nostras circumdederit: nisi aquam* ARGENTEA *epitonia fuderint. Et adhuc plebeias fistulas loquor: quid cùm ad balnea libertinorum peruenero? quantum* STATVARVM, *quantum* COLVMNARVM *est, nihil sustinentiũ, sed in ornamentum positarum, & impensæ caussâ? quantum* AQVARVM *per gradus cum fragore labentium? Eò deliciarum venimus, vt nisi* GEM-

*Vide Notas.

* Lib. 11. ep. 11.

MAS *calcare nolimus.* Ea verò Senecæ increpatio aut delineatio, quàm clarè ſub oculos dat & ponit, non Balneas aliquas, ſed Principum dixeris Aulas? Et quædam ex iſtis Statius, in Balneo Etruſci:

Nil ibi plebeium, nuſquam Temeſæa notabis
Æra, ſed ARGENTO *felix propellitur vnda,*
ARGENTO Q. *cadit, Labriſque nitentibus inſtat*
Delitias mirata ſuas.

Significat fiſtulas & canales argenteos fuiſſe, ipſa etiam Labra. Idem de *Vitro*:

Effulgent cameræ, vario faſtigia vitro
In ſpecies animoſque nitent.

Lib. xxxiij. cap. XII. Quid autem Plinius? narrat & culpat cum Senecâ: *Iam verò pædagogia ad tranſitum virilitatis * cuſtodiantur argento, feminæ lauentur, & niſi* ARGENTEA *ſolia faſtidiant, eademq; materia & probris ſeruiat, & cibis. Videret hęc Fabricius, &* STRATAS ARGENTO *mulierũ balneas, ita vt veſtigio locus non ſit cum viris lauantium.* Sed de argẽto parùm eſt: nónne & de gemmis ſubſtratis Seneca dixit? Quòd ſi igitur Priuata hæc ita culta: credo equidem & Principes in ſuis, quæ publicabant, parcos aut ſordidos nõ fuiſſe. Eiuſmodi *Publica & Gratuita* balnea, *duodecim* P. Victor agnoſcit Romæ fuiſſe: omitto alia *Publica*, quæ *Meritoria* licet agnominare. Nam paruo ęre, & *Quadrante*, ad ea lautum ibant. Quid, quod Plinius ſcribit *M. Agrippam in Ædilitate ſuá, gratuita* Lib. XXXVI. *præbuiſſe balnea centum ſeptuaginta?* atque addit Plinius: *quæ nunc Romæ ad* INFINITVM *auxère numerum.* AVD. Hem! tot igitur & *Priuata* & *Publica* balnea? & quo fine? LIPS. Quæris? ad equitandum ſcilicet. & quis neſcit, quòd ad lauãdum? AVD. Ne ſic increpa. ego hoc rogatum volebam, cur tam multa, & an tam aſſidua lauatio? LIPS. Aſſidua. & cottidie, de more, lauabant ituri iam ad cænam. Artemidorus ſcripſit; *Balneum nihil aliud ſuo æuo fuiſſe, quàm* TRANSITVM *ad cænam.* Itaque qui ſępius etiam cibum capiebant, ſæpius lauabant. Commodus Imp. notatur *ſepties aut octies in die lauiſſe.* Etiam inter Chriſtianos, Siſinnius quidam Epiſcopus *bis in die*: non ſine ſuſpicione intemperantię & voluptatum. Sed ille dicterio culpantes illuſit, rogatuſque *Cur Epiſcopus cùm eſſet, bis lauaret? Quia ter*, inquit, *non poſſum.* Significabat

* *Fibulas intellegit.*

gnificabat bis se comedere, bis igitur lauare; tertiò non ferre valetudinem. AVD. Noua hæc nobis. LIPS. Noua, qui desijmus hunc morem: nec scio an rectè, quòd totum. Credam valetudini & vitæ profuturum, si in parte seruassemus, & cum modo: quem ingestum vetus Epigramma voluit, alibi in lapide sculptum.

** B. V. V. corrumpunt corpora nostra,*
Conseruant eadem B. V. V.

* *Balnea, Vina, Venus.*

Tria intellegit, quæ modicè habenda; aut cum damno habenda, vel non habenda. Sed Ammiano duce satis vidimus: abeamus. AVD. Maneamus. quid tu nescis, aut dissimulas, de *Theatro, Amphitheatro, Odéo, Stadio, Suggestu consulari?* LIPS. Scio, & memini: sed hæc per te satis te opinor scire. De *Amphitheatro* quidem seorsim libellum ego olim scripsi: idem in *Theatro* & *Circo* sit, si coner. Libri, inquam, res: quæso nunc omitte. Nec in *Odéo* aut *Stadio* multa dicenda: atque illud Plutarchus in Pericle tibi describet, ad *Musica certamina spectanda structum fuisse, interiore formâ sedilibus instructâ, & multis columnis: tecto decliui, & ad imaginem atque instar tabernaculi regis Persarum.* AVD. Non ausim vltrà te ducere. LIPS. Nec debes, fatigor. AVD. Tamen de *Suggestu* tria verba. LIPS. *Rostra* intellegi arbitror; sed ea quæ *Iulia* dicebant, siue *Noua*. Nam *Vetera* illa non in tanto nunc honore, vel vsu. Sed cur *Suggestum* ea dicit? à formâ, quam ostendit per gradus surrexisse cùm dicit *vertice scansili* fuisse. Dicit & *imitamenta priorum Principum portasse*: id est vultus & statuas eorum. quas equidem arbitror in gradibus, ad extrema latera, dispositas in ordine fuisse. Eorum basim, siue ima, *ornata rostris nauium, ex Actiacâ victoriâ*, Dio Cassius me docuit: & inde igitur *Rostrorum* nomen. AVD. Sed *Consulum suggestum* cur appellat Ammianus? LIPS. Quia initio magistratus eò conscendere solent, & populum salutare: eódem iterùm, cùm deponerent magistratum. Mos ab antiquo mansit: qui & adire, & orare illìc ac gratias agere populo solent, pro honore. Sed inferiori & Principum æuo, nihil factum, nisi vt conscenderent, salutarent; itemque iurarent, aut eiurarent. Plinius de Traiano: *Iam toties procedere in Rostra, hîc suscipere, hîc ponere magistratus, quàm dignum te fuit?* Præiuit etiam: *In Rostris,*

Lib. vi.

ſimili religione, legibus te ſubiecisti: iuraſti in legem, attendentibus Dijs. Denique Claudianus de Stilicone Conſule, inter ſollennia ponit:

Circumfuſa tuæ conſcendant Roſtra curules.

Ergo & ſediſſe illîc in Sellâ curuli videntur, & ſic ſe oſtendiſſe, quaſi auſpicij cauſsâ.

CAP. IX.

De Statuis, & earum cuſtodelâ.

AVD. Ah, quàm iuuant me hi aſpectus! quàm doleo ab Ammiano ductore, aut te doctore, deſeri! LIPS. Vide benignitatem, da manum, porrò vel ſolus ego ducam. AVD. O hominem & verba mellea! non voluptatem meam te dicam, ſed ſalutem. perge ſic iuuare. LIPS. Vnum etiam in his omnibus operibus locisque monendum, de *Statuis*: quarum incredibilis *multitudo, pretium, ſpeciesque*. Nullum publicum opus, quodcumque nomines; nullus adeò locus publicus aut vacuus, vbi non hæc ornamenta. Et credo equidem nihil magis in totâ vrbe ADMIRANDVM elegantioribus ingenijs fuiſſe. Earum originem & augmentum breuiter in Caſſiodoro habes: *Statuas primùm Thuſci in Italiá inueniſſe referuntur, quas amplexa poſteritas, pænè* PAREM POPVLVM *vrbi dedit, quàm Natura procreauit*. Ludit in verbo eleganter: nec minore copiâ factos ab arte illos homines in vrbe fuiſſe vult, quàm iſtos à naturâ. Ludit in verbo, in re ſeriò dicit. & P. Victor in fine Deſcriptionis ſuæ claudit, TABVLAE ET SIGNA SINE NVMERO. Planè ſine numero. atque ego tibi de *Tabulis* etiã oblitus eram dicere, ſed hic monitor ſuggeſſit: quas ſcito magnorum illorum artificum fuiſſe, & ob quarum vnam alteramque, vel Romam philocali & elegantes illi venirent. Iam de *Pretio* ſtatuarum, quod tetigi, quis non vel è materie cernat? Omitto marmoreas illas & æreas infinitas: dico *Argenteas*, *Aureas*, *Eburneas* fuiſſe. Et argenteæ quidem ſub Auguſto maximè increbuerunt, Plinio & Suetonio notatum: ſed ille moderatus eſt, & ſuas conflauit: non ita alij Principes, & nominatim Domitianus.

Lib. VII.

Cap. 13.

tianus. qui superbo arbitrio (Suetonius scripsit) *statuas sibi in Capitolio, non nisi aureas argenteasque poni permisit, ac ponderis certi*. Nota materiem, nota pondus: & ex solido vtroque igitur metallo fuisse. Fortasse autem pondus in his Statianis versibus expressum:

> *Da* CAPITOLINIS *æternum sedibus aurum,*
> *Quo niteant sacri* CENTENO *pondere vultus.*

Statuam Domitiani consecrari ponique vult *in Capitolio*, & eam non minus *centum pondo*. In Capitolio, inquam. nam & hunc locum sacerrimum profanus Princeps statuis suis sedem eligebat. Plinius in Laudatione Traiani: *Itaque tuam statuam in vestibulo Iouis Opt. Max. vnam alterámve, & hanc æream, cernimus: at paullò antè* ADITVS *omnes, omnes* GRADVS, *totáque* AREA, *hinc* AVRO, *hinc* ARGENTO *relucebat, seu potiùs polluebatur, cùm incesti Principis statuis permixta Deorū simulacra sorderent.* Quod autem ad illud pondus, aliæ etiam grauiores, ne dubita. atque adeò Commodus Imp. *statuam mille librarum auream habuit, cum tauro & vaccâ, quasi vrbis conditor*: quod in Dionis compendio est scriptum. Itaque nec pro magno aut vero satis habeam, quod est in Trebellij Claudio: *Populus Romanus, sumptu suo, in Capitolio ante Iouis Opt. Max. templum, statuam auream decem pondo collocauit.* Quid? Principi suo totus populus, & in tali loco, tantillam statuam ponat? Scribe, scribe, ∞. *pondo*: id est mille, & hîc quoque nota, *millenariam* notam in *Denariam* mutasse. Eidem Principi (idem Trebellius notat) *in Rostris posita columna est, & palmata statua superfixa; librarum argenti mille quingentarum.* Disce & hinc pondus grande in vtroque meliore metallo: quod crebrum omnino fuit, & crebrius etiam misceri, & æs vel argentum inaurari. Ammianus de vulgo Romanorum nobilium: *Ex his quidam æternitati se commendari posse per Statuas æstimantes, eas ardēter adfectant, atq;* AVRO *curant* IMBRACTEARI. *quod Acilio Glabrioni delatum est primò*. Inauratas intellegit, quod aliquoties in lapidum titulis expressum legi, SVB. AVRO. STATVAM. PONI. In eodem Ammiano, vides studium in eâ re Romanorum. quod & ante illum Dio aperuit, & simul repressum ostendit. *Vrbs*, inquit, *statuis implebatur. quia licebat cuique passim in Tabulâ, Ære, Marmore, se publicare. quod Claudius*

Lib. xvi.

Lib. vlt.

Imp.

Imp. vetuit, & plerasque iam positas loco mouit, & aliò transtulit; edixitque ne quis in posterum PRIVATVS *poneret, nisi Senatus permissu : excepto, si quod* OPVS PVBLICVM *faceret, reficerétve.* Coërcere igitur Princeps ille voluit, quia nimia iam copia: & vrbem, vias, vicos, non ornabant, sed stipabant & arctabant. Atqui exceptio quam ponit, & permissio item à Senatu, fræna iterùm laxant: & in vrbe qui non potuit, is se in villis aut agris publicabat. Ad summã, mi Auditor, hæc vna res ad Opes item est Romanas ostendendas: & maximè si varias *species* Statuarum cogitas, *Colossæas* quasdam, *Curules, Equestres, Pedestres*, & habitu variante & diuerso. Quid quod equorum, leonum, sphyngum, & variorum animalium? vt Obeliscos, & hæc talia omittam. AVD. At enim mihi hîc cogitatio, & pænè cupiditas. LIPS. Quæ? AVD. Improbula. nam cur non fas è statuis illis aureis argenteisque Deorum vel Principum, aliquid transeuntem abradere, vel resecare? LIPS. Nefas homo, nefas. Tu è statuis Principum? capite luisses violata illa sacra. Sed nec Priuatorum licuit. AVD. Nam quis sciuisset, aut dixisset? de nocte. LIPS. Disce, imperitus es, custodiam & cautelam antiquam. Miles in vrbe excubabat, *Vrbanus* ille & *Vigilum* ad templa, ad loca item publica: sed præterea certus etiam Præfectus huic Statuarum custodiæ, & qui militem haberet. Vocarunt id officij, *Comitiuam Romanam*. & Formula eius hæc in Cassiodoro legitur: *Si clausis domibus insidiari solet nequissimum votum, quanto magis in Romanâ ciuitate videtur illici, qui in* PLATEIS *pretiosum reperit, quod possit auferri? Nam quidam* POPVLVS COPIOSISSIMVS STATVARVM, *greges etiam abundantissimi* EQVORVM, *tali sunt cautelâ seruandi, quali & curâ videntur affixi.* Tum verò addit: *Quare per indictionem illam* COMITIVAE ROMANAE *tibi concedimus dignitatem. Officium tuum, &* MILITES *consuetos, noctibus potiùs inuigilare compelle: in die autem ciuitas seipsa custodit.* Atque hic est qui *Comes Romanus* appellatus, quia Romam, & eius opera, seruabat.

Lib. VII.

CAP. X.

De Viarum magnis operibus, & nominatim de Appiâ.

AN & longiùs etiam eo? nec Romam solùm, sed quędam circa eam, ostendo? faciam, vt inter tantas Opes & animos, me quoque largum fieri videas & benignum. Tria occurrunt, præter Ammiano dicta, vel maximè ADMIRANDA, *Viæ, Aquæductus, Cloacæ.* AVD. Non sustineo me, nec reprimo: tu *Cloacas* nobis inter magnifica, & sordes has inter illos splendores? Hoc verè est, quod poëta dixit: *-stellis nebulam spargere cādidis.* LIPS. Non sic dices, vide & audi: imò & sub terrâ thesauros tibi ostendam, & latentium quorumdam operum moles. Sed ordine videamus: & primò iudiciū de his tribus Dionysij. Scriptor ille sub Augusto Romæ fuit, & per viginti annos circiter vixit: ergo benè eam vidit, nouit, & (vt viri ingenium) diiudicauit. Profert & eloquitur: *Ego sanè in tribus* MAGNIFICENTISSIMIS *operibus Romæ, & è quibus* MAXIME APPARENT *illius imperij* OPES, *pono* AQVAEDVCTVS, VIARVM *munitiones,* CLOACARVM *structuras. Neque id solùm ad* VTILITATEM *eiusmodi operū respiciens, sed etiam ad* IMPENDII *sumptuumq; modum.* Ecce, hæc tria vult velut specimen & argumentum esse Romanæ opulentiæ & potentiæ: siue ab vsu consideres, siue ab impendijs & sumptu. Quod ille censuit, tu accensebis, cùm singula dispicies & intentè lustrabis. Primæ sunt *Viæ*, quas illi non in Vrbe solùm, sed extra eam, ad longissima spatia, plurimas, & plurimo opere, muniuerunt. Stupor me habet, cùm vel vnam *Appiam* considero: de quâ Procopium, non me, audi. *Belisarius*, inquit, *viâ Latinâ exercitum duxit, Appiâ ad læuam dimissâ. Hanc Appius Romanorum Censor ante annos nongentos struxerat, & à se dederat nomen. Longitudinem eius quinque dierum spatio vir expeditus possit emetiri. Ab vrbe Româ Capuam pertinet, eâ latitudine, vt duo currus ex aduerso obuij, liberè queant peruadere & commeare. Et est sanè hæc via, præter ceteras, spectabilis. siquidem*

Lib. III.

Lib. I. de bello Goth.

Appius ex aliâ & longinquâ tunc, vt reor, regione excisos lapides, & hos quidem siliceos, ac suopte ingenio durissimos, in hanc viam vehendos curauit. Quos planos deinde at læues redditos, & quadratos incisione factos, iunxit & in ordine locauit, metalli nihil vel alterius rei inserendo. Sunt tamen ita connexi, & validè inter se hærent, vt speciem visentibus præbeant, non coniunctos ita, sed congenitos esse. Et quamuis tot iam sæculis atterantur, assiduis plaustris iumentisque: tamen neque serie suâ vel minimum exeunt & dimouentur, neque franguntur, aut læuorem suum amittunt. Hæc Græcus ille scriptor, & oculatus arbiter, extra argumentum historiæ suæ accuratè inseruit, admiratione inductus, quæ stylum eò traxit. Examinemus, & libremus. Ait, *Appium ante annos nongentos struxisse.*] Imò *octingentos quinquaginta* circiter, quod Fasti dicent. Si autem strauit lapidibus Appius: quid est, quod in Liuio legimus, *Q. Fuluium Flaccum & A. Postumium Albinum Censores, vias sternendas silice in vrbe, & extra vrbem glareâ substruendas, marginandasque,* PRIMOS OMNIVM *locauisse?* Quomodo enim *primi omnium*, cùm hi fuerint Censores anno Vrbis DLXXX: at Appius aliquot ætatibus præcessit? Quid, quòd *Flaminia* via diu antè strata, & sub bellum Punicum secundum? An hoc Liuius sensit, *glareâ* tunc primùm stratas? an potiùs, primos ipsos *locauisse*? an denique ad *Censores* iunctim refert? per otium examinandum sit. Obserua autem in Liuij verbis, duplicem rationem sternendi, vel *Glareâ*, vel *Silice*. Quæ vtraque & Tibullo notata, ad Messallam:

Lib. xli.

Namque opibus congesta tuis hîc GLAREA *dura*
Sternitur, hîc aptâ iungitur arte SILEX.

Obserua ampliùs, *marginari* solere: quod caput sanè erat, & Agger ille viæ cùm altiusculus, & instar puluilli esset (ita solet:) firmiter arctari & stringi lapidibus grandioribus ad oras debebat, ne difflueret & spargeretur. Hoc *marginari*: & ibidem etiam alij lapides duplices, & ad vsum duplicem. Priores, Cippi quidam eminentes, in quibus insidere fessis, onera reclinare, aut & ascendere ex ijs in equum fas esset. Ij crebriores dispositi per totam viam: alteri autem rariores, qui vt Columellæ exstabant, & notis numerorum incisi, milliaria notabant. Vtrumque hoc G. Gracchus instituit, Plutarcho notante:

tante: & gratum in vulgus fuit. Cur non esset? experti nos peregrinantes sumus, nihil magis ad tædium, & fatigationem esse, quàm ignaros spatiorum oberrare: & contrà, refici animum ac vires eâ signatione. Quinctilianus benè: *Partitio reficit audientem, non aliter, quàm facientibus iter, multum detrahunt fatigationis* NOTATA INSCRIPTIS LAPIDIBVS *spatia.* Rutilius eódem pertinet:

Interualla viæ fessis præstare videtur,
Qui notat inscriptus MILLIA *multa Lapis.*

Hinc ille mos per *Lapides* computandi: quos Græci ab hac notatione milliarium, Σημεῖα vocant: id est *Signa*, siue *Notas*. Sed pergit Procopius, *Longitudinem viæ Appiæ, quinque dierum esse.)* Quid? vniuersæ eius Brundisium vsque? non opinor, nec res est: sed Capuam dumtaxat, quò & Appius produxit: & verba Procopij ita dicunt. Notauit & Frontinus: *Appia aqua inducta est ab Appio Claudio Censore, qui & viam Appiam, à portà Capenà vsque ad vrbem Capuam muniendam curauit.* Neque verò vlteriùs ille potuit, cùm nec vlteriores tunc Romani fines. Quis autem longiùs, & Brundisium vsque muniuerit, in obscuro est: munitam tamen id constat. Ecce Strabo, *Viam Appiam Tarracinæ* facit *mare primum attingere, & Brundisium vsque stratam esse.* Tacitus Libonem consultauisse: *vtrùm habiturus esset opes, quis viam Appiam Brundisium vsque pecunià operiret.* Denique & Horatius:

Lib. v.

Lib. II. Ann.

Brundisium meliùs Numici via ducat, an Appî?

Producta igitur: an à Iulio Cæsare, quem Plutarchus scripsit, *Appiæ Curatorem factum, plurimum pecuniæ in eam impendisse?* an ab Augusto, qui plerasque omnes vias per Italiam ipse, aut per alios, muniuit? Nam Plinio accedere, siue is Nepos est, *de Viris illustribus*, non possum: qui *Appium viam Brundisium vsque lapidibus strauisse scribit, vnde illa Appia dicta.* Nam hoc sanè certum, loca ea id æui, hostilia aut aliena Romanis fuisse. Tota autem hæc longitudo est, *milliarium circiter* CCCL: nequis de *quinque diebus* Procopio dictum, huc trahat. AVD. Atqui nec *Capuam vsque tanti sunt, nisi ignauo & parùm accincto viatori. LIPS. Fateor, sed flexus etiam suos & declinationes scito viam habuisse. Addit de latitudine, *vt*

**Sunt milliaria* CXXIIII.

duo currus peruaderent.) Nescio, neque dimensus sum (alibi tamen potest, & exstat:) sed opinor igitur haud minus *viginti-quinque pedes* patuisse. Ampliùs, de materie, *ex longinquâ regione lapides aduectos, eosque siliceos.)* Silicem intellegit, durum asperumque lapidem, & è rupibus: non illum minutum & tenuem, quem vulgò vocamus, & qui in *Glaream* potiùs venit. Illo modo Plinius, Liuius, atque alij locuti. Sed è quâ regione petiti? in viciniâ tales non esse, hoc Procopius indicauit. Onufrius Panuinus hoc ampliùs, *montes ostendi duos, ad Sinuessam vnum, alterum inter Puteolos & Neapolim, è quibus saxa ea, colore & duritie* FERRVM *referentia, videantur excisa.* At Leander specus & fodinas in Bruttijs exstare, ad *Seminariam*, è quibus lapides ad vias eruti, præsertim ad Appiam. Quidquid sit, opus mirum & laboriosum fuit. Nos in Procopio pergamus, qui addit, *Lapides planos quadratósque fuisse.)* Conspiciuntur hodie tales, diuersâ magnitudine, *trium, quattuor, quinque* etiam pedum quaquauersus. Cetera de *iuncturâ & firmitate*, vtq; *vnum corpus* appareant: sunt miranda magis, quàm explicanda. AVD. Certè mirifica hæc Via: sed tu nempe vnam & eximiam eligis, de quâ poëta,

Appia LONGARVM *teritur* REGINA *viarum.*

aliæ non ad istam. LIPS. Mihi crede, ad istam. etsi hæc celebritate, & longitudine eminuit: quia à Româ in Græciam, Asiam, & trans mare ducebat. Sed quid *Flaminia* via, an breuior? quæ Româ Ariminum vsque, & inde porrò Aquileiam ducebat? Nam quod ad munitionem, pleræque similes: nec in Italiâ solùm plurimæ, sed in prouincijs ipsis. Isidorus scripsit: *Pœnos primos lapidibus vias strauisse, quas posteà Romani pænè per* TOTVM ORBEM *disposuerunt.* Et quomodo? excisis sæpe montibus, complanatis vallibus, vt æquabiles, & faciliores ita viæ essent. Strabo: Ἐστρωσαν δὲ καὶ τὰς ὁδοὺς, προσθέντες ἐκκοπάς τε λόφων, καὶ ἐγχώσεις κοιλάδων, ὥστε τὰς ἁρμαμάξας δέχεσθαι πορθμείων φορτία: *Strauerunt & Vias, excisis montibus, vallibus repletis, vt currus vehere possint & suscipere nauium onera.* Habes vias, & ornatum: mentior, & itáne præcipuum me fugiat? præcipuum dico, si non in vsu, at splendore & voluptate. Id fuit, quòd monumenta & sepulchra passim ad viam assita, & latus vtrumque

que prætexebant. Quàm pulcher ille aſpectus viantibus? quanta & ſeriorum, & iocorum, materies? Illîc illuſtrium ingeniorum, aut clarorum virorum memoria & inſcriptio: alibi libertorum, ſeruorum, ſcortorum, ſuperba monumenta. Mirari, dolere, illudere, etiam deteſtari occaſio erat: & quid in tot titulis & inſcriptionibus paſci? Quædam enim à meliore ingenio, & ſcitæ; quædam aliquâ notâ aut inuentiunculâ ſpectabiles; & iſtæ quæ hodie exſtant, dicent. AVD. Ita me Deus, iucundum aſpectum! & ego ſi in tali viâ, remorer, ſubſiſtam, indormiam. LIPS. Sed & vtilem aſpectum. Varro: *Monimenta ſecundùm viam, quò prætereuntes admoneant, & ſe fuiſſe, & illos eſſe mortales.* Quid ampliùs? omnium illorum qui diſparibus monumentis teguntur, parem in exitu ſortem fuiſſe. *Æquat omnes cinis. impares naſcimur, pares morimur.* Sen.

CAP. XI.

Aquæductuum mira.

SED *Aquæductus* iam noſtros videamus, & puluerem ſordeſque, ſiquas è Viâ contraximus, abluamus. Quid in iis tamen hæream? Iulius Frontinus eſt in manibus, qui olim *Aquarum Curator*, pulcherrimos libellos duos de totâ re ſcripſit, & ad nos venerunt. Ex illo, aut aliis, quædam libabo. Diu igitur Roma ſine Aquæductibus, & Tiberis, ac ſiqui fontes natiui erant, ſufficiebant populo, ſed nondum ſic aucto. Vrbe dein magnâ, plenâ, & cùm in collibus, procul à flumine, degerent; *Optimum rerum aqua*, vt poëta canebat, quæſita, & per tubos ac canales, in fornicibus lateritiis, Romam aducta. Id factum primò, anno Vrbis CCCCXLI. cùm Ap. Claudius Cenſor, idem qui Vias ſternere inſtituit, hoc quoque bonum inuênit. Ab eo eſt *Aqua Appia*, per milliaria circiter *vndecim* deducta. Hoc initium: ſed Deus bone, quæ mox incrementa? Nam egebat ſanè ille populus aquis, non ſolùm ad potum, ſed ad balnea, ad fullonicas, ad Naumachias & Circos. Atque ita vbertim inducta fuit, vt quiſque domi, aut in vicino, haberet Pind.

beret copiam: ſcribitque Strabo, FLVMINA *per vrbem & Cloacas videri fluere, atque* VNAMQVAMQVE DOMVM *propemodum habere fistulas & canales, quibus aquam inducat.* De eadem re Plinius: *Siquis diligentiùs æſtimauerit* AQVARVM ABVNDANTIAM *in publico, Balneis, Piſcinis, Domibus, Euripis, Hortis, Suburbanis villis, ſpatióque aduenientium exſtructos* ARCVS, *montes perfoſſos, conualles æquatas, fatebitur* NIHIL MAGIS MIRANDVM *fuiſſe in* TOTO ORBE *terrarum.* Copiam habes, molem in adducendo habes, miraculum ſuper omnia mira orbis, Plinio quidem iudice, habes. Quid Caſſiodorus de iſtis! *Formas* ipſe appellat hos Ductus, quod & Iuriſconſulti, atque inferior ætas fecit. De ijs igitur: *In Formis Romanis vtrumque præcipuum eſt, vt &* FABRICA *ſit mirabilis, & aquarum* SALVBRITAS *ſingularis. Quot enim illic* FLVMINA *quaſi conſtructis* MONTIBVS *perducuntur? naturales credas alueos, ſoliditates ſaxorum: quando tantus impetus fluminis tot ſæculis potuit ſuſtineri.* Credamus hoc ergo iam Frontino, paucis fidiſque verbis effanti: MAGNITVDINIS *Romani imperij, id* PRAECIPVVM *eſſe indicium.* Benè & verè. quia non Romæ tantùm, ſed in coloniis pleriſque, & maioribus opidis, hæc fuêre. Sed norîmus Romanos, & alios, ab his exemplis. Ij fuêre in vrbem perducti *quattuordecim* (vt Procopius eos numerat) *coctili laterculo per priſcos illos ædificati, eâ* LATITVDINE *ac ſimul* ALTITVDINE, *vt vir eques commodè per eos poſſit incedere.* Vide an non verè aluei quidam fluminum dicantur, cùm tam magnis ampliſque canalibus aquas vehant. Sed hæc altitudo, de ipſis modò eſt: quid Arcus & Fornices arbitraris? *quos in quibuſdam locis ſubleuatos centum nouem pedes,* Iulius Frontinus affirmat. O rem ſtupendam! & magis, quòd à tot milliaribus continuo opere (etſi non vbique ſic alto) perducebant. Reperies quoſdam à QVADRAGESIMO *milliari* perductos eſſe: & nempe per valles, per montes, per tot inæqualia, ſupra, infra terram: ô iterùm rem ſtupendam! & Rutilium audi:

> *Quid loquar* AERIO *pendentes fornice riuos?*
> *Quà vix* IMBRIFERAS TOLLERET IRIS AQVAS.
> *Hos potiùs dicas creuiſſe in ſidera* MONTES.
> *Tale* GYGANTAEVM *Græcia laudat opus.*

Sunt

Sunt certè, aut videantur, opera Gygantum, an Geniorum aliquis dicat? & mens obnubilat Architectis nostris, cùm vel reliquias paucas & ruinas vident. Exstant iuxta Sublaqueum *Aquæductus Claudiani* fornices, & ingentes pilæ sustentantes: quas Albertus Leander sedulò vidit & scrutatus est. erumpit deinde in hæc verba: *Fieri profectò non posse scio, quin omnino incredibilis sit, nisi oculis vsurpetur, operis huius ratio* ADMIRANDA. *Nec enim* MAIVS QVIDQVAM *excogitari posse* HVMANO INGENIO *arbitror, quàm quod hîc Romani, effossis tanto spatio* MONTIVM *intimis visceribus, fecerunt. Ad quæ opera patranda* NVNC TOTVS ORBIS *infirmus futurus videatur.* Si quis veterum hæc dixisset, blanditus scilicet æuo suo aut suis fuisset: quid iste vir nouitius? quid in talibus & curiosus vnicè, & peritus? Loquitur autē, vt dixi, de Claudij Aquæductu, de quo & Plinius: *Vicit antecedentes aquarum ductus nouissimum impendium operis, incohati à Caio Cæsare* (Caligulam intellegit) *& peracti à Claudio. Quippe à quadragesimo lapide, ad eam* EXCELSITATEM, *vt in* OMNES VRBIS MONTES *leuarentur, influxêre Curtius atque Cæruleus fontes. Erogatum in id opus* HS. *ter millies.* Notabile valdè, & vtile, quòd in summos Vrbis colles aqua inde & deriuari, & dispensari posset: adeò in altum educta erat. Hoc ipsum Cassiodorus notat, *Claudiam, per tantam fastigij molem, sic ad Auentini caput esse perductam, vt cùm ibi ex alto lapsa ceciderit, cacumen illud excelsum, quasi imam vallem, irrigare videatur.* De pecuniâ autem in id opus imputatâ (fuerunt, ex Plinio, *septem nostri milliones, & semis)* valdè miror Budæum nutare, & pænè mutare. Per fidem, quæ caussa est? imò augendi caussa, si quis benè examinet: & planè, nisi aliqua militaris, aut & seruilis manus ad opera damnatorum (vt Romanis mos) accessisset. Iure igitur, vt claudam, exclamat Frontinus: *Tot aquarum, tam multis* NECESSARIIS *molibus, Pyramides videlicet otiosas comparem, aut cetera inertia, sed famâ celebrata opera?* Non compares Frontine, minimè: hæc sunt, vt Plinius appellat, *verâ æstimatione* INVICTA MIRACVLA, & quibus alius orbis tam æquo animo victum se à Romanis, quàm armis, fateri debet. Dixi autem ex Procopio suprà, Aquæductus istos XIIII. fuisse: sed auget P. Victor, & XX. numerauit. Plinius quędam de *Lacubus* aliisq; additamentis

Aquæ-

Aquæductuum scripsit, non sine miraculo etiam audienda. *Agrippa in Ædilitate suâ, adiectâ Virgine aquâ, ceteris corriuatis atque emendatis,* LACVS *septingentos fecit, prætereà* SALIENTES *centum quinque,* CASTELLA *centum triginta: complura etiam* CVLTV *magnifica. Operibus iis* SIGNA *trecenta ærea aut marmorea imposuit,* COLVMNAS *ex marmore quadringentas: eaque omnia* ANNVO SPATIO. Hæc vnus Agrippa, & vno anno. O virum Augusto Principe dignum! ô virum vel Principatu dignum! & non credo benignius & publicè vtilius ingenium, non item modestius & Principi aptius, exstitisse. Tales, tales sint vobis ô magni Reges consiliarij & ministri: qui opibus per vos aucti, eas in publicum refundant, & gratiam gloriamque simul, operibus suis, apud posteros, imperij vestri propagent. At scripsit Plinius *Lacus septingentos* ab eo factos: rectè, *ab eo*: sed plures longè fuêre in vniuersum, & *mille trecentos quinquagintaduos* Notitia imperij collegit. Isti non aliud, quàm aquarum in publico receptacula: è quibus petere omnibus fas esset. etsi gratior æstimatiorque è *Salientibus* ipsis sumpta. Nota autem in Plinio, tot *Signa*, tot *Columnas*, ad ornatum *Lacuum, Salientium, Castellorum*: atque ea ab vno Agrippâ: quid arbitraris ab aliis prioribus & secutis fuisse? Atque alia etiam assidua multa impendia circa has aquas: quarum *Curatores* ab Augusto instituti, *cum lictoribus, seruis, scribis, librariis, accensis, præconibus*: vt Frontinus scripsit, ipse inter Curatores. Sed præcipuum, quòd familiæ & homines certi ad tuenda hæc opera, sumptu publico tolerati. Quod idem Frontinus ita prodidit. & Agrippam primò, *per seruos priuatos suos hæc fecisse, eamque familiam Augusto morientem legasse. Augustum deinde publicasse, & deinceps mansisse: atque habuisse homines circiter* CCXL. *Erat autem & altera,* inquit, *Familia Cæsaris dicta, & numerus eius* CCCLX. *quam Claudius, cùm aquas in vrbem perduceret, instituit.* Addit, in vtrâque varia ministeria fuisse, *Villicos, Castellarios, Curatores, Silicarios, Tectores*, aliosque opifices. Habes igitur perpetuos homines sexcentos, ad Aquarum tuitionem.

CAP.

CAP. XII.

Cloacarum mira.

QVAS Aquas nunc dimitto,& ad *Cloacas* te duco. Eas ſcito à Tarquinio Priſco rege ſtructas, quo nemo Regum plura aut meliora. Structæ autem ad munditiem, quod clarum eſt, ſordesque omnes vel abluendas, vel euehendas: ſed & ad ſanitatem, quæ illam amat. De magnitudine huius operis, quia mirabaris nos mirari, Plinij & Caſſiodori verba danda ſunt: qui vterque ſatis firmiter dicet, quid magni rarique in opere iſto fuit. Ille igitur: *Cloacæ*, inquit, OPERVM OMNIVM MAXIMVM, *ſuffoſſis montibus, atque vrbe penſili, ſubterque* NAVIGATA. *Fecit id Agrippa in Ædilitate, per meatus corriuatis* VII. *amnibus, curſuque præcipiti,* TORRENTIVM *modo, rapere omnia atque auferre coactis. Qui inſuper mole imbrium concitati, vada ac latera quatiunt, aliquando Tiberis retrò infuſi recipiunt fluctus, pugnantq; diuerſi aquarũ impetus intus: & tamen* OBNIXA FIRMITAS *reſiſtit. Trahuntur moles internæ tantæ, non ſuccumbẽtibus cauſſis operis; pulſant ruinæ ſponte præcipites, aut impactæ incendiis; quatitur ſolum terræ motibus: durant tamen à Tarquinio Priſco annis propè octingentis* INEXPVGNABILES. Initio audis, *operum omnium maximum* fuiſſe: atque ego ac tu fortaſſe ridemus. AVD. Non audeo, etſi geſtio: ſed vereor turbare. LIPS. At aliâ atque aliâ cauſsâ etiam rideamus. Tu, quia res vilis attolli videtur: ego, quia toties iam audio, *operum omnium maximum*, aut *maximè admirandum*. Quid? ſemper iſta maxima? & tamen res ſic habet: vt quidque in manus ſumis & examinas, ſuper omnia admiraris: & cauſſas iudicij eius dones. Vno verbo, omnia miraculum: noſtrum nunc videamus, & Plinij verba penſitemus. Ait, aut indicat, *nauigatas has Cloacas.*] Quid magni, ſi tam magnæ *vt vehem fœni onuſtam largè tranſmitterent*? Id enim non Plinius ſolùm ita ſcripſit, ſed & Strabo. cùm Romanos ait *trium maximè operum curam geſſiſſe, quæ neglecta videbantur à Græcis: Viarum, Aquæductuum, Cloacarum.* Additque: *Cloacas iſtas,* LAPIDIBVS SECTIS ET AD NORMAM POSITIS *ſuffultas, ſpatium etiam*

Lib. xxxvi. cap. xv.

currui fœno onusto ad transitum præbuisse. Enimuerò Marlianus, qui dimensus est, prodidit, *pedum* XVI. *latitudinem* se repperisse: de altitudine vellem etiam addidisset. nec minor sanè fuit. Dixit ampliùs Plinius, *Corriuatos* VII. *amnes.*) Intellegi opinor, ipsas septem Cloacas præcipuas, tot quot sunt montes. Nam ex ijs defluebant & deriuabantur aquæ ac sordes, & in magnam vnam confluebant. Quin enim plures minutæ fuerint, non ambigendum est: sed istæ tot fuêre quasi flumina, & alueo grandiore, atque eæ per plana vrbis ferebantur. Liuium sic interpretor, de Tarquinio Prisco: INFIMA *vrbis loca circa Forum*, ALIASQVE *interiectas collibus* CONVALLES, *quia ex planis locis haud facilè euehebant aquas, Cloacis è fastigio in Tiberim ductis, siccat.* Has olim *per publicum ductas* idem Liuius alibi scripsit: *sed vrbe* inquit, *incensâ à Gallis, festinatio curam exemit vicos dirigendi, atque ita* CLOACAE *passim priuata etiam subeunt tecta*. Pergit deinde Plinius firmitatem commendare. & caussas concutientes quattuor commemorat: quarum vel singulæ firmissima opera euertant; at non labefactant istud. Sunt, Pugna aquarum & copia intus; Moles & columnæ vastæ, quæ per vias, & super illas, trahuntur; Ruinæ variæ & pondera incidentium ædificiorum; denique validi aliquot Terræmotus. Quidni igitur firmum & rarâ duritie opus, quod omnibus resistit? & id per tot sæcula? Etsi tamen repararunt, aut fulserunt interim, quod omnino necesse fuit. notatque Liuius, *Censores detergendas Cloacas, & in Auentino atque aliis partibus, quà nondum essent, faciendas locauisse*. Quàm sumptuosa illa, aut similis reparatio, dicit apud Dionysium C. Aquillius. qui scripsit, *neglectis aliquando cloacis, & non defluentibus, Censores in earum instaurationem mille talenta impendisse in redemptores*. Ea sunt *sexcenta millia* Philippæorum: quid igitur & quanti paratio vniuersa, si tanti in partibus reparatio? Sed audiamus & Cassiodorum de istis, ac finiamus. SPLENDIDAE *Romanæ ciuitatis* CLOACAE, *tantum visentibus conferunt* STVPOREM, *vt aliarum* CIVITATVM *possint* MIRACVLA *superare. Videas illìc* FLVVIOS, *quasi montibus concauis clausos, per ingentia stagna decurrere. Videas structis* NAVIBVS *per aquas rapidas, non minimâ sollicitudine, nauigari, ne præcipitato torrenti, marina possint naufragia sustinere. Hinc ô* ROMA SINGVLARIS, *quanta*

Lib. I.

Lib. V.

Lib XXXIX

Lib. III.

quanta in te sit potest colligi MAGNITVDO. *quæ enim urbium audeat tuis culminibus contendere, quando nec* IMA *tua possunt similitudinem reperire?* Pulchra cōclusio, & in scito eo dicto conquiesco.

CAP. XIII.

Traiani Pons in Danubio.

AVD. Non patiar, & te excito. Quid enim? tu & ego destituamur in his Cloacis? quæ vt sint, magnæ, operosæ, mirabiles; tamen Cloacæ sunt, & oletum suum habent. Exime nos, & mundiùs alibi pone. LIPS. Hem! bona monitio. sequere me ad Danubium, & illîc in eius aquis lauemur. AVD. A Tiberi ad Danubium? bonus saltus, quis Pegasus nos vehet? LIPS. Ille Mentis: quæ momento summa, ima, propinqua, dissita, permeat & peruadit. Nec ad Barbaros tamen imus, ne metue. AVD. Ego verò metuo, & iam cor meum vasa colligat atque abit. Nescis tu pugnas illîc cùm maximè nunc pugnari? & in quibus vita, libertas, religio aguntur? LIPS. Scio, securus esto. Romanus imperator, atque is Traianus, nobis aderit, cum legionibus suis copijsque. Vtinam nunc tales ibi decem, tali disciplinâ! ô quàm Victoria mox applaudat & circumuolet purpureis suis pennis? Sed ecce in Danubio *Pontem* libet memorare, quem dictus ille Imperator struxit: operum omnium fortasse, arte & difficultate maximum, si non sumptu. Describit graphicè DioCassius, & gratia sectori eius Xiphilino esto, quòd hanc partem non recîdit. O quàm pulchras valentesq; ille alias? nihil pęnè nos fugeret in rebus Romanis (tanta diligentia & accuratio fuit) si scriptor ille totus exstaret. Sed de Ponte, sunt verba è Compendio Dionis: *Traianus Imperator pontem lapideum super Istrum statuit, quem* EGO NEC DIGNE QVIDEM HABEO ADMIRARI. *Nam etsi alia pulcherrima Principis eius opera exstant, tamen hoc est* SVPER OMNIA. *Pilæ igitur eius sunt viginti, è lapide secto & quadrato, quæ altitudinem habent* CL. *pedum, latitudinem* LX. *Distant inter se* CLXX *pedes, fornicibus deuinctæ. Quomodo autem non aliquis* SVMPTVM *in istas admiretur? quomodo non & destituendi firmandique modum? idque in flumine* MAGNO ET

VORTICOSO, *& fundo ipso infido & limoso. nam nec auertere quidem cursum fluminis licuit vllo modo. Nec verò de magnitudine fluminis ideò dixi, tāquam ibi maximum sit (imò verò alibi duplo maius est aut triplo, atque instar pelagi se diffundit:) sed quia locus ille arctissimus ibi locorum, & aptißimus ponte iungi, est tantus. Quo autem magis in arctum illud ex lato contrahitur, & rursum in latum se effundit; tanto nimirum & rapidiùs fluit, & profundius exsistit. Vt hoc quoque difficultatem atque arduum operis valdè auxerit. Magnitudo igitur animi Traiani ex eo quidem constat, non tamen vsum nobis nunc præbet. sed pilæ dumtaxat stant, quasi in eum finem modò structæ, vt documento sint* NIHIL ESSE QVOD INGENIO HVMANO NON POSSIT EFFICI. Additque deinde, Hadrianum Imp. metu ne Barbari eâ transirent, an æmulatione in Optimum Principem, *iußisse superiora* Pontis dirui: atque ita Pilas solas mansisse. Quid autem ego aut tu hîc dignè miremur? negat ab illo æuo Dio, se id posse. Atqui plura magna & magnifica viderat, quàm nos mente concipere aut deformare possimus. Putat tamen & censet, omnia ab hoc opere superata: quod leuiter adsistamus, & inspectemus. Ait, *Pilas viginti* fuisse: atqui Paulus Iouius, florentis ingenij & stili scriptor, dicit etiamnunc *trigintasex* exstare & conspici, in confinio Valachiæ & Transiluaniæ, ad opidum *Seuerinum*. Vtri credam? sanè si oculi nunc conuincunt ita esse, manus & herbam do; videant modò & dicant, qui adsident & possunt arbitrari. Sin rationem & scriptionem Dionis sequor; adseram audacter de *viginti*: quia signanter notat, fluuium ibi arctissimum (vt in ijs locis) esse. Atqui descriptio ista viginti Pilarum, quæ *sexaginta pedes* latæ sint; quarum fornices, *centum septuaginta*: quid efficit & colligit, nisi fluuij latitudinem *quattuor mille septingentorum septuaginta* fuisse? id est, paullò minus, *vnius milliaris.* Si aliter, aut si grandius; videbunt ij qui accolunt & docebunt: tum nobis opus rescribere & reformare ipsum Dionem. Nam quod aliquis dicat eum nescisse, aut de opinione ista scripsisse; ipse opinetur & erret. cùm vir ille insignis peritiâ rerum & honoribus, in ipsis ijs locis Præses fuerit Dalmatiæ, Pannoniæque. Itaque scire omnino potuit; & debuit, in curâ istâ rerum scribendarum. Vereor vt Iouius sit, quod etiam alibi,

audi-

auditionum facilis, & parùm diligens examinis aut veri. Sed vt dixi, vicini aut inſpectores arbitrantor. Ait Dio ampliùs: *Pilarum interuallum fuiſſe centum ſeptuaginta pedum.)* Ita me Deus (nam exclamo) grande hoc concamerationis ſpatium, nec efficiendum, niſi altitudo illa Pilarum acceſſiſſet, & tardè ac lentâ inclinatione fornix ſurrexiſſet. Prætereà, *mirari ſe quomodo in tali profundo flumine & verticibus Pilæ firmatæ.)* Ego tecum, ô Dio, miror: & maximè, cùm neges auerti flumen potuiſſe aut deriuatione exhauriri. Difficile omnino opus, & fundamentorum molitio talis è lapide: ſi ſublicarum & materiæ res eſſet, aliud eſſet. Sed heus tu Hadriane! ſi citare Imperatorem fas, dica & lis tibi apud me ſit, fortaſſe & punitio: quòd talem pontem vix benè ſtructum deſtruxiſti. Dicam tibi verum vel mortuo? Inuidiſti optimo maximoque Principi, & habere ſuper omnes gloriam voluiſti magis, quàm meruiſti. Valete *Opera publica*: quin tu etiam, mi Auditor, in craſtinum vale aut ſalue.

CAP. XIIII.

Priuatorum hominum Vrbanæ aut Ruſticæ ædes.

AVD. Ego verè nec valeo nec ſalueo (da veniam immodeſtiæ:) nec amoliris me, niſi nomine plenè perſoluto. An non, poſt *Publica opera*, pollicebaris *Priuata*? & certè ita diſponebas; nec tam madidâ memoriâ ſum, vt hoc effluxerit. LIPS. Diſpoſui, haud nego: ſed fatigor, niſi quòd in extremâ tamen calce, vt curſores, ſpiritus & vires excitabo adſpectu ipſo metæ. *Priuatis* igitur *Operibus* duo nunc conſidero, *Domos* & *Villas*. Illæ fuerunt in tam ſplendidâ & nitenti vrbe, pro ipsâ vrbe, & vt pulchri corporis apta ac decora membra. Domus dico magnificę, ornatæ, inſtructę, columnis, marmore, auro, ſtatuis: & quidquid excogitare ambitio aut luxuria poterat. Sed eædem etiam laxæ, patentes: quod docuerint ſatis Valerij hæc verba, de Cincinnato, *cui quattuor ſola iugera aranti non ſolùm* (vt inquit) *dignitas patrisfamiliæ conſtitit, ſed etiam Dictatura delata eſt.* Et tum comparatione quadam & indigna- (Lib. IIII. cap. IIII.)

 tione

tione addit: *Angustè se habitare nunc putat, cuius domus tantum patet, quantum Cincinnati rura patuerunt.* Quid domus? imò earum aliquod membrum. Idem auctor: *Nimirum sic habitarunt, qui hoc imperium fecère. quorum* AGRI *quoque minorem modum obtinuère, quàm* CELLARIA *istorum.* Iterumque alibi: *Bina tunc iugera populo Romano satis erant, nullique maiorem modum adtribuit: quo seruos paulloantè Principis Neronis, contemptis huius spatij viridariis,* PISCINAS *iuuit habere maiores: gratumque, si non aliquem &* CVLINAS. Nec est in sermone supergressio: re-uera amplæ domus, & præsertim magnatium virorum procerumque. Quas & P. Victor ac Notitia imperij propriè *Domos* appellant, & ab *Insulis* distinguunt. Itaque computant, *Insulas totâ vrbe quadragintasex millia sexcentas duas, Domos mille septingentas octoginta* fuisse. harum longè minore numero, vt quę tanto grandiores, instructioresque essent. Enimuerò grandes instructæq; & Apuleij hæc attende. *Igitur illas ædificiorum species, in quas* PATRIMONIA SVA *profuderunt, amœnissimas & exstructissimas deprehendas: aulas* AEMVLAS VRBIVM *conditas, domos* VICE TEMPLORVM *exornatas.* Itáne cum *Vrbibus* comparat? nec solus. nam & Seneca, epistolâ XCI. suum vetusque æuum disparans: *Non habebant*, inquit, *domos* INSTAR VRBIVM: quasi dicat, at nos habemus. Alibi audaciùs (De Benefic. VII. cap. X.) agnoscit & increpat *ædificia priuata laxitatem* MAGNARVM VRBIVM *vincentia.* Quæ ista sunt? quæ item, quæ Olympiodorus, in Bibliothecâ Photij? Ὅτι ἕκαστος τῶν μεγάλων οἴκων τῆς Ῥώμης, ἅπαντα εἶχεν ἐν ἑαυτῷ, ὁπόσα πόλις σύμμετρος ἠδύνατο ἔχειν· ἱππόδρομον, καὶ φόρους, καὶ ναούς, καὶ πηγάς, καὶ λουτρὰ διάφορα. διὸ καὶ ὁ συγγραφεὺς ἀπεφθέγξατο.

Lib. XXXVI. cap. XV.

Lib. XVIII cap. II.

De Deo Socrat.

Εἷς δόμος ἄστυ πέλει· πόλις ἄστεα μυρία τεύχει.

Quæque magnarum domuum omnia in se ipsa habet, quæcumque MEDIOCRIS VRBS *possit continere: nempe Circum, Fora, Templa, Fontes, Balnea diuersa. Ideò & poëta dixit,*

Vna domus VRBS *est. vrbs* OPIDA PLVRIA *claudit.*

Examina & nota, mira sunt: sed Martiali etiam paucis versibus comprehensa, *In habentem amœnas ædes:*

Lib. XII.

Daphnonas, platanonas, & aërias cyparissos,
Et non vnius Balnea solus habes.

Et tua

Et tua centenis ſtat Porticus alta columnis,
Calcatusque tuo ſub pede lucet onyx.
Puluereumque fugax Hippodromon vngula plaudit,
Et pereuntis aquæ fluctus vbique ſonat.

Sunt ipſa, quæ Olympiodorus dixit, exceptis *Foris*: quæ intellegas fuiſſe hypæthra quædam & ſubdiualia, inter illas Porticus, & ſtatuis alioque ornatu, in Fori faciem. Quid autem ſi reuera ibi iudicia & forenſes conuentus? Fuêre, & clientium, libertorum, ſeruorum ſuorum cauſſas domi cognoſcebant. Clientium autem magnus olim populus. Horatius:

——non aliter tamen
Dimouit obſtantes propinquos,
Et populum reditus morantem,
Quàm ſi CLIENTVM *longa negotia*
Diiudicatâ LITE *relinqueret*
Tendens Venafranos in agros
Aut Lacedæmonium Tarentum.

Vitruuius etiam ſuadet *Nobilium, & qui magiſtratus gerunt, domos laxiores fieri; Bibliothecas ibi eſſe, Pinacothecas,* BASILICAS (ad iudicia) *non diſſimili modo, quàm* PVBLICORVM OPERVM *magnificentia comparat. quòd in Domibus eorum ſæpius & publica conſilia, &* PRIVATA IVDICIA *arbitriaque conficiantur.* Sed vt in re maneam, talis igitur laxitas: quid Apparatus & inſtructio? Communiter ita Seneca: *Quid inter pueros & nos intereſt? niſi quòd nos circa Tabulas & Statuas inſanimus, cariùs inepti. Illos reperti in litore calculi læues & aliquid habentes varietatis delectant; nos ingentium maculæ* COLVMNARVM, *ſiue ex Ægyptiis arenis, ſiue ex Africæ ſolitudinibus aduectæ, porticum aliquam vel* CAPACEM POPVLI *cænationem ferunt. Miramur parietes tenui* MARMORE *inductos, cùm ſciamus quale ſit quod abſconditur: oculis noſtris imponimus. Et cùm* AVRO *tecta perfundimus, quid aliud quàm mendacio gaudemus? ſcimus enim ſub illo auro fœda ligna latitare.* Primum in ipsâ domo eſt, *Columnarum* diſpoſitio, & è lõginquis petitarum: de quibus Plinij obiurgationes, ſiquis volet, legito; & de generibus pretiiſque earum totus liber eius exſiſtit. Et quidem notat in vnâ Cænatione *Calliſti*, Claudiani liberti, *triginta* ſe vidiſſe, eaſque è Sudine lapide Germanico, cui ingens tunc pretium

Lib. VI. cap. VIII.

Epi. XCVI.

Lib. XXXV.

& no-

& nouitas. Idem, *in atrio Scauri collocatas maximas, atque adeò duodequadragenûm pedum, Lucullæi marmoris.* Vide hanc altitudinem in vno atrio, quam multæ domus totæ vix æquant. Alterum in Senecâ, *Parietes marmore inducti:* quod genus *Incrustationes* Latini, Græci Μαρμαρώσεις dicunt. *Primum autem Romæ parietes crustâ marmoris operuisse totius domus suæ, in Cælio mõte, Mamurram equitem Rom. Præfectum fabrûm Cæsaris,* Plinius tradidit auctore Nepote. Id non aliud fuit, quàm marmor in tenues crustas sectum parieti imponere scitè, & pro tectorio ei dare.

Lib. xxxvj.

Lucanus: *Nec summis crustata domus sectisque nitebat*
Marmoribus.

Declamator apud Senecam patrem : *In hos ergo exitus varius ille secatur lapis, vt tenui fronte parietem tegat.* Secandi autem ratio (in Plinio, & Isidoro) arenâ, *& serrâ, in prætenui lineâ versante arenas, tractuq; secãte.* Et nos in Italiâ hodie vidimus fieri. Tertium, *Auro tecta perfundi.* Significat laquearia inaurari tota solere, quod passim scriptores & tradunt & damnant. Musonius apud Stobæum: τί δ' αἱ περίστυλοι αὐλαί, τί δ' αἱ ποικίλαι χρήσεις, τί δ' αἱ χρυσόφοροι στέγαι; *Quò pertinent hæc atria Columnata? quò variæ istæ colorationes? quò aurata lacunaria?* In secundo enim membro (vt mea versio est) χρώσεις legi cupiam, & ad marmora variegata parietibus imposita referam, vel etiam ad Musiuum opus. Nam ita & Mamertinus, ad Iulianum: *Neque ei comparandæ sunt* PICTVRATAE *marmorum crustæ, &* SOLIDO AVRO *tecta laquearia, qui maiorem anni partem in nudâ humo cubat.* Ibidem & *solidum aurum* in Lacunaribus notes : quod passim in poëtis, vt in Statio :

Et nondum CRASSO *laquearia fulua* METALLO,
Montibus aut altè Graijs effulta nitebant
Atria.

Qui *montes* etiam *Graios* poëticè nominat, grandes illas sublimesque columnas. Idem de vtroque :

Pendent innumeris fastigia nixa columnis,
*Robora Dalmatico lucent * sociata metallo.*

*Vulgò *satiata.*

Sed & Lucanus, de Cleopatræ regiâ :

Ipse locus, templi (quod vix corruptior ætas
Exstruat) instar erat, laqueataque tecta ferebant
Diuitias, crassumque trabes absconderat aurum.

Quibus

Quibus versibus tamen plusculum etiam latet, & trabes quidem auratas fuisse vult: sed cameram gemmatam, eboratam. Vtrumque enim & horum fiebat, ad splendorem & varietatem: præsertim in templis (cum templo autem Lucanus comparat) vt quasi cælum imitarentur. Arnobius de templis ipsis disserens: *Sint ergo hæc licet aut ex molibus marmoreis structa, laquearibus aut renideant aureis, splendeant hîc gemmæ, & sidereos euomant variatâ interstitione fulgores: terra sunt hæc omnia, & ex fæce vilioris materiæ concreta.* Et tu, mi Auditor, obiter & hoc adde ad templorum suprà ornatum. De ebore autem, in Ciceronis Paradoxis: *Tecta ebore & auro fulgentia.* In Propertio:

Quòd non Tænariis domus est mihi fulta columnis,
Nec camera auratas inter eburna trabes.

Non leues porrò inductiones, aut vt poëta loquitur, sputa fuisse, Panegyricus ostendit: qui SOLIDO AVRO *tecta laquearia commemorat*, & poëta suprà, *Crassum aurum* dixerunt. Hieronymus autem in Epistolâ quadam, longiùs etiam hoc producit, & ad parietes ac columnas. *Viuimus quasi alterâ die morituri, & ædificamus quasi semper in hoc sæculo victuri. Auro parietes, auro laquearia, auro fulgent capita columnarum.* Sed alia hîc etiam & ingeniosa luxuria. nam lacunaria ista versatilia faciebant, & aliâ atque aliâ subinde facie conuiuas delectabant. Seneca alibi: *Versatilia cænationum laquearia ita coagmentant, vt subinde alia atq; alia facies succedat, & toties tecta, quoties fercula, mutentur.* En, priuata ingenia & luxuriam: quid existimas Principes tentasse & fecisse? Nero Cæsar in vestibulo ædium suarum *Colossum centum viginti pedum* posuit. Hoc principium: deinde *porticus triplices* MILLIARIAE; *itē stagnum,* MARIS *instar, circumseptum ædificijs ad* VRBIVM *speciem. Rura insuper, aruis, atq; vinetis, & pascuis, siluisque varia; cum multitudine omnis generis pecudum ac ferarum. In ceteris partibus,* CVNCTA *auro lita, distincta gemmis, vnionumque conchis erant. Cænationes laqueatæ tabulis eburneis versatilibus,* * *vt flores; & fistulatis, vt vnguenta desuper spargerentur. Præcipua cænationum rotunda, quæ perpetuò, diebus ac noctibus, vice mundi circumageretur.* Ita verbatim ista Suetonius: multa ADMIRANDA, si tu singillatim explicas & in rem ducis. Sed vnum in hac Principum insaniâ (ita appellanda est) Plu-

Ad Gaudent.

Epist. XCI.

*Ita iampridem publicè legēdum docuimus.

tarchi testimonium suffecerit, qui de Capitolij magnificâ & impendiosâ structurâ cùm disseruisset; addidit. *Quòd siquis hunc Capitolij magnificum instructum miretur, idem si Domitiani in aulâ vnam Porticum, vel Basilicam, vel Balneum, vel pellicum Diætam viderit; exclamet cum Epicharmo,*

Non liberalis aut benignus tu clues,
Profusione gaudes.

Dicit satis clarè, omnia illa Capitolina (quæ & quanta, antè diximus) nugas & quisquilias videri, præ vno membro aliquo Palatinæ domus. Quod mihi quidem stuporem incutit, non dissimulo: & iam lingua hæret. AVD. Soluam eam quæstiunculâ. Dixti auro distincta vel ebore laquearia, an non & siluis? id est, an non ibi tales species, & intermixtæ veræ aues? Nam Rutilius Gallicanus hoc dicere videatur, in Romæ laudibus.

Quid loquar INCLVSAS *inter laquearia* SILVAS,
Vernula quà vario carmine ludit auis?

LIPS. Poëtæ, aut poëtarum potiùs, vulgatam phrasim non attendis: nec *inter laquearia* propriè, sed συνεκδοχικῶς inter tecta & domos includit eas siluas. Luci enim & arbusta in magnis istis ædibus erant: imò & super ædes, quod mireris, erant. Senecam auctorem do, qui, vt solet, castigans & increpans suum æuum: *Pomaria*, inquit, *in summis turribus serunt, quorum siluæ in tectis ac domorum fastigiis nutant, inde ortis radicibus, quò improbè cacumina egissent.* Atque ego Bruxellæ meę (quam vt alteram patriam colo) hoc vidisse memini, sponsione ita factum; sed in breue aliquod tempus, & cùm domus oneri illi non diu esset. Satis de *Domibus*: ad *Villas* eamus. vtinam, vtinam! sed hæc pericula & latrocinia, domo & vrbe nos claudunt. O Iscanum meum, cur non liberè te fruor & interuiso? cur natali illo aëre & aquis non me recreo? Da Deus hoc ante obitum, & pedem atque animum vagum per rura & hortos illos ferre. Sed *Villas* tamen Romanas animo & memoriâ lustremus, vt vel disposui anteà, vel promisi. De ijs hoc vniuersè Strabo pronunciat, vbi de Pisis & Liguriâ scribit: *Esse ibi lapicidinas & materiem ad ædificia vberem, sed quam Romani ad ædificia ferè sua in vrbe aut & Villis consumunt: Villis,* inquit, *in quibus velut more Persarum*

Epist. CXXIII.

REGIAS

REGIAS QVASDAM *struunt.* En, Prætoria aut Villæ totæ eorum, *Regias*, & quidem *Persarum*, referunt: quid maius ampliusque in hanc rem dicam? Vis specimen tamen aliquod in vnâ Villâ? Capitolinum audi: *Exstat Gordianorum villa viâ Prænestinâ*, DVCENTAS COLVMNAS *vno peristylo habens, quarum quinquaginta Carysteæ Claudianæ, quinquaginta Sienitides, quinquaginta Numidicæ, pari mensurâ sunt. In quâ* BASILICAE CENTENARIAE *tres: cetera* HVIC OPERI CONVENIENTIA: *&* THERMAE, *quales, præter vrbẽ, nusquam in orbe terrarum.* Tu si lubet, per te singillatim lustra: ductorem me vltrà non habes. Sed nec Hadriani Villam in Tiburtino ingero, cuius superbæ reliquiæ exstant: quid tot aliarum in solo Latio, & circa Romam? Vidimus ipsi apud Ostiam & Ardeam rudera: & per siluas illas aut vepreta, quot Columnę, aut earum fragmina, cryptæ, porticus, & disiecta ædium membra? O Deus, quæ mutatio? quàm hæc cogitatio me ad te trahit, infirma & incerta hæc omnia humana spectantem, & spernẽtem? Sed desinimus de *Operibus* & *Româ*: quam decoramus Constantij Imp. elogio, apud Ammianum. *Is enim visis plerisque cum* STVPORE HORRENDO, *de Famâ querebatur vt inualidâ vel malignâ, quòd augens omnia semper in maius*, ERGA HAEC EXPLICANDA, QVAE ROMAE SVNT, OBSOLESCIT. Si fama non potuit adæquare, multiplici suo ore & linguâ: quid ego meo sermone tenui, sine sensuum subsidio, per tenues coniecturas eunte? Sed tu, aliique, nec dicta suspicamini: & quidquid maximum conceperitis, fortasse nec id par erit. Philosophemur autem breuiter, duce Hormisdâ: qui regij Persarum sanguinis, à Constantio interrogatus in re præsenti, *Quid de Româ sentiret? Id tantum sibi placuisse dicebat, quòd didicisset* IBI QVOQVE HOMINES MORI. Mori mi Auditor, mori: & vbi hæc omnia pręclara, ampla, ADMIRANDA? quæri vides, vbi qui fecerunt ea, aut moliti sunt? periisse vides. Cogita, & tibi applica. nosipsi, qui hæc meditamur aut loquimur, post aliquot annos, dies, horas, puluis, vmbra, nihil. Nunc vale, & abi.

I. LIPSI DE MAGNITVDINE ROMANA

LIBER IIII.

CAPVT I.

Tranſitum ad Virtutem Romanorum, & ea in genere prædicata.

AVD. Meridies abiit, ego me tibi ſiſto. LIPS. Video, ſed quid ita triſtiore vultu? AVD. Nec læta adfero. LIPS. Quæ? AVD. Tibi. LIPS. Quæ inquam? AVD. Vereor dicere. LIPS. Aude. nec ego ex his fatuis, qui ignorare mala, mederi cẽſent. AVD. Obiit tibi ex amicis tuis. LIPS. Hem! ex amicis? effare. AVD. In Galliâ. LIPS. Quis ibi? AVD. Vir doctus. LIPS. Ede nomen. AVD. Et probus quoque. LIPS. Enecas. etſi ab his notis propemodum iam ſcio *Petrum Pythœum* eſſe. AVD. Diuinaſti. obiit. LIPS. At tu me vulneraſti. ſed quo fato? AVD. Suo, & illâ quã Auguſtus optabat, * εὐθανασίᾳ. LIPS. Virum magnum Gallia amiſit, & inter publicas clades aut iacturas hanc quoq; licet ponas. Sed ab exẽplo diſce, quàm non temerè heri clauſerim & monuerim de morte. AVD. Profectò præſagiũ fuit: ſed tu perge ad noſtra. LIPS. Inter hæc triſtia, ad illa amœna? durus es. AVD. Quid ergo? dum viuo, non vis me viuere? Et ego Pythœo noſtro benè eſſe ſpero, & gaudere ac ridere in beatis illis locis: cur doleam? Theodoſius Imperator, qui variè in imperio iactatus, cùm mors inſtaret, inſcribi ſepulchro ſuo hoc vnum verbum iuſſit, ΥΓΕΙΑ: id eſt, *Sanitas*. Profectò illa medicina morborum, refugium & aſylum malorum eſt: & in mundi his fluctibus portus, quem ſapiens num-

*morte facili.

numquam fugiat, imò (Deo vocante) totis velis in eum feratur. Tu autem hoc magis perge, quòd iam non amœna, vt aiebas, sed potiùs vtilia aut sapientia dices, &, vt partitio erat, de *Viris* ac *Virtutibus* Romanorum. LIPS. Ita est, quartus hic noster limes: & libentiùs insistam ac decurram, quia tali argumento. Cur apud te dissimulem? finis & fructus præcipuus mihi studiorum aut lectionum, hæc talia excerpere, & exempla aut dicta enotare ad sapientiam ac virtutem. Fabulemur autem, si placet, ambulantes. Amat valetudo, & lingua hæc magis soluitur in motu. Communiter igitur primùm (nec ordo hoc abnuit) laudemus *Romanos*: tum & distinctiùs quædam addamus. Plinij enunciatio est: *Gentium in* TOTO ORBE *præstantissima vna, & in* OMNI VIRTVTE, *haud dubiè Romana exstitit.* Appellas ab hoc iudice, & suspectum de Romanis Romanum habes? Accipe Græcum, & Ammianus prodeat, qui breuibus & grauibus verbis, *Romam imperij* VIRTVTVMQVE OMNIVM *larem* dixit. Quid homo Gothici sanguinis, Cassiodorus? *Roma* VIRTVTVM OMNIVM *latissimum templum*. Profectò sedes suas per aliquot sæcula ibi habuêre, nec iniuriâ ipsi Romani templum struxêre HONORI pariter ac VIRTVTI. Vtramque colebant: sed & *Fortunam* etiam: id est (vt rectè interpretemur) Prouidentiam & Fata ab alto, quæ incredibile est, quàm presso nec tardanti pede secuta sint Virtutem. His duobus incrementa sua Roma debuit, his duobus statum suum & firmitatem. Nullum imperium mihi dabis, & tam magnum simul, & tam diuturnum. Iure igitur Ammianus: *Roma vt augeretur sublimibus incrementis, fœdere pacis æternæ* VIRTVS CONVENIT *atque* FORTVNA, *quarum si altera defuisset, ad perfectam non venerat summitatem.* Conuenerunt autem ita, vt vtraque suum opus facere niteretur, & pænè dissidium esset in euehendo. Plutarchus alibi hoc vbertim edisseruit: & breuiter ac neruosè Annæus Florus extulit, *Ad constituendum Romanum imperium,* VIRTVTEM *ac* FORTVNAM *contendisse videri.* Sed amica contentio fuit: in quâ tamen vicit, si Rutilium iudicem capis, ipsa Virtus. Nam ille sic Romam adfatur:

> *Quòd regnas, minus est, quàm quòd regnare mereris,*
> *Excedis* FACTIS *grandia* FATA *tuis.*

Pulchrè. & habuit igitur Fortunam, siue cælitum illum fauorem; sed habuit à caussis, quas iidem cælites, per virtutum gradus nexusque, præstruxerunt. Vt id liqueat, videamus primùm vniuersè qui *Viri* in imperio illo fuerint, & tum quæ *Virtutes*.

CAP. II.

Triplex ordo in populo ostensus, & quisque in suâ parte laudabilis.

VIros considero dupliciter, & eos qui in Magistratu, Imperiis, Consiliis fuerunt, id est *Capita reipublicæ*: & parte alterâ, *minora* etiam *membra*, id est Populum & eos qui paruerunt. Dico vtrosque egregios fuisse, nec quibus alia gens facilè aut ex vero (de Religione hîc non est sermo aut quæsitio) comparetur. Primores igitur illi in duplici discrimine sunt, *Senatores Equitesque*. Illos si inspicias, qui propriè sedebant ad clauum: proh Deus, quanta grauitas, sapientia, maiestas? Vt qui ordinem eum *Ex* REGIBVS *constare dixit, vnus veram eius speciem cepisse*, Liuio videatur. Is fuit Cyneas legatus Pyrrhi regis: vir nec mentis nec oris egens, qui cùm vrbem lustrasset, atque etiam blandiloquentiâ & munificentiâ variè tentasset, vndique repulsus, ad Regem rediit: & interroganti *Quid de hostium sede sentiret? Vrbem* TEMPLVM *sibi visum, Senatum* REGVM *esse consessum fatebatur*. Profectò talis fuit, & nec sub Principum imperio nimis degenerauit. Cassiodorus de suo æuo: *Vrbs ornata tot* EXIMIIS SENATORIBVS, *beata tam nobilibus populus*: etsi tunc quidem fateor discessisse ab illâ præstantiâ, & vt grande ædificium, paullatim mole suâ desedisse, & mox ruisse. Erant autem in illo Senatu, vt cum Lucretio hoc dicam,

Lib. IX.

Flor. lib. I.

Ductores Danaûm delecti, PRIMA VIRORVM:

eximij, inquam, ciuium, genere, censu, virtute. Nam hæc spectabant: nec temerè viles aut sordidos (etsi plebeios interdum, quos magna virtus eueheret:) inopes numquam, & improbos rarò admittebant; aut si tales, non tenebant. Censores enim (ô laudabile & diuinum institutum!) legebant hunc Senatum: atque iidem per singula lustra examinabant, ac relegebant: & siquis

ſiquis loco eo indignus, aut ſiquid in priuatâ etiam vitâ turpe aut maculoſum,notabant & emouebant.Quomodo id fiebat? ſilentio,& ſine accuſatione vllâ,aut cauſſę apud iudices dictione. Dumtaxat in recitando Senatu,quod publicè & ſollenniter fiebat,nomen eius præteribant,quem motum Senatu vellent. Ita cùm in albo illo non eſſet, nec in Senatu cenſebatur. Cauſſa quidem iis mouendi ſemper erat,& hanc ſubſignabant, & volentibus edebant:ſed certare de eâ lite,nihil opus erat.iudicium ſufficiebat : quod à tam grauibus viris (nam primores ferè Senatus erant) bonum meruiſſe , laus & approbatio habebatur; culpa & damnatio,triſte. AVD. Pulchrum,bis pulchrum : ſed cum eâ lege , ſi viri illi boni eſſent. quid ſi per affectum iudicaſſent? LIPS. Rarenter,aut vix eueniſſe legimus. Nam voces ſtatim omnium damnaſſent , & exagitaſſent : & fac tamen ſemel iterumque eueniſſe ; quid magni mali,præ magno illo bono , erit ? Non enim alia pœna , quàm Ignominia : facilè aut contemnenda, aut eluenda,qui publica iudicia aut teſtimonia pro ſe haberet. Denique alij Cenſores mox reponebant.Nam & hoc ſcire debes, non in grauibus & grandibus peccatis hanc Cenſuram interueniſſe : ea enim legibus & iudiciis ſeruabantur : ſed minoribus delictis , aut domeſticis flagitiis . à quibus vacare & caſtos eſſe primos illos Ordines maximè volebant, & quorum vita erat in exemplum. AVD. Iterùm exclamo, Pulchrum ! Sed dic ſodes , multi igitur iſti tam electi in Senatu ? LIPS. Initio à Romulo *centum* facti,& *Patres*, iidemque *Senatores*, vel à curâ , vel ab ætate dicti. Poſteà ad *trecentos* creuêre , & in liberâ Republicâ ſic mansêre , vſque ad Liuium Druſum . Is in Tribunatu , cùm opes Senatus vellet extollere, eoſdem iudiciis etiam præponere ; numerum auxit , & ad *ſexcentos* fecit. Manſiſſe ita ad Cæſarem opinor,qui per bella ciuilia non opes ſolùm , ſed honores multis largiturus , amplificauit,& vel ad *mille* allegit. Diſplicuit Auguſto , & magnâ curâ, atque iteratâ aliquoties recenſione, purgauit : & denique ad modum veterem,id eſt *ſexcentos*,redegit. Qui ſanè ſatis amplus numerus , etſi in amplo illo imperio : atque ex his plerique , non ſolùm conſiliis publicis ſemper adhibebantur , ſed etiam in prouincias , ad imperia , aut exercitus mittebantur.

Itaque

Itaque curia hæc velut promptuarium erat, è quo ſtatim Princeps caperet viros, ad omnia ciuilia aut militaria munia aptos, & ſuffecturos. Et hoc aſpectu tenuerunt Senatum, grande vel vnicum fulcrum illius Principatus. Otho Imperator ipſe, apud Tacitum: *Quid? vos pulcherrimam hanc vrbem, domibus & tectis, & congeſtu lapidum, ſtare creditis? Muta iſtæc & inanima intercidere, ac reparari, poſſunt:* AETERNITAS RERVM, & PAX GENTIVM, & MEA CVM VESTRA SALVS, *incolumitate* SENATVS *firmatur.* Et elogia iſta de Senatu, res & veritas multis dictauit. In Cicerone leges: *Senatum* PRINCIPEM SALVTIS, PVBLICAEQVE MENTIS. In Ammiano, ASYLVM *mundi totius*. In Caſſiodoro, *Glorioſum Senatum*, MORVMQVE LVMINA. In Petronio, RECTI BONIQVE PRAECEPTOREM. Iam in Tacito etiam dicitur, CAPVT IMPERII, & DECORA *omnium* PROVINCIARVM. Cur nominatim de *Prouinciis*? quia iam ſub Principibus, ex omni regione capiebantur Senatores. Et vt ditiſſimi honeſtiſſimique Prouincialium ciuitate donabantur, Equites fiebant, ita & mox Senatores. Vtile inuentum, & ad populos ſub vnum imperium firmiter colligandos. Symmachus eâ cauſsâ ſcripſit: *Pars melior* HVMANI GENERIS *Senatus.* Caſſiodorus: *Quidquid* HVMANI GENERIS *floris eſt, habere Curiam.* Et Panegyricus ſcriptor: *Senſiſti Roma te tandem arcem omnium gentium, & terrarum eſſe reginam, cùm ex* OMNIBVS PROVINCIIS, *Optimates viros Curiæ tuæ pigneraueris; vt Senatus dignitas, non nomine quàm re eſſet illuſtrior, cùm ex* TOTIVS ORBIS *flore conſtaret.* Alter autem ab hoc ordo eſt *Equitum*: qui & ipſi ab illis notis tribus probati, aut probandi. Nam de Genere, multi erant è Senatoribus & Patribus orti: & certè liberti aut libertini, nec ſi Cenſum haberent (niſi beneficio Imperatorum) in hunc ordinem veniebant. Quod inferiore etiam æuo Alexander Imp. ſeruauit, de quo Lampridius: *Numquam libertinos in equeſtrem locum redegit, aſſerens* SENATORVM SEMINARIVM *equeſtrem locum eſſe.* Erant tamen ex ingenuis multi, & ferè omnes qui Cenſum equeſtrem haberent. Is fuit *Quadringentorum*: id eſt, *decies mille* Philippicorum. Igitur latus hic ordo & amplus, vt tunc opes pleriſque amplæ erant: & ideò quod ad Vitam, coërcendus aut recidendus. Apud veteres

1. Hiſt.

teres id quoque Censores fecêre, siue in *Transuectione* (quæ tamen eorum modò erat, qui *Equum publicum* habebant) siue per lustra singula, cùm ordines digerebant & recognoscebant. Nam hîc quoque Album erat, siue tabulæ, & recitabant: quique primus ex iis nominatus, *Princeps iuuentutis* dicebatur. planè, vt qui in Senatu primus recitatus, *Princeps* item *Senatus*, augusto titulo, dicebatur. Sed cur *Iuuentutis*? an omnes iuuenes? imò viri plures & senes erant: sed caussa & origo, quòd olim & primâ republicâ, pauci Equites, nec ferè nisi filij Senatorum. Creuit paullatim largiter numerus, & magnam ciuitatis aut ciuium partem comprehendit: sed nomen tamen *Iuuenum* mansit. Sed & Iuuenes antiquis dicti ad annum XLV. AVD. Iam semel iterumque de Senatorum filiis: non ergo ij Senatorij, aut Senatores? LIPS. Caue erres: distinctione hoc dicam. Aliud *Senatus*, si Principum tempora adspicias, aliud *Senatorius ordo*. Ille certo numero stetit, vt diximus, & intra *sexcentos*, sub Augusto quidem: at iste, latiùs patuit, & iuuenes quoque ac Senatorum filij, sed & alij equites in eum cooptati. Censebantur enim Senatorij, qui ius lati claui à Principe impetrassent: id est, insigne ipsum Senatorum. & in Senatum quidem ij veniebant, sed sententiæ ius fuisse non putabis. Institutum enim Augusti fuit, quod ipsis Suetonij verbis dicam: *Liberis Senatorum, quò celeriùs reip. assuescerent, protinus à virili togâ latum clauum induere, & Curiæ interesse permisit.* Hoc ita Augustus, sed restrictè, in *Senatorum liberis*: posteà Caligula etiam aliis quibusdam equitibus permisit. Permisit dico, aliique Principes; sed sic vt ab ipsis peteretur. Talis est ille Iulius Montanus apud Tacitum, *Senatorij ordinis, sed qui nondum honorem capessisset.* Hos ipsos *Senatores* interdum dici reperio. vt in Tacito: vbi Togonius Gallus censet, *Principem diligere Senatores viginti, sorte ductos, ad custodiam sui:* & Tiberius custodes oblatos hos amoliens, *Nam quos omitti posse, quos eligi? honoribus perfunctos, an iuuenes?* Intellegit hos nostros *Iuuenes*, qui nondum propriè Senatores, sed, vt ita dicam, Senaturiebant. Hi sunt, qui *Illustres equites* à Tacito eodem, atque aliis, ad discrimen dicuntur: & palàm ipse Tacitus cum Senatoribus iungit, aut coæquat. *Augustus*, inquit, *inter*

Dio LIX.

VI. Ann.

ter alia dominationis arcana, sepoſuit Ægyptum, vetitis ingredi, niſi permiſſu, Senatoribus, aut illuſtribus equitibus Romanis. Sed ne abducamur à noſtris Equitibus: genus igitur diffuſum, & in vario diſcrimine: erant qui *Equo publico*, erant qui *Iudices*, erant communi nomine *Equites* dicti. Illi qui Equo publico, tempore Dionyſij Halicarnaſſæi, id eſt Auguſti, ad *quinque millia* erant, aut ſupra, vt ipſe vidit ac numerauit. Qui in Iudicibus, haud pauciores: imò plures ex Plinio ſcribente, *Iudicum non niſi quattuor Decurias fuiſſe primò, vixque ſingula millia in Decuriis, nondum prouinciis ad hoc munus admiſſis*. Quâ adiectiunculâ notat, largiter plures ſuo æuo fuiſſe: cùm & Caligula *Quintam Decuriam* addidiſſet. Quid iam dicemus in reliquâ claſſe eorum, qui immunes, fuiſſe? Atque iſti Equites. quos Perſeus rex apud Liuium ita laudat & inſignit: *Equites enim illis*, PRINCIPES *iuuentutis; equites* SEMINARIVM *Senatus; inde lectos in Patrum numerum, Conſules, inde Imperatores creant.* Quæ omnia ſatis clara tibi, ex iis quæ dixi. Supereſt tertius ordo *Plebis*. de quo quid ſingulariter dicam, niſi triplici diſcrimine fuiſſe, Ingenuos, Libertinos, Libertos? Et in militiâ diſcrimen erat ab hoc Genere, itemque à Cenſu, ſicut & in aliis muniis, ſiqua publicè ſubirent. Vita etiam Cenſuræ permiſſa: quam tamen neglexiſſe poſteà (malo ſanè publico) Imperatores video, contentos duplicem illum priorem ordinem recognoſſe. AVD. Satis decora & vtilis tota hæc Ordinum diſtinctio: ſed vulgò & in occurſu poterántne agnoſci? LIPS. Poterant, & ſtatim quidem, ab habitu. Nam etſi toga communis omnium ciuium veſtis eſſet: tamen diſcrimina alia, ab aliis notis. Vt ſolis Senatoribus, aut iſtis quaſi Senatoribus, ius *Lati claui* geſtandi erat: quod non aliud, quàm velut bullæ è purpurâ, & capita clauorum intexta aut inſerta. Equitibus autem Aurei annuli, qui hunc ordinem, vt Plinius ait, à plebe diſtinguebant. Qui his duabus notis carebant, Plebs erant.

Lib. XLII.

CAP.

CAP. III.

Iustitia & Clementia in bellis.

VIROS igitur communiter iam vidisti, & in classes suas distinctos: ire per Magistratus & officia Ciuilia aut Militaria, longum sit, nec nostri nunc sermonis. Etsi omnia ea optimè & prudentissimè instituta, siquâ vmquam in Republicâ: sed omittantur, & quod propositum, de *Virtutibus* addamus. Nam viros illos laudabiles, vel potiùs ADMIRABILES fuisse dico, idque à duplici virtute, *Militari* vel *Ciuili*. Illam in imperio & republicâ iure considero, vt tutelam eius, imò augmentum: sine quâ frustrà aliquis status aut commune se iactet. Præmitto igitur, & duo hîc in Romanis, *Iustitiam ac Fortitudinem*, miror. Quod ad illam, nescio an alia gens consideratius, & caussis in Rationis trutinâ libratis, bellum susceperit, quàm ista. Nam plerique, aut Regum suorum arbitrio arma induerunt, aut primorum aliquot in Republicâ, qui decernebant. Hîc aliter. & nec Senatui, nec populo toti, plenum hoc ius; nisi cognitio & iudicatio sacerdotum publicorum interuenisset, quos *Fetiales* dicebant. Eorum arbitrio sumpta arma, posita arma: & religio, non solùm iustitia, ea temperabat. Laudat & probat hoc vnicè Dionysius: & *Græcos suos caruisse* eo dicit: & *sese ideò obiter expositurum, quid muneris & iuris habuerint*: *vt*, inquit, *quibus ignota hactenus fuit Romanorum* IN BELLIS RELIGIO, *mirari desinant felices euentus plerumque habuisse. Nam omnium bellorum initia & caussas, apparebit iustas fuisse: atque ideò Deos meritò propitios sensisse & fauentes*. AVD. Prudens & pia scriptio Dionysij, fateor: sed an vera Lipsi? Itáne omnia bella iusta, & à talibus caussis? Mirum sanè. cùm video tot regna aut regiones bello petitas, & subiectas; atque adeò in paucis annis, cùm extra Italiam pugnare cœperunt, domitum pęnè vniuersum orbem. Singularis hæc occasio vel opportunitas, si omnes sic ordine læserunt aut lacessierunt: & planè ponenda inter tua ADMIRANDA. Quin, quod res est, dicimus? Bella quædam iusta, non nego: plura à duobus malorum stirpibus

nata, Ambitione & Auaritiâ. quod nec ipsi Romani scriptores negent. Vis Sallustium audire? *Romani arma in* OMNES *habent, in eos acerrima, quibus victis* SPOLIA *maxima sunt*. Et iterùm: *Romanis cum nationibus, populis, regibus cunctis,* VNA, *&* VETVS *bellandi caussa est*, CVPIDO *profunda* IMPERII *&* DIVITIARVM. Quid Tacitus tuus, ille iudicij consideratus simul & liber? RAPTORES ORBIS, *postquam cuncta vastantibus defuére terræ, & mare scrutantur. Si locuples est hostis,* AVARI; *si pauper,* AMBITIOSI. *quos non* ORIENS, *non* OCCIDENS *satiauerit*. Audis, Lipsi, præclara hæc elogia? & ab ipsis quidem Romanis: nec tu veste aut colore aliquo sermonis facilè hæc teges. LIPS. Suauiter rideo. AVD. Ita video, cur autem in re seriâ? LIPS. Nam tuam hanc malitiam (imperitiam dicere non possum) quî non rideam? qui verba te dare mihi censes, in his quasi Romanorum verbis, quæ reuera hostium esse non ignoro. Nónne priora illa Mithridates apud Sallustium profert, altera Galgacus apud Tacitum? Mirum autem, si ij benè honesteq; de Romanis loquantur aut sentiant, qui viris & equis expugnatum eos eunt & euersum. O tuam dissimulationem! quasi nescias decorè hæc historiis inseri, non quia probè aut verè, sed quia probabiliter ab iis dicta. Nam talia non desunt, nec vmquam deerunt, magnis imperiis obiectari. Miserabiles enim ferè victi sunt, & fauemus imbecillis; & passi iniuriam videntur, quia non fecerunt. Atqui terras eorum inuaserunt, & ceperunt. Quid ergo? liberè & impunè læsisse vis? incipere bella, in alienâ manu est: non ponere cùm lubet, & vt lubet. Amittere sua non iniustè incipit, qui aliena aut alios iniustè læsit. Sed enim ordo iste mirificus, & inter mea ADMIRANDA referendus, vt aiebas. Ego tecum hoc sentio, & arripio: & admirabilem planè hîc habeo Prouidentiam diuinam. Itáne serie quadam bella ex bellis nata, prouinciæ ex prouinciis subactæ? Illa caussas dedit, aut permisit: & semper duplici hoc titulo Romani vsi, vt aut pro *Salute* arma caperent, aut pro *Fide*. Pro illâ, vbi res eorum ageretur; pro istâ, vbi Sociorum. Et hoc de Sociis latè patuit, & est illa catena, quæ bella & terras coniunxit aut subiunxit. Cicero verè & liberè: *Noster populus,* SOCIIS *defendendis,* TERRARVM OMNIVM *potitus est*. Verè inquam: & vis

pauca

pauca exempla? Ecce Carthaginienſes validi ſunt, imò æmuli virium Romanarum. obſtant creſcentibus: quid fit? remouendus ille obex, & cauſſam ipſi præbebunt. Siciliam inuadunt, & Mamertinos: iſti ad Romanos appellant, vt Socios. Veniunt, ſubueniunt, pellunt eos, & quæſita iam ipſis ad ſe trahunt. Fit pax, & Sardinia etiam Siciliæ adiicitur, conceſſu ipſorum. Vides augmentum? Sed enim iam ſiſtimus, & illi manent ac florent? non. in Hiſpaniam malâ cupidine tranſcendant, arma etiam Saguntinis inferant, & amicum ſociumq; Romanis opidum euertant. Bellum ergo iterùm iuſtum: quo fine, & fructu? Victi illi, & in Africam compulſi, Hiſpaniâ aucti Romani. At enim Græcia & Macedonia iam deſunt. Vis iuſtè dari? Philippus Macedo fœdus cum Annibale coibit, Romanos & Græcos ſimul laceſſet: atque iſti eos aduocabunt, & ſibi primùm, mox & Macedonibus, imponent. Talia in Antiocho, Iugurthâ, ipſo Mithridate. qui ſceleratiſſimus non regum, ſed mortalium, quid de fraude vel iniuſtitiâ Romanorum queritur? vt volet; ipſe ab illis & nobis audiet, *Væ victis*. Non dicam pereant, ſed tamen pareant, qui vincere aut quieſcere non potuerunt. AVD. Hem! acriter tu pro Romanis: ſed ex animi tui ſententiâ? LIPS. Ex ſententiâ: ſaltem de antiquis illis Romanis, & ante Sullam ciuili bello nondum infectis &, vt ſic loquar, decoloratis. Pleraque omnia tunc pura & iuſta: & liceat cum Rutilio, verè de Româ dicere,

IVSTIS BELLORVM *cauſſis, nec* PACE *ſuperbâ,*
Nobilis ad SVMMAS *gloria venit* OPES.

At poſteà degenerarunt, Auaritia & Ambitio quædam dictarunt, ad hoc Rationis examen non dirigenda. AVD. Iam remiſſiùs, & laudo. quid tamen in Rutilio audio, nec *Pacem ſuperbè* dediſſe? Imò raro dedit, aut impotenter & ſuperbè dedit. LIPS. Neque id tibi dabo. Quoſdam populos puniuit, fateor; ſed non niſi imperio ſuo, & ſtipendiario illo iugo. Quàm multis autem & pacem indulſit, ſi vti eâ potuiſſent, aut voluiſſent? Ipſis Carthaginienſibus bis: Philippo etiam, & Antiocho, & Tigrani: atque hos omnes cùm pellere terris in eorum manu eſſet; contenti fuerunt reſtringere, & vt imagine hac vtar, pennas incidere, ne temerè & laſciuè ſic euolarent. Sed ſatis ſuper Iuſtitiâ.

CAP. IIII.

Fortitudo Romanorum militaris.

FOrtitudinem in militiâ nunc consideremus. Quid tamen hîc diffundar? nónne satis in ROMANA MILITIA meâ feci? Opinor: sed argumenti & contextus etiam caussâ, pauca dicantur. Aio igitur & *Milites* & *Duces* præstantissimos huic genti fuisse, & in omni æuo ADMIRANDOS. Vide mihi legiones illas, quæ binæ iunctæ, & cum totidem Sociis, equitatu autem *mille octingentorum*, ad quæcumq; bella & hostem ibant: ibant, sed & victrices ferè redibant. Tota autem ea manus, quid amplius quàm *octodecim millium* erat? Iam si decem legiones iungeres, quod item factum: quid nisi Hirtij verbis dicam, *vel cælum diruere* eas potuisse? Ecce gygantes nouos, & veros, nec è fabulis petitos. An non tales tibi videbuntur, si in *Opere, Agmine, Acie*, paullisper eos consideras? Quod ad Opus, fodiebant, vallum & fossas ducebant; aggerem, testudines, turres struebant: omnia celeriter & industriè, vt fidem superet paucos homines tanta, in tantulo tempore, struxisse. In * *Poliorceticis* meis dedi exempla. Iam de Agmine, quid istud est? arma omnia peditem ferre, cibos semestres aut menstruos, vtensilia, & septenos aut plures interdum vallos. Iumentum ita oneres, negabis par futurum. Adde ordinem in toto incessu, à signis non discedere, pari passu omnes ambulare, decurrere etiam, cùm opus esset, in plenis armis. Denique in acie quis par Romano miles erit? nam non fuisse quidem, id cōstat. Cum omnibus gentibus, omni genere armorum aut pugnarum, concurrerunt: ecquando victi sunt ignauiâ suâ aut culpâ? nam hoc addendum est: & optimus ille miles semper potior, nisi mens & directio impediret imperiti aut temerarij Ducis. Liuius gloriatur: *Absit inuidia verbo, & ciuilia bella sileant, numquam ab* EQVITE *hoste, numquam à* PEDITE, *numquam* APERTA *acie, numquam æquis vtique locis laborauimus.* Vera dictio, & trophæa victarum gentium adstipulātur. Græcos aut Macedonas aliquos mihi compones? Pyrrhus ipse Macedo refutabit: & cùm Romanæ

*Itemque in *Militiâ*.

Lib. IX.

manæ militiæ periculum, ſed cum ſuo periculo feciſſet, vocem è pectore emiſit: *O quàm facile erat orbis imperium occupare; aut mihi Romanis militibus, aut Romanis me rege!* Atqui ſi quiſquam Regum bono & veterano milite inſtructus fuit, is fuit. Quid autem mirandum tales fuiſſe, apud quos, à primâ adoleſcentiâ, vita omnis in armis, honos omnis ab armis erat? Nemo honeſtiorum ad remp. accedere, aut magiſtratus capere poterat, niſi decem annos militaſſet. Et pedeſtris ipſa militia, viginti annorum decurſu denique terminabatur. In ipsâ pace, an quietem egiſſe cenſes? exercitia aſſidua erant, vel in Campo illo Martio, vel in ipſis alibi caſtris. Ariſtidem operæ pretium eſt in hac re audire: *Quinetiam in militari diſciplinâ vos, ô Romani, omnium aliorum inſcitiam coarguiſtis. Nec enim contra hoſtes dumtaxat milites veſtros ac Duces, ſed inter ſe primùm committitis & exercetis. Ita fit vt* COTTIDIE STENT IN ACIE, *nec vmquam quiſquam* LOCO CEDAT, *ſed vt in æterno & cæleſti choro, quiſque ſtationem ſuam cognoſcat & ſeruet.* Reuera ita eſt: & de *ſtatione* quod ait, quis neſcit locum in acie, vel in præſidio, militi ſeruandum, vel moriendum fuiſſe? Leuiter ab eo diſcedere, à vitâ erat abire: vt ſeueritas quidem volebat ſaluberrimæ illius Diſciplinæ. Inde contemptus periculorum & hoſtium: & in medios illos vel exiguam manum ſi Dux miſiſſet, quis non ſine cunctatione parebat? Exemplum illuſtre & notum, ſed ADMIRABILE eſt, in bello Punico primo. Conſul parùm prouidè ſuos ductans, in locum humiliorem, & collibus vndique cinctum, inſinuarat. Hoſtes aditus inſederant, & ſine ferro confectum bellum videbatur. Ibi Tribunus conſilium ſuppeditat: *Conſul*, inquit, *vides tu collem illum, ab hoſtibus nondum occupatum? illuc cenſeo mittendam cohortem aliquam militum, ſi te & alios vis ſaluos. Hoſtes enim in illos irruent; intereà tu, ſi vir es, te explicabis, & peruades.* Placuit Conſuli ſententia, & vera erat: nec de militis obedientiâ dubitabat, ſed *Ducem*, inquit, *illum qui in certam mortem eat, quem habemus? Meipſum*, ait ille. Dictum, factum, quadringenti ad moriendum proficiſcuntur, & cadunt: ſolus Tribunus inter mortuos, ſemimortuus ipſe, repertus conualuit, & ſæpe vtilem operam reipublicæ poſteà nauauit. Viros iſtos tali robore, tali obedientiâ, alibi mihi dabis?

Spar-

Spartanos tamen excipio, ſolos dignos qui cum Romanis comparentur, ſi vires & copiæ maiores fuiſſent. nam alia non degenerant. Sed hæc infelix audacia: illa lætior. cum Punico item bello, fugientem eorum claſſem, pedites in mare ſe coniicientes & natantes, quaſi in camporum firmitate aggreſſi, manibus ſuis in litus retraxerunt. Paullò vetuſtiora iſta ſunt: ecce magis noua exempla. Bello Africano ciuili, Centurio Cæſaris cum aliquot veteranis in mari captus, ad Scipionem aduerſarium Ducem perductus fuit. Ibi Scipio clementer vitam ſtatim offerre & honorem, ſi deficere à Cæſare, & pro ſe ſtare vellet. Ille autem contrà, hortari vt ipſe deſiſteret, neu contra tam inuictum virum & copias pugnaret: *Quæ*, inquit, *cuiuſmodi ſint, ſi minus anteà expertus es, licet nunc cognoſcas. Elige ex tuis cohortibus vnam, quam putas eſſe* FIRMISSIMAM, *& conſtitue contra me. ego autem ex meis commilitonibus, quos nunc in tuâ tenes poteſtate,* NON AMPLIVS DECEM *ſumam: tum ex virtute noſtrâ intelleges, quid ex tuis copiis ſperare debeas.* Ita Hirtius, ſiue Oppius, ſiue Balbus, caſtè & puriter hæc narrauit. AVD. Légi equidem, & memini: ſed quid niſi militaria & vana hæc verba ſunt? Nam vt *decem* contra *quadringentos* conſiſtant, nulla ratio aut exempla dicent. LIPS. Rationem nunc omitto, etſi ea quoque in veterano iſto robore eſt: ſed exemplis hoc firmari poteſt. Non tu in eodem Hirtio legiſti, *Numidarum copias, in coronæ modum, Cæſaris copias cinxiſſe? Cæſariani interim,* inquit, NON AMPLIVS TRES *aut* QVATTVOR *milites veterani ſi ſe conuertiſſent, &* PILA VIRIBVS CONTORTA *in Numidas infeſtos coniecisſent,* AMPLIVS DVORVM MILLIVM, AD VNVM *terga vertebant.* Hoc etſi mirum, tamen verum eſt: & niſi fallor, ipſo illo ſcriptore arbitro & inſpectore geſtum. Sicut quod idem eodem bello, de Gallis noſtris tradidit: *Accidit res incredibilis, vt equites* MINVS TRIGINTA *Galli, Maurorum equitum duo millia loco pellerent, vrgerentque in opidum.* Vis nominatim & L. Sicinium aliquem citem, qui *centies & vicies* in aciem deſcendit? *ſex & triginta* ſpolia ex hoſtibus rettulit? *octo* ex prouocatione occidit? *quinque & quadraginta* vulnera pectore excepit, tergo nullum? Vis Caſſium Scæuam? qui in Britannico litore, cum quattuor commilitonibus in ſcopulo reli-

relictus, cùm mari abeunte hoſtibus adire fas eſſet, atque ij confertim irruerent; deſertus ab alijs, ſolus impetum ſuſtinuit, multos deiecit aut occidit, denique armis ſuis onuſtus, ſolo ſcuto abiecto, in mare ſe dedit, & ad Cæſarem natauit. Qui ſtupens ad viri virtutem, laudare parabat: at ille diſciplinę memor, *Da veniam Imperator*, inquit, *quòd ſcutum reliqui*. O dictum, factis illiſipſis laudabilius! & quid à tali animo, non enim iam manibus ſolùm, non ſperes? Idem Pompeiano bello, ad Dyrrachium caſtello præpoſitus, ſolus in portâ conſiſtens, contra Romanas, Romanas dico legiones & copias, id ſeruauit. Quo tempore oculus ei effoſſus, humeri traiecti & femur, ſcutum *centum triginta* ictibus perforatum. Fabellas recitare hodiernis militibus videamur: ſed nos res dicimus, tam hercules quàm cùm *Onera aut Opera* narramus, adeò non imitanda, vt nec credenda. Sed in victoriâ quid milites iſtos miror? magis pænè in clade & morte. Miles in Cannenſi prœlio, cùm vulneribus confectus, manus etiam mutilatus eſſet, ſpoliare ſe conantis Numidæ ceruicem brachijs inuadens, ad ſe traxit, & naribus atque auribus corroſis (cùm alia tela non eſſent, aut tractare non poſſet) deforme cadauer aſpicientibus reliquit. De vno loquor: ſed *quínam illi viri fuerunt* (Flori verba dabo) *quos ab elephantis obrutos Pyrrhi prœlio accepimus? omnium vulnera in pectore, quidam hoſtibus ſuis immortui, omnium in manibus enſes, & relictæ in vultibus minæ, & in ipsâ morte ira viuebat?* Vide mihi iſtos, non homines, ſed Martes, ſi fas dicere: & nec victos quidem, vincendos. Satis de Militibus, tranſeo ad Duces: etſi quomodo non iſti omnes Duces? Imò quod Thucydides de Lacedæmonijs ſcitè dixit, ὅτι ἄρα, πλὴν ὀλίγων, τὸ στρατόπεδον αὐτοῖς ἄρχοντες ἀρχόντων εἶσι: *quòd, paucis exceptis, exercitus eorum* DVCES DVCVM *eſſent:* id profectò in Romanos conueniebat. Sed tamen Duces etiam aliqui eximij: vt parens ille *Romulus*, vt *M. Furius Camillus*; vt *L. Papirius Curſor*, quem vel Alexandro parem (ſi veniſſet) Liuius opponit; vt *M. Claudius Marcellus* igneo impetu; vt *Q. Fabius Maximus*, ſalubri tarditate; vt *P. Scipio Africanus prior*, diuinâ felicitate; & *poſterior*, diuinâ virtute; vt denique (nam omnes quis numeret?) caput & culmen *C. Iulius Cæſar*: fortunâ, peritiâ, magnitudine & celeritate animi, ſuper

omnes qui arma tractarunt, aut tractabunt. Sed concludimus: si post Cæsarem tamen vnum addidero, alterius Cæsaris ô fidum vtilemque ministrum! Is *M. Vipsanius Agrippa* fuit, vir bello prouidus & fortis, & vel caussa victoriarum Augusti, vel instrumentum. Nec post eum, flaccescente iam Romanâ indole, quos mirer habeo, nisi fortè *Germanicum Cæsarem*, sed properata mors eripuit; aut magis certè *Traianum*, suo & proprio elogio OPTIMVM MAXIMVMQVE.

CAP. V.

Pietas, Probitas, Constantia Romanorum.

SED ad *Ciuilem* iam Virtutem venio, domi & in togâ spectandam. Eam per omnes ordines diffusam triplicem maximè reperio, *Pietatem*, *Probitatem*, *Constantiam*. *Pietas* eminet, vana illa quidem dixerit aliquis, sed tamen in assiduo Numinis cultu (pro ipsorum captu) reuerenter occupata. Incredibile est, quàm omnia publicè & priuatim religiosè cœpta, administrata, patrata: vt totam ciuitatem sacris operatam & addictam possis arbitrari. Atque id secundùm vetera instituta, nec nouitati aut mutationi dabant hîc locum. Miratur hoc Dionysius: *quòd quamquam* * *sexcentæ nationes penè in vrbem fluxerant, quibus singulis sacra sua ritusque patrij essent; tamen ad suum æuum* (inquit) *nulla peregrina religio publicè suscepta; aut si qua oraculorum monitu introducta, ea ipsa Romano more culta, abdicatis fœdis vanitatibus, aut fabularum portentis.* Quò valdè faciebat, quòd Sacris præessent, & ipsi non interpretarentur solùm, sed administrarent, viri in Republicâ primi, honoribus honesti: qui & exemplo plebem eò trahebant; & prudentiâ ac maturitate, noua aut nocitura spernebant. Ab hoc deinde capite alia Virtutum membra: & in primis illa *Probitas*, quam nominaui, id est animi morumque integritas quædam & candor. Sine fuco, sine fallaciâ diu mores illi fuerunt: & in prouerbium abierat, *Homo Romani ingenij, Romana simplicitas*, & *Romana fides*. Incerti, sed Romani scriptoris, versus sunt:

* Nota ad copiam exterorum.

CIVE

CIVE ROMANO PER ORBEM *nemo viuit* IVSTIVS.
Quippe malo vnum Catonem, quàm trecentos Socratas.

Et ſanè diſſerere alibi de virtute crebrum, hîc vſurpare. Quâ in re alienum teſtimonium audiamus, & Polybij, id eſt hominis Græci. Deus bone, quàm ille dilaudat, & ſuæ genti præfert! *Apud nos*, inquit, *ſi cui talentum concreditum ſit, & exſtent decem ſyngraphæ, decem ſigna, bis totidem teſtes; tamen fidem vix eſt ſeruare. apud Romanos autem, cùm in Imperijs aut Legationibus plurimũ pecuniæ in manibus habeant & diſpenſent, tamen officium & fides conſtant, ſolâ iuriſiurandi religione inductis*. Vides Probitatem in hac parte? ſed & in bello candor is fuit, & raro aſtu aut fraudibus victoria quæſita aut parta. Tangit grauiter M'. Aquillium Imperatorem noſter Annæus Florus, quòd is bello Aſiatico veneno fontes miſcuiſſet, ad deditionem quarumdam vrbium. *Quæ res*, inquit, *vt maturam, ita infamem fecit victoriã. quippe cùm contra fas Deûm*, MORESQVE MAIORVM, *medicaminibus impuris, in id tempus* SACROSANCTA *Romana arma violaſſet*. Iam & huic Probitati *Abſtinentia*, ſiue etiam *Continentia*, adhęrent: nõ fœdè aut iniuſtè appetere alienum, parcè & modicè ſuo vti. Et illius quidem (Abſtinentiæ, dico) quàm pulchrum, nec iactatum nimis, exemplum fuit ab vniuerſo populo editũ, Marianâ & Cinnanâ proſcriptione? Quippe cùm ij hoſtium ſuorum penates, omnibus opibus aut elegantijs plenos, vulgi manibus diripiendos vltrò obieciſſent: nemo inuentus eſt, nemo, qui iniuſtam hanc prædam è ciuibus peteret, caperétve: ſed, tamquam à ſacris ędibus, omnes manus & cupidinem abſtinuerunt. Et quid in togâ miramur hæc exempla; cùm in ipſo bello, & inter hoſtes, prædæ abſtinentia fuerit? quę non niſi permiſſu capta, & ſic quoq; tota ad Duces relata. Iam in Continentiâ quàm laudabiles, ſi cibum, veſtem, aut externa alia ſpectes? Plinium & Plautum teſtes habemus, populum Romanum per aliquot ſęcula, non niſi farre & pulte vulgò vſum. Quòd ſi nuptiæ, feſtiuitas, aut lętius conuiuium eſſet; pro magno pauci piſciculi, & porcinæ aliquot pondo, in obſonium adiecta. Similis in veſtibus frugalitas: & omnium, ditium pauperumque, è lanâ: atque eâ natiui & albidi coloris. niſi quòd ditiorum ſplendentes paullò magis & nitidæ à fulloniâ arte eſſent. Nam Sericum, Holoſericum,

ipsa Lintea, serò innotuerunt, & timidè etiam in vsum paucorum venerunt. Adderem Modestiæ laudem, & reuerentem Senatus & procerum suorum populum: nisi Tribuniciæ interdum procellæ turbassent, quam ego pestem vnicam & labem reperio in re Romanâ. Denique & tertiam virtutem *Constantiam* feci: ô verè ADMIRANDAM in hac gente! Nam in alijs pares alios habeant: in hac nec comparandos. Mucius ille olim oraculum protulit: *Et facere, &* PATI FORTIA, *Romanum est*: quasi hæc in malis magnis Patientia (quæ ipsa est Constantia) peculiaris eorum virtus esset. Et tu dispice. Vmquámne vnum aliquem hominem, plus inuicti, & obnixi in omnes casus, roboris ostendisse, quàm populum hunc vniuersum? Exemplis doceatur. Pyrrhus ille in Italiam venerat, cum noui generis gentisque copijs, & inprimis inaudito terrore elephantum. Victor grandibus prœlijs erat, Italiam percurrerat, & à trigesimo pænè lapide Romam prospexerat. Quid Romani? trepidant scilicet, & pacem petunt? Imò oblatam vltrò respuunt, & legatos eius cum animoso hoc responso dimittunt: *Pyrrhus Italiâ cum copijs excedito. vbi excesserit, de pace si volet, agito. Ni excesserit, arma & viros, & aciem exspectato. Neque destituros ab incœpto se, etiamsi* SEXCENTOS LAEVINOS (ea verba Plutarchus posuit) *pugna vicisset*. Qui animi isti, aut verba sunt? non contra Pyrrhum, sed contra fortunam, & pænè dixerim cælum, dimicantium. Etsi mos ille eorũ semper in bellis (notandus & ADMIRANDVS) nihil largiri armato hosti: sed vbi ea posita, & obsequiosi aut flexibiles illi visi, tunc denique conditiones ferre & æquas, & sæpe nec exspectatas. Generosorum hoc est: ire in aduersos, parcere aut absistere iam abiectis. Fructus autem Constantiæ in Pyrrhum fuit, sponte Italiâ illum fugere, ipsos eius dominos & potentes fieri. Vide & bellum Punicum primum. quot ibi clades, raræ aut nouæ? Rara in Africâ ipsâ, cùm Atilius Regulus Consul, cum toto exercitu oppressus, & viuus venisset in hostium potestatem. Nouę aliquot in mari: cuius anteà expertes & imperiti, classes plures vel naufragio vel pugnâ amiserant. Polybius scribit, & ipse miratur, *septingentas quinqueremes eo bello amissas fuisse*. Satis autem iacturam eam æstimas aut intellegis? in quaque earum

Dionys. lib. VIII.

(Poly-

(Polybio ſic ordinante) *trecenti* remiges fermè erant, milites *centum viginti.* Hos tu ſi vnà computas & colligis, videbis paullò minus *trecentis hominum millibus* periiſſe. Et qui Romani tunc erant? nec totâ etiam Italiâ plenè adhuc potiti. O constantiam, ô robur, & ô fortunam! nam hæc ſe vertit, & puduit tam merentibus non ſe dare. Iam ad mortem plaga, Punicum bellum tertium. Annibal ſummus ducum in Italiam ipſam venit, ſiluam exſcindere parat, in quâ ſtabulabantur Martiales iſti lupi: & pænè fecit. Tribus prœliis magnis victor; & vltimo illo Cannenſi, quid niſi totum virilem ſanguinem Romanum exhauſit? Heu cladem! *quinquaginta millia* ſelectorum militum, vnà cum altero Conſulum, cum tot Tribunis & Centurionibus, tot Senatoribus & Equitibus Romanis iacent: & tu Roma adhuc ſpiras? quibus freta? ſenibus, puerisque, & feminis, quos ſolos pænè reliquos habes? Spiro, inquit, imò alta & vetera ſpiro. De pace nulla mentio: veniat vel Romam Annibal, arx & Capitolium nos defendet, & è cinere iſto ſuſcitabuntur *rerum domini Romani.* O inſanas, dixerit aliquis, cogitationes! ſed res & exitus docuit, conſtantes & felices. *Magna populi Romani fortuna* (ait Florus) *ſed* SEMPER IN MALIS MAIOR, *reſurrexit*: & pueros, ſenes, vinctos, ſeruos armauit: & imbecillo aut fœdo exercitu victrices illas copias profligauit. Plura poſſem. nam in omni Romanâ hiſtoriâ propriæ huius virtutis exempla ſunt: ſed quid maius iſtis poſſum? Claudianus concludat:

* Manipulus vnus.

NVMQVAM SVCCVBVIT DAMNIS, *& territa nullo*
Vulnere, poſt CANNAS MAIOR *Trebiamque fremebat.*

Et Liuius: MAGNITVDINEM *populi Romani, aduerſis propè rebus* ADMIRABILIOREM, *quàm ſecundis eſſe.* AVD. Atqui vnum miror, & pænè doleo, à te omitti. LIPS. Quod illud eſt? AVD. De Varrore. nam quid admirabilius, quàm cùm ille auctor & cauſſa tantæ cladis (nec falſò) diceretur: Romam redeunti obuiam itum ab omni ordine & populo, & *Gratias actas, quòd de Republicâ non deſperaſſet?* Siqua alia hęc plebs fuiſſet, itáne gratias funeſto & furiali capiti? ſputa, ſaxa, tela, nec vnam mortem. Illi fecerunt. quia hoc quoque Conſtantiæ proprium, mederi malis potiùs, quàm iraſci. LIPS. Eſt & minutum aliud.

Nam cùm vrbem ipsam Annibal obsideret, & terrêret: fundus, in quo castra eius posita, publicè sub hastâ Romæ væniit: nec minoris, quàm si liber, nec insessus ipse aut Italia ab hoste essent. Item alterum, eodem illo tempore, cùm ad vnam portam Annibal pugnaret & inuaderet, alterâ militem & auxilia in Hispaniam emiserunt. Fiducia hæc, vt verum dicam, humana non fuit: à Deo inspirante vênit.

CAP. VI.

Contra Probitatem & Abstinentiam dicta & obducta quædam.

ET hæc sufficiunt, mi Auditor, de Virtute Ciuili: cuius custodes & sacerdotes si viritim recenseam, quando finiam? te, & certè me, fatigem. AVD. Numquam me, nec si Iliadem sermonis tui texas. Sed tamen si arbitrari me dicta tua vis, non solùm audire: habeo quæ speciosè aut firmiter obducam iis & opponam. Itáne Virtutem hanc attollis? Pietatem omitto: etsi ea externa tota, & miseratione magis, quàm refutatione digna. Sed de candore & fide adiunxisti: an non ipso animo tuo alibi retinente, aut refragãte? Proh sancta Fides, quæ igitur lego alibi aut video, contra tuum numen aut nomẽ admissa? *Caucæi* populus Hispaniæ satis potens & notus fuit. qui cùm pares Romanorum armis & violentiæ non essent, legatos supplices in castra ad Lucullum Imperatorem miserũt, pacẽ & fœdus quacumque lege facturos. Ille obsides imperat, & argenti statim * talenta centum, equites auxiliares certo numero. Omnia fiunt sedulò & obnoxiè. Imperat tum ampliùs, vt *duo millia* militum in vrbem suam accipiãt, præsidij caussâ. Id quoque factum. Sed illis occultò mandatum, vt muros portasque occuparent; atque ita Lucullus reliquum exercitum induxit, & tubâ signum datum, vt sine discrimine, senes, pueri, viri, feminæ interficerentur. Ita opidum direptum, deletum: ipsa *viginti millia* hominum, per summum scelus, interempta. O candorem, ô simplicitatem! & ecce aliam, in eâdem Hispaniâ, similem. Sulpicius Galba Lusitaniam hostiliter ingressus vastabat, mirantibus illis nec caussæ aut

*60000. *Phil.*

aut culpæ ſatis conſciis, Legatos mittunt, fœdera priora renouant: illo recipiente,& vltrò miſerante, quòd ſic affligtarentur. *Sed,*inquit,*egeſtas fortaſſe vos impulit prædas agere, & belli ſpeciem præbere: medebor. Tripartitò vos diuidã, & in agro ac ſolo pingui collocabo, vbi reliquum beati ac tuti agatis. Venite cum vxoribus, cum liberis: in talem vallem, talis illa pars. adſignabo.* Veniunt miſeri, læti ac ſecuri,& in triplici regione diſtincti. ad quorum primos cùm acceſſiſſet, arma ponere quaſi amicos ſocioſq; iuſſit: & iis poſitis, milites immiſit, & fidem ac deos implorantes, ad vnum omnes occîdit. Idem alteris, tertiiſque celeriter factum,& priuſquam fama prioris facinoris ad eos veniſſet. Aſpicio te Lipſi, & oculis vultum ac pectus verbero, ſi tale aliquid infidum & barbarum, in vllâ barbarie factum? Atqui nouitia hæc ſunt, dices,& reipublicæ inclinantis. Non nimis, nec longè à Bello Punico ſecundo, cùm Reſpublica moribus legibuſque vel maximè floruiſſe cenſetur. Sed vis igitur antiquiora? accipe. Auſonum gens in Italiâ fuit, vno tempore, nullo ſatis certo crimine, exciſa. Liuius ipſe narrat, ſuſpectos & delatos à paucis, quaſi deficere ad Samnites vellent: præuentos autem à Romanis, qui occultè ſubmiſſis militibus, quibuſdam & togatis, portas trium opidorum occuparunt: & eâdem horâ, cædibus promiſcuè factis, vrbes & gentem deleuerunt. Audis tu mi doctor? quid iſtis hominibus probius aut candidius? cedunt Gallicanæ noſtræ niues. Iam & *Abſtinentiam* ac *Continentiam* laudaſti: & vt leuiſſimè dicam, ſubriſi, aut & irriſi. Nam quæ, aut vbi, hæc Abſtinentia? Romę & inter ciues fortaſſe? credo, & ex veteri dicto, *Coruus coruo oculum non eruit.* Sed an eadem in prouinciis,& vbi occaſio aut facultas peccandi? O dij deęq; (ſi fas ſic exclamare) quæ illîc occulta aut aperta furta, libidines, nundinationes, raptus? Poëtæ Harpyas aliquas finxerunt, quæ cõtactu & vnguibus omnia diriperẽt, aut fœdarent: in re, iſti Romanorũ Præſides fuerũt. Optimus & belliſſimus quiſq; ita ſe gerebat, vt bella omnia domũ auferret. Demades olim dictitare ſolitus, cùm ad Tribunal aut Magiſtratum iret, *ad Auream meſſem ſe ire*: mihi crede, iſti ibant, & Colchos quiſque Iaſon ſibi ſpondebat. Legiſti tu Ciceronis illa de vno, Verre? Pleraque talia in aliis, & miſeri prouinciales non niſi pręda & ſpolium Præſidibus ſuis erant.

erant. Quòd si in pace talia: per bellum & arma quid suspicamur fuisse? & tu tamen illic quoque Abstinentiam eorum laudas. O iustè, ô meritò! & tuâ veniâ, dabo exempla. Ecce L. Sulla in Asiâ, cùm communiter *viginti millia talentûm* exegisset, priuatim edixit, vt hospes militi apud se diuertenti *sedecim drachmas* in diem daret; cænam insuper ipsi, & sodalibus quot vocasset; Centurio autem acciperet in diem * *quingenas drachmas*, vestẽ prætereà duplicem Domesticam & Forensem. Hęc Sulla, inquies, homo nequam, & natus ad Disciplinam militarem dissoluendam. Benè est, accipio excusationem: quid ergo L. Paulus qui Macedoniam vicit, inter optimos ciuium? Destinatum ei Epirum totam diripere, & in prędam militibus dare, quia cum Perseo rege sensissent. Quid facit? ipsis Liuij verbis, *Centuriones in singulas vrbes submittit, qui se dicerent ad præsidia deducenda venisse, vt liberi Epirotæ, sicut Macedones essent. Denos principes è singulis euocauit ciuitatibus. Quibus cùm denuntiasset, vt aurum & argentum in publicum proferretur; per omnes ciuitates cohortes dimisit, sic vt vno die in omnes peruenirent. Edicta Tribunis Centurionibusque erant, quæ agerentur. manè omne aurum argentumque collatum: horâ quartâ signum ad diripiendas vrbes datum est militibus: tantaque præda fuit, vt in equitem* quadringenti Denarij, peditibus duceni diuiderentur. Centum quinquaginta millia capitum humanorũ abducta. Muri deinde direptarum vrbium diruti sunt: ea fuêre opida circa* LXX. Quibus auribus tu candoris, tu abstinentiæ mirator, hæc audis? Centuriones submittit, per speciem liberandi; decem primos euocat, vt consilio & ducibus spoliet: ô candidum factum! Milites deinde immittit, diripit, cædit: ô clemens abstinensque factum! Sed pulcherrima clausula, tot millia capitum abducta: nec finis, in miseros muros & tecta sæuitum, & dirui ea iussa. In vicinâ Græciâ, quid Hortensius Prætor patrauit? Legati Abderitæ in ipsâ Româ audiantur, (Liuij item verbis) *Flentes ante Curiam, querentesque, opidum suum ab Hortensio expugnatum direptumque esse. Caussam excidij fuisse, quòd cùm* * *centum millia denariûm, & tritici quinquaginta millia modiûm imperaret, spatium petierant, quò de eâ re ad Hostilium consulem, & Romam, legatos mitterent. Vixdum ad Consulem se peruenisse, & audisse opidum* expugna-

* 50. Phil.

Lib. XLV.

* 40. Phil.

Lib. XLIII

* 10000. Phil.

expugnatum, principes securi percussos, sub coronâ ceteros vęniisse. In ipsâ Italiâ, Locrorum opido Q. Pleminius, Legatus Scipionis Africani, cum milite præfuit. Sed quomodo? Liuius iterùm dicet: *in* CORPORA, *in* LIBEROS, *in* CONIVGES, INFANDAE *contumeliæ editæ.* Libidines, & non dicenda habes: *iam auaritia* (inquit) *ne sacrorum quidem spoliatione abstinuit. nec alia modò templa violata, sed Proserpinę etiam intacti omni ætate thesauri.* En religionem & pietatem, quam laudabas. Et quid ego Consules, Prætores, Legatos, nomino aut conquiro? ecce pusillus vnus Præfectus equitum, titulo tenus, Scaptius, cùm pecuniam deberi sibi à Salaminiis diceret, illi ad Senatum appellarent, eiusque consultum: homo probus & iustus, *quinquaginta equites* ab Appio Proconsule impetrat, *inclusum in Curiâ Senatum habet in multos dies, adeò vt interierint nonnulli fame.* Hęc Cicero ita narrat, & simul æquabile illud ius inter prouinciales & Romanos ostendit. Quid plura addo? claudat mihi Polybius testium agmen. qui scribit Scipionem, captâ Carthagine Nouâ, *omnes obuios occidi iussisse, nec vt vlli parcerent.* Tum addit, sollennem hunc morem Romanis fuisse: *Videntur enim,* inquit, *terroris gratiâ hoc illi facere. Itaque frequenter videre est, quando Romani ciuitates capiunt, non homines modò occidi, sed etiam canes dissecari, & aliarum animantium membra truncari.* Heu, heu clementiam, candorem, probitatem, & omnia, quæ dixi, inter ADMIRANDA!

Lib. VI. ad Attic.

CAP. VII.

Pariter contra Continentiam; & de luxu Romano.

IAM tu *Continentiam* etiam laudabas, in Victu & Veste: voluntate tuâ, aliquid opponam? LIPS. Valdè interest scilicet quid velim: tu mihi videris, vt Mithridates aliquis, non libero, sed hostili ore & animo, inuehi in Romanos. AVD. Non ita est: sed falsa si dicam, vterque parati erimus, tu refellere, ego refelli. Hoc iam agis, video: sed priùs & istæc audi. Continentiam igitur & frugalitatem veterum illorum, sed planè veterum, si lau-

das: ego ſuccino, & Fabricios, Curios, Quinctios tecum miror. Sin longiùs trahis; vt non ego, lectio tua & obſeruatio tacitè refellent. Quid? leges illæ Sumptuarię ab antiquo latæ, & ſub bellum Punicum ſecundum, non oſtendunt morbos in eâ parte fuiſſe, cùm ad publica hæc remedia decurrẽdum? ipſæ cęnæ, & lautitiæ quæ narrantur, non id clamant? Reminiſcere Pontificiæ illius cænæ apud Macrobium, vbi incognita & nobis quærenda ciborum genera: reminiſcere & Salluſtij verborum de Metello Proconſule, in Hiſpaniâ: *Cænæ, vltra Romanorum, ac mortalium etiam, morem curabantur, exornatis ædibus per aulæa & inſignia, cænisque ad oſtentationem hiſtrioniam fabricatis. Simul croco ſparſa humus, & alia in modum celeberrimi templi. Præterea, ſedenti in tranſennâ demiſſum Victoriæ ſimulacrum, cum machinato ſtrepitu tonitruum, coronam ei imponebat: tum venienti thure, quaſi Deo, ſupplicabatur. Toga picta plerumq; amiculo erat accumbenti. epulæ verò exquiſitiſſimæ, neque per omnem modò prouinciam, ſed trans maria, ex Mauretaniâ volucrum & ferarum, incognita anteà, plura genera.* Conſidera cænaculi apparatũ, cænantis habitum aut honores, cænæ ipſius exotica fercula: quis ganeonum & lurconum, poſſit vel auſit imitari? Quis noſtrûm hodie aues aut feras trans mare, cænæ cauſsâ, conquirit? Atqui olim non Metellus ſolùm aliquis, ſed iam vulgus lautiorum. Petronius Arbiter:

Ingenioſa gula eſt, Siculo ſcarus æquore merſus
Ad menſam viuus deducitur. inde Lucrinis
Eruta litoribus vendunt conchylia cænis,
Vt renouent per damna famem. iam Phaſidos vnda
Orbata eſt auibus, mutoque in litore tantum
Solæ deſertis adſpirant frondibus auræ.

Pulchrè & floridè, ſed an poëticè & elatè? non opinor, imò Seneca, acer ille talium quæſitor & cenſor, auget & attollit. *Non eſt neceſſe* (inquit, ad ſæculi ſui mores) OMNE *perſcrutari profundum, ac ſtrage animantium ventrem onerare, nec conchylia* VLTIMI MARIS *ex ignoto litore eruere. Dij deæque iſtos perdant, quorum luxuria tam inuidioſi* IMPERII FINES *tranſſcendit. Vltra* PHASIM *capi volunt, quod ambitioſam popinam inſtruat: nec piget à* PARTHIS, *à quibus pœnas nondum repetiimus, aues petere.* Vides affectum & ſtomachum viri, & ſine bile hæc nec in ſermone quidem vſurpantis.

Conſol. ad Helu.

pantis. Quid Latinus Pacatus, in Panegyrico? Laudat Theodosium Principem, quòd nihil tunc opus esset, *ad penum regiam flagitare remotorum litorum piscem, peregrini aëris volucrem, alieni temporis florem.* & tum addit imaginem prioris sæculi: *Nam delicati illi ac fluentes, & quales sæpè tulit Respublica, parùm se lautos putabant, nisi luxuria vertisset annum, nisi hibernæ poculis rosæ innatassent, nisi æstiuâ in gemmis capacibus glacie falerna fregissent. Horum gulæ angustus erat orbis noster. namq; appositas dapes, non sapore, sed sumptu æstimantes, illis demum cibis acquiescebant, quos* EXTREMVS ORIENS, *aut positus extra Romanum* COLCHVS *imperium, aut famosa naufragiis maria misissent.* Ecce vitia & prodigiosum luxum, omnia fastidientem, nisi remota & sumptuosa. Sed inferioris tantùm illa æui? imò verò, vt tetigi, à bello Punico secundo, aut circà: cùm ecce Cato Censorius publicè questus, *Non posse saluam esse vrbem, in quâ piscis pluris, quàm bos, væniret.* Attende mi Lipsi. hócne nostro æuo sit? & tamen in luxum inuehimur, nec immeritò: at ego tibi dico, pluris quàm decem boues væniisse vnum piscem: piscem? pisciculum addo. Mulli in quo tunc pretio? putantur fuisse, quos *Barbos* hodie, aut *Regulos marinos* vocamus: sed quidquid fuit, pisciculus, & vix quinque aut sex librarum. O non delicias, sed insanias! vnum ex iis *quinque, sex, octo, decem millibus* HS. reperio emptum. Seneca iocosè narrat de Tiberio, seuero Principe, & luxui nec duce nec fautore. *Mullum ingentis formæ (quare autem non pondus adiicio, & aliorum gulam irrito? quattuor pondo & selibras fuisse aiebant) Tiberius Cæsar missum sibi, cùm in macellum deferri & vænire iussisset: Amici, inquit, omnia me fallunt, nisi istum mullum aut Apicius emerit, aut P. Octauius. Vltra spem illi coniectura processit. Licitati sunt: vicit Octauius, & ingentē consecutus est inter suos gloriam, cùm* HS.* *quinque millibus emisset piscem, quem Cęsar vēdiderat, ne Apicius quidem emerat.* Notetur hîc, quęso, non pretium solùm piscis, sed Tiberij mirabilis continentia, qui in tantis opibus nec edere piscem voluit, nec donum alteri tradere, sed pretium ex eo fecit. quod sordes hodie aliquis fortasse (nescio an recto iudicio) interpretetur. At in Plinio, *Asinius Celer, è consularibus, hoc pisce prodigus, vnum mercatus est* octo millibus.* Atque id quasi summum pretiū Plinius habet, cùm tamen in Suetonij Tiberio sit, Principem

Epist. xcv.

* centū vigintiquinque Phil.

* ducentis Philipp.

cap. xxxiiij

cipem eum *grauiter questum, tres mullos triginta millibus nummûm vænisse.* Si numeri recti; certum est excessisse, & singulos *ducentis quinquaginta* Philippicis stetisse. An falsus aut mendax ergo fui, de bobus vel decem? Iam alia si conquiram, vereor non longus solùm, sed vanus esse. Dicam tamen, vel tui iudicij explorandi caussâ; & corriges, sicubi ego, aut testes mei, extra fines veri ibunt. De Apicio, quem iam nominaui, res nota est, hominem perditæ gulæ fuisse: de quo, vt alia sileantur, mors sola iudicabit, quam Senecæ verbis dicam. *Apicius*, inquit, *nostrâ memoriâ* (sub Tiberio) *vixit, qui scientiam popinæ professus in eâ vrbe, è quâ quondam philosophi pulsi fuerant, disciplinâ suâ sæculum infecit. cuius exitum nosse, operæpretium est. Cùm* * HS. *millies in culinam congessisset, ære alieno oppressus, rationes suas tunc primùm coactus inspexit. Superfuturum sibi* HS. *centies computauit, & velut in vltimâ fame victurus, veneno vitam finiuit.* Quam luxuriam, & quam effusam vitam priuati hominis hanc fuisse putamus, cui *centies* HS. (id est, *ducenta quinquaginta millia* Philippæorum) paupertas & desperatio fuit? O quàm multorum improba vota hodie sint, vel *quinquagies* habere? Sed hunc omitto, & duos eodem nomine alios, qui in exemplar & nomen transierunt huius vitij: Claudium Æsopum addamus, histrionem. De eo Plinius: *Maximè insignis est in hac memoriâ, Clodij Æsopi, tragici histrionis patina, sexcentis* HS. *taxata. in quâ posuit aues, cantu aliquo aut sermone humano vocales, millibus sex singulas coëmtas, nullâ aliâ inductus voluptate, nisi vt in his imitationem hominis manderet.* Benè hæc postrema fortasse: sed an non acrius, *imitatione hominem manderet?* Anthropophagum facere hunc Æsopum vult, qui aues comederet, cùm hominem non posset, humanas. Æstimatio autem ea vnius patinæ est, *quindecim millium* Philippæorum. Atque iste etiam fuit (alij ad eius filium referunt) qui *margaretas sorbere solitus* aceto solutas. O scelus, in mare deportandum! LIPS. Ne nimis, ne nimis: & an me eò vis? nam ne nescias, & ego margaretas, vel potiùs margaretulas, arte liquefactas, valetudinis causâ, soleo sorbere. Nec res magna aut impendiosa est. AVD. At ego pretiosas aio, & mens eorum est, qui scripsere. Tu autem vel aurum & gemmas sorbe, vt viuas. Sed quod ad illos gulones, de M. Antonij & Cleopatræ spon-

*Duo milliones & semis.

ſione non meminiſti, cùm hæc ſe *centies* HS. vnâ cænâ diceret abſumpturam? Ille negare, & rem * ἀδύνατον cenſere: ad ſummum, iudex & ſculna captus Munatius Plancus. Res non differtur, ſequenti die illa cænam apparat pollucibilem, ſiquis vnquam, & denique vt Cleopatra, & Ægypti regina. Nihil mirari Antonius, & calculos ad extremum poſcere: cùm illa arridens, Vnum, inquit, ferculum rem confecerit. & ſimul ex compoſito, illatâ phialâ acris aceti plenâ, vnionem quem aure dextrâ geſtabat, ſingulare naturæ opus, detractum in phialam demiſit, eumque, vt natura eſt, ſtatim liquefactum abſorbuit: parata & in alterum, quem ſiniſtrâ gerebat, manum iniicere, ni prouidè & properè Munatius, victum Antonium clarè pronuntiaſſet. Quidni victum? cùm ſola ea gemma vel *centies* HS. eſſet? ſiue, vt noſtra æſtimatio, *ducentis quinquaginta millibus* Philippæorum. Atque illa igitur arte hoc conſecuta eſt, vel aſtu: an re ipsâ & ſimpliciter Caligula, de quo Seneca? *C. Cæſar, quem mihi videtur Natura edidiſſe, vt oſtenderet quid ſumma vitia in ſummâ fortunâ poſſent, centies* HS. *cænauit vno die, & in hoc omnium adiutus ingenio, vix repperit, quo mediocrium prouinciarum tributum vna cæna fieret.* Nam ſi margaretæ vel lapilli abſumendi, quid ingenijs magnis aut inuentis opus? via ſtrata & nota iam erat, per veſtigia Cleopatræ. In Suetonio tamen ſic lego, de ipſo iſto Caligulâ: *Commentus eſt portentoſiſſima genera ciborum; vnguentis calidis frigidisque lauabatur; pretioſiſſimas margaretas, aceto liquefactas ſorbebat; conuiuis ex auro panes & obſonia apponebat.* Quid iam Vitellius, ille helluonum omnium altiſſimus gurges? de quo Plinius: *Vitellius in principatu ſuo * decies* HS. (ita libri veteres) *condidit patinam, cui faciendæ fornax in campis exædificata erat.* Ego mallem (ſed tu iudica) *condiit patinam:* quia non de ipsâ lance, etſi grandi & pretioſâ, ſed de inſtructo eius & obſonio eſt ſermo. Scripſit autem Suetonius: *in hac ſcarorum iocinera, phaſianorum & pauonum cerebella, linguas phœnicopterûm, murænarum lactes, à Carpathio vſque, fretoque Hiſpaniæ, per nouarchos ac triremes petitarum, eum commiſcuiſſe.* Vbi libri veteres plerique, *à Parthiâ vſque* (non *à Carpathio*) habent: & conſiderandum eſt, ex Senecæ & aliorum ſuprà verbis. Etſi tamen ſtructura videtur hæc ad *Murænarum lactes* referre. Idem

* quæ fieri non poſſet.

Conſol. ad Helu.

Lib. xxxv.

* 25000. Phil.

verò Vitellius, non ipse solùm prodigus, sed alios impellens, *indicebat eádem die, ientacula, prandia, cœnas, commissationes, ipse omnibus sufficiens, vomitandi consuetudine.* Quod Suetonius cùm retulisset, ita reddit: *nec cuiquam minus singuli apparatus, quadringenis millibus nummûm constiterunt.* Heu illusum vel abusum, in alienis opibus! nam ea sunt *decem millia* Philippicorum, siue ipse census equester. Super hæc nihil reperio, nisi in Latini Panegyrico obscurè quosdam Principum perstrictos: *Vt taceam,* inquit, *infami dilectu scriptos in prouincijs aucupes, ductasque sub signis venatorum cohortes, militasse conuiuijs: nónne cognouimus cuiusdam retrò Principis non prandia sæpe, sed fercula,* HS. *millies æstimata, patrimoniorum equestrium pretia traxisse?* Nec satis firmiter scio, quem aut quos tangat: puto Vitellium tamen, si in verbis eius emendes, * HS. *mille æstimata.* Nam de illo *millies*, quis credat in vno ferculo absumptum? quod nec Cleopatræ aliquot, aut Caligulæ iuncti fecissent. Immane hoc nimis est: at illud *mille* planissimè conuenit, cum Plinij suprà notâ de vnâ Vitellij patinâ *decies* HS. æstimatâ. Nam millena HS. & *decies*, Romanis idem sonant. Iam de Heligabalo quid dicam? de quo Lampridius: *Numquam minus* * *centum* HS. *cœnasse, hoc est argenti libris* XXX. *Aliquando autem* * *tribus millibus* HS. *cœnasse, omnibus supputatis quæ impendit. Cœnas verò Vitellij & Apicij vicisse.* Vbi tamen non *argenti libras* XXX. legi calculus vllus admittit, vt paries cum *centum* HS. sed potiùs CCL. quæ pura veritas esset. Atque ego in isto super omnes stupeo. LIPS. Quid ita? nam Cleopatra, imò Caligula superauit. AVD. At enim hoc mihi magnum & stupendum, quòd sumptus isti in Heligabalo cottidiani, & *numquam minus* (verba Lampridij) *centum* HS. *cœnauit.* Essent *septuagintaquinque millia* Philippeorum in mensem: quid iam conuiuia, quæ eiusdem totius summæ, in vnum diem interposuit? Ita enim & Lampridius addidit factum. Sed iam monstra omittimus: aliquid ad communem morem quærimus, à quo non nimis Philippus, Hortensius, Lucullus, & hi tales, lumina reipublicæ, abiuerunt. Piscinæ & viuaria istorum nota sunt: cœnæ, ex vnâ hac Lucullianâ. In famâ homo erat lautitiarum, & quòd esset *non ganeo & profligator, vt plerique sua haurientium, sed erudito luxu.* Cepit cupido Ciceronem & Pom-

* 25000. Phil.

* 2500. Phil.

* 75000. Phil.

Tacit. de Petronio.

Pompeium cognoſcendi, ſed inopinatò, & vt ſeriò diſcerent quomodo in dies viueret. Inueniunt in foro, ſalutant, cænam indicunt. Sed *heus tu*, aiunt, *eá lege nequid præmandes. nam ſumptum ſumi in nos, non placet*. Ille tergiuerſari primò per ſimulationem, & *Cras potiùs*, inquit: cùm negarent, *Ergo nec hoc licet*, inquit, *famulo dicere in quo triclinio cænaturi ſimus?* Permittunt. Ille altâ voce, *Abi, dic in Apollinis cænaturum*. Mox ſequuntur: omnia lauta, ſplendida, regia, cum ſtupore duorum conuiuarum. Sed cauſſam neſciebant ſcilicet, & totam vim habuerat ad apparatum, vnum illud *Apollinis* verbum. Nam homo ita diſpoſuerat, vt cænacula ſuis nominibus diſtincta eſſent; & in quoque tales cibi, & impendia. Eminebat autem illud Apollinis: atque ita cùm Diſpenſator aut Coquus audiſſent id nomen, ſciebant ſtatim quid, & quantum, opus eſſet. Summa enim taxata huic cænaculo, ait Plutarchus, *quinquaginta millium drachmarum* erat: quæ ſunt *quinque millia* Philippæorum. Etſi alij tamen in Plutarcho *quinque millia*, non *quinquaginta* legunt: atque ita minuunt ſummam. Quid plura ego adferam? vnum hoc Senecæ, ad æui ſui mores aptum: *Quid eſt ſumptuosá cæná flagitioſius, & EQVESTREM CENSVM abſumente? & tricies tamen* HS. *adijciales cænæ frugaliſſimis viris conſtiterunt*. Hic vnus ictus, Lipſi, te conficit: vulgò *cenſus equeſtres* inſumpti: & ab ipſis *frugaliſſimis* viris, *tricies* HS. Quantum hoc poſtremum eſt? colligit *ſeptuagintaquinque millia* Philippæorum. O frugalitas in vno conuiuio ADMIRANDA! & quis Principum hodie vel in nuptiali pænè epulo tantum prodigit? Silebam Lipſi, & ſtupebam: niſi quòd de *Veſte* etiam aliquid ſit addendum. Sumam à Cenſore noſtro Senecâ: *Quidquid eſt boni moris, exſtinguimus leuitate & politurá corporum. Muliebres mundicias anteceſſimus, colores meretricios, matronis quidem non induendos, viri ſumimus. Tenero & molli ingreſſu ſuſpendimus gradum: non ambulamus, ſed incedimus. Exornamus anulis digitos, in omni articulo gemma diſponitur.* Iſta de viris: quid de iuuenibus? Pater illius Senecæ: *Torpent ecce ingenia deſidioſæ iuuentutis, nec in vllius rei honeſtæ labore vigilatur. Cantandi ſaltandique obſcœna ſtudia effeminatos tenent: & capillum frangere, & ad*

Epiſt. xcv.

Lib. VII. Na. Quæſt.

I. Controu.

& ad muliebres blanditias vocem extenuare, mollitie corporis certare cum feminis, & immundissimis se excolere mundicijs, nostrorum adolescentium specimen est. Quis æqualium vestrorum, quid dicam satis ingeniosus, satis studiosus, imò quis satis vir est? Emolliti eneruesque, quod nati sunt, inuiti manent, expugnatores alienæ pudicitiæ, neglegentes suæ. Dei fidem! luculenter vtramque ætatem, ab vtroque scriptore, laudatam! Fortasse de feminis addam, quas scimus cum veniâ peccare, vbi viri gradum struunt? Tamen quid Propertius?

Matrona incedit census induta nepotum.

Seneca iterùm: *Video vniones non singulos singulis auribus comparatos: iunguntur inter se, & insuper alij bini superponuntur. Non satis muliebris insania viros subiecerat, nisi* BINA AC TERNA PATRIMONIA *auribus singulis pependissent.* Ille de auribus queritur: alius de toto corpore. vt Manilius:

Perque caput ducti lapides, per colla, manusque,
Et pedibus niueis fulserunt aurea vincla.

Pedibus etiam aurum, vt ait, sed & gemmæ: ac Plinius scribit, *non crepidarum tantùm obstragulis, sed & totis socculis addi. Neque enim* (inquit) *gestare iam margaretas, nisi calcent, ac per vniones etiam ambulent, satis est.* Addit pro fastigio insaniæ, *Visam à se Lolliam Paullinam, ne seriò quidem ac sollenni cæremoniarum aliquo apparatu, sed mediocrium etiam sponsalium cænâ, smaragdis margaretisque opertam, alterno textu fulgentibus, toto capite, crinibus, spiris, auribus, collo, manibus, digitisque. quæ summam quadringenties* HS. *colligebant, ipsâ confestim paratâ mancupationum tabulis probare.* O monstra! ô aruspice, non te vindice Lipsi, digna! Vna mulier, in vno cultu *decies centena millia* Philippicûm habeat? habuit: & pauca hæc satis ad Vestem & cultum. Nam cingi te iam aut suspicor, aut vereor: neque fortasse deceat nos iuuenes non dicam tam liberè, sed tam liberaliter, nec in vos, sed apud vos loqui. At tu si peccaui, puni: quomodo? contemptu & silentio, quæ pœna maxima mihi erit.

CAP. VIII.

Excusati Romani à prioribus: & primùm in Raptu vel Sauitiâ, obiter.

NEVTRVM ego faciam, ô mi Auditor. Contemnam vel te, vel tuum hoc discendi studium? nam ita oppositionem hanc interpretor. Vel sileam etiam? quod non aliud sit, quàm caussam non solùm perdere, sed prodere: quod esse non potest, nisi aut improbi, aut diffidentis. Atqui non est magnum hoc opus, ne erra: quę tu coacceruasti, vnius alteriusque manus impulsu deruam, nec machinâ aut ariete alio adhibito cadent infirmi isti muri. Triplex accusatio à te structa, in Probitatem, in Abstinentiam, in Continentiam: & videamus. Fraudulenti quidam aut perfidi fuêre; rapaces quidam aut crudeles; luxuriosi in cibis aliqui aut veste: sed quidam, sed aliqui: & hęc prima responsio sit, & scutum pro me firmum. Quid pungis aut inuadis gentem totam, ob pauculos à te, tot sæculis, alios vitiososq; nominatos? Fuisse non miror: nec id prodigium aut monstrum, vt tu aliquoties dixisti; imò esset, si non fuissent. An tu in hac fæce nostrâ hominum, puram meramque virtutem aliquam vis? soles nobis imperiorum lucere, sine nube, aut tonitru, aut procellâ? nec fuêre ista, nec erunt: & Deus in superis illis locis & liquido æthere, serenum hoc habet, & seruat; cetera omnia inferiora, miscentur, & turbant. Galbam aut Lucullum aliquem in Hispaniâ nominas; Hortensium, aut Pleminium alibi: quid ista sunt, in tot millenis Præsidibus, qui boni & innoxij fuerunt? Vt si guttas aliquot aceti in magnum vas aquæ mulsæ iaciam, non ipsum corrumpam, sed gratiam fortasse magis ab acore aliquo addam: sic in magnis istis imperijs, magis sentitur bonorum bonitas, si pauci interueniant, acidi aut amari. Vis tibi Taciti mei verbis hoc dicam? Cerialis apud eum rebelles Gallos sic mitigat & componit: *Quomodo sterilitatem aut nimios imbres, & cetera naturæ mala; sic luxum, vel auaritiam dominantium, tolerate.* VITIA ERVNT DONEC HOMI-

NES: *sed neque hæc continua, & meliorum interuentu pensantur.* Hæ sunt non Cerialis, aut Taciti, sed Sapientiæ voces: tu, & alij isti queruli, audite. Atque hæc si locum in exiguo aliquo nec diti imperio habeant (cottidie enim occurrunt:) quídni magis in illo amplo, diffuso, opulento? Magna peccandi materies & illecebra erat; & quòd procul ab vrbe dominâ & Senatu agerent, & vbi vix cerni vel nosci vitia sua posse arbitrabantur. Et tamen (quæ altera responsio) aduersa sæpe fuêre, atque etiam animaduersa. Hoc excuset Senatum & imperij præsides, quòd legibus pœnas dederunt, quicunque conuicti sunt leges alibi violasse. Nónne id in Galbâ, Hortensio, Pleminio, Verre, & talibus? Nec Romanis igitur vniuersis fraudi aut culpæ sit, peccasse aliquos, sed impunè & liberè peccasse. Paullum Æmilium mihi etiam attulisti, magnum virum, fateor, & vno illo vel colore culpæ, non enim culpâ indignum. Cur tamen cùm inuidiosè rem totam narras, hoc callidè siles, Senatum ei iussisse? Ex præscripto id fecit: & qualecumque est, non iam ipse, sed Senatus potiùs accusetur. Cur tamen vel iste? audi & disce. Epirotæ illi omnes firmiter pro Perse steterant, Romanos oppugnauerant: quæ iniuria est, si hostes hostium pœnas luant? At nimias, inquies. Nollem factum, si me consulis, & clementia placeat: sed ad coërcendas rebelliones aut defectiones, talia quædam à modestissimis Regibus aut Rebuspublicis facta, possim docere. Addis sollennem sæuitiam Romanorum, vt putas, in expugnatione opidorum: homines occidi, canes dissecari, animantes truncari. Miseranda sunt, non nego: nec tamen, vt tu censes, referenda inter mea ADMIRANDA. Quid dissimulas? non herè & hodie hæc fiunt in puberes & viros omnes, vbi vis vltima expectata? Et caussa aliqua huic rei est, *Terror*, quod Polybius dixit: & non facilè alioqui manum & finem bellis imponere, nisi hæc interdum, frangendæ pertinaciæ, vsurpentur. At canes etiam dissecti. ô ridiculum te, si in canes non licet, quod in homines! & amo ego quoque hoc genus, sed absit vt supra nostrum genus. Hęc dici & excusari possunt, & verè possunt: non infiteor tamen, sub Sullâ aliquo, Mario, aut Cæsare, & præsertim per ciuilia bella, ius omne & fas neglectum aut calcatum: sed mox attollendum ab Augusto, aut

aut siquem bonum Principem Deus dedit. Illo medico opus fuisse fateor Rep. iam tam laxâ & opulentâ: & inter pares, seueritas aut terror esse non poterat ad satis reprimendum. Leges erant: sed *inualidum earum auxilium,* ait Tacitus: *quæ vi, ambitu, postremò pecuniâ turbabantur.* Itaque sub Principe status iam melior, maximè quod ad Prouincias attinet: nec eæ auaritiam aut rapinas Præsidum sic impunè sentiebant.

CAP. IX.

Factum idem in Luxu mensarum, aut vestium.

SATIS, quod ad priora duo attinet, excusaui: venio ad *Continentiam* asserendam, in quâ conuellendâ valdè te iactasti. Argumenta in eam præcipua duo erant, Leges sumptuariæ ab antiquo latæ; & Exempla aliquot luxus. Quod ad Leges, vide quàm ego à te abeam: aio & adfirmo, non firmius pro frugalitate argumentum esse. Nam quod eæ coërcent aut emendant, quale est? ex emendatione apparet, quam videamus. *Fannia* ecce lex, sub bellum Punicum tertium lata fuit, in hanc sententiam: *permitti diebus festis centenos æris; ceteris, denos.* O verè ADMIRANDA çui continẽtia, cui satis esse potuit finitio iam dicta! Nam attendisti hoc mi Auditor? *centeni* illi æris, decem drachmas nobis reddunt; *deni*, vnam. O nuptias, repotia, natales, apparatu celebri, quibus Philippæus vnus sufficeret in potum, in cibum! Quis de viâ aut ponte mendicus pænè, non plus hodie absumpserit? Atqui Respublica tunc satis opulenta & florens erat: & maximè autem sub Sullâ. Tunc & Græcanicæ, & Asiaticæ delicię cognitę: videamus igitur, & laxè lauteq; iam epulemur. Ita opinor. nam ecce tulit Sulla, vt *ferijs sollennibus triginta sestertios liceret insumere; ceteris diebus, ternos.* Hem, hem, hem quid istud est? itáne regredimur, & recidimus? ego autem iure progredi, & accedere aliquid debere cẽsebam. *Triginta* HS. sunt, meo calculo, *septem* drachmę & semis; id est, nondum Philippicus: *terni* autem, nec drachma. AVD. Ego hæc non credo Lipsi, nec fero: ridenda & explodenda sunt. Tales leges, tam arctas, ferat ille, qui sic copiosè vixit? LIPS. Rem habes, & verba ipsa apud

Lib. II. cap. xxiiij.

apud Agellium: tu vide. AVD. Corrigenda ſunt: & HS. *trecenos* legendum, non *tricenos*. LIPS. O bonum promptumque Criticum! ſagacitas magna eſt, viceris vel Luceium. Sed deſine, deſine homo: & manum tuam coërceat lex Licinia quæ præiuit, in quâ non niſi *triginta aſſes* (tres denarij) *permiſſi diebus feſtis*. Laxauit igitur & auxit Sulla. Sed quid hîc ſiſtimus? Auguſtus ille, qui Romam opibus & gazâ Ægyptiâ repleuit, & ſub quo illa in ipſo flore, Cibariam legem hanc tulit: *quâ profeſtis diebus ducenti ſeſtertij; Kalendis, Idibus, & alijs quibuſdam feſtiuis, trecenti; nuptijs autem & repotijs, milleni finiuntur.* Sunt *quinque* Philippæi, profeſtis; feſtis, *ſeptem cum dimidio*; nuptijs, *vigintiquinque*. Quid tu, cùm hæc legis, non cogitas, tot illos illuſtres Equites & Senatores, & cenſum eorum vel Principum opibus hodie comparandum? Atqui quàm coërceantur, vides: & ego tibi hodie adfirmo, rarò ſollennius paullò conuiuium dari, quod nuptialem illam ſummam non excedat. En, abi nunc, & luxum obijce: quem totum ſatis reieci argumento ipſo tuo legum. quia (vt veterum aliquis ait) *indicium ſobrij ſæculi eſt, vbi tali præſcripto legum, coërcetur expenſa cænarum.* Atquin Apicios, Lucullos, Caligulas, aut Vitellios adduxiſti. Quid ad me? cùm Rempublicam laudaui, plurimos in eâ laudaui; nec adſpicere debui, ſiquæ in tanto & tam vberi agro malæ alibi & nocentes herbæ. Non obſtant, quo minùs hæc ſeges bona & laudabilis ſit: nec tales certè mihi dabis ante labentem Remp. id eſt Sullanum æuum. AVD. Imò dedi Lipſi. nónne Cato de piſce exclamauit ſupra bouem? nónne *frugaliſſimis etiam viris*, vt Seneca dixit, cænæ *tricies* conſtiterunt? Hæc purganda ſunt, ſi potes: aut labitur tuum illud legibus ſolis nixum. LIPS. Vah, quomodo potero? quò me vertam? Bos ille Catonis occurſat: & planè, ex Græcorum verbo veteri, *Bouem nunc habeo in linguâ.* Sed audi quod verum eſt, nec nimium in boue te iactes. Bos & alia, minimi tunc pretij, nec credo equidem vænijſſe vltra *quaternas aut quinas* drachmas. AVD. Totum bouem? LIPS. Totum. AVD. Quaternas? LIPS. Ipſas. AVD. Si hoc doces, tum ego dixerim vel me bouem eſſe. LIPS. Quid ſi amplius doceo, & ad Drachmam vnam te duco? AVD. Habebo hoc caput & culmen inter omnia hodie, heri, & nudius tertius, quartuſque,

tusque, ADMIRANDA. LIPS. Da te mihi, disces, & credes. Plinius ita scribit. nam ipsa verba recitanda sunt: *M. Varro auctor est, cùm L. Metellus in triumpho plurimos duxit elephantos,* ASSIBVS SINGVLIS *farris modios fuisse, item vini congios, ficique siccæ pondo triginta, olei pondo decem,* CARNIS *pondo duodecim.* Hoc ille bono auctore, & omnis antiquitatis indagatore, Varrone protulit: & obseruasti? AVD. Nihil respondeo, stupeo: & tamen nihil etiam de boue. LIPS. Vel maximè, sed non attendisti. Nam ait, *Carnis pondo duodecim, singulis assibus vænisse:* & fac igitur bouem pependisse quadringentas aut quingentas libras: quid erunt nisi *quaternæ* aut circiter drachmæ? Sed illa nimis vetera sunt, inquies. Nec id quidem, sed bello* Punico primo euenerũt: haud longè à Catonis æuo. Et demus posteà aliquid mutasse, paullatim tamen nec enormiter: & hoc Polybius nobis dicet. Ille, ipso Catonis æuo, scribit de fertilitate & copiâ Galliæ Cisalpinæ: *suis etiam sæpe temporibus, medimnum frumenti Siculum, quattuor obolis vænisse; hordei, duobus; metretam autem vini, tantidem quanti hordeum.* Ista magis mira ADMIRANDA sunt, medimnum Siculum (sex modios continet) non nisi duabus Drachmę partibus vænisse; metretam vini (* duodecim congij sunt, si Atticam, quod opinor, intellegit) tertiâ parte. Addit etiam facetum corollarium, *Viatorem in iis locis, nihil cum diuersitore aut hospite pacisci, sed benè & lautè habitum, abeuntem soluere dimidiatum Assem.* O si nobis peregrinari ita fas! tota iuuentus dilabatur, & abeat in beatas illas oras. Sed ego tibi promissum meum plenè soluam, & bouem reducam ad Drachmam. Factum bello Mithridatico, cùm Lucullus prædas è Ponto egit, sic abundanter, vt *mancipium quattuor drachmis vænale esset; bos, vnâ; apræ, oues, vestes, alia, pari vilitate.* In Appiani Mithridatico hoc leges. Quid tu iam? AVD. Sileo, & bos à tuâ linguâ transiit in meam. LIPS. Imò tu, vt volebas, in bouem. Nec tamen, vt seriò loquamur, sentio vel assero, tam grandem vilitatem hanc semper fuisse: sed analogiâ talem, & quam leges illæ Sumptuariæ satis ostendunt. Absque eâ enim, quid nisi irrisio & illusio eæ sint? facit huc, quod de Pomponio Attico, insigni viro & prædiuite, ac digno cui Agrippa gener esset, & progener Tiberius Princeps, Cornelius Nepos in vitâ eius scribit. *Cùm,*

Lib. XVIII. cap. III.

*Anno Vrbis DII.

Lib. II.

**Libra mensuralis* 120.

inquit, *inprimis lautus esset eques Romanus, & non parùm liberaliter in domum suam omnium ordinum homines inuitaret, scimus non amplius quàm terna millia æris, peræquè in singulos menses, ex ephemeride, eum expensum sumptui ferre solitum: atque hoc non auditum, sed cognitum prædicamus.* Hæc notanda profectò. Atticus inter planè diuites erat, inquit; idem inter liberales, & domus eius ac mensa cottidie omnibus patebant, etiam è Senatu: & tamen non plus in mensem, quàm *tria millia æris* absumsit. Sunt *triginta Philippici*: ergo in diem, *Philippicus vnus.* Hæc in florentissimâ re Romanâ facta: & Martialis æuo non dissimilis etiam vilitas, sed, vt opinor, in anni aliquâ vbertate:

Amphora vigessis, modius datur ære quaterno:
Ebrius & crudus nil habet agricola.

Obserua. amphora XLVIII. sextarios continet, siue congios octo: itaque congius hac ratione sit *duorum assium & semis*, non longè nimis à Varronianâ vilitate. Et simile in Modio. Sed iam ad tuum illud, ne subterfugere videar, de *Frugalissimis viris*, qui *Tricies* absumpsêre. Sed heus tu, satin' plenè & ex fide Senecæ verba attulisti? Ego faciam, & pluscula recitanda sunt, vt de sententiâ constet. Ait, cõtra luxuriam differens: *Non in facto laus est, sed in eo, quemadmodum fiat. Quid est cænâ sumptuosâ flagitiosius, & equestrem censum cõsumente? Quid tam dignũ censoriâ notâ, si quis, vt isti ganeones loquũtur, sibi hæc & genio suo præstet? & tricies tamẽ* HS. *adiiciales cænæ frugalissimis viris cõstiterunt. Eadem res si gulæ datur, turpis est; sin honori, reprehensionẽ effugit.* Mens huius viri, non in re peccatum sæpe esse, sed in caussâ & fine. Tu epulum sumptuosum das, sed gulæ aut vanitatis caussâ: alius dat, sed legis & moris caussâ: ille peccat, hic minimè, quia nõ cupidini, sed consuetudini est obsecutus. Sicut, inquit, in *Adiicialibus epulis*, viri etiam frugales multũ impenderunt, sed quia debebant. Totum in eo, vt sciamus seriò, quæ sint istæ *Adiiciales*: ego nullas arbitror (pace eorum, qui aliter) & *Aditiales* omnino scribo. Intellego eas, quæ in *aditu* honoris, & auspiciis quasi primis, etiamnunc dari solent: sed olim maximè Sacerdotiorum. Inde *Pontificiæ, Saliares, Augurales, Diales cænæ* prouerbiis celebratæ: & Seneca hîc apertè de *Aditialibus* scripsit, *honori eas dari.* Talis illa apud Macrobium, ex Indice Metelli Pontificis transscripta: *Ante diem*

te diem IX. *Kal. Septembres, quo die Lentulus* FLAMEN INAVGVRATVS *est.* Datæ igitur in ipsâ inauguratione & aditu, vt dixi: & quidni sic *Aditiales*, vt *Initiales*? Trãquilli nostri simile, in Claudio: *Sestertium* * *octogies* PRO INTROITV *noui sacerdotij coactus impendere*: etsi Dio videtur hoc aliò ducere, & in summâ mutat. Sed tu ne aliò igitur traxeris ea Senecæ, nec à sollẽnibus sacrisq; epulis, ad communem sæculi luxum. Sed addidisti etiam in fine de Vestibus, & viros feminasq; lasciuiisse. De his, non nimis nego, nec excuso: concessu omnium peccet in nugis ille sexus, ad seria non aptus. Sed viri, parùm aut nihil in veteri Republicâ: sub Principibus cœpere, nec Principibus ipsis inuitis. Frangi aut mitigari altos & generosos animos, vestium, conuiuiorum, ludorum, deliciis aut remissionibus, haud abs re eorum est: nec Augustus & sagaciores illi ignorarunt. Itaque Tacitus scripsit, *Luxus mensæ, à fine Actiaci belli, vsque ad arma, quîs Ser. Galba rem Romanam adeptus est, per annos centum, profusis sumptibus exercitos fuisse.* Sed anteà negamus: & cum Liuio totum hoc de Virtute claudimus, *Nulla vmquam Respublica nec maior, nec* SANCTIOR, *nec* BONIS EXEMPLIS *ditior fuit: nec in quam tam* SERAE *Auaritia Luxuriaque immigrauerint; nec vbi tantus, ac* TAMDIV *Paupertati ac Parcimoniæ honos fuerit.*

* 200000. Phil.

III. Ann.

CAP. X.

Doctrinæ studia Romæ, & Salaria in Doctores.

ABSOLVI igitur de Virtute, nisi placet ornamentum vel adiumentum eius me adtexere *Doctrinam.* Nam & ea Romæ viguit, atque adeò à conditâ ipsâ vrbe, vel potiùs ante eam, si Dionysio & Plutarcho credam, *Romulum & Remum litteris & omni liberali doctrinâ institutos Gabiis fuisse.* Cur verò non credam? opera & facta non abnegant expolitum Romulum fuisse, & sequentes item Reges: & multa Græcanica instituta in moribus, verba ipsa in linguâ comparent. Atque adeò erat transfusa ipsa Græcia in magnam Italiæ partem, cui & nomen reliquit. Exoleuisset tamen hæc paullatim, fateri debemus, & vsque ad bellum Punicum secundum, raras Romæ vel elegantias,

tias,

tias, vel litteras fuisse: Mars & horrida virtus omnia obtinebant. Posteà intrata & capta ipsa Græcia, victores iterùm cepit, & feliciter artes suas intulit & diffudit. Magno gradu tunc itum ad variam doctrinam, sed primò ad eloquentiam maximè: vt quæ coniuncta cum rebus gerendis, & aptissima gubernantibus esset. Mox & Historia successit, & Philosophia, & quidquid ad animos moresque colendos, aut honestè oblectandos, facere videretur. O hanc quoque curam laudabilem! & maximè, quia cum modo & temperie fuit: quòd nec omnes passim se darent, nec nimis etiam darent. Non omnes, sed primores ferè & ij qui vel erant in Republicâ, vel ad eam se pręparabant. E triplici illo ordine, Plebs ad militiam adspirabat, neque erat harum rerum; Senatus & Equites, præter illam, animi cultum adsumebant, & mente non manu solùm conspici volebant. Modum etiam plerique seruabant, nec vt mancipia quædam literarum essent; sed vt quatenus opus, haurirent, & ad rem atque vsum transferrent. Talis Scipio ille posterior, talis Cornelius Sulla, Pompeius, Lucullus, Cæsar, alij vno verbo, quicumque in Rep. eminentes posteà fuerunt. Quod Thucydides Athenienses suos profiteri facit: φιλοκαλοῦμέν τε μετ᾽ εὐτελείας, καὶ φιλοσοφοῦμεν ἄνευ μαλακίας: *Elegantes sumus, sed cum parcimoniâ; philosophamur, sed sine mollitie*: id, inquam, conuenientissimè Romani veteres sibi vindicarint. Itaq; studium hoc Doctrinæ publicè viguit, & doctores paullatim, in priuatis primò Principum ædibus, mox & in publico, ac stipendiis publicis, auditi, conducti, & præmiis variè affecti. Quis nescit C. Cæsarem *omnes liberalium artium Doctores, qui Romæ essent, ciuitate donasse?* Qui summus extero honos, & nullâ pecuniâ æstimandus. Etsi nec hæc defuit, primò quasi è priuatis loculis data: mox è fisco annuatim appensa. Primus id Vespasianus firmiter instituit: qui *Latinis Gręcisque Rhetoribus annua centena constituit.* Ea reddunt *bis mille quingentos* Philippęos: vbi hodie vel eximiis doctoribus largiẽdos? Atqui & medicis *quingena* HS. mercedem annuam fuisse Plinius docuit: quæ sunt *duodecim millia & quingenti* Philippęi: cur non igitur admittam vel *sexcenta* excellenti alicui honorarium fuisse? Imò fuerunt *Eumenio Rhetori*, & doctori in scholis Augustoduni: quem Constantius princeps sub

Lib. II.

Sueton.

Sueton.

Augustis

Auguſtis Diocletiano ac Maximiano, *ſalarium in ſexcentis millibus nummûm accipere iuſſit.* Ita ipſe ſemel iterumque profitetur in Oratione, quæ exſtat: nec *ſexagena* reſcribi mihi aliquis perſuadebit. Scilicet alienum nimis à MAGNITVDINE ROMANA eſt, *quindecim millia* Philippæorum, ſingulari doctori, & qui Magiſter Palatij fuiſſet, dari? nihil eſt: & credent mecum, qui veteres opes & animos ſatis ſciunt.

CAP. XI.

Diuturnitas Romani imperij, & in occaſione de patriâ Conſtantini.

SED peregiſſe curſum meum ſermonis videor, & vela colligo, & nauigo in portum. Vidiſti quàm magnum hoc imperium *à Finibus, Copiis, Opibus, Operibus, Virtutibus Viriſq;* fuerit: & potuiſſem *à Tempore* addere, ac diurturno ſtatu. Nam quod alibi imperium, modicè magnum, tam diu perſeuerauit? Atque iſtud maximum, tot ſæcula ſtetit: & reliquiæ eius cum nomine, etiamnunc in Germaniâ & AVSTRIACA domo feliciter ecce viuunt. Itaque Plutarchi verba liceat vſurpare: *Cùm Fortuna alata ſit ac vaga, & modò Aſſyrios, Medos, Perſas, Macedonas, Carthaginienſes luſtrauerit, eoſdemque reliquerit: videtur ad Tiberim alas poſuiſſe, volubilem globum reliquiſſe, & vrbem quaſi perpetim inhabitatura intraſſe.* Quid Homeri iam olim vaticinium, quàm mirabile eſt?

Iliad. γ.

> Νῦν δὲ δὴ αἰνείαο βίη Τρώεσσιν ἀνάξει,
> Καὶ παῖδες παίδων, τοί κεν μετόπισθε γένωνται.
>
> *Nunc autem Troiana Æneas ſceptra tenebit,*
> *Et nati natorum, & qui naſcentur ab illis.*

Ille verò tenuit, & nati eius; inter quos Romulus primus Regum, ex eo ſanguine; & ô occultam decreti vim! primus Imperatorum, Cæſar. Etſi autem mutatio aliqua ſtatus interuênit, tamen imperium manſit: primò ſub Regibus, tum Cõſulibus, tum Principibus: & ſub iſtis, ſciſſum diuulſumque, & caput alterum in Thraciam aut Græciam tranſlatum. Conſtantinus

id fecit, quod non ignoras: & caussam dedit ruinæ aut inclinationi deinde rerum. AVD. Oro te mi doctor, benignè & honestè de hoc viro loquamur, & qui vt sidus illustrauit vicinam nostram terram. LIPS. Ego verò loquor in omni aliâ re: & præsertim quæ sacra & pietatem tangit. Quis nescit illum, Deo duce, depulisse tenebras, quæ orbem terræ densâ superstitionum nube obsidebant? Ille dissipauit, lucem intulit, templa nobis & Christo aperuit, vanis cultoribus & diis clausit. Magnus igitur laudatusque vir; sed quid tamen ea lux propriè ad vicinam nostram terram, vt dicebas? AVD. Nam quis nescit in Britanniâ ortum hunc esse, & gloriam etiam redundare ad natalem terram? LIPS. Ego verò * nescio, & ambigo, & propior sum vt negem. AVD. Túne, contra eruditissimis viris nuper asserta? & clarum hunc etiam Panegyrici scriptoris locum? Nam ille apud ipsum Constantinum hæc profert: *Pater tuus liberauit Britannias seruitute, tu etiam nobiles* ILLIC ORIENDO *fecisti.* Quod os tuum erit, contra verba tam expressa, euntis? Nisi hoc dices, æui eius oratorem nescisse Principis sui patriam, & in re tam nobili, ignauè & fœdè apud ipsum errasse. LIPS. Hoc non dicam, & os non abdicabo, imò nec perfricabo quidem. Fides apud me esto Panegyristæ: sed quid dicit igitur? *Ortum illìc* Constantinum: at non in tuam sententiam fortasse, sed meam dicit. Ea est, non ipsum ibi, sed imperium eius ortum: non Constantinum, sed Principem. Verè tibi dico, (siste, nec resilias) hæc eius mens est: *Tu nobiles fecisti Britannias, quòd illìc ortus factusque es Imperator.* Prima imperij tui lux illìc, & illinc, fulsit. Nec dissimile nimis in verbo, quod paulloantè idem Orator dixit, *Constantine oriens Imperator.* AVD. Percussisti me nouâ interpretatione: sed quid tu tamen contra communem omnium assensum? LIPS. Nego, communem: imò nemo veterum hoc scripsit. Mediæ aut nouellæ ætatis hęc assertio est, nec nisi ab illo imperij ortu orta. Quid? nónne Nicephorus, Ecclesiasticæ historię scriptor, de Bithyniâ palàm affirmat? *Nam patrem eius Constantium, cùm ad Persas legatus iret, Drepanum Bithynię venisse, diuertisse, Helenam hospitis sui filiam nouisse, Constantinum hunc genuisse.* Cur autem ille hoc tam constanter,

* *Vide largiter in Notis.*

Lib. VII. Eccl. Hist. cap. XVIII.

ter, tam nihil ambigens, aut de varietate inserens, si variatum tamen fuit? Atque ego arbitror, verissima Nicephorum tradidisse. Quo teste? quem nemo respuat, veteri, & ab ipso Constantini æuo. Is est Iulius Firmicus, qui Matheseon libros scripsit: & in eorum primo, hæc verba. *Dominus & Augustus noster ac* TOTIVS *orbis Imperator, Pius, Felix, ac Prouidus Princeps* CONSTANTINVS *scilicet* MAXIMVS, DIVI CONSTANTII *Filius, augustæ ac venerandæ memoriæ Principis. qui ad liberandum orbem à* TYRANNICIS *immoderationibus, & ad comprimenda domestica mala, fauore propitiæ maiestatis electus est.* APVD THARSVM GENITVS, *à primo ætatis gradu gubernacula imperij retinens, quæ prosperis mactus fuerat auspiciis,* ROMANVM ORBEM *salubri gubernationis moderamine sustentat.* Ea de Constantino nostro accipienda esse, primùm doceo, tum de re meâ addo. Aliquis enim dixerit *Constantinum eius filium* capiendum, quoniam in libris vulgatis legitur, *Diui Constantini filius*: sed profectò id improbum est, & *Constantij*, vt recitaui, legendum. Multa docent clarè. primùm quòd ait, *Totius orbis Imperatorem* fuisse. atqui Constantinus ille, inter tres Constantini Magni filios, sorte dumtaxat Gallias, Hispanias, Britanniasque habuit. Item, quòd *Maximum* agnominat: quòd, *Tyrannos* ab eo exstinctos; & quòd *Romanum* orbem salubriter facit gubernantem. Atqui partem modò, vt dixi: nec eam ipsam diu tenuit, intra triennium occisus. Quid, quòd disertè mox idem Firmicus, *Constantinum Maximum Principem, & eius* INVICTISSIMOS LIBEROS, *Dominos &* CAESARES appellat? Certè non habuit tales minor ille Constantinus, & palàm ad nostrum hunc spectant. Ista præmisi, siquis (vt sunt mores, aut ingenia) refragari vel calumniari vellet: nunc ad rem aptemus. Ait igitur, Constantinum illum suum Principem *apud Tharsum* genitum. Quæ illa est? an nobilis in Ciliciâ? non est, sed in Bithyniâ ego eam inueni. Nam Stephanus de Vrbibus, Nicetas, Porphyrogennêta, *Tarsum* hanc (ita scribunt, sine adspirante litterâ) in Bithyniâ signatè ponunt, iuxta Nicomediam ipsam. Ego verò aio & infero eandem cum *Drepano* esse, quod Nicephorus nominauit. Quo argumento? quòd apud Nicomediam sinus & curuatura maris est; quæ lo-

ca talia communi nomine *Drepana* Græci, quasi *Falces*, à similitudine, vocabant. Inde passim *Drepani* hoc nomen in maritimis, & Ortelium nostrum vide. At proprium eius loci opidique nomen, & magis restrictum, *Tarsis* fuit. Mea hæc coniectatio est: nec moueor, si posteri, aut Britanni scriptores, aliter de totâ re tradiderunt. Multo minùs Georgio Cedreno aurem præbeo, scribenti natum Constantinum περὶ τὴν τῆς Δακίας πόλιν, *circa vrbem Daciæ*. Corrupta, aut falsa sunt: & quoties vanitatum manifestus ille auctor? Pro nobis etiam validè facit, quòd ipsum istud Drepanum, *Helenopolis* appellatum posteà, in honorem matris; & Pontus vicinus Polemoniacus, item *Helenopontus*: sed & sedes imperij in viciniâ translata, nónne affectum in patriam testatur? Ipsum denique æuum Constantini adiuuat, si cōsideras natum eum circa annū ∞. XXIII. vrbis conditæ: quo tempore quieta adhuc Britannia, & turbæ pòst motæ, & pater ad eas sedandas missus. Ergo verius antè, & alibi, natum esse. Sed tu, aut alius, vt volent: ego sine fraude censui, & Sermonem meum totum finiui.

CAP. XII.

Conclusio, & Laudatio magni Imperij.

AVD. O sermonem æternùm mihi vtilem, & iucundum! & clarâ voce fateor, nunc denique admittere & concipere me cogitationes tanto illo imperio dignas. Inter quas tamen & istam: Fuerítne vtile gentibus sub tam magno illo esse? an non nimia & aspera ista seruitus, sine vindice & domino quem appellares? LIPS. Haud inepta nec importuna quæstio: & scio esse, quæ illud damnare aut certè accusare possint; sed plura ac grauiora, quæ absoluere & alleuare. Inprimis quanti facias, sub magno tali imperio pacem ac quietem gentium vbique fuisse? Nusquam arma, hostis, prædo; arabant, serebant, metebant; conuiuia, coniugia inibant; liberos gignebant, educabant: omnia securè, & nec auribus quidem lęsis rumore belli. Nam siquod tale erat; cum barbaris nempe & longinquis, & quod velut ludicrum aut fabellam, tuti limitibus &

præsidiis

præsidijs suis, audirent. Pulchrè Aristides: *Bella verò vix vmquam nunc creduntur exstitisse, ac pro commentis habentur à plerisque. Quòd si alicubi ad limites conflictus fuerit, (vt in magno & immenso imperio facilè fit, ob Getarum insaniam, vel Afrorum miseriam, vel rubri maris accolarum infelicitatem, qui commodis bonisque suis nescierunt vti) mox ista, tamquam fabulæ, cum omni memoriâ euanuerunt. Tanta pax apud vos viget, ô Romani, etsi militiam bellumque habetis inter patria instituta.* Atque iterùm idem (quomodo enim meliùs certiusque vetera repræsentem, quàm veteris scriptoris verbis?) idem in eam laudem: *Vniuersus orbis sub vobis, tamquam festum diem agitans, quos olim gerere solebat gladios deposuit, ad conuiuia autem & reliquam omnem lætitiam liberè se conuertit. Et aliæ quidem contentiones aut certamina vrbes reliquerunt; vnum omnes habet, vt earum quæque pulcherrima & iucundissimo aspectu appareat. Itaque omnia plena gymnasiis, fontibus siue aquæductibus, porticibus, templis, tabernis, scholis: vt aliquis verè dixerit inclinãtem & labantem mundum, restitutum à vobis esse. Nec vrbes solùm splendore & decore lucent, sed tota adeò terra, instar horti aut paradisi, conspicitur exculta. Vt miseratione planè digni videantur, siqui imperio vestro non subiacent (qui pauci tamen sunt:) vt qui tantis bonis careant.* Hæc verè & floridè dicuntur, & capiunt me recitantem: etsi non minùs vno ictu penetrat Cornelij nostri breuiloquiũ: *Quippe immota, aut modicè lacessita pax*: quod ille de Principum æuo scripsit. Iam verò alterum bonum, quanti est, Communicatio inter se hominum & rerum, vijs vndique liberis commercijsque? In animo tuo cogita, si tutò nunc Byzantium, Persarum aut Sinarum regionem videre liceret: quàm tu ipse fortasse atque alij libenter & auidè iretis? per tot terras & maria oculos pedesque ferretis? AVD. Affectum meum tangis. capior vnicè peregrinatiunculis, & animum innouat ac vires nouitatum ille aspectus. LIPS. Optimus quisque in hac cupidine: & alti æthereique animi, vt ipse æther, gaudent motu. Sed sub tali igitur imperio, quàm id licuit? tutiùs quàm Belgis nobis hodie, non dicam ab vrbe ad vrbem, sed pænè per vrbem aut circa eam ire. Visere illîc licebat magna aut nobilia illa oppida, clara & inclyta ingenia; Athenas, Alexandriam, Rhodum; disertos aut sapientes ibi viros; denique ad alia terrarum se conferre,

ferre, disciplinæ aut animi causſâ. At mercatores, & quibus aliarum opum cupiditas, ij per maria omnia nauigabant, ij per terras circuibant: vnicos prædones aut piratas placantes, ſiue metuentes, Publicanos. Sed vno & certo pretio placantes, nec eo graui ſub Principe aliquo moderato & æquo. Itaque res longinquæ aduehebantur, ignotæ anteà oſtendebantur: & totus orbis eâ communione, quaſi vna ciuitas, fiebat. Quid dicam artes barbaris traditas aut inuectas? quid elegantiam, litteras, & cultum animorum? Cùm etiam omnes linguis diuiſi, vnâ Romanâ iungerentur, atque ea cum imperio quaquauerſum ſe propagaret. Plinius hæc grauiter & meritò attollit, in Italiâ dilaudandâ: *Numine Deûm electa, quæ cælum ipſum clarius faceret, ſparſa congregaret imperia, ritusque molliret, & tot populorum diſcordes ferasque linguas ſermonis commercio contraheret ad colloquia, & humanitatem homini daret: breuiterque, vna cunctarum gentium in toto orbe patria fieret.* Iterumque alibi idem: *Videmus*, inquit, *alia aliundè, vltrò citroque, humanæ ſaluti* (nam de herbis & re medicâ illîc loquitur) *in toto orbe portari,* IMMENSA ROMANAE PACIS MAIESTATE, NON HOMINES MODO, DIVERSIS IN TERRIS GENTIBVSQVE, *verumetiam* MONTES *& excedentia in nubes iuga,* PARTVSQVE *eorum & herbas quoque inuicem oſtentante.* Nec minùs Strabo: *Romani multas gentes anteà feras, ob montes aut locorum naturam aſperam, aut ob frigus aliámve cauſſam, ſub imperium aſſumentes; easipſas ex diſiunctis & inſociabilibus, vnà commerciis iunxerunt, & pro agreſti vitâ, ciuilem agere docuerunt.*

Lib. II. cap. V.

Lib. XXVII cap. I.

Sed & Claudianus magnificè:

> *Huius pacificis debemus moribus omnes,*
> *Quòd veluti patriis regionibus vtitur hoſpes,*
> *Quòd ſedem mutare licet; quòd cernere Thulen,*
> *Rurſus & horrendos quondam penetrare receſſus.*
> *Quòd bibimus paſſim Rhodanum, potamus Orontem,*
> *Quòd* CVNCTI GENS VNA SVMVS.

O verba & res pulchræ! & potéſtne maior eſſe voluptas, aut commoditas? Omitto gubernationem & leges ferè eadem; pondera, & menſuras, & numos: & plura, quorum bonorum ſenſus etiam hodie aliquis in Turcarum imperio eſt; & eſſet maior,

ſet maior, ſi leges & politia illîc meliores. At noſtra Europa miſera, quàm iam à multis ſæculis expers eorum eſt? iactatur aſſiduis bellis aut diſſidijs. quare? quia regna aut dynaſtiæ paruis aut modicis finibus incluſæ, ſemper in vicinos cauſſam habent timendi vel ſperandi, querendi vel vlciſcendi. Idem & ante Romanum imperium erat, quod Plutarchus aſſeruit: & pulchrâ imagine addidit, *Iſtud velut* ANCHORAM *fuiſſe fluctuanti mundo*. Quid propriè de noſtrâ Galliâ triplici Cerialis apud Tacitum? *Regna bellaque per Gallias ſemper fuêre, donec in noſtrum ius concederetis*. Fuêre mi Auditor, & nunc erunt, donec talis aliquis euentus. AVD. Per ignem ſermones tui eunt, & vide ne amburare. LIPS. Ego verò apud te liberè, & vt Philoſophi in ſcholis, de Republicâ diſſero: neque ſunt iſta, neque erunt fortaſſe, & (dicet aliquis) nec debent. Deo euentus permitto: ego arbitror & ad Religionis vnitatem, & ad ſubditorum omnium vſum, & denique contra communem Turcarum hoſtem fore, potens & validum caput vnum. Tu Deus SALVS ET TVTELA RERVM, da quod expedit; da, ſi non imperio, ſaltem fœdere coïre ac iungi; da lætos & pacatos ad læta & pacata loca tua venire. In quo finio, & te mi Adoleſcens, dimitto.

NOTÆ IN LIB. I.

CAPVT II.

Pag. 16. lin. 8.

XΡυσεόμιτρα.] Pro versu fortasse melius, χρυσέη μίτρα diuisim. Sed hoc leue: illud momentum habet, quòd montus à viro doctissimo sum, totum hoc Carmen videri scriptum, non in ipsam vrbem Romam, sed εἰς ῥώμην (nam Græca ambigua) id est, in *Valētiam siue Fortitudinem*, quasi Deam. Acutum est: & argumentum habet, quòd Erinna illa celebris vixerit circa Sapphus tempora, id est Tarquinij Prisci, priusquàm Roma nostra sic magna & admiranda. Sed mihi tamen seriò inspicienti, carmen in vrbem & imperium nostrum scriptum videtur: & plures Erinnas fuisse, quod in textu indicatum volui, indicio est dissensus in eius patriâ de quo Suidas. Adde, quòd apud Stobæum ambigitur de auctore.

CAP. V.

Pag. 32. lin. 15.

Sed vbi, ignoro.] Ego firmiter non repperi. Duplex tamen suspicio. prior de *Theodosiâ* in Bosphoro, vbi Strabo portum collocat, *vel centum nauium capacem*. Altera fortasse firmior, ex Dionis Fragmento in rebus Eligabali: vbi notat, *Priuatum aliquem, initio eius imperij, conatum turbare & ad res nouas pellicere* τὸν στόλον, τὸν ἐν τῇ Κυζίκῳ ναυλοχοῦντα: *classem, quæ Cyzici in statione erat.* Sanè videtur hanc Ponticam, & eius ordinariam sedem designare: etsi Cyzicus tamen in Propontide.

CAP. VI.

Pag. 36. lin. 33.

Sed nec Velleij iudicium valdè probo.] Cui tamen caussam aliquam esse, etiam hodie Hispani experiuntur: sed non illam propriè, quam Veleius suspicatur aut timet. Hoc vsus docuerit, longinquas aut externas colonias, si coniugiis & stirpe cum indigenis misceantur, paullatim ipsos aut posteros transire in mores & affectus eius regionis. Cauere hoc malum vis? vnica ratio, à coniugiis, & (si potest) à mixtione arcendi: quod Iudæi olim & nūc seruant. Nec alia magis intima caussa est, cur crescat assiduè ea gens, & in veteri lege & institutis, aliena à populis, perseueret.

LIB. II.

CAP. II.

Pag. 45. lin. 27.

In agros & in corpora eorum.] Illud ipsum conqueritur & exaggerat Büundica regina Britannorum, in Dionis Nerone: οὐ παρὰ τὰ ἄλλα πάντα καὶ νέμετε καὶ γεωργεῖν ἐκείνοις, καὶ τῶν σωμάτων αὐτῶν δασμὸν ἐτήσιον φερόμενοι; *Nónne, præter cetera omnia, & pascitis & aratis Romanis, corporum etiam* ANNVVM *tributum pendentes?*

CAP.

CAP. III.

Plusscula cogitaui aut collegi.] Imò & quędam edidi, Commentario ad Taciti librum I. Eruditissimus etiam Brissonius videatur, in voce *Capita*, De verborum significatione. Veritas tamen, opinor, est, indictiones fuisse in capita pro modo opum: quod genus hodie Galli *Taillas*, nos *Impositiones* aut *Aestimationes* linguâ nostrâ vocamus. Pag. 52. lin. 5.

Qui diuinandi artem tenet.] Nec ego inter istos: tamen peragrando gentes prouinciasque subditas, & ratione colligendo, subduxi non infra *trecentos milliones* hominum fuisse in Romano orbe. Et caussas sententiæ possim dare. Pag. 53. lin. 6.

Supra centum quinquaginta milliones.] Percusserit hoc quosdam, qui nostra aut noua cogitant tantùm: sed ratiocinando facilè quiuis adstruat ex iis quæ dixi, & non etiam dixi. Pro magnis quidem istis vectigalibus, nónne satis fecerit vel Suetonij locus, de Vespasiano? *qui initio statim Principatus professus est, quadringenties millies opus esse, vt Respublica stare posset.* Sunt ipsi (horresco dicere) *mille milliones* nostro ritu: vnde sic subitò parandi, si non tales tantique reditus? Etsi ibi alij *quadragies millies* legunt, qui essent LX. nobis milliones. Sed & nostro æuo, vt desinant isti obloqui, Rex Sinarum accipere in tributo annuo asseritur *centum viginti milliones*. Et Sinas aliquis ad totum Romanum orbem comparabit? Pag. 55. lin. 21.

CAP. VIII.

Si verè Plutarchus, viginti millia talentûm intulisse.] Verba Plutarchi non ambigua: Ἀναφέρεται δὲ εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον ἐν νομίσματι, καὶ κατασκευαῖς ἀργυρείου καὶ χρυσοῦ, δισμύρια τάλαντα, πάρεξ τῶν εἰς τοὺς στρατιώτας δεδομένων. ὧν ὁ τοὐλάχιστον αἴρων, κατὰ λόγον δραχμὰς εἴληφε χιλίας πεντακοσίας: *Intulit in ærarium publicum in pecuniâ signatâ, itémque auro & argento facto, viginti millia talentorum, præter ea quæ in milites expendit. Quorum is qui minimum accepit, habuit drachmas mille quingentas.* Ergo gregarius quisque miles accepit Philippicos *centum quinquaginta*. Magna sanè donatio, in liberâ illâ republicâ: sed quam minuit Plinius, vti & summam illati publicè argenti, si eum audimus. Valdè, inquam, minuit. nam scribit lib. XXXVII. cap. II. *Cetera triumphi eiusdem* (Pompeij de Asiâ & Mithridate) *quàm virilia? Reipublicæ datum mille talentûm, Legatis & Quæstoribus, qui oras maris defendissent,* HS. *bina millia, commilitibus singulis quinquaginta.* Sanè hæc nullo modo conueniunt, neque sana sunt; quamuis audacter id dicam. Primùm, de *mille talentis* illatis in ærarium; nugæ, & *minuti gurguliunculi*, vt ille inquit: & in Textu docuimus. Quid iam de Legatis & Quæstoribus? dumtaxat *bina millia* HS? ea essent, *quinquaginta Philippæi*: atqui gregariis plus datum, non Plutarchus solùm, sed Appianus (qui ex eo ferè haurit) ostendit. Et omnino pro magnis illis exiguum est. quid in milites singulos? ait, *quinquaginta* HS. Ij essent, *duodecim denarij & semis.* Abiice hæc omnia, & indignum est in Plinio Pag. 68. lin. 28.

tolerari aut legi. Primo numero legendum sit ex Plutarcho, id est ex vero, *Reipublicæ datum vicies mille talentûm.* Hoc ex coniecturâ: in aliis libri adiuuant, & adaugent. Nam scripti habent: *Quæstoribus, qui oras maris defendissent, datum mille talentûm: militibus singulis sena millia sestertiorum.* In quibus mirum est, & iuuat, sic concorditer consentire cum Græcanicâ summâ illud vltimum, de *senis millibus* HS. Nam ij sunt, ipsę *centum quinquaginta drachmæ.* At prius illud de Quæstoribus, non rectum, nec potest: exorbitat. Scribo, *data decem talenta:* quæ sunt, *sex millia* Philippûm: & error est ex notis ortus, denariâ millenariaque: quæ nimis sæpe alternarunt. Examinanti hæc apud Plinium, & cum nostris ac ratione conferenti, vera erunt: aut siquis aliunde firmiora, doceat, innitemur.

CAP. IX.

Pag. 71. lin. 5.

Etsi non ad vsum tales.] Sicut & in torque aureo, quem *centum pondo Diuo Augusto Galli dederunt*, vt est in Quinctiliano. Hæc in speciem tantùm: imò plerumque nudo nomine, Pecunia ipsa data.

Pag. 71. lin. 21.

Hac prætextu rapinas extorsionesq́ vsurpatas.] Ita & Plinius igitur in Traiani laudibus ponit, *non spoliis prouinciarum, & extorto sociis auro, sed hostilibus armis, captorumq́ regum catenis triumphum grauem.* Nec aliud ab hoc coronario auro intellegit.

Pag. 73. lin. 36.

Millenis auri.] Vox ea *millenis* redundare hîc videtur: aut mox intellegendum *trigintaquinque millibus* HS. Sed ego prius eligam.

CAP. X.

Pag. 75. lin. 4.

Esto vel centies tantùm summa ordinaria.] Neque enim puto solùm *Decies* fuisse, quod exprimit Dio Cassius in Fragmento, de Macrino Imp. Scribit eum, Aufidium Frontonem, cùm Africam Proconsul sortitus esset, in vrbe retinuisse: τό γε μὴν ἱκνούμενον γέρας καὶ οἴκοι μένοντι αὐτῷ τὰς πέντε καὶ εἴκοσι μυριάδας δοθῆναι ἐσηγήσατο: *nihilominus præmium adiunctum, etsi domi manenti, vigintiquinque myriadas drachmarum, dari iussit.* Id est Latinorum *Decies*, & nobis XXV. *millia* Philippicûm. Sed in vniuersum & annuum sumptum Proconsulis, parum sit, siquis considerat: fuit dumtaxat γέρας, vt loquitur, siue *præmium operæ* super sumptus; & est quod Tacitus in Agricolâ, *Salarium Proconsuli dari solitum*, in simili narratione appellat.

Pag. 78. lin. 7.

Parùm est certa.] Aliquid ad quatiẽdam hanc lectionem fecerit, quod in Plutarcho est: *Cæsarem, post Africanam victoriam in concione se venditasse, quòd tam latam regionem subegisset, quæ penderet vectigal annuum ducenta millia medimnûm Atticorum frumenti, porrò olei tricies centena millia librarum.* Longè à nostro modo sumus, si non amplius: neque ista fecerint, nisi Romano more *duodecies centena millia modiorum.* An Augustus adeò produxit? an non de totâ Africâ Cæsar hoc dixit? Iure ambigas, ob modum olei, qui sequitur. quem talem tantumque solis *Leptitanis* impositum Hirtius scribit, in extremo De bello Africo: *Leptitanas,*

tanos, tricies centenis millibus ponderis olei in annos singulos mulctat. Et verò iamdiu antè Africa vectigalis, nec nisi Numidiam Cæsar addidit. Cogitetur. & fortasse aliquis in Hirtio rescribat, *ter centenis millibus.* Quidquid est de summâ Africæ vel Ægypti; tamen certò etiam aliæ prouinciæ subuenerunt, & maximam illas partem, non assem totum confecisse censendum est. Sed & Fiscum emisse crebrò frumentum, Tacitus & Plinius, dicent.

LIB. III.

CAP. II.

Alibi peccatum.] In Q. Curtio notabiliter, hisipsis numeris, lib. VIII. *At tibi* XXX. *millia mulorum captiuum aurum vehunt*: quod Hermolaus in concione obiicit Alexandro. Sed immanis auri summa surgat: & omnino ∞ ∞ ∞. id est, *tria millia* scribendum. Demosthenes quidem pro magno refert, quòd regi Persarum *mille ducenti cameli* pecuniam veherent.

Pag. 104. lin. 23.

CAP. III.

Paullatim Italia penè deserta est.] Vel Lucanum audi:

> *At nunc semirutis pendent quòd mœnia tectis,*
> *Rarus & antiquis habitator in vrbibus errat,*
> *Horrida quòd dumis, multosq́ inarata per annos*
> *Hesperia est, desuntq́ manus poscentibus aruis.*

Idem Liuius: *partem Italiæ ergastula à solitudine vindicare.* Sed & Dionysius pleraque opida olim frequentia, suo æuo lapsa aut vacua fatetur. Caussa profectò ipsa est, quam dixi, quòd Roma omnia ad se traxit & abduxit. Itaque (considera) vicina vrbi loca maximè in hac caussâ reperies, longinqua pleniora.

Pag. 119. lin. 36.

CAP. VIII.

Alij solia maluerunt reddere.] In Græco est καθέδρας, vt vides: quod magis est vt Sellas reddas. Sellæ autem in Frigidariis maximè, ex Sidonio: *Hinc Frigidaria dilatantur, ita vt ministeriorum sese non impediente famulatu, tot poßint recipere Sellas, quot Solij sigma personas.* Quæ lectio mihi recta est, etsi alij mutant. Nam ita hîc *Sigma solij*, vt postea idem, *Solij capacis hemicyclum.* Quod planè dat intellegi formam Soliarem: & fallor, aut in ruinis Thermarum hodieque vestigia & ἰχνογραφία sic appárent. Si tamen aliter, parùm est: hoc addo, *Solia*, à Græcis solere reddi ἐμβατὰς vel ἐμβάσεις: quòd in ea lauandi caussâ descenderent. Nec aliud initio fuêre, quàm lignea quædam vasa siue aluei, nostris quoque moribus noti: quod genus Augustus (in Suetonio) *Hispanico verbo Duretas* appellabat, atque ipse vtebatur. Eiusdem tamen æuo alia reperta, in ipsâ terrâ effossa, & magnificè structa, in quibus fas esset, sedere, stare, natare. Inuentio tributa, nisi fallor, Mæcenati à Dione Cassio. πρῶτος, inquit, κολυμβήθραν θερμοῦ ὕδατος ἐν τῇ πόλει κατεσκεύασε: *Primus Solium* (siue *Natatorium)*

Pag. 147. lin. 14.

tatorium) aquæ calidæ in vrbe struxit. Planè huc pertinet, & notandum est. Solia autem hæc *capacia* fuêre, vt Sidonij verbum erat; & Martialis ostendit, plures simul solitos lauari. Quid, quod *Oceani solium* posteà, magni maris nomine & quasi imagine dictum? Itaque nullo modo probabile, tot illa *millena Solia* in Thermis vnis fuisse.

LIB. IIII.

CAP. XI.

Pag. 210. lin. 12.

Ego verò nescio.] Vides ambigere me, non asserere; nec temeritatis in talibus damnes. Prudens inquisitio locum sæpè aperit repulsæ vel obscuræ veritati. Videbar tamen satis stabiliisse, natum eum in Britanniâ non esse: sed iamnunc vir impensè doctus, & gnarus rerum veterum, amicus noster, argumentis subtilissimæ inquisitionis me quoque, fatendum est, concussit. Tamen recollegi me, inspexi, & videor antiquare posse, sine pertinaciæ culpâ. Ipse atque alij iudices sunto. Ait primò, "*Historicos omnes, qui de natali solo Constantini scripserunt, vnâ voce natum in Britanniâ asserere, præter duos Græculos Nicephorum & Cedrenum.*] Hoc ego non dederim, vt alij omnes. Imò ecce obduco *Godefridum Viterbiensem, cuius Chronicon ita habet: *Hanc Helenam* (matrem Constantini) *quidam ex patriâ Treuirorum oriundam faciunt, alius de regno Persarum, vbi Constantius ad tributa colligenda missus, eam legitur contigisse.* Ecce, dubitat de *Treuiris:* sed magis ad *legationem Persicam,* & ergo ad nos, inclinat. Vbi autem de *Britannis?* Quin & *Acta Syluestri Papæ,* quæ in Symeone Metaphraste, istam Helenam apertè faciunt *Bithynam: Cùm,* inquiunt, *in Bithyniâ versaretur, vnde orta erat.* Nónne & hoc à nobis? Atqui Britannici scriptores aliter, & iis *magis fides habenda, qui loco ipsi propiores.*] Hoc vix dicam. Quid si de Homeri patriâ lis certetur, & Ietæ suum asserant, idque indigenarum testimonio; idem Chij, aut Colophonij: eoipso nempe refellantur, quia à domo testes citant. Gloria patriæ quæri per hanc assertionem, & ideò illuc proniores censeantur. Et qui tamen hi testes sunt? *Henricus Huntigdoniensis, Guilielmus Malmesburiensis, Ioannes Sarisburiensis, Galfridus Manumetensis:* quorum antiquissimus ante quingentos annos non vixit. Dicitur tamen & *vita Helenæ Anglo-saxonicè scripta, ante sexcentos amplius annos ita adfirmare:*] quam non vidi equidem, & esto: quis vulgarium librorum fabellas nescit? Iisdem igitur de *Bruto Troiano* credam, & *Pandraso Græcorum rege,* & quæ alia inscitè comminiscuntur? Quòd si tam vetus & fida hęc opinio, quid ita Bedas ille, Britanniæ scriptorum egregius, hoc historiæ suæ insertum non iuit? Atqui occasio erat, vbi de Constantino sic scribit: *Constantius Constantinum filium, ex concubinâ Helenâ creatum, Imperatorem Galliarum reliquit. Scribit autem Eutropius, quòd Constantinus in Britanniâ creatus Imperator, patri in regnum successit.* Vbi hîc aliquid, natum in Britanniâ esse? *creatum*

* Vixit *ante annos quadringentos,* & quod excurrit.

Lib. I. cap. VIII.

creatum Imp. tantùm dicit. Et pensitandum hoc est de Bedâ. qui certè Britannus, & æui vetus, & patrij amoris honorisque non item incuriosus aut expers. Quid, quòd nec in totâ Britanniâ monumentum aliquod aut vestigium affectus sui, vt in patriam, Constantinus edidit, aut reliquit? At fecit in Bithyniâ, vt in Textu meo scripsi. Et hoc pensitandum. Sed enim, ait vir doctissimus, Nicephoro eò minus fidei esse debet, *quia & in modo genituræ aniliter ineptit, & temporis ratione aberrat.*] Videamus. ait patrem Constantium, *Claudij ex filio nepotem.* Falsò, fateor: & Pollio meliùs hęc exsequitur, qui è fratre Claudij deriuat. Quòd *nepos* igitur, non errat: at non ex filio, quod incuriosè addit. Item ait, *pallium regium Helenæ donasse, post concubitum.* Quid autem priuato cum pallio regio? inquit. Respondeo, *paludamentum* intelligi, vel & *prætextam vestem*, quæ tunc in vsu honestiorum. Dicit &, *in Galliâ Constantinum Cæsarem à patre creatum:* atqui in Britanniâ fuit. Imò de Galliâ, etiam Bedas satis clarè dicit: & videtur inibi iamantè designatus à patre, sed *Cæsar* dumtaxat fuisse. Aurelius sanè Victor *eodem tempore designatum Cæsarem* scribit, *quo Seuerus & Maximinus:* quod mensibus aliquot fuit ante Constantij mortem, & priusquam in Britanniam Constantinus veniret. Facit & Panegyricus scriptor: *Cùm tibi pater imperium reliquisset, Cæsaris appellatione contentus, exspectare maluisti:* illâ, quam iamantè habebas. Etiam è Zonarâ adstruas, in Galliâ Constantinum tunc fuisse, & Galerium ad ipsum venisse. Sed quorsum ista? nihil ad natale solum faciunt: & siquid aberrat in talibus Nicephorus, alij in aliis, & varius circa illud æuum dissensus. At rursum scribit etiam Nicephorus, *legatione Persicâ genitum Constantinum, & patrem ex eâ reuersum, mox Cæsarem creatum.*] Quæ si vera, *viginti* dumtaxat annorum fuerit Constantinus, cùm Imperium cepit: quem tamen vel *triginta* constat fuisse. Non abnuo in eâ re errorem, nisi de aliâ legatione priori sensit: quod sanè potuit. Et verò si hęc euertunt de patriâ, quid Britannicis scriptoribus fiet, quos nulla ratio aut ingenium defendat? Omnes in Britanniam venisse Constantium, & *Coëli* regis filiam Helenam ibi nouisse: distinctè etiam Galfridus, *vndecimo post anno, mortem obijsse, relicto imperio huic Constantino.* Ista quî constant? Enim uerò omnes Annales mittunt Constantium in Britanniam, ad turbas ibi ortas sedandas: eæ autem dumtaxat fuêre intra annos imperij eius: & quomodo tunc Constantinum genuerit? Fuerit igitur ex hoc calculo vndecennis Imperator. Vides ineptias, & quidem ἀσυστάτους. At verò eripitur nobis Iulius Firmicus, quem ego vt fundum sententiæ adduxeram: & in hoc ingeniosissimè (ita res habet) vir ille inquisiuit. Demus eripi: quid factius aut certius super Constantino erit? non ego video: neque enim de Britanniâ aliquid dicit. Sed teneo tamen, & vindico, aut certè conabor, sine litigio, & pudore meo atque amore saluis. Scripsit, inquit, Iulius Firmicus sub Constantio Constantini F. non sub isto; ergo de illo ea sunt, & non de Constantino. Argumenta. in Pręfa-

tione ipse dicit *Mauortium Lollianum*, cui inscribit, *Consulem designatum esse*. Atqui Consul ille fuit sub Constantio, anno Vrbis ∞CVII. id est, XVII°. circiter imperij eius anno. Item, meminit Solaris deliqij lib. I. cap. II. *Optati & Paullini Consulatu*, & loquitur vt de annis transactis: qui tamen Consules fuêre quadriennio circiter ante Constantni mortem. Istis respondeo, primùm de *Lolliano Cos. designato*: non nouum olim fuisse, in plures annos designari, & multi Principum ita fecêre. Item, Præfationes vltimas olim & nunc scribi: & librum ipsum vetustiorem esse, ac pluribus annis inter manus versatum: quod ipse Firmicus tibi dicet. Hęc poteram: sed firmius illud, non censere me eundem illum *Lollianum* esse, qui sub Constantio Consul fuit. Filius potiùs eius, aut gentilis alius: & iste noster, etsi designatus, non iniuit, vel morte præuentus, vel mutatione Principis (vt sæpe) vel aliâ caussâ. Hoc ex ipso altero argumento asseram, vbi de *Optati & Paullini* consulatu. Nam ecce verba sunt: *Sol medio diei fulgida denegat lumina. quod Optati & Paullini Consulatu (vt de recentioribus loquar) futurum, Mathematicorum sagax prædixit intentio*. Sanè loquitur, vt de re nouâ & recenti: præteritâ quidem, sed non obsoletâ. Imò ipsis illis annis vltimis Constantini, hæc sunt scripta: & verba Firmici clarè dicunt, quæ super Constantino olim adduxi. Nam quæ ibi sunt in eius laudes, de *tyrannis pulsis*, & plura, palàm de ipso scripta: neque negat amicus noster. Sed ille censet parenthesi quadam hæc includenda, & reliqua sic legenda: *Constantius scilicet maximus Diui Constantini filius, augustæ & venerandæ memoriæ Principis (qui ad liberandum orbem à tyrannicis immoderationibus* &c: vsque ad illa verba, *numquam belli Fortuna decepit) apud Naisum genitus*. Sic inquam, vt alia omnia de Constantio sint, laudes illæ de Constantino. Sed quis mos aut ratio est, cùm de Principe præsenti & viuo scribas, sic abire in laudes defuncti, & hunc præterire? Non solet hoc eius æui adulatio, & viuis magis blandiuntur. Sed quid opus argutiis? nullæ eæ, apud cordatum quidem, euincent, quin quæ sequuntur de *filiis eius*, asserant hæc omnia Constantino. Verba aperta: *Tu Iupiter, tu Gradiue, tu Sol, Constantinum maximum Principem, & eius* INVICTISSIMOS LIBEROS, DOMINOS ET CÆSARES NOSTROS, *consensu vestræ moderationis, & Dei summi obsequente iudicio*, PERPETVAQVE EIS IMPERIA *decernente, facite etiam nostris posteris, & posterorum posteris, infinita sæcula imperare*. Hoc decretorium est, quocumque nos vertimus: neque Constantius ille liberos habuit, quibus hęc aptes. At (reponit vir doctissimus) possunt de *Gallo*, aut *Iuliano* capi, quos Cæsares dixit. Non possunt: neque enim liberi eius fuerunt; neque vno tempore habuit, vt conueniat illud, *Dominos & Cæsares*: quin Gallo defuncto, adscitus Cæsar fuit Iulianus. Cæsar, inquam, non filius: nec mos iste adoptandi (nisi fallor) tunc vsitatus. Imò Constantius, cùm iam Cæsarem designasset, in concione publicâ, apud Ammianum alloquitur, & *Fratrem* appellat. Igitur altera amici nostri eualsio: votum & precationem saltem hęc esse,

vt numina nempe dent tales liberos. Appello ad verba, si huc eunt, iterùm iterumq; legenda. Vocat *inuictißimos*, vocat *Dominos suos*: & clarè iam esse, non optari ostendit; perennare, non autem nasci rogat. Ad locum hunc talem, cur non alia aptantur potiùs, quæ volentia sequentur: quàm vt hunc trahamus, non pertrahendum? Sed opponitur ampliùs, in manuscriptis duobus exstare, non *apud Tharsum genitum*; sed, *apud Naisum*. Esto. nec illi codices fortasse optimi; & hoc ipsum quid pro Britanniâ euincat? Nam quòd ad Constantium applicari id censet, ibi genitum, mera coniectura est: neque inquiro, nec ad rem meam fácit. Addo magis illud, Iulium eumdem Firmicum, *Constantinum* iterùm nominare, vt viuum, in ipsâ Præfatione: *Cùm tibi totius Orientis gubernacula, Domini atque Imperatoris nostri Constantini Augusti, serena iudicia tradidissent*. Si iam diu obierat, cur non *Diuum* appellat, vt in aliis illis verbis *Diui Constantini filium*, pro amici quidem nostri sensu? Nam nos ibi, *Diui Constantij*, verè putamus emendari. At verba tamen sunt, quæ *Constantio*, quàm *Constantino* propiora, si verum spectes: ista. *A primo ætatis gradu Imperij gubernacula retinens, quæ prosperus nactus fuit auspiciis*. Nam Constantinus quomodo à primâ ætate, cùm non nisi anno *trigesimo* cœperit imperare? at verò Constantius, *octennis* admodum, Cæsar designatus fuit. Respondeo, non hoc velle Firmicum: sed natum Imperatoriâ stirpe, & imperio iamtunc fatis destinatum. Planè vt Panegyristes, ad ipsum Constantinum: *Quamuis felicißimus ille dies imperij tui natalis habeatur, iam tamen ab illo generis auctore* (Claudio) *in te Imperij fortuna descendit*. Iterumque: *Non repentinus aliquis fauoris euentus te principem fecit: Imperium nascendo meruisti*. Et tertiò: *Sacrum istud Palatium non candidatus Imperij, sed designatus intrasti*. Talia plura leges: & me auctore in Firmico hîc, *ad quæ prosperus natus fuerat auspiciis*. Desino, nec ferram vltrà reciproco: & fateor ingenuè in illo æuo, paucitate scriptorum aut incuriâ, aut etiam imperitiâ, tenebras & ambagines esse, nullâ vmquam curâ satis ad certum aut liquidum perducendas. Quid autem (philosophari lubet) in talibus magnum facimus? quid meâ est inter, ibi an ibi natus sit Constantinus? Virtutes eius, non patriam videamus: & ab illâ obscurus, ab his lucem capiat, & eamdem imitatione aliis donet. Hoc voueo, & cum modestiâ scientiam, & magis sapientiam, habere. Nam omnia cùm viderimus, *vnum studium verè liberale est, quod liberum facit, hoc Sapientiæ, sublime, forte, magnanimum: cetera pusilla, & puerilia sunt*. Didici, disce.

Sen. epist. LXXXVIII

IN-

INDEX CAPITVM

LIBRI PRIMI.

LIBRI SECVNDI.

LIBRI TERTII.

LIBRI QVARTI

Tiplex

FINIS.

APPROBATIO.

Quattuor hos I. Lipsij de Magnitudine Romana libros, prælo dignos censeo, quòd eruditi sint, & pulchra varietate mirificè afficiant oblectentque, nec non ad illustrationem antiquitatum plurimum conferant, nihil interim continentes quod Catholicæ fidei aduersetur.

Guiliel. Fabricius Nouiom. Apostolicus ac Regius librorum Censor.

PRIVILEGIVM CÆSAREVM.

RVDOLPHVS SECVNDVS diuina fauente clementia electus Romanorum Imperator semper Augustus, ac Germaniæ, Hungariæ, Bohemiæ, Dalmatiæ, Croatiæ, Sclauoniæ Rex, Archidux Austriæ, Dux Burgundiæ, Stiriæ, Carinthiæ, Carniolæ & Wirtembergæ, &c. Comes Tirolis,&c. Nostro & Sacri Imperij fideli dilecto IVSTO LIPSIO gratiam nostram Cæsaream. Postquam inter alia, quę DEVS immortalis hominibus liberali manu dedit dona, illustria inprimis illa & quasi diuina sunt, quæ in litteris liberalibusque disciplinis consistunt, quibus scilicet homines non tantùm ab animalibus ceteris rationis expertibus, sed à rudi etiam & imperito hominum vulgo ita distinguuntur, vt tanquam Dij quidam splendescere in terris videantur: rem sanè præclaram seque dignam illi præstant, qui diligentem iis ipsis in litteris ac disciplinis operam ponunt; præclarissimam verò & Reipub. vtilissimam, qui eas ita excolunt, vt aliorum menti docendo, scribendo lumina præferant, eosque ex ignorantiæ tenebris quasi manu educant. Quos excitare, quos amare atque animare ad dignitatis nostræ munus, ad quod Diuino vocati beneficio, concessuque sumus, inprimis pertinere existimamus. Cùm itaque ab iis, quorum nobis spectata fides, quique iudicare de Litteris possint, acceperimus, insignes te animi ingeniique tui dotes tibi à natura insitas à primis temporibus ætatis tuæ ita litterarum ac disciplinarum studiis excoluisse atque exornasse, vt olim iuuenilibus adhuc annis præclara florescentis minimeque vulgaris eruditionis specimina præbueris, dum obscura in antiquis scriptoribus loca, quæ quædam tanquam lustra erant, illustrasti, quæque in iis iniuria temporum deprauata & corrupta fuerunt, restituisti, dum vetusta Latinæ antiquitatis rudera in nouam subinde structuram singulari artificio eleganter conuertisti: ad exquisitam adeò & raram doctrinam, quæ magnam de te apud doctos quosque viros opinionem excitarit, peruenisse, eamque variis abs te libris acri & graui cum iudicio scriptis atque in lucem editis ostendisse, vt in eo quod tam feliciter tractes scriptionis genere paucos tibi pares hodie reperire sit: iam verò matura te ætate virum, viro magis magisque digna, & viris doctis grata ac Reipub. vtilia scribere, quæque à primis illis Romanis olim auctoribus scripta fuerunt, à mendis purgare, & lectissimos quosque ex Musarum hortis, in quibus assiduè verseris, flores colligere, concinnare, quibus Lectores mirificè recrees, & eorum pectus ad prudentiam, probitatemque informes: haudquaquam prætermittere voluimus, quin Reipub. ad quam hæc abs te ornamenta conferuntur, causa, Cæsareo te nostro elogio decorandum, & quamuis per te satis ipse animatus sis, animandum magis patrocinioque nostro defendendum pro benigna nostra in te susciperemus voluntate. Quoniam verò lucubrationibus atque operibus tuis in lucem edendis, peculiarem te eligere velle Typographum, accepimus, Diplomate hoc nostro priuilegioque te & Typographum tuum aduersus quorumcumque fraudem, qui lucri causa, quod fieri solet, eadem excudere aut typis imitari fortè velint, munitos cupimus. Quamobrem pro auctoritate nostra Cæsarea decernimus,

mus, ſtatuimus, vetamusque, ne quis Typographorum, Bibliopolarum, aut aliorum, qui librariam negotiationem exercent, eos libros, quos tu editurus es, quocunque modo, charactere, aut forma, ſiue integros, ſiue aliquam eorum partem typis imitari, edere, excudere, aut venundare intra ſacri Romani Imperij, Regnorumq; ac Dominiorum noſtrorum hæreditariorum fines triginta annis proximis à primo editionis die computandis, abſque tuo tuorúmve hæredum conſenſu audeat: Hac autem lege addita, vti tria vt minimùm cuiuſque libri exemplaria, quemadmodum moris eſt, ad Imperialem noſtram Cancellariam mittantur. Si quis verò edictum hoc noſtrum tranſgredi, violare, aut contemnere deprehenſus fuerit, eum non ſolùm eiuſmodi libris, tibi, hæredibúſue tuis, auxilio Magiſtratus, vbicunq. reperti fuerint, vendicandis, priuari, ſed triginta etiam Marcharum auri puri mulcta, cuius ſemiſſis quidem Fiſci noſtri Procuratori, fraudis vindici; alter verò ſemiſſis, tibi hæredibúſue tuis pendatur, puniri volumus. Mandantes vniuerſis & ſingulis noſtris & ſacri Romani Imperij ſubditis & fidelibus dilectis, tam Eccleſiaſticis quàm Politicis, cuiuſcumque ſtatus, gradus aut ordinis extiterint, præſertim verò iis, qui in Magiſtratu conſtituti, vel ſuo vel ſuperiorum ſuorum loco aut nomine, ius dicunt, iuſtitiámue exercent, ne quemquam hoc Priuilegium noſtrum impunè violare, ſpernere aut negligere patiantur: Sed, ſi quos contumaces compererint, conſtituta à nobis mulcta, eos puniri & quibuſcumque modis coërceri curent, ni & ipſimet grauiſſimam noſtram in ſe conuertere indignationem velint. Id quod hoc Diplomate, manu noſtra ſubſcripto, & Cæſarei noſtri ſigilli impreſſione munito, confirmamus. Datum in arce noſtra Regia Pragæ, die prima menſis Auguſti; Anno Domini Milleſimo, Quingenteſimo, Nonageſimo ſecundo: Regnorum noſtrorum Romani decimo ſeptimo, Hungarici vigeſimo, & Bohemici itidem decimo ſeptimo.

Subſign.

RVDOLPHVS.

Iacobus Curtius à Senfftenaw.

Ad mandatum ſacræ Cæſareæ M^tis proprium.

Io. Baruitius.

Additum ſigillum Cæſ. M^tis in cerâ rubrâ.

SVMMA PRIVILEGII REGII.

PHILIPPVS Dei gratia Hiſpaniarum, &c. Rex Catholicus, diplomate ſuo ſanxit, nequis, Iuſti Lipſij Hiſtoriarum in alma Vniuerſitate Louanienſi Profeſſoris, & item Hiſtoriographi ſui libros quoſcunque, à Cenſoribus legitimis approbatos, præter ipſius, heredúmve eius, voluntatem, intra triginta annos à prima ſingulorum librorum editione computandos imprimat, aut alibi terrarum impreſſos, in has inferioris Germaniæ ditiones importet, venaléſve habeat. Qui ſecus faxit, præter librorum confiſcationem triginta marcharum auri puri illatione mulctabitur. Vti latiùs patet in litteris, datis Bruxellæ XIV. Febr. M. D. XCVII.

Signat.

Verreycken.

Tibi IOANNES MORETE, *pro amicitiâ quæ mihi cum Plantino (heu, quondam meo) & Plantinianis eſt ac fuit, tibi, inquam, permitto, vti hos* DE MAGNITVDINE ROMANA *libros quattuor, typis tuis excudas ac diuulges. Nequis alibi alius præter te, cupio ſiue iubeo, ex lege quam magnus Cæſar & Rex meus dixerunt.*

Iuſtus Lipſius.

ANTVERPIÆ,
EX OFFICINA PLANTINIANA,
APVD IOANNEM MORETVM.
M. DC. V.

LABORE ET CONSTANTI

JUSTI LIPSII
OPERA

TOM.
I.